POLITOLOGIYa

Uzbekiston Respublikasi oliy va Urta maxsus
Ta'lim vazirligi

Toshkent davlat sharkshunoslik instituti

uzbekistonda demokratik jamiyat kurish nazariyasi
va amaliyoti kafedrasi

POLITOLOGIYa ASOSLARI

Ma'ruzalar matnlari

Toshkent – 2001

Tuzuvchi: s.f.n. dots. U. Idirov

Takrizchi: s.f.d. V.S. KiM,

KIRISh

Bugungi kunda mamlakatimizning oliy ?äuv yurtlarida ?äitilayotgan politologiya fanidan yangi dasturlar, ?äuv ?´llanmalari, darsliklar yaratish — eng dolzarb vazifalardan biri □isoblanadi. Negaki, bu y?nalishda chu?ur ?zgarishlarni amalga oshirmay turib yoshlarning zamonaviy siyosiy dunyo?arashini shakllantirish, ularning intellektual kamolotga erishuvini ta'minlash mushkuldir.

Politologiyadan yangi dasturlar, ?äuv ?´llanmalari, darsliklar yaratish y?lida muayyan ishlar amalga oshirilayotgan b?lsa—da, ularni ?oni?arli deb b?lmaydi. Bu fandan amaldagi dasturlar, ?äuv ?´llanmalari □ozirgi zamon talablariga t?li? javob bermaydi. Ular xal?imiz tafakkuriga yot, noso?lom ?oyalar va ?arashlar ta'siridan xoli emas. Shu boisdan □am politologiyadan yangi dasturlar, ?äuv ?´llanmalari, darsliklarni yaratish ?ta dolzarb vazifalardan biri □isoblanadi. Mu□taram Prezidentimiz I.A. Karimovning: "K?p asrlik tariximiz shuni k?rsatadiki, inson dunyo?arashining shakllanishida ma'rifatning, xususan, ijtimoiy fanlarning ?rni be?iyos. Bu jamiyatshunoslik b?ladimi, tarix, falsafa, siyosatshunoslik b?ladimi, psixologiya yoki i?tisod b?ladimi — ularning barchasi odamning intellektual kamolatga erishuvida katta ta'sir kuchiga ega"[1], deb ta'kidlashlari bejiz emas.

Politologiyadan yangi dasturlar, ?äuv ?´llanmalari va darsliklar yaratish — ?ta murakkab va k?p ?irrali vazifadir. U mamlakatimizda va xorijiy davlatlarda siyosiy fanni ?äitish tajribasini □isobga olishni, buyuk mutafakkirlarning siyosiy ?oyalariga va bugungi kun siyosiy fanida erishilgan yutu?larga, milliy isti?lol mafkurasi tamoyillariga tayanishni k?zda tutadi.

Tavsiya etilayotgan ushbu ma'ruzalar t?plami ana shu vazifalardan kelib chi?äan □olda tuzilgan. Unda zamonaviy siyosiy fanning eng mu□im, ustuvor mavzulari □ozirgi zamon talablari asosida k?rib chi?ilgan.

[1] „аранг. Каримов И.А. Миллий исти?лол мафкураси — хал? эъти?оди ва буюк келажакка ишончдир. "Фидокор" газетаси мухбири саволлларига жавоблар. Т., "¤збекистон" — 2000, 33—бет.

POLITOLOGIYa FANI. SIYoSIY TA'LIMOTLARNING ShAKLLANIShI VA RIVOJI

1—mavzu. Politologiya fani. Siyosiy fanlar tizimida tutgan ?rni va roli

Reja:

1. Politologiya fani, predmeti, ma?sadi va vazifasi.
2. Politologiya fani ?onun va tushunchalari.
3. Musta?illik va ¤zbekistonda politologiya fanining shakllanishi va rolining oshib borishi.

1. Politologiya fani, predmeti, ma?sadi va vazifasi

Politologiya fani ijtimoiy—siyosiy fanlar tizimida mu□im ?rin tutadi, □amda siyosatni ?rganishda ?ziga xos xususiyati, ma?sad va vazifalari borligi bilan far? äiladi. Siyosat — ilm—fanni ?izi?tirib kelgan an'anaviy so□a □isoblanadi. Uni nafa?at politologiya, bosh?a fan so□alari, xususan falsafa, sotsiologiya, i?tisod, psixologiya, □u?u?shunoslik, tarix va bosh?a fanlarini □am ?izi?tirib kelgan va kelmo?da. Bu siyosatni murakkab va turli xil □odisalarga boy ijtimoiy □odisa ekanligini k?rsatadi. Siyosatga, jamiyatning bosh?a ijtimoiy □odisalari singari, umumiy va ?ziga xos xususiyatlar, ji□atlar xosdir. Bu siyosatni turli fanlar nu?tai nazaridan ?rganish imkoniyatini beradi. Ayni paytda yana shuni ta'kidlash lozimki, yu?orida ?ayd etilgan fanlarning birortasi siyosat t?Ärisida yaxlit, tugal tasavvurni bermaydi. Politologiya esa siyosat so□asi bilan bo?li? b?lgan bilimlar t?Ärisida ana shu vazifani amalga oshiradi.

Politologiya — siyosiy institutlar va siyosiy jarayonlar, siyosiy madaniyat, xal?aro tizimlar, uning mexanizmi va vositalari □amda amaliyotini ?rganadigan fandir. Demak, siyosiy ta'limotlarning shakllanishi va rivoji, siyosiy madaniyat va mafkura, xal?aro tizimlar □amda umumbashariy tara?äiyotning siyosiy muammolarini ?rganish politologiya fanining asosiy y?nalishlaridir.

Politologiya — jamiyatning siyosiy tizimi, siyosat, siyosiy jarayonlar va siyosiy □okimiyat, uning asosiy tarkibiy ?ismlari, davlat □okimiyati, siyosiy partiyalar, siyosiy tashkilotlar va □arakatlar bilan ?zaro munosabatda b?lgan turli ijtimoiy guru□lar, fu?arolarning ?rni va roli, □okimiyatga munosabat, uni sa?lab turish mexanizmi va vositalari, jarayonlari □amda amaliyotni ?rganadigan fandir.

Politologiya fani bosh?a ijtimoiy fanlardan far?li ravishda jamiyatning siyosiy jarayonlari t?Ärisida fikr yuritadi. Jamiyat □ayotida siyosiy □okimiyat mu□im ?rin tutadi. Jamiyatning siyosiy □okimiyati, bu □okimiyatning mo□iyati va tuzilishini ani?lash, uni jamiyatda ta?simlanishi □amda uning mexanizmlarini bilish politologiya fanining mu□im ob'ekti □isoblanadi.

Politologiyani siyosiy □okimiyatni kim, ?aysi siyosiy yoki ijtimoiy guru□lar tomonidan ?anday ma?sadlar, manfaatlar va tamoyillar tizimida amalga oshirilishi ?izi?tiradi.

Politologiya fani siyosiy □okimiyat, uni amalga oshirishda ?rnatilgan siyosiy rejim faoliyati doirasi, shuningdek, muayyan guru□lar mav?ei va munosabati, □okimiyat ?amrovi, uni bosh?arish usullarini ani?lab beradi.

Yaxlit ijtimoiy □odisa sifatida siyosatning mo□iyatini yoritish politologiyaning predmetidir. Unda: 1) siyosatning makro va mikro darajalarida zaruriy tuzulish elementlarini, uning ichki va tash?i alo?a va munosabatlarini ani?lash; 2) turli siyosiy institutlar va jarayonlarda amal ?iladigan ?onuniyatlarini, asosiy tendensiyalarini □amda tara?äiyotning isti?bolini ani?lash va bashorat ?ilish; 3) siyosat sotsial ?lchovining ob'ektiv mezonlarini ishlab chi?ishni amalga oshiradi.

Politologiya fanining ijtimoiy—gumanitar fanlardagi ?rnini belgilab beradigan nazariy va amaliy shart—sharoitlar mavjud. Bu avvalo, amaliy xarakterdagi e□tiyojlar bilan bo?li? b?lib, u mamlakatda amalga oshayotgan demokratik jarayonlar va ?zgarishlar bilan bo?li?. Tajriba shuni k?rsatmo?daki, politologiya bu siyosiy jarayonlarga ta'sir k?rsatishda katta imkoniyatga ega. Siyosiy jarayonlarning borishi, unda ishtirok etayotgan siyosiy kuchlar, ular tomonidan siyosatni idrok etilishi, ularning ma?sad va maslaklari, tashabbuslari, faollik darajalari siyosatda ?z ifodasini topadi. Shuningdek politologiya, jamiyat □ayotining, siyosiy so□asini ?rganar ekan, unda jamiyatni bosh?arishning asosiy institutlari, davlat, partiyalar va bosh?a siyosiy — ijtimoiy tashkilotlarining ?zaro munosabatlarini mazmunini, xarakterini □am □isobga oladi. Chunki, siyosiy munosabatlarining natijasi k?pro? unga bo?li? b?ladi.

Politologiya fani ?rganadigan mavzular doirasi keng b?lib, u ?z ichiga □okimiyat bilan bo?li? ani? mavzularni mujassamlashtirgan.

Politologiya fanida yetakchi ?rinni jamiyat siyosiy □ayoti, uni xarakatga keltiruvchi siyosiy tuzilmalar va mexanizmlar faoliyatini ?rganish egallaydi. Ya'ni u asosiy e'tiborni siyosiy institutlarning asl mo□iyatini tashkil etgan davlat, parlament, □ukumat, siyosiy muassasalar va partiyalar rolini ?rganishga ?aratadi. Mavjud siyosiy institutlar, jarayonlar, inson, muayyan guru□lar va siyosiy kuchlar faoliyati bilan uzviy bo?li?. ßamma guru□lar jamiyatdagi umum?oyalar va ?adriyatlar yi?indisini ifodalaydi. Ammo manfaatlar, intilishlar, ?oyalarning xilma—xilligi tabiiy ravishda siyosiy munosabatlarning yoki tara?äiyotning ?zgarishini umuminsoniy manfaatlar asosida uy?unlashtirishni ta?ozo etadi. Siyosiy munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning umumiy tuzilmasi bilan chambarchas

bo?lanib ketgan va bu bo?li?likda ular ijtimoiy munosabatlarning alo□ida tizimi tarzida mu□im ′rin egallaydi.

Agar siyosiy institutlarni, guru□larni siyosatning sub'ektlari tarzida tasnif ?iladigan b?lsak, ularni ikki turga ajratish mumkin. Ular birinchidan, ijtimoiy guru□lar, millatlar va bosh?a ijtimoiy ?atlamlar ?rtasidagi munosabatlardan, ikkinchidan esa, ularning siyosiy □okimiyat, siyosiy partiyalar, □arakatlar bilan muayyan siyosiy kuchlar ?rtasidagi munosabatlaridan iboratdir.

Demak, ular ?rtasidagi siyosiy munosabatlar asosan siyosiy, partiyalararo, shuningdek, davlatlararo munosabatlar tarzida amalga oshiriladi va namoyon b?ladi. Ana shu siyosiy munosabatlar natijasida ?zaro □amkorlik munosabatlari yuzaga keladi. ?ar ?anday ijtimoiy munosabatlar singari siyosiy munosabatlar □am ?zaro ichki munosabatlardan iborat b?ladi. Bir—biriga t?li? mos keladigan yoki biri ikkinchisini uy?unlashtiradigan ma?sadlar y?lida siyosiy kuchlar ?zaro □arakat ?ilishi va konsensusga ega b?lishiga siyosiy □amkorlikka erishish deyiladi.

Siyosiy kuchlarning ?zaro munosabatlarida bir—biriga mos kelmaydigan □olatlari ayrim □ollarda siyosiy ixtiloflarga sabab b?ladi. Siyosiy munosabatlarda bunday □olatlarni □isobga olish siyosatdagi strategik ma?sadlarni amalga oshirishning mu□im omili □isoblanadi. Bu jarayon siyosiy kuchlarning vaziyatni anglab olish, uzo?ni k?ra bilish kabilardagi intellektual imkoniyatlari bilan boÄli? b?ladi.

Jamiyatning siyosiy mav?eiga k?ra, uning i?tisodiy va siyosiy tizimi ?zgaradi. Bu kuchlarning ?zaro munosabatlarida □am namoyon b?ladi.

Albatta, "politologiya"da ?zaro siyosiy munosabatlar deganda, turli siyosiy kuchlar, siyosiy partiyalar va □arakatlarning siyosiy □okimiyat doirasidagi faoliyatlarini tushunmo? lozim. Chunki siyosiy munosabatlardan tash?ari yana bosh?a munosabatlar □am mavjud b?lib, ular ?z faoliyatlarida jamiyatda amalga oshirilayotgan siyosiy munosabatlarini ?z manfaatlariga mos keladigan tarzda ?zgartirishlari mumkin.

Shunday ?ilib, turli ijtimoiy guru□lar, ?atlamlar, siyosiy institutlar xo□ish—irodasidan □oli mavjud siyosiy munosabatlardan far?li ravishda, siyosiy faoliyat mu□im sub'ektiv omil □isoblanadi. Chunki u insonlarning milliy isti?lol mafkurasi, siyosiy ?arashlari, ma?sadlari va dasturlariga asoslanadi. Bunday omil jamiyatda mavjud b?lib turgan siyosiy munosabatlarni mazkur guru□lar manfaatlarining uy?unligini ta'minlashga ?aratilganligi bilan ajralib turadi. Politologiya fani ?rganadigan mavzular tizimida siyosiy □okimiyat markaziy ?rinni egallaydi. Siyosiy □okimiyat negizida davlat □okimiyati nazarda tutiladi. Chunki politologiya yunon tilida polis,— logos davlat, ijtimoiy ish va uni ?rganish, ta'limot ma'nosida paydo b?lgan, u k?pchilik □ollarla siyosat yoki davlatni bosh?arish san'ati ma'nolarida ishlatilib kelinmo?da. Bu nomlanishlar uning umumiy mavzulari mo□iyati bilan uzviy bo?li?. Politologiya siyosat, siyosiy jarayonlar, siyosiy faoliyat va siyosiy □okimiyatni ?rganuvchi fandir, deb □am ta'riflash mumkin.

Ana shu ta'rifdan kelib chi?adigan b?lsak, politologiyaning ob'ektini jamiyatning siyosiy tizimi, siyosiy institutlar va turli guru□lar tashkil ?iladi. Uning predmetini esa siyosat, siyosiy munosabatlar va □okimiyatning rivojlanish ?onuniyatlari tashkil ?iladi. Fan sifatida politologiya 2,5—3 ming yillik tarixga ega b?lib, u siyosiy tafakkurning ilk k?rinishlari shaklida paydo b?lgan. Keyinchalik u musta?il fan sifatida yuzaga keldi. U ?z shakllanish jarayonida bosh?a mavjud ijtimoiy fanlar kabi ?zining musta?il ?rganadigan masalalari doirasini □am vujudga keltirdi. Politologiyaning asosiy mavzui □okimiyatni, siyosiy □okimiyatni ?rganishni nazarda tutadi.

Politologiya ijtimoiy fanlar bilan alo?ada b?ladi. Politologiya ijtimoiy fanlarning ilmiy xulosalarini ?anday b?lsa, shundayligicha foydalanmasdan, balki, jamiyat, davlat va fu?arolar □ayotida b?ladigan siyosiy ?zgarishlar va ularning □okimiyatga munosabatlarini □amda bu ?zgarishlarini amalga oshirish usullari, mexanizmlarini ?rganadi, siyosiy xulosa, amaliy takliflar beradi.

Politologiya fani muayyan funksiyalarni amalga oshiradi. Ularga asosan ?uyidagi: nazariy, metodologik, amaliy va bashorat ?ilish vazifalarini kiritish mumkin. Politologiyaning nazariy funksiyasiga, uning predmetidan kelib chi?an □olda, siyosatni ?rganish asosida asosiy nazariy konsepsiyalarni, ?oidalarni ishlab chi?ish nazarda tutiladi. Buni politologiya fan sifatida amalga oshiradi. Siyosiy □ayot va jarayonlar muayyan siyosiy ?oidalarga tayanadi va unga e□tiyoj sezadi. Bugungi siyosiy ?arashlar va ?oidalarning yagona mafkuraga asoslanish ?oyasi asossiz va siyosiy fikr rivojiga zid ekanligini k?rsatdi. Siyosiy institutlar xilma—xilligi, siyosiy plyuralizm, avtoritarizm va totalitarizm ?oyasiga zid ravishda, a□olining jamiyat siyosiy □ayotiga kengro? ishtirok etishini ta'minlamo?da. Politologiya metodologik funksiyani □am bajaradi. Uning mo□iyati siyosiy □ayotni t?Äri anglash, ba□olash va bilish uslublari bilan ?urollantirishdadir. Siyosiy □ayot, siyosiy jarayonlarni amalga oshrishda turli ?atlamlar, guru□larning ishtirokini va ?rnini differensial ta□lil etish; turli xil siyosiy institutlarning faoliyatini tarkibiy—funksional ta□lil etish; siyosiy tuzulmalarning darajalarini, siyosiy jarayonlar elementlarining ?zaro alo?alarini tizimiy va yaxlit □olda ?rganish, siyosiy bashoratni amalga oshirish or?ali mu□im metodologik vazifani bajaradi. Politologiyaning amaliy funksiyasi uning amaliy xarakteri, □amda □okimiyat bilan b?lgan munosabatida ?z ifodasini topadi. Unda bosh?aruvda ma'muriy—buyru?bozlik uslubidan voz kechish, bosh?arishda demokratik tamoyillarga asoslanish, siyosiy institutlar va mafkuralar xilma—xilligiga asoslanish turli manfaatlar uy?unligini ta'minlaydi. Bashoratni amalga oshirish jamiyat □ayotida mu□im rol ?ynaydi. Siyosiy ?arorlar ?abul ?ilishda,

siyosiy jarayonlar va munosabatlarni modellashtirishda alo□ida ?rin tutadi. Bu politologiyani siyosiy □ayot bilan uzviy bo?li?ligini ta'minlaydi, amaliyligini oshiradi.

Politologiyaning vazifasi uni musta?il fan sifatida ?rganadigan asosiy mavzui bilan belgilanadi. Shunga muvofi? uning asosiy vazifasi jamiyat siyosiy □ayoti uchun mu□im a□amiyatga molik b?lgan siyosat, siyosiy jarayonlar, siyosiy □okimiyat va siyosiy faoliyat jarayonlarida namoyon b?ladi. Politoloyaning vazifalari uning predmeti va amaliy faoliyati bilan bevosita bo?li?. Shu nu?tai nazardan yondashganda, politologiya metodologik, nazariy va amaliy vazifalarni bajaradi.

Politologiya vazifasi siyosat va siyosiy jarayonlarni ta□lil ?ilish va tegishli xulosalar chi?arishda, umumiy uslub, ?onuniyatlarni amalga oshirishda namoyon b?ladi. Politologiya jamiyat tara?äiyoti, siyosiy □okimiyatning shakllanishi va amal ?ilishi, shaxsning ijtimoiylashuvi, fu?arolik jamiyatining shakllanishi va bosh?a bir ?ator mu□im a□amiyatga ega b?lgan nazariya, konsepsiyalar ishlab chi?ish vazifasini □am bajaradi. Politologiya fa?at nazariya emas, balki amaliyot □amdir. U jamiyat, davlat va shaxs faoliyatida sodir b?ladigan siyosiy jarayonlarni umummanfaatlarga uy?unlashtirib borish vazifasini □am bajaradi.

2. Politologiya fanining ?onun va tushunchalari

Politologiya fani jamiyatdagi siyosiy institutlar va siyosiy jarayonlar, siyosiy madaniyat, xal?aro tizimlar uning mexanizmi, vositalari, □amda amaliyotni ?rganishda muayyan ?onunlarga tayanadi, □amda amal ?iladi. Inson va siyosat munosabatida, inson manfaati ustuvorligiga amal ?ilish. Siyosiy institutlar xilma—xilligi. Demokratiyaga asoslanish. Musta?illik va erkinlik siyosiy □ayotda, mamlakat xal?larining □oxish va irodalarini nomoyon b?lishda mu□im rol ?ynaydi.

Politologiya fani amal ?iladigan ?onunlar k?lami turli xil b?lib, mamlakat ichki □ayoti, minta?aviy va xal?aro tizimlar, umumbashariy tara?äiyot so□alari bilan bevosita daxldordir.

Politologiyaning ?rganadigan ?onunlari siyosat, siyosiy jarayonlar, siyosiy □okimiyat, siyosiy partiyalar va siyosiy faoliyatning davlat □okimiyati va fu?arolik jamiyatini shakllantirishdagi zaruriy siyosiy mexanizmlari sifatida namoyon b?ladi.

Davlat □okimiyati va jamiyat siyosiy □ayotida ?onunlarning □arakat ?ilishi uchun sharoit yaratish, ularning □ar biri doirasida va ?zaro alo?alarida uy?un □arakat ?ilish jarayonini vujudga keltira bilish, ?z navbatida, undan k?zlangan ma?sad y?lida foydalana bilish siyosatda mu□im ?rin tutadi. Bu ?onunlarni ikki guru□ga ajratish mumkin. Birinchisi, davlat □okimiyati va mamlakat ichki siyosiy □ayotida amal ?iladigan ?onuniyatlar b?lib, u ?z ichiga: a) jamiyatdagi siyosiy jarayonlarda siyosiy □okimiyat mexanizmlaridan samarali foydalanish; b) jamiyat siyosiy □ayotining demokratiyalashishi; v) siyosiy bosh?arish jarayonlari; g) siyosat va ijtimoiy — i?tisodiy, madaniy, ma'rifiy □ayot munosabatlari; d) shaxs, jamiyat va davlat tizimida inson manfaatining ustuvorligi kabilarni oladi. Ikkinchisi, xal?aro munosabatlarda i?tisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy ma'rifiy alo?alar bilan bo?li? b?lib, ular: a) xal?aro xavfsizlik va ?zaro ishonchni rivojlantirish; b) xal?aro va davlatlararo ixtiloflarni bartaraf etishning siyosiy vositalari; v) umumbashariy muammolarni bartaraf etishning siyosiy y?llari; g) turli xil siyosiy institutlar, siyosiy partiyalar, tashkilotlar va □arakatlar ?rtasidagi siyosiy □amkorlikni y?lga ?'yish va uni bar?aror rivojlanitib borish shart — sharoitlari; ye) jamiyat siyosiy □ayotida siyosiy yetakchining ?rni va rolini siyosiy ta□lil etish bilan bo?li?dir.

Politologiyaning tushunchalariga "siyosat", "siyosiy □okimiyat", "siyosiy jarayonlar", "siyosiy □ayot", "siyosiy munosabat", "siyosiy faoliyat", "siyosiy partiyalar", "siyosiy tashkilotlar", "siyosiy institutlar", "siyosiy tizim", "siyosiy ong va madaniyat", "siyosiy ?adriyatlar", "xal?aro siyosiy munosabatlar" va bosh?alar kiradi. Bu tushunchalarning □ar biri ?z siyosiy mazmuniga ega b?lib, siyosiy jarayonlar tizimida namoyon b?ladi. Masalan, ong muammosini sotsiologiya fani guru□ ongi muammosi sifatida, davlat va □u?u? nazariyasi esa □u?u?iy ong muammosi tarzida, politologiya fani esa siyosiy ong muammosi tarzida ?rganadi. Madaniyatni—siyosiy madaniyat tarzida ta□lil etadi. v.x.

Politologiya ?onun va kategoriyalarini ?rganishda, mavjud siyosiy □ayot va jarayonlarni idrok etishda □ar bir xal?ning ?ziga xos xususiyatlari mavjudligini □am □isobga olish mu□im. Shuning uchun siyosatda mamlakatlar va xal?larning tarixiy—madaniy, ma'naviy negizlariga, ?adriyatlariga tayanish, mavjud siyosiy jarayonlarni xolisona ?rganishga va ba□olashga yordam beradi.

3. Musta?illik va Ўzbekistonda politologiya fani rolining oshib borishi

Musta?illik tufayli Ўzbekistonda politologiya fanini ?rganishga va uni rivojlantirishga real imkoniyat paydo b?ldi. Jamiyat □ayotini erkinlashuvi insonlar oldida siyosatni chu?urro? idrok etishga, siyosiy jarayonlarga faol ishtirok etishni ta?ozo eta boshladi. Bu politologiya fanining rolini oshib borishini k?pro? ta?ozo etmo?da.

Jumladan, mamlakatimiz ?zining musta?illigini musta□kamlab borayotgan bugungi kunda politologiya birinchidan, mamlakatimizning siyosiy □ayotida sodir b?layotgan siyosiy jarayonlarni ta□lil ?ilish va uni ja□onning rivojlangan mamlakatlari t?plagan tajribalari bilan solishtirish asosida mamlakatimiz, millatimiz xususiyatlariga va manfaatlariga xizmat ?iluvchi siyosiy xulosalar berish; ikkinchidan, mamlakatimizning xal?aro □amjamiyatga kirib borishining ?ulay y?llarini belgilash; uchinchidan, mamlakatimizda demokratik jarayonlarni rivojlantirishning mexanizmlarini vujudga keltirish va ularning uy?un □olatda faoliyat k?rsatishlariga yordamlashish; t?rtinchidan, fu?arolarning siyosiy ma'naviyati, salo□iyati va faoliyatini oshirish, ularda mamlakatimiz oldida turgan ulkan vazifalarni bajarishda yakdillik ru□iyatini, ja□onda va minta?amizda sodir b?layotgan turli ?zgarishlarga siyosiy □ushyorlik bilan ?arash tuy?ularini shakllantirish; beshinchidan, siyosiy bar?arorlik, millatlararo totuvlik va yuksak ilmiy salo□iyat mamlakatimizning musta?illigini ta'minlashning, ja□onning rivojlangan mamlakatlari ?atoridan munosib ?rin egallashining asosiy sharti ekanligini yoshlarimizning ongi va ?albiga singdirish bilan bo?li? b?lgan tarbiya vazifasini amalga oshiradi.

Politologiyaning vo?ea, □odisa va siyosiy jarayonlarni ?rganishda turli uslublari mavjud. Jumladan, siyosiy — ?iyosiy ta?äoslash, modellashtirish va manti?iy — matematik uslub kabilardir. Ularni soddalashtirib va konkretlashtirib ?uyidagi asosiy: 1) ?iyosiy ta?äoslash; 2) empirik sotsiologik; 3) siyosiy ta□lil uslubiga b?lish mumkin. Bu uslublardan politologiya keng foydalanadi.

Jamiyat siyosiy □ayotida va xal?arro siyosiy munosabatlarda b?ladigan ?zgarishlar umumiy alo?adorlik va ?zaro ta'sir etish natijalariga asoslangan □olda ta□lil etishni nazarda tutadi. Ikkinchi ?iyosiy ta?äoslash uslubiga binoan siyosiy jarayonlarda r?y beradigan vo?ea — □odisalarni ?zaro ta?äoslash, ularni bir — biriga solishtirish asosida ilmiy xulosalar ishlab chi?ilsa, empirik — sotsiologik uslub esa, s?rov, anketalash, tajriba ?tkazish, statistik ta□lil ?ilish, matematik modellashtirish va bosh?a bir ?ator ishlarni bajarish bilan bo?li?dir. Bu uslubning eng mu□im tomoni shundaki, unga muvofi? jamoatchilik, shaxs fikrlarini ?rganish asosida t?plangan ma'lumotlarga asoslanib siyosiy □odisalar va jarayonlarning vujudga kelish, □amda rivojlanish xususiyatlari □a?ida oldindan bashorat ?ilish mumkin.

Yu?oridagilardan k?rinib turibdiki, politologiyaning uslublari uning nazariya va amaliyot uy?unligidan iborat fan ekanligini k?rsatib turibdi. Politologiyada bu uslublardan unumli foydalanish asosida mamlakat va xal?aro maydonda siyosat, uning ?ziga xos xususiyatlari, rivojlanish isti?bollari t?Ärisida ani? ma'lumotlarga ega b?lish mumkin.

Politologiya fanining bugungi kunda a□amiyati va rolining ?sib borishi ?uyidagilarga bo?li?.

Birinchidan, respublikamiz Prezidenti I.A. Karimov ta'kidlaganidek, jamiyat siyosiy □ayotida ikki mafkuraviy tuzumning kurashi va bu kurashning xal?aro □ayotning □amma so□alariga soya tashlashi ostida ?tgan kuchli ?arama — ?arshilik bar□am topdi. Ammo shundan keyin □am bizni ?urshab turgan dunyo, k?plar kutganidek, osoyishta b?lib ?olgani y?ä. Undagi mojarolarni, siyosiy vositalar y?li bilan □al etishga zaruriyat kuchayib bormo?da. Bu uni politologiya nu?tai nazaridan atroflicha siyosiy ta□lil etib borishni ta?ozo etadi.

Ikkinchidan, siyosatda ja□on tara?äiyotining mu□im omili mamlakatlar va xal?lar manfaatlarini uy?unlashtirishga erishish bilan bo?li?. Bu mamlakatlar va xal?aro tashkilotlar siyosiy faoliyatini umumbashariy muammolar k?lamining kengayib borayotganiga ?aratish va ularni □al ?ilishdagi birlikni vujudga keltirishga ?aratilgan siyosiy ?arashlar, nazariya □amda ta□lillarga b?lgan e□tiyoj bilan bo?li?.

Uchinchidan, □ozirgi davrda □ar bir shaxsning siyosat bilan shu?ullanishiga b?lgan e□tiyoj siyosatni anglash, unda ongli faoliyat k?rsatishga b?lgan e□tiyojlarning ortishi, mavjud demokratik jarayonlar bilan belgilanadi.

T?rtinchidan, □ozirgi zamonda siyosiy jarayonlarning tez ?zgarib borayotganligi kuzatilmo?da. Bu ?zgarishlarning dunyo □amjamiyati va inson manfaatlari bilan uy?un b?lishi uchun o?ilona siyosat olib borish bilan birga ongli siyosiy faoliyat, siyosatga ongli munosabatda b?lish zarur. Bu uni atroflicha ?rganishni ta?ozo etadi.

Beshinchidan, fu?arolarning siyosiy madaniyati va faolligini oshirish, jamiyat i?tisodiy — ijtimoiy, madaniy — ma'rifiy so□alarda nodemokratik □olatning oldini olish uchun uning asosiy kafolatlaridan biri mamlakatimizda fu?arolarning □u?u?iy, ma'naviy va siyosiy faoliyatini rivojlantirishni davlat siyosati darajasida uy?un b?lishidir. Shunday ?ilib, politologiya fanining a□amiyati va rolining ?sib borishi □ozirgi zamonda insoniyat tara?äiyotidagi ?zgarishlar, siyosat va siyosiy jarayonlar bilan uzviy bo?li? b?lgan □odisadir.

Tayanch tushunchalar

Siyosiy □ayot, siyosiy fan, politologiya – fan, politologiya – ?äuv predmeti, nazariy politologiya, ?iyosiy politologiya, politologiyaning ob'ekti, politologiyaning predmeti, politologiya fanning ?onun va tushunchalari, politologiya uslublari, vazifalari.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Politologiya fanini bosh?a ijtimoiy–gumanitar fanlar bilan ?iyoslang va uning predmetini ani?lang.

2. Siyosiy plyuralizm deganda nimani tushunasiz va uning afzalliklarini ?iyosiy–siyosiy ta□lil eting.

3. ¤zbekistonda politologiya fani va uning rivojlanishi isti?bollarining siyosiy, demokratik asoslarini k?rsating.

ADABIYoTLAR

1. Karimov I. A. ¤zbekiston: milliy isti?lol, i?tisod, siyosat, mafkura. Toshkent; "¤zbekiston", 1993, 35—83—betlar.
2. Karimov I. A. Bizdan ozod va obod Vatan ?olsin. T., "¤zbekiston", 1994, 29—30—betlar.
3. Karimov I. A. ?ozirgi bos?ichda demokratik islo□otlarni chu?urlashtirishning mu□im vazifalari. T., "¤zbekiston", 1996
4. Karimov I. A. ¤zbekiston buyuk kelajak sari. T., "¤zbekiston", 1998.
5. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asr b?sa?asida: xavsizlikka ta□did, bar?arorlik shartlari va tara?äiyot kafolatlari. Asarlar, 6—tom, T.: "¤zbekiston", 1998
6. I. Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak y?ä. T.: "¤zbekiston", 1998.
7. Karimov I. A. Jamiyatimiz mafkurasi xal?ni—xal?, millatni—millat ?ilishga xizmat etsin. Asarlar, 7—tom, T.: "¤zbekiston", 1999
8. Karimov I. A. ¤zbekiston XX1 asrga intilmo?da. Asarlar, 7—tom, T.: ¤zbekiston, 1999
9. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. T., ¤zbekiston, 2000.
10. Karimov I. A "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot— pirovard ma?sadimiz". T.: ¤zbekiston 2000
11. Karimov I. A. Milliy isti?lol mafkurasi — xal? e'ti?odi va buyuk kelajakka ishonchdir. "Fidokor" gazetasi muxbiri savollariga javoblar. T., ¤zbekiston, 2000.
12. Aristotel. Soch. V 4 t. M.: Politika, 1993. 527—528—betlar.
13. Abu Nasr Forobiy. "Fozil odamlar sha□ri"T. Xal? merosi 1993
14. Otamuratov S., Ergashev I., Akromov Sh., ?odirov A. Politologiya (?äuv ?´llanma). — Toshkent: ¤zbekiston, 1999.
15. Muxaev R. T. Osnovi politologii. M., 1996.

2—mavzu. Siyosiy ?arashlar va ta'limotlar:
vujudga kelishi va rivojlanishi

Reja:

1. Siyosiy ?arashlar va ta'limotlarning shakllanishi.
2. Shar?da siyosiy fikr va ?oyalar.
3. Yangi davrda siyosiy ?arashlar.
4. XIX asr oxiri XX asr boshlarida ?arb va Shar?dagi siyosiy ?oyalar.

1. Siyosiy ?arashlar va ta'limotlar

Diniy ?arash. Siyosiy ?arashlarning shakllanishi va ?aror topishida ?ziga xos an'analar mavjud b?lib, siyosiy □odisalar turli xil tal?in etilgan. ?adimgi xal?lar deb □isoblangan misrliklar, xitoyliklar, □indlar, bobilliklar, ya□udiy, fors, greklar va rimliklarning ?arashlarida yer yuzidagi tartib va tartibotlarni ilo□iy kuch bilan bo?lab tushunish, Allo□ni uning sababi, manbai deb □isoblash an'anasi mavjud b?lgan. Bu siyosiy ?arashlarda diniy an'ana □isoblanadi.

Masalan, ?adimgi Xitoyda imperator yer yuzidagi tartiblarni ilo□iy tartiblar bilan bo?lab turuvchi yagona shaxs deb ?aralgan. Davlat □okimiyatining turli b?Äinlarida ishlayotgan bosh?a shaxslar imperator □okimiyati tartibotlarini amalga oshiruvchilari □isoblangan. Xitoy imperatori osmonning ?Äligina emas, ?z xal?ining otasi □am □isoblangan. Uning □okimiyati, ota—onaning oilada bolalarga nisbatan mavjud b?lgan □okimiyatiga ?xshashdir, deb yondoshilgan.

„adimgi Misrda esa Allo□ — □ukmdor □okimiyatning ilk manbai sifatida ?aralgan. Yerda □am uning ta'siri xuddi shunday sa?lanib ?olgan. Bu ?ziga xos piramidaga ?iyos etilgan, uning uchi xudo va uning saylab ?´ygan fir'avnlari, asosi esa oddiy xal? deb ?aralgan. Ular ?rtasida ru□oniylar va zadagonlar turgan. Jamiyat va davlatning xul? — atvori insonning k?pro? äaysi toifaga tegishliligi bilan belgilangan.

„adimgi ?indistonda □am jamiyat va davlatning kelib chi?ishi ilo□iy, mavjud tartib va ?oidalar □am shu asosda ?rnatilgan, degan ?oyalar mavjud b?lgan. Masalan, rigvedalarda (er. o, 11 ming yil) dunyo tartiboti ilo□iy ?onunlarning □ukmronligiga va insonlar ?rtasidagi munosabatlarning uru?—kastachilikka asoslangan yagona ?oyaga tayanadi. Bu tartiblarni: ma'naviy (braxma) va dunyoviy (kshatra) tomonidan, garchi ular turli vazifalarni bajarsa—da, lekin ?zaro bir—birlari bilan munosabatda amalga oshiradilar. Yerdagi tartiblar dunyo tartibotlarining bir b?lagi, uning ta'sirida amalga oshadi, deb □isoblangan. Siyosiy fikr tarixida diniy an'analarning eng klassik k?rinishi Avgustin (shimoliy Afrika, 354—430 yillar) ning siyosiy nazariyasida ?z ifodasini topgan. Xristian cherkoviga xos belgilar uning davlatdan ustun turishiga asoslangan. "Cherkovga b?ysunmagan davlat ?asoskorlar t?dasidan far? äilmaydi", degan ?oya ilgari suriladi. Insonlarni esa "ilo□iy odam", "erdagi odam"ga b?ladi. Avgustin ?arashlariga Platonning ikki dunyo; Stoiklarning ikki polis t?Ärisida, zardushtiylarning bir — biriga ?arama — ?arshi ikki asos (yaxshilik va yomonlik) t?Ärisidagi ?arashlarining ta'siri borligi k?rinib turadi.

Ma'lumki, islom manbalarida "xalif", "amir", "imom" kabi tushunchalar □okimiyat sub'ektlari, davlat □okimiyatini yurituvchi shaxslarga nisbatan ishlatilgan.

Mu□ammad (S. A. V) dan keyingi t?rt xalifa — Abu Bakr Umar, Usmon, Ali □am □okimiyatning diniy va dunyoviy asoslarini ?zaro yaxlit □olda birlashtirganlar. Alidan s?ng taxtga kelgan xalif dunyoviy davlat tamoyillariga alo□ida e'tibor bera boshlaydi. "Amir" dinning □imoyachisi unvoniga sazovor b?lgan, dunyoviy va davlatga xos ishlarini □am ?zaro bo?li? tarzda amalga oshirgan.

F. Akvinskiy (1225—1274 yillar) ning siyosiy ?arashlari ?rta asrda diniy an'analardagi siyosiy ?arashlarning eng ch?ääisi deb ba□olangan. ?ayotligi davridayo? Rim katolik cherkovining "doktori" faxriy unvoniga muyassar b?lgan. Uning ?arashlari X1X asrda Rim papasi Lev — X111 tomonidan "katolisizmning yagona □a?i?iy falsafasi", deb e'lon ?ilingan. F. Akvinskiy □okimiyatni tal?in etishning ilo□iy nazariyasini ifodalab, uch elementning bir—biridan far?ini k?rsatadi: mo□iyat, shakl (ega b?lish va tuzilish) va foydalanish. ?okimiyat ?z mo□iyatiga k?ra ilo□iylikning ?rnatilishidir. Shuning uchun u insonlarga yaxshilik, ezgulikni olib keladi. Fa?at □okimiyatning konkret shakli, □okimiyatga ega b?lish usullari, uning tuzilishi va undan foydalanish Allo□ning ?oyalariga zid, adolatsiz b?lishi mumkin, deb □isoblagan. Siyosiy ?arashlaridagi diniy an'analar amaliy □ayotda □am ?z ifodasini topadi. Masalan, turli mamlakatlarda, dunyoviy dinlar k?rinishlari bilan mos ravishda din bilan davlat ?rtasida ?ziga xos munosabat b?lib, Cherkov bilan podsho□ ?rtasida, ru□oniylar bilan sho□lar, amirlar, xalifalar ?rtasida □okimiyat uchun nizolar va ?zaro kelishmovchiliklar b?lib turgan. Bu ?rta asrlarda asosan teokratik davlat □okimiyati k?rinishini olgan.

Davlatni bosh?arishda Konstitutsiyaviy asosga ?tilgandan keyingina din va davlat munosabatining □u?u?iy asoslari ani? k?rsatila boshladi. Din davlatdan, maktab cherkovdan ajratildi. Bugun ¤zbekiston Respublikasi □am Konstitutsiya asosida, dunyoviy davlat ?urish vazifalarini amalga oshirmo?da. Konstitutsiyaning 61—moddasida □am "Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan

ajratilgan, □amda ?onun oldida tengdirlar. Davlat diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi", deb ?ayd etilgan. Bu davlat va dinning ?zaro munosabatlarini belgilab berish uchun asos □isoblanadi.

Yuridik ?arash. Siyosiy ta'limotlarda davlat va □u?u?äa inson manfaati nu?tai nazaridan yondoshish yuridik an'ana sifatida ?adimgi dunyoda mavjud b?lgan. Bu Konfusiy (e. o.552F551—479—yillar) siyosiy ?arashlarida (Xitoy); buddizm (?indistonda), Otashparastlikda, shuningdek, turli xil faylasuflar, mutafakkirlar siyosiy ?arashlarida ?zining dastlabki ifodasini topgan. Uning negizida "□u?u?" va "?onun" tushunchalarini ta□lil etish turgan. Masalan, Konfusiy jamiyat ma'muriy □u?u? (legizm), utilitar — i?tisodiy (moizm) usullar, shuningdek, notabiiy kuchlar (daosizm) yordamida emas, balki a□lo?iy normalar asosida bosh?arilishi kerak. Shu nu?tai nazardan "davlat — yagona oila" degan ?oyani asoslashga □arakat ?ilgan, uning asosida shaxslararo munosabatlarni ?´ygan. Bu uning ijtimoiy — siyosiy ?arashining asosini tashkil etgan. ?adimgi Rimda yuridik an'ananing shakllanishida Siseron (er. o. 106—43—yillar) siyosiy ?arashlari alo□ida ?ringa ega. U "?onunlar t?Ärisida" asarida davlat shakllari t?Ärisida, uning monarxiya, aristokratiya va demokratiya k?rinishlarining yaxshi tomonlarini ?zida ifodalagan aralash idora etish usuli t?Ärisida s?z yuritadi. Asardagi tabiiy va abadiy □u?u?lar, □u?u? va davlatning sub'ekti fu?aro t?Ärisidagi ?arashlar, □u?u?iy davlat t?Ärisidagi ?oyalarning paydo b?lishi va rivojida alo□ida ?rin tutadi. Platon va Aristotelning siyosiy ?arashlari unga sezilarli ta'sir k?rsatgan. ?adimgi Rimda yuristlarning ilmiy izlanishlari natijasida □u?u?shunoslik fani ilmda yangi y?nalish sifatida shakllangan. Bu izlanishlarda nazariy va amaliy xarakterga ega b?lgan keng k?lamli muammolar ?amrab olinganligi bilan ajralib turadi.

ßamda uch davrga:

1. Ilk davr (er. o. 1 asr va uning oxirlari)
2. Yu?ori davr (asrimizning 11 asri)
3. Keyingi davr (193—235—yy) larga b?linadi. Bu davrlarda k?p—gina □u?u?shunoslar davlat xizmatida b?lganlar, ular savollarga javoblar berib, □u?u? va ?onunchilikning rivojiga ?zlarining nazariy va amaliy □issalarini ?´shganlar. Muammoga ilo□iy va dunyoviy tamoyillar asosida yondoshganlar va k?pro? rasionalizm tomonida turganlar.

Siyosiy sotsiologik ?arash. Siyosiy ?arashlarda siyosiy sotsiologik yondashuv antik davrga borib ta?aladi. Masalan, ?adimgi Gresiyada siyosiy ?oyalar ijtimoiy — siyosiy institut sifatida polis, sha□ar — davlat va sha□ar — jamiyat tarzidagi ?arashlarda ?z ifodasini topgan. Politologiya tushunchalari "siyosat", "davlat", "ijtimoiy ish", "□okimiyat", "siyosiy □okimiyat", "siyosiy bosh?aruv", "bosh?aruv san'ati" va bosh?a nomlar bilan keng ishlatilgan. Siyosiy — sotsiologik an'ana t?Ärisida fikr yuritganda Demokrit (er. o. 460—370—yillar), Platon (er. o. 427—347—yillar), Aristotel (er. o. 384—322—yillar) ning siyosiy ?arashlarini □isobga olish mu□im. Demokrit, davlat ishlarini bosh?a ishlarga ?araganda mu□imro? deb □isoblab, □ar bir kishi davlatni ?ulay b?lishi uchun □arakat ?ilishi lozimligini, k?pro? □okimiyatga ega b?lishga emas, balki umumiy ish uchun foydali b?lgan tomonlarni ?ylash kerakligini ta'kidlab, t?Äri y?ldan borayotgan davlatni eng katta tayanch deb ?ayd etadi. ?achon u □alok b?lsa, □amma □alok b?ladi, deb □isoblaydi. Bunday b?lmasligi uchun uning uch y?lini: 1) tarbiya, ta'lim, ma'lumot berish; 2) yagona fikr b?lishi; 3) bosh?ara olishni t?Äri olib borishni k?rsatadi, □amda bosh?aruvchining ?uyidagilarga: siyosiy bosh?aruv san'atini egallash, shunday bilim va ?adrga ega b?lmaganlarga ishonishni va aksincha, bunga ega b?lganlarga ishonmaslikni, Polis ishlarini ani? va t?Äri ba□olay olishni, insonlarning kayfiyati va talablarini bilishni, psixologik (ru□an) tayyor b?lishni, bosh?alar ustidan □okimiyatni amalga oshirishdan oldin ?z ustidan □okimiyatga ega b?lish sirlarini ?rganishi zarurligiga e'tiborni jalb etadi.

Platon siyosiy ?arashlarida dastlab Sokrat rasionalizmining ta'siri k?pro? sezilsa—da, keyinchalik uning "Davlat", "Siyosatchi", "Sofist", "Parmenid" va "?onunlar" kabi asarlarida diniy an'ana k?pro? seziladi. Platonning ikki dunyo t?Ärisidagi ?arashlari mu□im ?rin tutadi. ?oyalar dunyosi — bu □a?i?iy borli? b?lib, ?zgaruvchan inson dunyosining abadiy ?zgarmas ilo□iy k?rinishidir, □odisalar dunyosi ?oyalar dunyosining buzilgan ifodasidir. Platon siyosatga □am shundan kelib chi?ib yondoshadi, □amda ideal davlatning sifatlarini ta'riflaydi. Davlatni idora etishning aristokratiya shaklini yo?laydi. Uning bosh?a shakllarini: timokratiya, oligarxiyadan demokratiyaga va demokratiyadan tiraniyaga ?tishi mumkin degan fikrni keltiradi.

Aristotel (er. o. 384—322—yillar) siyosiy — sotsiologik an'analar rivojiga ulkan □issa ?´shgan. U ?zining "Siyosat", "Etika" va "Ritorika" kabi asarlarida ?z siyosiy ?oyalarini bergan. Individlarning siyosiy □ayoti polisda (sha□ar — davlatda) mujassamlashadi, degan fikrni ilgari tashlaydi. Unda inson siyosiy mavjudot sifatida namoyon b?ladi. Insonga adolat va adolatsizlikning far?ini anglaydigan yagona mavjudot sifatida ?araydi. Davlatning ma?sadi □amma fu?arolarga farovonlik ulashishdir. Davlat individ, oiladan keyin paydo b?lgan. Davlatning nisbiy yaxlit b?lishini ma'?ullaydi.

Davlat shakli, Aristotelcha, kim tomonidan (yakka kishi, nisbatan ozchilik, □amma) yoki ?anday ma?sadda (umum manfaat yoki foydasiga; yoki shaxsiy manfaat va foydaga k?ra) amalga oshirilishi bilan belgilanadi. Davlat shaklini t?Äri va not?Äri shakllarga b?ladi. T?Äri shakliga monarxiya, aristokratiya va politiyani, not?Äri shakliga ega tiraniya, oligarxiya va demokratiyani kiritadi va ularning bir — biridan far?ini k?rsatadi.

2. Shar?dagi siyosiy fikr va ?oyalar. Siyosiy □ayotga yondoshuv uslubidagi ?ziga xoslik negizida markazlashgan kuchli davlat ?urish ma?sadi mujassamlashganligini kuzatish mumkin. Ana shunday kuzatuvlar jamlangan, umumlashtirilgan siyosiy ?arashlari mavjud b?lgan buyuk allomalardan biri Abu Nasr Forobiy (873—950yy) dir. U ilk ?rta asrning buyuk mutafakkirlaridan biri b?lib, falsafiy ?arashlari bilan birga siyosat t?Ärisidagi fikrlari □a?ida uning "kitob — as — siyosat al — madaniya", ya'ni sha□arlar ustidan siyosat yurgizish kitobi ma'lumot beradi. Asarda siyosatga alo□ida ilm y?nalishi sifatida ?aralgan. Forobiyning "Fozil odamlar sha□ri" asarida adolatli jamiyatga erishish y?llari, "fozil sha□ar □okimining fazilatlari" t?Ärisidagi fikr va mulo□azalari, davlat □okimiyati va bosh?aruvchi kadrlarni tanlash va joyiga ?´yish bilan bo?li? b?lgan ?oyalari bugungi kunda □am milliy kadrlar tayyorlash dasturini amalga oshirish va muvofi?lashtirishda mu□im ?rin tutadi. Fozillar sha□rining birinchi boshli?i t?Ärisida Abu Nosir Forobiy shunday deydi: "Shu sha□ar a□olisiga imomlik ?iluvchi o?il kishi b?lib, u tabiatan ?n ikkita xislat — fazilatni ?zida birlashtirgan b?lishi zarur. Fozillar sha□ri □okimi avvalo t?rt muchali so?—omon b?lib, ?ziga yuklangan vazifalarni bajarishida biror a'zosidagi nu?son □alal bermasligi lozim... Ikkinchidan, bunday sha□ar □okimi tabiatan nozik farosatli b?lib, su□batdoshining s?zlarini, fikrlarini tushunib, tez il?ab olishi, shu so□ada umumiy a□vol ?andayligini ravshan tasavvur ?ila olishi zarur. Uchinchidan, u anglagan, k?rgan, eshitgan, idrok etgan narsalarni xotirasida t?la—t?kis sa?lab ?olishi, barcha tafsilotlarni unutmasligi zarur. T?rtinchidan, u ze□ni ?tkir, zukko b?lib, □ar ?anday narsaning bilinar—bilinmas alomatlarini va bu alomatlar nimani anglatishini tez bilib, sezib olishi zarur. Beshinchidan, u fikrini ravshan tushuntira olish ma?sadida chiroyli s?zlar bilan ifodalay olishi zarur. Oltinchidan, u ustozlardan ta'lim olishga, bilim ma'rifatga □avasli b?lishi, ?äish, ?rganish jarayonida sira charchamaydigan, buning masha?äatidan ?ochmaydigan b?lishi zarur. Yettinchidan, taom yeyishda, ichimlikda, ayollarga nisbatan ochofot emas, aksincha ?zini tiya oladigan b?lishi (?imor yoki bosh?a) ?yinlardan zav?, □uzur olishdan uzo? b?lishi zarur. Sakkizinchidan, u □a? va □a?i?atni, odil va □a?g?y odamlarni sevadigan, yol?onni va yol?onchilarni yomon k?radigan b?lishi zarur. T?ääizinchidan, u ?z ?adrini biluvchi va nomusli, oriyatli odam b?lishi, pastkashliklardan yu?ori turuvchi, tu?ma oliy□immat b?lishi, ulu? oliy ishlarga intilishi zarur. ¤ninchidan, bu dunyo boyliklariga, dinor va dir□amlarga ?izi?maydigan (mol—dunyo ketidan ?uvmaydigan) b?lishi zarur. ¤n birinchidan, tabiatan adolatparvar b?lib, odil odamlarni sevadigan, istibdod va jabr — zulmni, mustabid va zolimlarni yomon k?ruvchi, barchani adolatga cha?iruvchi, no□a? jabrlanganlarga madad beruvchi, barchaga yaxshilikni va ?zi suygan g?zalliklarni ravo k?ruvchi b?lishi zarur. ¤zi □a? ish oldida ?jarlik ?ilmay, odil ish tutgani □olda □ar ?anday □a?sizlik va razolatlarga murosasiz b?lishi zarur. ¤n ikkinchidan, ?zi zarur deb □isoblagan chora — tadbirlarni amalga oshirishda ?´räoälik va □adiksirashlarga y?l ?´ymasligi darkor.

Abu Nasr Forobiy mana shu barcha xislatlarning bir odamda jamlanishi amri ma□ol, zero bunday tu?ma fazilatlar so□ibi b?lgan odamlar juda kam uchraydi va ular nodir insonlardir, — deb □isoblagan va mabodo fozillar sha□rida shunday barkamol inson topilmay ?olsa, unda yu?oridagi fazilatlardan oltitasi, yoki beshtasi kamol topgan inson □am a?l va zakovatda benazirligi tufayli fozillar sha□riga ra□barlik ?ila oladi, deb ta'kidlaydi. Fozillar sha□rida bunday odam y?ä b´lganida (mabodo vafot etganida, yoxud bosh?a joyga ketgan va?tida — M. M.) ana shu imom (□okim) yoxud uning izdoshlari (agar mazkur imomdan s?ng birin — ketin sha□arga boshli? b?lsalar) chi?argan ?onun va tartiblarga amal ?ilinadi.

Avvalgi imom ?rniga kelgan keyingi ra□barda □am yu?orida aytilgan xislatlar — fazilatlar yoshlikdan shakllangan b?lishi zarur. Shu bilan birga bu keyingi imomda yana oltita fazilat □osil ?ilinishi zarur:

Birinchi — donishmandlik. Ikkinchi — avvalgi imomlar ?rnatgan ?onunlar va tartiblarni xotirada yaxshi sa?lab ?olish va ularga amal ?ilishi uchun ?uvvai □ofizga ega b?lish. Uchinchi — agar avvalgi imomlar davridan biror (yoki bir ?ancha) so□aga taallu?li ?onun ?olmagan b?lsa, bunday ?onunni ?ylab topish uchun ijod, ixtiro ?ilish ?uvvatiga ega b?lish. T?rtinchi — □ozirgi □a?i?iy a□volni tez pay?ab olish va kelgusida yuz beradigan, avvalgi imomlar k?zda tutmagan vo?ealarni oldindan k?ra bilish xislatiga ega b?lish. Bu xislat unga xal? farovonligini yaxshilash y?lida kerak b?ladi. Beshinchi — avvalgi imomlar ?rnatgan ?onunlarga, shuningdek, avvalgilaridan ibrat olib, ?zi chi?argan ?onunlarga xal? amal ?ilishi uchun ?iz?in s?zlash — noti?lik xislatiga ega b?lish. Oltinchi — zarur □ollarda □arbiy ishlarga mo□irona ra□barlik ?ilish uchun yetarli jismoniy ?uvvatga ega b?lish, ya'ni □am jang ?ilishni, □am sarkarda sifatida jangu — jadalga ra□barlik ?ilish uchun □arbiy san'atni yaxshi bilishi kerak.

Forobiy, mabodo shu xislatlarning barchasini ?zida jamlagan bir odam topilmasa, lekin ikki kishi birgalashib, shu xislatlarga ega b?lishsa (ya'ni biri — donishmand, ikkinchisi — ?olgan xislatlar so□ibi b?lsa) shu ikkovini fozillar sha□riga ra□barlikka ?´yish zarur, agar bir guru□ odamlar birgalikda ana shu xislatlarga ega b?lishsa (ya'ni — birida bu, ikkinchisida u, uchinchisida yana bosh?a xislatlar b?lsa) ana shu fozillar guru□ini yurt ra□barligiga ?´yish zarur, deb □isoblagan. Uningcha, shu guru□ a'zolari birgalashib, ?zaro kelishib □arakat ?ilsa, □ar biri fozil □okim b?lishi mumkin. Mabodo biror zamonda fozillar sha□rida □okimlik ?ilayotgan bir yoki bir necha kishida bosh?a zarur xislatlar

b?lsayu, ammo, donishmandlik b?lmasa, fozillar sha□ri yaxshi □okimsiz ?oladi, bunday sha□ar □alokatga yuz tutadi.

Abu Ali ?asan ibn Ali Tusiy — Nizomulmulk (1018—1092 yy) Shar? tarixi va madaniyatiga ?zining "Siyosatnoma" (yoki Siyar ul — muluk) asari bilan ?chmas iz ?oldirgan. "Siyosatnoma" asari mavzu ji□atidan keng ?amrovligi bilan ajralib turadi. U 50 fasldan iborat b?lib, unda davlat bosh?aruviga tegishli ?oida va ?onunlar, usul va vositalar, ?ozi va ?ozixona ishlari, ?´shin va sarbozlar, xizmatchi va shaxsiy sarbozlar, pochta va razvedka ishlari, elchilarga munosabat, sho□ ishlari, shaxsiy so?chilari t?Ärisida ma'lumot va masla□atlar berilgan. Davlatni idora etishda amaldorlar (ma'sul kadrlar) katta ?rin tutishlarini, ularni tanlash va joy—joyiga ?´yishda ?ziga xos talab darajasida ?aragan. "Siyosatnoma" amaldorlarni tarbiyalash, asrash, □imoyalash va zarur b?lsa jazolash bilan bo?li? tavsiyalar berilganligi bilan siyosatchi va davlat ra□barlarining e'tiborini jalb etadi.

Davlatda markaziy □ukumat (ijro □okimiyati) kuchli b?lsa, shunda davlatda tinchlik va adolat bar?aror b?ladi, raiyat ?z ma?sadiga yeta oladi, jamiyat sul□ va adolatda, muruvvatda yashaydi, deb k?rsatadi. "Siyosatnoma", jiddiy siyosiy □ujjat b?lib, markaziy □ukumatning parchalanishiga ?arshi ?aratilgan asardir. "Siyosatnoma" markazlashgan davlat tuzishga da'vat etib, kuchli davlat ma□kamasi, armiya va bosh?a tekshirish vositalarini yaratishga cha?iradi. "Siyosatnoma" asarining ?zbek tiliga ilk bor tarjimasi 1997 yilda amalga oshirildi. (Nizomulmulk. Siyosatnoma yoki Siyar ul—muluk. Toshkent, "Adolat", 1997). U madaniy, siyosiy tariximizni bilishga, siyosiy fikr va ?arashlar rivojiga xos an'analarni ?rganishimizda va tiklashimizda ijobiy omil b?lishi, shub□asiz. Nizomulmulk shaxsiga, ?z davrida Amir Temur, Alisher Navoiy, "Dastur ul — muluk" asarining muallifi Samandar Termiziy va bosh?alar katta ba□o berganlar.

Amir Temur (1336—1405 yillar) ?zining siyosiy ?arashlarini "Temur tuzuklari" asarida ellik yildan orti? davr (1342—1405 yy.) tarixi bilan birga, davlat va uning tuzilishi t?Ärisida □am ?immatli ma'lumotlar beradi. Asarda davlat va uning amal ?ilish tamoyillari, me'yorlari, munosabatlari uni barpo etish, musta□kamlashni kengash or?ali amalga oshirishda ?z ifodasini topganligini ta'kidlash lozim. Amir Temur zukko, tajribali siyosatdon va davlat arbobi sifatida, davlatning markaziy apparati va ma□alliy □okimiyatning ?anday, ?aysi ijtimoiy toifalarga tayanishini, ularning manfaatlarini uy?unlashtirish, mansabdor shaxslarning burch va vazifalarini belgilab berar ekan, jamiyatni ma'lum ijtimoiy — siyosiy guru□larga tayangan □olda bosh?arish lozimligini ta'kidlash bilan, ularning manfaatlarini bosh?a guru□lar manfaati bilan birga □isobga olish zarurligi t?Ärisida □am mu□im fikr bildiradi. U jamiyatni 12 toifaga b?lib, ularga tayangan □olda bosh?arish ishlarini amalga oshirgan. Ular: 1) sayyidlar, ulamo va shayxlar; 2) bilimdon kishilar; 3) duog?y ta?vodorlar; 4) amirlar, sar□anglar, sipo□solarlar; 5) sipo□ bilan raiyat; 6) dono va ishonchli kishilar; 7) vazirlar, sarkotib va devon bitikchilari; 8) □akimlar, tabiblar, munajjimlar va muxandislar; 9) mu□addislar (□adis olimlari va roviylar); 10) s?fiylar va oriflar; 11) □unar va san'at a□li; 12) sayyo□ va tijorat a□llaridan iborat.

Davlatni idora etishda vazirlar, amirlar va noiblarning roliga alo□ida e'tibor berib, so□ib?iron Amir Temur sado?atli, axlo?iy pok, adolatpesha, tinchliksevar va tashabbuskorlarni ?adrlagan.

Amir Temur vazirlar t?rt fazilatga ega b?lishlari shartligini ta'kidlaydi: 1) asllik, toza nasllik va ulu?vorlik; 2) a?lu farosatlilik; 3) sipo□ bilan raiyat a□volidan boxabarlik va ularga ?amx?rlik k?rsatish: ular bilan yaxshi muomalada b?lish; 4) sabru bardosh, muloyimlik. U joylardagi uluslarga musta?il siyosat yurgizishga □am imkoniyat bergan. Yerlarni ?zlashtirganlar □ukumat tomonidan ra?batlantirilgan. Temur davlat bosh?aruvida jamiyat a'zolarini, mavjud toifalarga b?lgan munosabatda ularni "ishonch bilan ?´räuv" ?rtasida sa?ladim, desada amalda, unda ishonch, kechirimlik, sabr — ?anoat tamoyillari ustuvor b?lib, mamlakat, davlatning kuch — ?udratini adolat asosida ?urganligini alo□ida ta'kidlash lozim. U adolat or?ali kuchli markazlashgan davlat tuzishga muvaffa? b?lgan. Davlat ishlarini yuritishda islom bilan birga dunyoviy ilmga, tamoyillarga alo□ida e'tibor bergan va ularga amal ?ilgan.

Alisher Navoiy (1441—1501—yillar) siyosiy ?oyalarini "Saddi Iskandariy" dostonida asoslab bergan va unda ijtimoiy adolatli tuzum ?oyasini adolatli sho□ timsolida bayon ?ilgan. A. Navoiy bu muammoni adolatli sho□ — adolatli davlat — adolatli ?onunlar — adolatli tartib sifatida poetik tasvirlagan. Shuningdek, da□o shoir turli xal?lar, ijtimoiy guru□lar va taba?alar ?rtasidagi o?ilona, ma'rifatga asoslangan munosabatlar ijtimoiy bar?arorlikka olib kelishini g?zal timsollar or?ali kuylagan.

Navoiy □ayotining mezoni inson, uning faoliyati, sifati va fazilatlari deb bilib, inson ?z □ayotini ?zi uchun □am, butun jamiyat uchun □am foydali b?lgan ishga ba?ishlangan, kasb — □unar ?rganishi, ma'rifatli b?lishi kerakligini ta'kidlaydi.

Navoiy siyosiy ?arashlarida k?pro? adolatli ?onunlarga asoslangan ma'rifatli sho□ □okimiyatini orzu ?ilib, uni ozmi — k?pmi ?usayin Boy?aro davridagi vazirlik faoliyatida amalga oshirishga uringan. Alisher Navoiyning bu kabi il?or siyosiy ?arashlari keyinchalik Boburning davlat faoliyatida va uning butun dunyoga mash□ur "Boburnoma" asarida yanada boyitilgan va Boburiylarning amaliy siyosatida ma'lum ma'noda ?z ifodasini topgan edi.

Shar?da, xususan Markaziy Osiyoda siyosiy fikrlar va ta'limotlar t?Ärisidagi an'analarga dunyoning ayrim bosh?a davlatlariga xos b?lgan: a) falsafiy — axlo?iy ?arashlar; b) diniy ?arashlar; v) fu?arolik; g) ijtimoiy konsepsiyalar t?Ärisidagi ?oyalarning muayyan darajada ?ziga xos k?rinishda mavjud b?lmaganligini k?ramiz. Xarakterli joyi shundaki, bunday yondoshuvlar siyosiy fanlar nu?tai nazaridan ta□lil etilmagan b?lsada, ammo "siyosat" alo□ida ilm y?nalishi sifatida ?ayd etiladi. Bu merosimiz □ozirgi davrda demokratik jamiyat t?Ärisidagi ilmiy nazariyani ishlab chi?ish va uni □ayotga tadbi? etishda katta a□amiyatga molikdir.

3. Yangi davrdagi siyosiy ?arashlar. Bu davr siyosiy ?arashlarida davlatning paydo b?lishi va ?aror topishi muammosi siyosiy fikr rivojiga □am sezilarli ta'sir k?rsatadi va uning ustuvor y?nalishiga ega b?la boshlaydi. Davlat, jamiyat va shaxs t?Ärisidagi ?arashlar tizimida individ — fu?aroga alo□ida e'tibor beriladi. Shuning uchun bu davrdagi siyosiy ?arashlar "fu?arolik t?Ärisidagi ?arashlar" deb □am ataladi. Siyosiy so□ada uy?onish davrining ?ziga xos ji□atidan biri □am shundaki, inson uning markaziga ?´yiladi. Masalan, N. Makiavelli (1469—1527—yillar) siyosatning nazariyotchilari uning "ilmiy usul"larini ushlab chi?ishga ma'sul ekanligini ?ayd etadi. Bu davrda siyosatda axlo?iy ?adriyatlarning ma?sadga muvofi?ligi ?oyasi asosida "makiavellizm" tushunchasi paydo b?ladi va siyosiy ?arashlarda "Siyosiy Respublikanizm nazariyasi" ilgari suriladi. Bunday ?arashlar XVII — XVIII asrda Angliya va Amerikada siyosiy fikr rivojiga sezilarli ta'sir etadi. Makiavelli ?zining "ilmiy usulini"siyosatga nisbatan pragmatizm va utilitar yondashuvga tayangan □olda asoslaydi. Siyosiy fanlar vo?ealarning □a?i?iy mo□iyatiga kirib borgan □olda uni tushuntirib berishi kerakligini ?ayt etadi. Shu usulda □okimiyat va bosh?arish nu?tai nazaridan siyosat va davlatning aynan ba□osini berishga □arakat ?iladi. Makiavelli siyosiy ?arashlarida "ma?sad vositani o?laydi", degan tamoyilga asoslanadi. U □ar ?anday ma?sadning ?onuniy b?lishini ta'kidlasa, mamlakatlarning siyosiy □ayoti, davlatchilik tarixi tajribasi buni □amma va?t □am t?Äri yoki mutlo? fikr emasligidan dalolat beradi. Makiavellining fikricha yagona ma?sad borki, bu ma?sad noaxlo?iy vositani, ya'ni davlatni yaratilishi va uni sa?lab ?olishni o?laydi, deb k?rsatadi. Natijada, uning ta'sirida ayrim siyosiy kuchlar ?z faoliyatlarida unga tayandilar. (M: Fransiyadagi 1789 yil revolyusion yetakchilari va Rossiyada bolsheviklar v. b.)

Bu davrda Makiavelli tomonidan ilgari surilgan ?oya ayrim siyosiy kuchlar tomonidan ?z manfaatlari y?lida foydalanilganligini va bu jamiyatlar, xal?lar siyosiy □ayotida katta salbiy o?ibatlarga sabab b?lganligini k?rish mumkin. Shu ?rinda siyosiy faoliyatda "adolatni kuchda" deb bilish bilan "kuch adolatdadir" degan ?arash va tamoyillarda katta far? borligini ta'kidlash zarur. Bunda muammoga ?arbona va shar?ona yondashuvlardan biri ?ziga xos ifodasini topganligini k?ramiz.

Makiavelli jamiyatni idora etish t?Ärisida ani? bir shaklni ilgari surmaydi. U "yakka □okimiyatni" □am, "respublika" bosh?aruv shaklini □am ma'?ullaydi.

U ?zining "Gosudar" nomli asarida Respublikani t?Äri yoki ?ulay shakli deb, ayni paytda Rim Respublikasi modeli t?Ärisida fikr yuritib, "aralash" shaklini yoki □okimiyatning demokratik, aristokratik va monarxiya elementlarining mavjudligi, uning mukammalligini ta'minlab bergan, deb □isoblaydi.

Bunday siyosiy ?arashlar keyinchalik Tomas Gobbs (1598—1679 yillar) ?arashlarida rivojlantiriladi. Gobbs, monarxiyani — □okimiyatning eng ?ulay shakli, deb □isoblaydi. Buni ?zining "Leviafan" asarida insonlarning davlat paydo b?lgunigacha b?lgan davridagi □ayotini tasvirlab, unda "xaos" va "ixtilof"lar □ukmron b?lganligini ta'kidlaydi, yoki bu □ukmronlikni "□ammaning □ammaga ?arshi urush" □olati sifatida ?ayd etadi. "Ijtimoiy kelishuv"ga "xaos"dan chi?ishdagi mu□im y?l sifatida ?araladi. Monarxning asosiy vazifasi ?onunni sa?lay bilishda, deb tushunadi.

Angliya faylasufi J. Lokk (1632—1704 — yillar) ?arashlarida □am siyosatda fu?arolik konsepsiyasi ilgari suriladi. Lokk ta'limoti, nisbatan real □ayotga asoslanganligi bilan ajralib turadi va cheklangan monarxni ?rnatishni yo?laydi.

U siyosiy fikr tarixida birinchilardan b?lib, "shaxs", "jamiyat" va "davlat" tushunchalarining ta□lilini beradi, □amda shaxsni jamiyat va davlatdan yu?ori ?´yadi. Lokk, inson tu?ilgandan boshlab tabiiy □u?u?larga ega b?ladi, deb k?rsatib, "□ayot" yoki "yashash", "erkinlik" va "mulkka ega b?lish" □u?u?larini ana shunday □u?u?lar jumlasiga kiritadi. U xususiy mulkka ega b?lish □u?u?ini ?uyidagicha asoslaydi, birinchidan, xususiy mulkka ega b?lish insonning ?zini va uning oilasining yashashi uchun zarur b?lgan e□tiyojni ta'minlash uchun kerak, inson zarur narsalarga ega b?lgan ta?dirdagina, ?zining rivojlanishiga alo□ida e'tibor berishi mumkin. Lokk, fikricha xususiy mulk mutlo? äadriyat emas, aksincha, erkin jamiyatga erishish vositasidir. Insonlar mulk jam?arishda erkin b?lishlari kerak. Ikkinchidan, mulkka ega b?lish insonning individualligi shakllanishiga ta'sir k?rsatadi, deb □isoblaydi. Lokk, davlat jamiyat, jamiyat ?z navbatida, shaxsga b?ysunishi zarurligini ta'kidlaydi. Davlat va jamiyat bir narsa emas, davlat □okimiyatning ?ulashi, jamiyat rivojining oxiridan dalolat bermaydi. Jamiyat yangi davlat □okimiyatini ?rnatishi mumkin. Davlat shaxs □u?u?larini □imoya ?ilish ma?sadida faoliyat k?rsatadi. U shaxsdan kuchliro? b?lishi mumkin emas, chunki shaxs jamiyatni, jamiyat esa davlatni tashkil etadi. Lokk ?onun chi?aruvchi va ijro □okimiyati b?lishini

yo?laydi. ?onun chi?aruvchi □okimiyatga ustuvorlik beradi, chunki u davlatning siyosatini belgilaydi, deb k?rsatadi.

Fransiya ma'rifatparvari Sharl Lui Monteske (1689—1755 yillar) ?zining "?onunlar ru□i" asarida "idora etish tarziga" yoki "?onunlar ru□i"ga ta'sir etuvchi omillarni k?rsatib beradi. "K?pgina narsalar, — deb yozadi Monteske, — i?lim, din, ?onunlar, idora etish shakllari, ?tmish sabo?lari, axlo?, odatlar xal?ning umumiy ru□ining natijasi sifatida insonlarni bosh?aradi".

Monteske □okimiyatning b?linishi nazariyasini "aralash idora etish" ?oyasining davomidir, deb k?rsatib, □u?u?ning, ?onunning ustuvorligini ?ayd etadi. Shu asosda ?onun chi?aruvchi, ijro etuvchi va sud □okimiyatlari bir — birlarini t?ldirgan □olda □okimiyatni sa?lab turishlari mumkin, degan xulosaga keladi.

Siyosiy fikrlar rivoji Yevropadagi davlatlar ?urilishi bilan uzviy bo?li? □olda bordi. Bu davr namoyandalari unitar musta?il davlatning kamchiliklarini □isobga olib, siyosiy nazariyani amaliyot bilan bo?lab olib borishga, siyosiy tenglik va demokratiyani yangicha tarzda ta□lil etishga, □amda amalga oshirishga □arakat ?ila boshlaydilar. J. Medison (1751—1836 yillar) respublikanizmning k?zga k?ringan nazariyotchilaridan biri b?lib, u xal? — siyosiy □okimiyatning yagona manbai, saylovlar — respublikaviy idora etishning mu□im xususiyati, degan ?oidaga asoslanadi. U k?pchilik fraksiyasiga e□tiyotkorlik bilan yondashadi, □okimiyatdan foydalanib, ozchilikning manfaatlarini poymol etishi mumkinligi xavfini oldini olish choralariga alo□ida e'tibor bilan ?araydi. Ozchilikning erkinligini kafolatlash zarurligini □imoya ?iladi. J. Medison demokratiyaning vakillik or?ali idora etish shakli bilan birga liberal idora etish □am zarurligini asoslaydi. Davlat □okimiyatining b?linishini, ularning □ar birining nisbiy musta?illigini va tengligini tan oladi.

Siyosatning "sotsial konsepsiyasi" fu?arolik konsepsiyasining davosi sifatida shakllandi. U endi alo□ida individ — fu?aroga emas, ayrim ijtimoiy guru□ga tayana boshladi. Millat, sinflar, insonlar, individlar muayyan guru□larning, birlashmalarning ma□suli sifatida ?araladi.

Fransuz ma'rifatparvari J.J. Russo (1712—1778 yillar) esa siyosatda fu?arolik konsepsiyasining ?at'iy ifodachisi va tad?i?otchisidir. Individlar davlatni yaratadi yoki ayni paytda individlarning ?zi davlatning ma□sulidir, deb □isoblaydi. Russo ayni paytda 3 ta tash?i omilni ?ayd etadi: 1. Ijtimoiy tenglikni ?´llab ?uvvatlaydi, mulkni jamiyat a'zolariga nisbatan tengsiz ta?simlanishiga ?arshi chi?adi; 2. Siyosiy yaxlitlikni □imoya ?iladi; davlatda xususiy □amkorlik b?lishi mumkin emas, degan ?oyaga tayanadi. 3. U vakillik □okimiyatini — ?ullik deb □isoblaydi. Bir s?z bilan aytganda, Russo demokratiyaning bevosita shaklini ?´llab chi?adi.

E. Berkga (1729—1797—yillar) Angliya konservatori sifatida tabiiy □u?u?larni tan olmasliik ?oyasi xosdir. Uningcha, davlat va jamiyat insonning ixtirosi emas, balki tabiiy rivojlanishning natijasidir. Davlatning asosiy vazifasi tartib va ?onunni sa?lashdan iborat. ?okimiyatning vakillik shaklini ?´llab chi?adi. Berk Parlamentga — Angliyadagi □okimiyatning □a?i?iy shakli sifatida ?araydi va uning faoliyati xal? tomonidan nazorat etilishi mumkin emas, deb □isoblaydi.

A. Tokvil (1805—1858—yillar) "Amerikadagi demokratiya" nomli asarida ?ziga xos liberal siyosiy nazariyani yaratadi. Uni siyosiy tenglik bilan siyosiy erkinlik ?rtasidagi munosabat k?pro? ´ylatadi. Siyosiy apatiya — siyosiy markazlashuv va ijtimoiy b?ysundirishning boshlanishidir, deb □isoblaydi. Demokratiyaning ijobiy va salbiy ji□atlari b?lishi mumkinligi t?Ärisida fikr yuritadi.

X1X asrning 40—yillaridan siyosiy fikr rivoji mustabid tuzumni asoslagan ?arashlar bilan bo?li?. Ular tomonidan muayyan ijtimoiy guru□ga, "sinfga" tayanish, ularning siyosiy ?arash manfaatlarini "□imoya" etish, ular yordamida "proletar in?ilobini" amalga oshirish ?oyasi ilgari suriladi. Tenglik, demokratiya, erkinlikni ta'minlashda ular "proletariat diktaturasini" ?rnatish zarurligini, shu or?ali adolatli demokratik jamiyatni ?urish mumkinligini asoslashga urindilar. "Sinfiy kurash"ga jamiyatni □arakatlantiruvchi kuchi sifatida ?aradilar.

Bu ?oyada siyosiy □okimiyatga ega b?lish, ya'ni diktaturaning proletariat ?´liga ?tishi tub masala sifatida ?araldi. Oktyabr t?ntarishi Rossiyada bolshevizm k?rinishida totalitar, ma'muriy buyru?bozlik jamiyatining ?rnatilishiga olib keldi. Sobi? SSSR Konstitutsiyasida □okimiyatning vakillik va bevosita shakllaridan foydalanish k?rsatilgan b?lsada, amalda □a?i?iy demokratik jamiyatni ?rnatilishiga emas, aksincha, musta?illik, erkinlik, inson □u?u?lariga zid b?lgan tamoyillar markaz bilan respublikalar ?rtasidagi ?zaro munosabatlarda, jamiyat siyosiy □ayotida ?zining ifodasini topdi. Bu siyosiy ?arashlarning ?oyaviy ji□atdan bir tomonlama, nodemokratik va soxta ekanligini □ayot k?rsatdi.

Bugungi Rossiyada yangi demokratik tartibotlarning murakkab rivojlanishi sharoitida siyosiy fanlar rivojida yangicha ?arashlar paydo b?lmo?da.

4. X1X asrning oxiri XX asrning boshlarida Shar?dagi siyosiy ?oyalar. X1X asrning oxiri va XX asr boshlarida Shar? mutafakkirlari siyosiy ?arashlarining milliy ozodlik ?oyalari bilan bo?li? □olda namoyon b?lganligini k?ramiz. Bu ?arbning Shar?äa nisbatan olib borgan siyosatini mustamlakachilikka asoslanganligi bilan bo?li?. Uning negizida, bir tomondan, yangi □ududlarga ega b?lish, boylik orttirish b?lsa, ikkinchi tomondan, dunyoni b?lib olish, xal?larni tut?unlikda, ?aramlik va tobelikda ushlab turish siyosati mustamlakachilik siyosatiga xos xususiyat tarzida namoyon b?ladi. Dastlab, bu Shar?ni ?rganish ma?sadi bilan boshlangan b?lsada, oxir o?ibatda uning siyosiy

ma?sadlari keyinchalik ani? ma'lum b?ldi. Mustamlakachilikka ?arshi ?oyalar va □arakatlar boshlandi. Yevropada bu "Sotsializm uchun kurash" shiori bilan boshlangan b?lsa, Shar?da Yevropaning ta'sir doirasidan chi?ish, musta?illik ?oyalari bilan bo?li? □olda namoyon b?ladi.

Ma'lumki, sobiä kommunistik mafkura asoschilari "milliy – ozodlik □arakatlarini" ?´llagan b?lsa–da, amalda xal?larning ozodligini b?Äishga ?aratilgan nazariyasini yaratgan edilar. Shar?da milliy – ozodlik kurashi ?z tarixiy ildizlarini ?rganishning boshlanishi bilan xarakterlanadi. Masalan, M. Gandi (1869–1948 yillar, ?indiston,) M. I?bol (1877–1938 yillar) asarlari, nut? va chi?ishlari shar? xal?larini uy?otishga da'vat etadigan, ularni musta?illikka undaydigan siyosiy ?oyalari bilan ajralib turadi.

Masalan, M. Gandi inglizlarning urf–odatlari sanoati yutu?lari asosida sodir b?lgan erksizlik, ?aramlikka nisbatan baykot e'lon ?iladi. Xal?ni ma'rifiy y?l bilan musta?il b?lishga chorlaydi. Gandizm uning nomi bilan bo?li? b?lib, ozodlik uchun kurashda kuch ishlatmaslik tamoyiliga asoslanadi. Mustamlakachi □okimiyatga ?arshi, ?zaro ziddiyatli □olatlarni yon berishlar, murosa va konsensus asosida □al etishga undaydi. Siyosatni axlo? bilan bo?li? □olda tal?in etadi.

Bu davrdagi siyosiy ?arashlarda davlat va xal?lar musta?illigi, erkinlik, demokratiya uchun ?zaro □amkorlik, □amji□atlik ?oyalari ilgari suriladi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jadidchilik ?oyalari. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston ?lkasida "Jadidchilik" □arakati paydo b?ldi. Bu □arakatning xal?imizning milliy, ijtimoiy va madaniy ji□atdan ´tmishida ?ziga xos ?rni mavjud.

Jadidchilik aslida ma'rifatparvarlik □arakatining k?rinishi b?lib, uning namoyandalari mamlakatni ?olo?likdan chi?arish va milliy tara?äiyotga erishishning ma'rifiy y?lini k?rsatdilar.

Chor rossiyasining chekka va mustamlaka ?lkasi b?lgan Turkistonda maktab – maorifning yangilanishi, yangi adabiyotning vujudga kelishi, milliy teatr, matbuotning tu?ilishi va y?lga ?´yilishi □am jadidchilik □arakatining samaralaridir.

Jadidlarning ijtimoiy–siyosiy ?arashlarida bir xillik b?lmagan: idora mashrutachilik (konstitusion monarxiya) dan jum□uriyatchilik (respublika) namoyandalari ?arashlarida xilma–xillik b?lgani, ba'zi masalalarda jiddiy far? borligini inkor ?ilmagan □olda, jadidizm muayyan ?arashlar tizimi sifatida shu davr e□tiyojlarini ifodalar edi.

Jadidchilik ijtimoiy–siyosiy, ma'rifiy □arakat sifatida sa□naga endigina chi?ib kelayotgan sharoitda Turkistonda chorizm □arbiy–mustamlaka ma'muriyatiga ?aramlik keskin ?arshi chi?ishga imkon bermas edi. Shub□asiz, ana shu tarixiy vaziyat jadidchilik □arakatida □am ?z aksini topdi. Unda mustamlakachilik rejimiga ?arshi ?aratilgan ?oyalar bilan birga ikkilanishlar, m?'tadillik ?oyalari uy?unlashgan edi.

Turkistonda jadidchilik □arakatiniing shakllanishi va rivojlanishida matbuot ?ziga xos ?ringa ega b?ldi. Ularning gazeta va jurnallari ?lkada keng tar?alib musulmon a□olisining siyosiy ongi ?sishida muayyan rol ?ynadi.

1906 yildan boshlab Turkiston jadidlari ?zlarining "Tara?äiy", "Xurshid" nomli gazetalarni nashr ?ila boshladilar. Garchi bu nashrlarda m?'tadillik, ikkilanishlar va jur'atsizliklar ma'lum darajada sezilib tursada, ammo chorizmning ?lkadagi mustamlakachilik siyosatini ?oralovchi keskin ma?olalar □am bosilib turdi.

Jadidchilik ?zining yaxlit tashkiliy nizomi va dasturiga ega b?lmagan. Chunki u tashkiliy ji□atidan siyosiy □arakat darajasiga k?tarilmagandi.

Jadidlar □arakatining Turkistondagi namoyandasi, uning asoschilaridan biri Ma□mudx?ja Be□budiydir (1879–1919–yillar). Be□budiy Samar?and sha□rida ru□oniy oilasida dunyoga keladi. U bolalik cho?larida ilm – fanga ?izi?adi, □isob, □u?u?, din, arab va fors tillaridan chu?ur sabo? oladi.

U □aj ?ilib Makka va Madinaga boradi, Misr va Turkiya sha□arlariga sayo□at ?iladi. Birinchi rus in?ilobi arafasida Be□budiy Peterburg, Moskva, ?ozon, Ufa va Orenburg kabi Rossiya sha□arlarida b?ladi. Bu safar unda chu?ur taassurot ?oldiradi. Be□budiy shu davr yangi madaniyati bilan ya?indan tanishadi va uning yirik namoyandalari bilan mulo?otda b?ladi.

Be□budiy milliy manfaatlarni □imoya ?ila oladigan, i?tisodiy va siyosiy ?aramlikdan, ?olo?likdan ?utulish muammolarini biladigan zamonaviy bilimga ega kadrlar b?lishi lozimligini alo□ida ta'kidlaydi. Agar biz madaniyat va i?tisod so□alarida bosh?a millatlarga ?aram b?lishni istamasak. Biz milliy sudyalar, advokatlar, ?äituvchilar, davlat arboblari, injener, savodli tijoratchilarni tayyorlashimiz zarurligini ta'kidlaydi.

Rossiya musulmonlarining milliy oozodlik □arakati natijasida 1905 yilda tashkil topgan musulmonlar partiyasi Be□budiyning faoliyatini yuksak ba□olaydi va Turkiston masalalari b?yicha u bilan masla□atlashib turadi.

Be□budiy ?zining turli partiyalarga b´lgan munosabatini ifodalab, u kadetlarni ?´llab – ?uvvatlashga cha?iradi. Lekin u musulmonlar partiyasiga xayrxo□ligini bildiradi. Bu partiya ?zining umumiy siyosiy talablari va e'ti?odi bilan kadetlar partiyasiga ya?in tursada, u musulmonlar manfaatini □imoya ?ilish uchun tuzilgan. Shuning uchun Turkiston musulmonlari, siyosatda kadetlarni ?´llasada, musulmonlar partiyasiga ?´shilishi darkor. Bu partiyaga xizmat ?ilish uning tarafdorlari b?lish dinimiz, vatanimiz va millatimizga xizmat ?ilishdan iborat, deb □isoblaydi.

Be□budiyning asarlari, ma?olalari va islo□ loyi□alarida bayon ?ilingan ?oyalar jadidlar □arakatining asosiy dastur □ujjatlari, □arakat ?´llanmasi b?lib xizmat ?ildi. Uning ?oyalarini tashvi?ot ?ilishda Buxoroda chi?arilgan "Turon" gazetasi (1912 y.) katta a□amiyatga ega b?lgan.

Be□budiy ozodlikka olib borishda ma'rifatning rolini yaxshi tushunadi. U shunday yozadi: "maorif b?limida ishlab turgan musulmonlarning boshini silangiz. Mafkuraga yordam etingiz. ¤rtadan ni?obni k?taringiz, Turkiston bolalarini ilmsiz ?´ymangizlar. ?ar ish ?ilsangiz, jamiyat ila ?ilingiz. ?ammaga ozodlik y?lini k?rsatingizlar..."[2]

Be□budiy jadidchilik □arakatining bosh?a bir ?ancha ra□barlari Munavvar ?ori, Fitrat bilan birgalikda umrining oxirgi da?i?alarigacha ?z xal?ining ma'naviy yuksalishi uchun xayrxo□ b?lib ?oldi. U ?zining erksevar ?oyalari uchun ta'?ib ostiga olindi va ?ldirildi.

Jadidchilik □arakatining yana bir k?zga k?ringan vakillaridan biri Munavvar ?ori Abdurashidxon ?Älidir. 1878 yili Toshkentda tu?ildi. Uning otasi ?z davrining ma'rifatli kishisi edi.

Munavvar ?ori □am bosh?a jadidchilar kabi Vatan ravna?i va millat tara?äiyotining asosiy omili sifatida xal?ni savodli va ma'rifatli ?ilish deb ?araydi. U ana shu fikrdan kelib chi?ib, Toshkentda 1901 yilga kelib, yangi uslubdagi maktab ochadi va unga ?zi ra□barlik ?ilib, musulmon bolalarini ?äita boshlaydi. U tomonidan ochilgan maktab keyinchalik namunaviy maktab darajasiga k?tariladi.

Munavvar ?orining ?arashlariga xos asosiy xarakterli tomon shundaki, u Turkistonni chorizm mustamlakasidan ozod ?ilish, musta?il musulmon davlatini va milliy birlikni vujudga keltirish asosida tara?äiyotga erishish uchun kurash olib bordi. Uning boshchiligida "Ittixodi tara?äiyot", "Milliy ittixod" kabi tashkilotlar tuzilib (1920—1930 yy.), yashirin □olatda erkinlik ?oyalarini keng xal? ommasiga tar?ib ?ilib keldi. Olib borilgan ishlar zoe ketmadi: xal? ommasining z?ravonlikka ?arshi nafrati kuchaydi va uning milliy siyosiy ongi ?sdi. Munavvar ?orining milliy tara?äiyot uchun olib borgan ?oyalari tufayli sobi? z?ravon sh?rolar □ukumati uni ?atti? ta'?ib ostiga oldi. U 1931 yil 26 aprelda sobi? SSSR Xal? Komissarlari kengashi ?oshidagi "Birlashgan bosh Siyosiy bosh?armasining sudlov kollegiyasi ?arori" asosida otib tashlandi.

Jadidlar va milliy ozodlik □arakati. Chor □ukumatining a?darilishi ?lkada mustamlakachilik siyosatini va milliy zulm ildizlarini chu?ur larzaga uchratib, milliy ozodlik tuy?ularining kuchayishiga olib keldi. ¤lka tub a□olisining siyosiy ongida va kurashida muayyan ?zgarishlar sodir b?lib, "Sh?roi Islomiya", "sh?roi Ulamo" singari partiyalar tashkil topdi. "Sh?roi Islomiya"ning tashkilotchilaridan biri jadid Munavvar ?ori Abdurashidov edi. Bu partiyaning va?tinchalik ilk dasturida ?uyidagi asosiy vazifalar belgilandi:

1. Turkiston musulmonlari ?rtasida zamon talablariga mos siyosiy ilmiy va i?tisodiy islo□otlar ?tkazish zarurligini tar?ibot ?ilish. 2. Turkiston musulmonlarining yagona bir ma?sad va yagona ?oya asosida birlashtirish uchun barcha zarur chora va tadbirlarni amalga oshirish. 3. Xal?ni yangi muva?äat □ukumatni ?´llab — ?uvvatlashga cha?irish. 4. Mamlakatni idora etish shakllari □a?ida ma'lumotlar tar?atish va ta'sis majlisiga tayyorgarlik k?rish.

Bu dasturda Turkistonning bosh?aruv tuzumi □a?ida ani? bir fikr k?rsatilmagan b?lsada, "Sh?roi Islomiya" partiyasi ra□barlari Munavvar ?ori, Mustafo Ch?äaev, Be□budiy va bosh?alar Turkistonda muxtoriyat ta'sis etilishini, moliya, adliya, bosh?aruvda maorif va bosh?a so□alarda musta?illik ?rnatilishi zarurligini □amda matbuot erkinligini talab ?ildilar.

Sobi? sh?rolar tuzumi davrida jadidlarning ?ismati fojiali b?ldi. Ularning k?pchiligiga yu?orida bayon ?ilingan talablari uchun millatchi, "panturkist" va "panislomist" degan tam?a bosilib, ?ata?on ?ilindi, jadidlar ?oyalari va □arakatiga ?ora chizi? tortildi.

Musta?illik sharofati bilan Turkiston xal?larining erki, musta?illigi va milliy davlatchilik ?oyalari uchun kurashgan vatanparvarlarning muborak nomlari tiklandi. Ular yaratgan beba□o ma'naviyat durdonalari yana xal?imizga ?aytarildi.

Jadidlik □arakatining xususiyatlari. Jadidchilar □arakatining Turkistonda siyosiy jarayonlar rivojlanishiga ?´shgan □issasi □a?ida fikr yuritganda ?uyidagilarni alo□ida ta'kidlash lozim. Birinchidan, bu ma'rifatchilik □arakati sifatida boshlangan edi. Ammo uning asosiy ma?sadi fa?at ma'rifatchilik doirasi bilan cheklanmagan, balki xal?ning umumiy savodini va ma'rifatini k?tarish ?oyasi ilgari surilgan.

Ikkinchidan, ular dinga ?arshi kurashgan emaslar, balki shariatga ?at'iy rioya ?ilish or?ali maktab va madrasalarda ta'lim berish tizimini dunyoviy ilmlarni berish asosida islo□ ?ilish uchun □arakat ?ilganlar. Ammo istibdod □ukumati jadidchilarni din peshvolariga ?arshi ?´yish uchun □arakat ?ilganlar va shu y?l bilan millatimizning ma'rifatli b?lishiga ?arshi kurash olib borganlar.

Uchinchidan, jadidchilik □arakati Rossiyada vujudga kelgan bolsheviklar partiyasi bilan bir va?tda shakllandi. Ammo bolsheviklarning partiyasi dinga ?arshi □ukumatni z?ravonlik y?li bilan ?´lga kiritish va y?äsillarning (proletariat diktaturasining) □ukumatini ?rnatish uchun kurash olib borgan b?lsalar, jadidchilar ma'rifatni k?tarish, xal?ning siyosiy ongini oshirish va jamiyat □ayotida faol ishtirok ?ilishlarini ta'minlashga imkoniyat yaratish uchun □arakat ?ildilar.

[2] Ш. Турдиев. Маҳмудх?жа Беҳбудий. “Мулоқот”, журнали 1994. 3-4 сонлар, 47-бет.

Jadidchilar □arakati XX asr boshlarida Turkistonda keng yoyilishi tasodifiy □odisa emas, balki ?lkada yetilib kelgan siyosiy ijtimoiy – i?tisodiy va madaniy – ma'rifiy tara?äiyotning ?onuniy ifodasi b?ldi.

Xuddi ana shu ji□atlari bilan □am jadidchilar □arakati fa?at ma'rifatchilik □arakati emas, balki siyosiy ?oyalar rivojlanishining ?ziga xos b?lgan k?rinishi □isoblanadi.

Amerikada siyosiy fanlarning paydo b?lishi. Politologiyaning jamiyat □ayotidagi ?rni, fan sifatida uning ?ziga xos xususiyatlarini, shakllanish va ?aror topishini Amerika ?´shma Shtatlari misolida ani? tasavvur etish mumkin, chunki ijtimoiy – siyosiy bilimning bu so□asi bu yerda ?zining tarixiy an'analariga va ildizlariga ega. Politologiyaning fan sifatida A?Sh da paydo b?lishi □am tasodifiy emas. U k?pgina omillar bilan bo?li?. Jamiyat oldida turgan nazariy–uslubiy muammolar politologiyaga e'tiborni jalb etishni ta?ozo etadi.

Amerikada politologiyaning rivojlanishini ?uyidagi uchta bos?ichga b?lib k?rsatish mumkin: 1. X1X asrning oxiridan birinchi ja□on urushigacha b?lgan davr. 2. Ikki, ya'ni birinchi va ikkinchi ja□on urushi ?rtasidagi davr. 3. Ikkinchi ja□on urushidan keyin davrdan □ozirgacha b?lgan davr. Birinchi davr politologiyaning Amerikada ?aror topish davri □isoblanadi. Bu davrda Amerikaning yirik universitetlari (Kolumbiya, Kornell, Yels, Garvard, Grinston va b.) da oliy maktab yoki siyosiy fanlar b?limlari tashkil etildi. Shunday maktablardan biri Kolumbiya Universitetida 1880 yilda tashkil etilgan siyosiy fanlar maktabidir. Amerika politologlari buni siyosiy fanlarning maxsus fan sifatida paydo b?lishi deb □isoblaydilar.

Siyosiy fanlar, an'anaviy davlat – □u?u?iy fanlardan far?li ravishda, davlat va jamiyat alo?adorligi, davlat, □ukumat va bosh?a siyosiy institutlar faoliyatining ta□liliga emperik yondashuvga alo□ida a□amiyat bera boshlaydi. A?Sh da xuddi shu ma?sadda, 1906 yilda ma□alliy darajada, 1914 yildan esa federal darajada emperik tad?i?otlar ?tkazishga ixtisoslashgan markazlar tashkil etiladi.

A. Bentli, V. Vilson, F. Gudnau, Ch. Bild, L. Louell, G. Ford, A. Xart va bosh?alarning izlanishlari natijasida, Amerika politologiyasida ikki ja□on urushi ?rtasida mu□im ?zgarishlar amalga oshadi. Bu Yevropada va mamlakat siyosiy □ayotidagi ?zgarishlar, ayni?sa, fashistik va avtoritar tartibotlar ?rnatilishi bilan bo?li?. Shuningdek, bu davrda Amerika politologiyasini ijtimoiy va tabiiy–ilmiy bilimlarining bosh?a so□alari bilan ya?inlashganligini □am k?ramiz. Bu alo?a, ayni?sa, sotsiologiyada ya?äol seziladi. Masalan, N. Andersonnning "Brodyaga" (1923y), L. Virting "Getto" (1928 y.) yoki Robert Park va Ernest Bardjesning "Sotsiologiyaga kirish" (1921 y.) asarlari chop etiladi.

Amerika politologlari bu fan y?nalishiga alo□ida e'tibor beradilar. Masalan, Ch. Merriam va G. Gosnell "Ovoz bermaslik: sabablari va nazorat usullari" (1924 y.) kitobida saylovchilarning saylov kompaniyasi arafasidagi xul? – atvorlarining turli ji□atlarini tad?i? etadilar. Ular siyosiy partiyalarga munosabat, siyosiy mafkuraning ayrim muammolarini, jamoatchilik fikrini ta□lil etsalar, U. Lipman "Jamoatchilik fikri" (1922 y.) kitobida individlarning siyosiy xul? – atvorlari bilan bo?li? ji□atlari shakllanishida tafakkur steriotiplarining ?rni va rolini ?rganadi.

Amerika politologiyasining psixologiya bilan, xususan Fromm, Uotson, Miza, Xolluell, Yang, Skinnerning Z. Freyd ?oyalariga tayangan □oldagi izlanishlarini k?rish mumkin. Bunga G. Lassuelning "Psixopopotologiya va siyosat" asarini (1930 y.) alo□ida keltirish mumkin. Urushdan keyingi yillarda Amerika politologiyasida tub ?zgarishlar sodir b?ldi. Bixeoviorizm – siyosiy □ayotni ta□lil etish usuli sifatida psixologiya, sotsiologiya va politologiya fanining usuli sifatida ?aror topdi. Bu usulning muallifi sifatida A. Bentli "Bosh?arish jarayonlari" (1908 y.) asarida siyosiy jarayonlarda manfaatdor guru□lar xul? – atvorini ?rganishda, birinchi navbatda, siyosiy fanlarga a□amiyat berish kerak, degan ?oya bilan chi?di. Keyinchalik bu fikr Ch. Merriam va G. Lassuel tomonidan rivojlantirildi.

Bixeoviorizmning amal ?ilish tamoyillari: a) muayyan siyosiy ma?sadlarga erishish uchun insonlarning faoliyati; b) emperik va ta□lil etilgan dalillarga tayanish; v) ani? fanlar usullaridan foydalanishning zarurligi; g) tad?i?otning ilmiyligini asoslash ma?sadida xulosalarni rad etish, ularning soxtaligini k?rsatishning mumkinligi. Bular ayrim shaxs yoki guru□ning xul? – atvorlarini, siyosiy □ayotdagi ?rnini ?rganishda mu□im a□amiyatga ega. Siyosiy ta'sir k?rsatishda "guru□" nazariyasi katta ?izi?ish uy?otadi. ?ozirgi davrda Amerika politologlari ?uyidagi asosiy: 1. Amerika bosh?aruvi va siyosat. 2. ?iyosiy siyosat. 3. Xal?aro munosabatlar va ja□on siyosati. 4. Siyosat nazariyasi va falsafasi. 5. Ijtimoiy bosh?aruv va siyosat kabi y?nalishlarda tad?i?ot ishlarini olib bormo?dalar.

Politologiyaning shakllanishida Amerika politologlaridan Ch. Merriam (1874–1953 yy.), G. Lassuel (1902–1979 yy), G. Morgentau (1904–1980 yy.) larning ?rinlarini alo□ida ta'kidlash lozim. Ch. Merriam siyosiy ?arashlarida siyosiy fanlarni amaliyot va real □ayot bilan bo?lash, mi?doriy ta□lildan foydalanish, amerika demokratiyasiga ?at'iy ishonch va uni insonning tabiiy □olati bilan t?la mos keladigan jamiyatni siyosiy idora etish shakli sifatida ?araydi. G. Lassuel esa, uning shogirdi sifatida Amerikada e'tiborli siyosatshunoslardan b?lib, siyosatni tad?i? etishning uslubiy muammolariga, siyosiy ru□iy ta□lil nazariyasiga e'tibor beradi. Z. Freydning yondashuv va usullaridan keng foydalanib, siyosatni ta□lil etishda uni tadbi? etadi. Lassuel siyosatchilarni uch turga: ma'muriy, tashvi?otchi va nazariyotchilarga ajratadi. Uning siyosiy ?arashlarida siyosiy □okimiyat va uning

ta?simlanishi, siyosiy yetakchining ?rni va roli, tashvi?ot, ommaviy axborot vositalarining ?rni, siyosiy xul? — atvor muammolari asosiy ?rin tutadi. G. Morgentau pragmatizm va siyosiy realizm maktabining namoyandalaridan biri sifatida tash?i siyosatning nazariy masalalarini, milliy manfaat muammolarini ta□lil etadi.

Fransiyada siyosiy fan. Fransiyada politologiya siyosiy fan sifatida X1X asrning oxirlaridan shakllana boshlagan. Bu shakllanish konstitusion □u?u?ning siyosiylashtirilishi, unga siyosiy masalalarning asta—sekin kirib borishi, konstitusion □u?u?ning sotsiologiya bilan ya?inlashishi va bo?lanishi asosidagi ijobiy y?nalishning rivojlana boshlashi, □amda ayrim tad?i?otchilarning konstitusion □u?u? doirasidan chi?ishi, siyosiy fanlarning ?aror topib borishi jarayonlarida ?z ifodasini topgan. Bunda rus □u?u?shunosi, prof. M.Ya. Ostrogorskiyning "Demokratiya va siyosiy partiyalarning tashkil topishi" nomli asarining 1903 yilda Fransiyada chop etilishi ?ziga xos jiddiy turtki b?lgan. Shundan keyin, A. Zigfrid, M. Sheval, M. Prelo va A. Sulelarning ?onunchilik, ijro va ijtimoiy □okimiyatning dolzarb muammolariga ba?ishlangan asarlari chop etiladi. Ayni?sa, ikkinchi ja□on urushidan keyin, xususan, 60—70 yillarda Fransiyalik R. Aron, M. Dyuverje asarlarida siyosiy masalalar keng ta□lil etila boshlandi, siyosiy fanlar Fransiyaga xos xususiyatlar bilan boyitadi. Bu siyosiy institutlar va munosabatlar, saylov tizimi va saylovlar, ijtimoiy bosh?aruv va siyosat kabi so□alarda ya?äol k?rinadi. Masalan, M. Oriu institutlar nazariyasini siyosiy fikr tarixida birinchilardan b?lib ilgari surdi. Uning fikricha, institut — bu ani? ijtimoiy mu□itda amalga oshiriladigan muayyan ?oyadir. Bu ?oyani amalga oshirish uchun turli sotsial guru□larning siyosiy organlari va □u?u?larini ifodalagan □okimiyatdan keng foydalanadilar. ?oyani amalga oshirishdan manfaatdor b?lgan turli sotsial guru□ a'zolari ?rtasida ?zaro munosabat b?lib, ular □okimiyat organlari tomonidan nazorat ?ilinadi va muayyan tartib—?oidalar bilan tartibga solib turiladi, deb □isoblaydi. M. Prelo esa, institutlar siyosiy fanlarning eng ishonchli tayanch b?lagi □isoblanadi, deb ?aragan. M. Dyuverje institut, insonlar ?rtasidagi munosabatning ?ziga xos modelidir, degan xulosani beradi.

Fransuz politologlarining e'tiborini jalb etgan keyingi muammo saylov tizimi va saylovlar □isoblanadi. Chunki institutlar u yoki bu darajada saylov tizimiga va uning ?zi k?p ji□atdan siyosiy institutlar tuzilishiga moslashgan b?ladi. Shuningdek, ijtimoiy bosh?aruv va uning siyosiy ta□liliga □am e'tibor ?aratiladi. □ozirgi Fransiyada davlat bosh?aruvining kuchayishi bilan birga ijtimoiy ?z—?zini bosh?aruvning kuchayishi kuzatilmo?da.

Raymon Aron (1905—1983 yy.) Fransiya siyosiy □ayotida alo□ida ?ringa ega. Uning "Inson tiranlarga ?arshi" (1946 y.), "Buyuk parchalanish" (1948 y.), "Demokratiya XX asr sinovida", "Tinchlik va millatlar ?rtasida urush" (1962 y.), "Demokratiya va totalitarizm" (1965 y.), "Siyosiy tad?i?otlar" (1973 y.) v. b. asarlarida falsafa, siyosiy nazariya va siyosiy fanlar ?rtasidagi munosabat, insonlar guru□larining siyosiy va nosiyosiy k?rinishlari, siyosiy □okimiyat va uning jamiyatda ta?simlanishi, yetakchining shaxsiy mosligi, shuningdek, xal?aro siyosiy nazariyalar ta□lil etilgan.

M. Dyuverje (1917 y.) ?zining: "Siyosiy fanlar metodlari" (1959 y), "Siyosiy rejimlar" (1961 y), "Diktatura t?Ärisida" (1961 y), "Siyosatga kirish" (1964 y), "Xal?siz demokratiya" (1967 y), "Respublika monarxiyasi" (1974 y) va bosh?a asarlarida siyosat bilan bo?li? b?lgan muammolarning nazariy — uslubiy ji□atlarini, politologiyaning predmetini, demokratiyaning k?rinishlarini, siyosiy partiyalar faoliyatini atroflicha ta□lil etgan.

Yu?orida keltirilgan ma'lumotlar garchi t?la b?lmasa □am, xorijiy davlatlarda siyosiy fanlarning ?z ?rniga ega ekanligini, □amda jamiyat siyosiy □ayotida mu□im nazariy va amaliy a□amiyatga ega xulosalar bilan rivojlanib borayotganligini k?rsatadi.

Turli mamlakat xal?larining siyosatga turli xil yondoshishi tabiiy. Shar?da, xususan respublikamizda siyosatning mo□iyatidan kelib chi?ib, uni inson manfaatlariga y?naltirilgan □olda siyosat, siyosiy □okimiyat va siyosiy tizimga mav□um tarzda emas, balki unga tizimiy yondoshish mavjudligi bilan ajralib turadi.

Politologiya fani ¤zbekistonda bugungi kunda k?pro? siyosat falsafasi ta□lilida k?rinadi. Bu k?p ji□atdan xal?imizning mentaliteti bilan □am bo?li?. Bizda siyosatga falsafiy yondoshib, siyosiy masalalarni □al etishga □arakat ?ilish tarixiy — madaniy, axlo?iy negizlarga ega b?lsa, Amerikada bixeoviorizm, ya'ni siyosatni xul?—atvor bilan bo?li? □olda ta□lil etilgan siyosiy ?arashlar tarkib topganligini, Germaniyada siyosatning nazariy masalalarini ?rganish, Fransiyada siyosat sotsiologiyasi va bosh?a ayrim davlatlar misolida □am uning ani? ´ziga xos ji□atlari mavjudligini k?ramiz.

¤zbekistonda □am siyosatga falsafiy—axlo?iy, diniy, fu?arolik va ijtimoiy konsepsiyalar asosida yondoshuvlar bilan birga ularning negizida fozil sha□ar □okimi, komil inson ?oyasi va manfaatlari, insonning madaniy — ma'rifiy rivoji, ma'naviyati, jamoa va shaxs manfaatlari siyosiy □okimiyat ?rtasidagi munosabatda uy?unlashib, □okimiyatga, □okimiyat boshli?iga katta □urmat bilan ?arash an'anasi mavjud b?lganligi bilan ajralib turadi.

Tayanch tushunchalar

Bu mavzuda uning tayanch tushunchalari politologiyada ?rganiladigan tushunchalarga mos keladi. "Siyosiy ?arashlar va ta'limotlar t?Ärisidagi ?arashlar" mavzuning maxsus tushunchasi □isoblanadi.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Siyosiy ?arashlar va ta'limotlar rivojini ta□lil eting, □amda bos?ichlarga b?lib chi?ing
2. Shar? va ?arbdagi siyosiy ?arashlarni ?iyosiy ta?äoslang.
3. ¤zbekistonda siyosiy ?arashlarning manbalarini, tarixiy, milliy–ma'naviy ildizlarining ?ziga – xos ji□atlarini ani?lang.

ADABIYoTLAR

1. Karimov I. A. Amir Temur – faxrimiz, ?ururimiz. – T., "¤zbekiston", 1996.
2. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak y?ä. – T., Shar?, 1998.
3. Karimov I. A. ¤zbekiston XX1 asr b?sa?asida: xavfsizlikka ta□did, bar?arorlik shartlari va tara?äiyot kafolatlari. Asarlar, 6–tom, T.: "¤zbekiston", 1998
4. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak y?ä. T.: "¤zbekiston", 1998.
5. Karimov I. A. Jamiyatimiz mafkurasi xal?ni–xal?, millatni–millat ?ilishga xizmat etsin. Asarlar, 7–tom, T.: "¤zbekiston", 1999.
6. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. Asarlar, 7–tom, T.: "¤zbekiston", 1999.
7. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. T., ¤zbekiston. 2000.
8. Karimov I. A "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot– pirovard ma?sadimiz". T.: "¤zbekiston" 2000.
9. Karimov I. A Donishmand xal?imizning musta□kam irodasiga ishonaman. – Fidokor. 2000 yil 8–iyun.
10. Aristotel. Politika. Soch. T.4. – M.: "Misl" 1983.
11. Abu Nosir Forobiy. Fozil odamlar sha□ri. – T., "Xal? merosi". 1993.
12. Bobur M.. Boburnoma. – T., 1989.
13. Makiavelli. Gosudar. M.: 1990.
14. Ma□mudx?ja Be□budiy. Tanlangan asarlar. T., Ma'naviyat, 1996.
15. Nizomulmulk. Siyosatnoma yoki Siyar Ul – Mulk. – T., Adolat, 1997
16. Temurnoma. – T., 1990.
17. Temur tuzuklari. T., 1991.
18. Otamuratov S., Ergashev I., Akromov Sh., ?odirov A. Politologiya (?äuv ?'llanma) – T., "¤zbekiston", 1999, 14–40–betlar.

SIYoSIY INSTITUTLAR VA SIYoSIY JARAYoNLAR

3—mavzu. Ciyosiy jarayonlar

Reja:

1. Siyosiy jarayon tushunchasi.
2. Siyosiy jarayon mavjudligi tartiblari.
3. Siyosiy jarayon turlari.
4. Siyosiy ?arorlarni ?abul ?ilish jarayoni.
5. Siyosiy ishtirok.
6. ¤zbekistondagi siyosiy jarayonlarning ?ziga xosligi.

1. Siyosiy jarayon tushunchasi

Siyosat turli shakllarda namoyon b?ladi. Uning xilma—xil ji□atlari va tarkibiy ?ismlari mavjud. Politologiyada siyosatning shakli, mazmuni va munosabatlarini (jarayon) ajratish ?abul ?ilingan.

Siyosatning shaklini uning tashkiliy tuzilishi, institutlar, me'yorlar □osil ?iladi va ular yordamida siyosatning bar?arorligi va muvozanati ta'minlanadi.

Siyosatning mazmunini uning ma?sadlari, ?adriyatlari, muammolari, siyosiy ?arorlarni ?abul ?ilish vositalari va mexanizmlari tashkil etadi.

Siyosiy jarayonlarda siyosat turli ijtimoiy guru□lar, tashkilotlar, individlar munosabati sifatida namoyon b?ladi va siyosiy faoliyatning murakkab, k?p sub'ektli va k?p?irrali tabiati ochib beriladi.

Siyosiy jarayonlar ta□lilida biz □okimiyatga intiluvchi yoki siyosiy ?arorlarga ta'sir ?tkazishni istayotgan sub'ektlar, elitalar, manfaat guru□lari, partiyalar, ommaviy axborot vositalari, shuningdek, ixtilofli manfaatlar, mafkuralar, ma?sadlar, ?adriyatlar ularni kelishtirish usullari bilan shu?ullanamiz.

Zukko ?äuvchi, avvalgi ma'ruzalardan olgan bilimlari asosida, biz yu?orida sanab ?tgan masalalar siyosiy tizim tarkibi bilan mos kelishini pay?agan b?lsa, ajab emas. ?a?i?atdan □am "siyosiy jarayon" kategoriyasi XX asr ?rtalarida politologiyada ?aror topgan siyosiy tizim tushunchasi bilan chambarchas bo?li?.

Siyosiy jarayon — siyosiy tizim faoliyatining shakli. U siyosiy tizimning vujudga kelishi, amal ?ilishi, yangilanishi va in?irozli □olatlarini uning barcha tarkibiy ?ismlari alo?alari, ta'siri □arakati jarayonida ?rganish, ani? va yaxlit tasavvur ?ilish imkonini beradi.

Ammo shu ?rinda aytib ?tish joizki, "siyosiy jarayon" tushunchasi politologiyaga oid adabiyotlarda turlicha tal?in etiladi. Bir ?rinda u "siyosat" kategoriyasi bilan bir ma'noda ?´llansada, ba'zi mualliflar undan siyosiy □ayotni xarakatda k?rsatuvchi kategoriya sifatida foydalanadilar. ?arb politologiyasida siyosiy jarayon individlar, guru□lar, ularning madaniyatlari mulo?oti tarzida tushuniladi.

ßozirgi va?tda "siyosiy jarayon" kategoriyasi k?pro? avtoritarizmdan demokratiyaga ?tayotgan jamiyatlardagi rivojlanish xususiyatlarini aks ettirish uchun ?´llanadi.

X?sh, "siyosiy jarayon" tushunchasi nimani anglatadi?

"Jarayon" tushunchasi biror y?nalishga ega □arakat, □olatlarning izchil almashinishi, biror natijaga erishishga ?aratilgan faoliyatlar birligini anglatadi.

¤z navbatida "siyosiy jarayon" tushunchasini siyosiy □olatlar va □odisalarning ichki bo?li?likka ega zanjiri, siyosat sub'ektlarining □okimiyatga ?aratilgan □arakatlari ?zaro munosabati birligi, deb ta'riflash ma?sadga muvofi? deb □isoblaymiz.

Endi ushbu tushunchaning a□amiyati t?Ärisida □am ikki o?iz s?z: ?tgan, XX asr, siyosat so□asiga yangidan—yangi sub'ektlarning kirib kelishi bilan xarakterlanadi. Endilikda siyosat bir shaxs, bir guru□ va □atto, sinf e□tiyojlarini amalga oshiruvchi so□adan, k?plab va xilma—xil manfaatlarning ra?obatidan iborat, tasodiflarga t?la "?yin" maydoniga aylandi. Ana shunday vaziyatda siyosiy tizimlarni yaxlit □olda ?rganish uchun, uning □arakatini, tarkibiy ?ismlarining alo?alarini t?Äri aks ettiruvchi nazariy modelga e□tiyoj mavjud. Siyosiy jarayon tushunchasi ana shunday nazariy model sifatida xizmat ?iladi.

Siyosiy jarayonlarni jamiyatning bosh?a so□alarida kechayotgan ?zgarishlar bilan alo?adorlikda kuzatish muayyan davlatchilikning vujudga kelishi va shakllanishini va uning jamiyatga ta'sirini ?rganish imkonini beradi.

Siyosiy jarayonlarni ularning ichki mo□iyati nu?tai nazaridan ?rganish—□okimiyatni amalga oshirish usullarini kuzatish, ta□lil ?ilish imkonini beradi.

Siyosiy jarayonlar ?uyidagi y?nalishlarda amal ?iladi:

1) Siyosiy tizim tashkilotlarini shakllantirish. Bunda siyosiy tizim tarkibida yangi tashkilotlar tuziladi va ular ?rtasida me'yoriy munosabatlar ?rnatiladi.

2) Siyosiy tizimni ä´llab—?uvvatlash unda bar?arorlikni an'analar, tadbirlar, □u?u?iy va mafkuraviy k?rsatmalar vositasida ta'minlash;

3) Siyosiy ?arorlarni ?abul ?ilish va ijro etish.

2. Siyosiy jarayon mavjudligi tartiblari

Siyosiy jarayon □okimiyatni □arakatda, ?zgarishda ?rganadi. Shu tufayli siyosiy jarayon mavjudligining uch tarkibi ajratiladi: tur?unlik, rivojlanish, in?iroz tartiblari.

1) Tur?unlik tartibida shakllanib b?lgan siyosiy munosabatlar odatdagi chegaralarda tutib turiladi. Bu tartibda siyosat sub'ektlari faoliyatida konservatizm va an'analarga sodi?lik yetakchi b?ladi.

2) Rivojlanish tartibida jamiyat ichidagi va xal?aro munosabatlardagi ?zgarishlarga muvofi? ravishda siyosiy tizimning bosh?aruv va amal ?ilish uslublari ?zgara boshlaydi. Siyosiy elita jamiyatda r?y berayotgan ?zgarishlar, mamlakat ichida va xal?aro maydonda kuchlar nisbati ?zgarishini t?Äri □is ?ilib, shunga mos bosh?aruvning ma?sad va uslublarini belgilaydi.

T. Parsons siyosiy jarayonlarning rivojlanishi uning mazmunan boyishi, murakkablashishi, tuzilmalar k?payishiga, ya'ni □okimiyat tuzilmalarining tash?i ijtimoiy sharoitlarga moslashish ?obiliyati oshishiga olib keladi, deb □isoblaydi.

In?iroz tartibi – siyosiy yaxlitlikning y?äolishi, markazda ?ochma kuchlarning ortib borishi, □okimiyat ?abul ?ilayotgan ?arorlarning bajarilmasligi, siyosiy □okimiyat legitimligini y?äotib borishini anglatadi.

Demokratiyaga ?tayotgan mamlakatlarda islo□otlar natijasida ijtimoiy ?zgarishlar juda tez kechadi, ijtimoiy institutlar serxarakat b?ladi va natijada guru□lar, jamoalar, individlar ?zaro alo?alari k?payishi bilan birga rivojlanishning stixiyaliligi va ixtilofliligi □am kuchayadi. Bu sharoitda, butun zamonaviylashuv jarayonida jamiyatni bar?arorlikda tutib turish uchun siyosiy tizimni uning xarakatida, ixtiloflarning vujudga kelishi va rivojlanishida kuzatish imkonini beruvchi va bu borada tavsiyalar, □amda y?ri?lar ishlab chi?uvchi siyosiy jarayon tushunchasining a□amiyati be?iyos.

3. Siyosiy jarayon turlari

Politologiyada siyosiy jarayonlarni turkumlashning bir ?ancha usullari mavjud. Madaniyat turlariga k?ra amerikalik politolog L. Pay siyosiy jarayonlarning ?arb va ?arbga mansub b?lmagan ikki modeli □a?ida fikr yuritadi. U ?iyosiy politologiya doirasida. ?arbning ?ziga xosligi va ?arbga mansub b?lmagan jamiyatning noyobligini namoyish etuvchi ideal modelni yaratdi.

L. Pay madaniyatlardagi far?lar asosida nima uchun demokratiya ?arb jamiyatlari rivojining ma□suli ekanligini va uning bosh?a madaniyatlarda ?zlashtirilishi ?iyinligini tushuntiradi[3].

Siyosatda ustivor uslublarga k?ra ?arb politologlari J. Richardson, G. Gustafson va J. Jordanlar siyosiy jarayonlarning t?rt turini k?rsatishadi: Birinchi turi – konsensusli (kelishuvli) va siyosiy muammolarga passiv munosabatda b?lishga asoslanadi; ikkinchi turi – □am konsensusli, ammo unda muammolar bayon etish bilan ularni □al ?ilishning faol munosabati t?Ärisida s?z yuritish mumkin; uchinchi turi – davlatning muammolarini bayon etishdagi va ijtimoiy guru□lar manfaatlarini ya?inlashtirishdagi faolligi bilan belgilanadi; t?rtinchi turi – muammolarni ?´yishda passiv, lekin dolzarb masalalarini yechishda faol, shuning uchun manfaatli guru□lar ?arshiligini yengishga asoslangan.

¤tish davrini boshidan kechirayotgan jamiyatlarda siyosiy tizim muvozanatini ta'minlash uslublariga k?ra uch turga b?linadi: texnokratik, ideokratik va xarizmatik.

Texnokratik turdagi siyosiy jarayonda siyosiy ?zgarishlarga olib boruvchi omillardan siyosiy texnologiyalar va tadbirlarga moyillik kuchli b?ladi. Jarayon ishtirokchilari ?onunchilik va siyosiy an'analar doirasida faoliyat k?rsatadilar. Bu turdagi jarayonlar ingliz–sakson mamlakatlari uchun xos. A□olining k?pchiligi an'analarga □urmat bilan ?aragani uchun bu jamiyatlarning siyosiy tizimlari bar?aror, siyosiy institutlari samaradordir.

Ideokratik turdagi siyosiy jarayon an'anaviy jamiyatlar uchun xos. I?tisodiy, ijtimoiy va madaniy ji□atdan xilma–xil jamiyatni umummilliy ?oya asosida birlashtirish mumkin.

Xarizmatik turdagi siyosiy jarayon shar? madaniyati uchun xos. Uning doirasida siyosiy yetakchi roliga yu?ori ba□o beriladi.

Siyosiy jarayonlarning k?rsatib ?tilgan turlari sof □olda deyarli uchramaydi. Ular bir–birini t?ldirib keladi.

4. Siyosiy ?arorlarni ?abul ?ilish jarayoni

Siyosiy ?aror – □okimiyat amal ?ilishi bilan bo?li? vazifalar, bos?ichlar, vositalarni belgilovchi jarayon. Siyosiy □okimiyatning xususiyati shundaki, unda siyosiy talab ani? ifodalanmagan b?lsa va shu talabni ifodalayotgan sub'ektlar doimiy tazyi?i sezilmasa, tizim bunday talab va e□tiyojlar jamiyat □ayoti uchun birinchi darajali a□amiyatga ega b?lsa □am, javob bermaydi. Shuning uchun turli darajadagi siyosiy jarayonlar ishtirokchilarining bosh vazifasi – ?z manfaatlari va talablarini davlat □okimiyati institutlari ?abul ?ilayotgan bosh?aruvga doir ?arorlar kiritishdan iborat.

Siyosiy ?arorlar siyosiy □okimiyatni ijtimoiy jarayonlarni bosh?arishga aylantirish texnologiyasidir. Siyosiy ?arorlarni ?abul etishining uch bos?ichi k?rsatiladi: 1) tayyorgarlik bos?ichi; 2) ?arorlarni ?abul ?ilish bos?ichi; 3) ?abul ?ilingan ?arorlarni amalga oshirish bos?ichi. Birinchi bos?ichda umumiy

---

[3] Қаранг: Р.Т. Мухаев, Политология. – М.; 1998, 348-349 бетлар

ijtimoiy kontekstdan siyosiy ruxdagi talab va ziddiyatlar ajratib olinadi. U yoki bu masalani "dolzarb" deb, bosh?alarni "siyosiy emas", deb t?xtatib turish imkoniyati aslida □okimiyatga egalikni anglatadi. Negaki, siyosiy ?arorlarni ?abul ?ilish jarayoni muayyan sub'ektivlikka y?l ?´yadi.

Ikkinchi bos?ichda yechimni talab etayotgan muammolarni topib, mu□okama ?ilinganidan s?ng siyosiy ma?sadlar va ularga erishish y?llari belgilab beriladi. Siyosiy ma?sadlar odatda mu?obil (bir—birini istisno etuvchi imkoniyatlarning □ar biri) tarzida bayon etiladi. ?arorlarni muayyan shaxslar (siyosatchi) yoki guru□lar (rasmiy va norasmiy) ?abul ?ilishlari mumkin. Shu ?rinda siyosiy ?arorlarni ?abul ?iluvchi sub'ektlar t?Ärisida batafsil t?xtab ?tish joizdir. Siyosiy ?arorlarni ?abul ?iluvchi sub'ekt b?lib konstitutsiyaga muvofi? yoki bosh?a sabablarga k?ra ?aror ishlab chi?arish va ?abul ?ilishga alo?ador shaxslar, jamoat tashkilotlari a'zolari yoki ularning davlat □okimiyati saylanma organlaridagi vakillari v.□. b?la oladilar.

„arorlarni tayyorlash va ?abul ?ilishning turli bos?ichlarida ijtimoiy sub'ektlar turlicha ishtirok etadilar. Masalan, birinchi bos?ichda a□olining barcha ?atlamlari ?atnasha olsa, ikkinchi bos?ichda davlatning vakolatli organlari, partiya va jamoat tashkilotlari yetakchi ?rinni egallaydi. Siyosiy ?arorlarni ?abul ?ilishning bir nechta usullari mavjud: 1) kompromiss — ?zaro yonbosishlar natijasida erishilgan bitim; 2) konsensus (kelishuv) — ?aror ovoz berish y?li bilan emas, kelishuv y?li or?ali ?abul ?ilinadi. Kelishuv, barcha tomonlarning ?arorga ?´shilmasalarda, umummanfaatlardan kelib chi?ib, unga ?arshi chi?masliklarini bildiradi; 3) ustunlik—siyosatda biror siyosiy kuch yoki davlatning bosh?a siyosiy kuch yoki davlatlarga nisbatan bosh?a mav?e'ni egallashi. Bunda taraflar ?udratli sub'ekt ?arorlarini ?z manfaatlariga mos deb e'tirof etishadi. Bu xal?aro munosabatlarda keng ?´llaniladi.

Uchinchi bos?ichda □okimiyat ?abul ?ilingan ?arorlarni □ayotga tatbi? etadi. ?abul ?ilingan ?arorlar siyosatning barcha sub'ektlarini ?oni?tirmaydi, lekin ularni amal ?ila boshlashini ta'minlash zarur. ?arorlarni tatbi? etishda muxolif kuchlar bilan birga ?z manfaatlarini □imoya ?ilish ma?sadida □okimiyatning ?uyi organlari □am ?arshilik k?rsatishi mumkin. Shuning uchun □am ?abul ?ilingan ?arorlar ?onun shaklida b?lishi, bajarilishi uchun mas'ul shaxslar belgilanishi, adresli b?lishi (ya'ni ?aysi guru□lar, ?atlamlarga ?aratilganligini ani? aytilgan b?lishi) talab etiladi.

5. Siyosiy ishtirok

Siyosiy ishtirok — ijtimoiy—siyosiy jamoa a'zolarining ichki siyosiy munosabatlar va □okimiyat tarkibiga jalb etilganligi (muayyan bos?ichda esa—xal?aro □amjamiyat munosabatlariga □am). Siyosiy ishtirok tushunchasi demokratiya konsepsiyalarida, siyosiy modernizatsiya va siyosiy rivojlanish, siyosiy madaniyat, siyosiy partiyalar doirasida asosiy tushunchalardan biri sifatida ?´llanadi.

Siyosiy ishtirok sub'ektlariga individlar, ijtimoiy guru□lar va ?atlamlar kiradi.

K?lami ji□atidan siyosiy ishtirok:

— ma□alliy;
— minta?aviy;
— umumdavlat;
— xal?aro siyosat darajasida amalga oshiriladi.

Siyosiy ishtirok t?Äridan—t?Äri (bevosita) va bavosita amalga oshirilishi mumkin; umumiy va cheklangan; i□tiyoriy va majburiy; an'anaviy, faol va passiv, legitim va nolegitim, ?onuniy va ?onunga xilof b?lishi mumkin.

Siyosiy ishtirok shakllari □am turlicha. Ularga:

— axborot ?abul ?ilish va uzatish;
— siyosat va davlat arboblari, □amda tashkilotlari bilan mulo?ot;
— saylov va bosh?a siyosiy kampaniyalarda ishtirok;
— namoyishlarda, siyosiy ish tashlashlarda, ommaviy norozilik □arakatlarida, ozodlik urushlari va in?iloblarda;
— bosh?aruv va ?z—?zini bosh?aruvda;
— äonunlar yaratish, ularni □imoya ?ilish va ularga amal ?ilishda;
— siyosiy partiyalar va ijtimoiy—siyosiy □arakatlar faoliyatida ishtirok kiradi.

Siyosiy ishtirok ?uyidagi vazifalarni bajaradi:

— turli manfaatlar, talablar, umidlarni ifodalash, muvofi?lashtirish, amalga oshirish;
— siyosatchilar va bosh?aruv apparati xodimlarini tanlash, ular faoliyatini nazorat etish;
— bosh?aruvga doir ?arorlar va siyosat y?nalishini belgilashga a□olini jalb etish;
— siyosiy ijtimoiylashuv;
— i□tiloflarni oldini olish va bartaraf etish;
— byurokratiya bilan kurashish, fu?arolarni siyosat va bosh?aruvdan begonalashuviga ?arshi kurash.

Siyosiy ishtirok k?rinishlari, usullari, darajalari va shakllarini avvalo jamiyat siyosiy tizimining xususiyatlari, siyosiy madaniyati, k?plab bar?aror va ?zgaruvchan ichki va xal?aro omillar belgilaydi.

Siyosiy ishtirok uchun eng ?ulay sharoitni demokratik va xu?u?iy davlatlar yaratadi.

Shuningdek, ishtirok imkoniyatlari ishtirok manbalariga □am bo?li?: b?sh va?t, pul va bosh?a moddiy za□iralar, ma'lumot, axborot, bilim va undan amalda foydalana bilish, OAVlariga e□tiyojning ?ondirilishi, siyosiy partiyalar va bosh?a tashkilotlarga a'zolik.

Fu?aroning siyosiy ishtirokdan manfaatdorligi masalasi, uning ?adriyatlari, siyosatga ?izi?ishi, uning fu?arolik burchi, ?zini biror siyosiy o?im, □arakatga mansubligini anglashi kabi siyosiy—ru□iy xususiyatlari □am mu□im rol ?ynaydi. Siyosiy—ru□iy begonalashuv k?pincha siyosiy lo?aydlik yoki ekstremizmga olib keladi.

3. Siyosatda ishtirok bir ?ancha darajalarda amalga oshiriladi:

1. Shaxs va guru□lar darajasida—mikrosiyosat □osil b?ladi. Bu yerda faoliyat urf—odat, an'ana, eskidan ?olgan muomala tartibi bilan belgilanadi. kundalik turmush ikir—chikirlari doirasida shaxs yoki guru□lar manfaatlarining t?änashuvi va kelishuvi jarayoni ana shunday kechadi. Mamlakatlar, minta?alar, ja□on darajasida—makrosiyosat amalga oshadi. Bu darajada maxsus tayyorlangan shaxslar muayyan rollar, k?nikmalar, vazifalarni amalga oshirishadi. Mikrosiyosatga barcha insonlar da□ldor. Makrosiyosatda siyosiy agentlar—siyosiy institutlar vakillari faoliyat k?rsatadi.

Siyosatni amalga oshirish uchun uning barcha darjalarida zarur narsalar ?uyidagilar:

1. Shaxslar—siyosiy faoliyat sub'ektlari.
2. Mexanizmlar—an'analar, urf—odatlar, ?oidalar, ?onunlar, siyosiy faoliyat sub'ektlariga ta'sir etish uslublari.
3. Institutlar—siyosiy faoliyat sub'ektlarining siyosiy faoliyat mexanizmlari bilan alo?adorlikda amalga oshiruvchi tadbirlarni ?´llab—?uvvatlovchi, turtki beruvchi, nazorat ?iluvchi va tekshiruvchi tashkilotlar.

6. ¤zbekistondagi siyosiy jarayonlarning ?ziga xosligi

1. ¤zbekistonda fu?arolik jamiyati ?urilish vazifalari siyosat va siyosiy munosabatlar i?tisodiy, ijtimoiy, shaxsiy munosabatlardan musta?il ravishda mavjud emas. Natijada siyosatning jamiyat □ayotining □amma so□alariga: i?tisodiy, ijtimoiy, ma'naviy rivojlanishga ?ziga—xos ?rni mavjud. Shuning uchun □am fu?arolik jamiyatini rivojlantirish ¤zbekistondagi demokratik islo□otlarning eng mu□im ?irrasi b?lib ?olyapti.

2. ¤zbekistondagi siyosiy jarayonlar asosan □okimiyat va jamiyat ?rtasidagi mulo?ot, kelishuv asosiga ?uriladi. Jamiyat ?z talablarini □okimiyatga vakillik organlari, manfaat guru□lari tomonidan yetkazishini bilasiz. Ana shu vakillik tizimi (partiyalar, OAV, nodavlat tashkilotlari v.□.) shakllanish jarayonini boshidan kechiryapti.

3. ¤zbekistondagi siyosiy jarayonlar davlatning islo□otchilik roli va faol siyosat olib borishi bilan xarakterlanadi. Bu — bizning davlatchilik an'analarimiz bilan belgilanadi. ¤rta Osiyoda "□okimiyat — jamiyat" munosabatlarida doimo davlat asosiy rol ?ynagan. Bugun "fu?aro—jamiyat—davlat" tizimi ?aror topmo?da.

4. ¤zbekistondagi siyosiy jarayonlar ishtirokchilarining k´pchiligini asosan davlat institutlari tashkil etadi. Bu yana fu?arolik jamiyatining u ?adar rivojlanmaganligi bilan bo?li?. Ayni va?tda siyosiy jarayonlar ishtirokchilari (sub'ektlar) sonini ortishiga ?aratilgan □arakatlar kuchaymo?da.

5. ¤zbekistondagi siyosiy jarayonlar siyosiy tizim muvozanatini ta'minlash uslublariga k?ra jamiyatni birlashtirish uchun milliy ?oyaga kuchli e□tiyoj seziladi va ayni va?tda, siyosiy yetakchining roli katta b?ladi.

Siyosiy jarayon tarkibi		
Siyosiy munosabatlar. Sub'ektlarning □okimiyat doirasidagi siyosiy manfaatlarini bosh?arish va muvofi?lashti—rish borasidagi alo?alar. Siyosiy munosabatlarning amalga oshishi natijasida siyosiy jarayonni yangilanishi, siyosiy ?oyalar, bilimlar, tajriba, ?adriyat—lar, axborot va x.?., shuningdek siyosiy faoliyat	Siyosiy jarayon sub'ektlari. Siyosiy jarayon ishtirokchilari. Ularga shaxslar, ?atlamlar, etnoslar, konfessional va demografik guru□lar (ijtimoiy) va siyosiy institutlar kiradi. Ikkita mu□im ji□atni birlashtiradi: 1) onglilik va 2) faollik.	Siyosiy xul?. Shaxs ijtimoiy gu—ru□larning siyosiy □okimiyatni amalga oshirishda, ?z siyosiy manfaatlarini □imoya ?ilishda ishtiroki shakli. Siyosiy ishtirok. Siyosat sub'ektlarining siyosiy munosabatlarga jalb ?ilinganligi.

shakllari va usullarining t?planishi va uzatilishi r?y beradi.		

Tayanch tushunchalar

Siyosiy jarayon, siyosiy jarayon turlari, zamonaviylashuv, tara?äiyot, siyosiy zamonaviylashuv, siyosiy ishtirok, siyosiy ?aror, siyosiy jarayon tarkibi: siyosiy munosabatlar, siyosiy jarayon sub'ektlari, siyosiy xul?.

Musta?il ish uchun topshiri?lar.

1. Ma'ruzada olgan bilimlaringiz asosida biror mamlakatning siyosiy jarayonlarini ta□lil ?ilishga □arakat ?iling.
2. Siyosiy jarayon sub'ektlari sxemasini chizing.

ADABIYoTLAR

1. Karimov I. A. ¤zbekistonning ?z isti?lol va tara?äiyot y?li. – T., "¤zbekiston", 1992.
2. Karimov I. A. ¤zbekistonning siyosiy–ijtimoiy va i?tisodiy isti?bolining asosiy tamoyillari. – T., "¤zbekiston", 1995.
3. Karimov I. A. Amir Temur – faxrimiz, Äururimiz. – T., "¤zbekiston", 1996.
4. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asr b´saÄasida: xavfsizlikka ta□did, baräarorlik shartlari va taraääiyot kafolatlari. Asarlar, 6–tom, T., "¤zbekiston", 1998
5. I. Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak y´ä. T.: "¤zbekiston", 1998.
6. Karimov I. A. Jamiyatimiz mafkurasi xaläni–xalä, millatni–millat äilishga xizmat etsin. Asarlar, 7–tom, T.: "¤zbekiston", 1999.
7. Karimov I. A. ¤zbekiston XX1 asrga intilmoäda. Asarlar, 7–tom, T.: "¤zbekiston", 1999.
8. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. T., ¤zbekiston, 2000.
9. Karimov I. A "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot–pirovard maäsadimiz". T.: "¤zbekiston", 2000.
10. Karimov I. A. Milliy mafkura – kelajak paydevori. Xalä s´zi. 2000 yil 7–aprel.
11. Karimov I. A Donishmand xaläimizning musta□kam irodasiga ishonaman. – Fidokor. 2000 yil 8–iyun.
12. R. T. Muxaev. Politologiya. M., 1998. 345–346–betlar.
13. T. Parsons. Sistema sovremennix obщestv. M., 1998 g.

4—mavzu. Siyosiy tizim

Reja:

1. Siyosiy tizim tushunchasi, mo□iyati va vazifalari.
2. Siyosiy tizimda davlat, siyosiy partiyalar va jamoat tashkilotlari.
3. Siyosiy tizim va siyosiy munosabatlar.

Siyosiy tizim jamiyatda □okimiyat va bosh?aruvni shakllantirish va amalda r?yobga chi?arish bilan bo?li? munosabatlar, □arakatlar yi?indisidan iboratdir.

Siyosiy tizimning jamiyatning bosh?a tizimlaridan ?anday far?i bor?

Birinchidan, bu far? uning doirasida ?abul ?ilinadigan ?arorlarning butun jamiyat uchun majburiyligini anglatadi. Ikkinchidan, uning ijtimoiy mu□it va avvalo jamiyatning ijtimoiy—i?tisodiy tuzilmasi bilan bo?lanib ketganligidir. Siyosiy tizimning uchinchi xususiyati — uning musta?illigi bilan belgilanadi.

1. Siyosiy tizim tushunchasi, mo□iyati va vazifalari

Jamiyatning siyosiy tizimi ma'lum tuzulmadan iborat b?lib, uning elementlari ?zaro bo?langan va bar?aror birlikdan iboratdir. Siyosiy tizim jamiyatning ma?sad va vazifalarini ani?lash, mavjud imkoniyatlarni amalga oshirishga safarbar ?iluvchi mexanizmdir. Demak, siyosiy tizim siyosiy □okimiyatni shakllantiruvchi va amalga oshiruvchi vositalari b?lgan, davlat tashkilotlari va munosabatlarning yi?indisidir.

Uning mo□iyati ?uyidagi vazifalarda ?z ifodasini topadi. Siyosiy tizim ?zida jamiyatning i?tisodiy, ijtimoiy, etnik va milliy tuzulmalarini, demografik jarayonlarni, a□olining ma'lumot darajasi, ijtimoiy ong □olatini, ma'naviy—ru□iy va ma'rifiy—mafkuraviy □ayotni, xal?aro a□volni aks ettiradi. Siyosiy tizim or?ali manfaatlarning asosiy guru□lari ani?lanadi. Zero, □ozirgi sharoitda jamiyatimiz siyosiy tizimi oldida avvalo eng murakkabi bozor munosabatlariga bos?ichma—bos?ich ?tishda turli manfaatlar muvozanatini t?Äri ani?lab olish vazifasi b?lishi mumkin.

Siyosiy tizim muvofi?lashtirish va yaxlit □olga keltirish vazifalarini □am bajaradi. Siyosiy tizimni bar?arorlashtirishni ta'minlash uchun siyosiy □ayot ishtirokchilari manfaatlarining, ular ?rtasida vujudga keladigan ziddiyatlarni □isobga olib, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy ?atlamlar, guru□lar, kuchlarni, shuningdek, tashkilotlar va □arakatlar manfaatlarini muvofi?lashtiradi.

Siyosiy tizimni tashkil etuvchi elementlar (unsurlar) siyosiy □okimiyatni shakllantirish va amalga oshirishda tutgan ?rniga ?arab ?uyidagi t?rtta kichik (guru□lar) tizimlar guru□iga ajratiladi: birinchisi tashkiliy tizim b?lib, ?z ichiga davlat, siyosiy partiyalar, ijtimoiy—siyosiy tashkilotlar va □arakatlarni: ikkinchisi madaniy—mafkuraviy tizim b?lib, unga siyosiy madaniyat, siyosiy ong, mafkura, jamoatchilik fikri kiradi; uchinchi me'yoriy (norma) tizim b?lib, ?z ichiga siyosiy—□u?u?iy, tashkiliy, axlo?iy, siyosiy va bosh?a me'yorlarni, t?rtinchisi axborot kommunikatsiya tizimi b?lib, u ?z ichiga ommaviy informatsiya vositalari, kommunikatsiyalari va ilmiy infratuzilmalarni oladi.

Jamiyat siyosiy tizimini tashkil etuvchi ana shu kichik tizimlarning □ammasi □am siyosiy ma?sadlarni amalga oshirish uchun ?z vazifasiga ega.

Jamiyat siyosiy □ayotida tashkiliy tizimga kiruvchi davlat va siyosiy partiyalar siyosiy ma?sadlarni amalga oshirish uchun tuziladi. ?olgan tizimlar esa siyosiy ma?sadlar uchun emas, balki ma'lum guruxlarning madaniy, jismoniy va malaka manfaatlarini ?ondirishga xizmat ?iladi.

Madaniy—mafkuraviy tizimning vazifasi mamlakatda amal ?iladigan siyosiy partiyalarning ma'lum ?oyalar va ?arashlarga tayanishlari bilan bo?li?dir. Siyosiy partiyalar ?zlarining jamiyat tara?äiyotining y?nalishlari, □okimiyat uchun kurash uslublari va konsepsiyalaridan kelib chi?ib, turli ?oyalarni ilgari surishlari mumkin. Ta'bir joiz b?lsa, shuni ta'kidlash lozimki, siyosiy partiyalar va □arakatlar jamiyatning siyosiy tizimida ?zlarining munosib ?rinlariga ega b?ladilarki, ?achonki ular mamlakatda amal ?ilayotgan □u?u?iy normalarga t?la—t?kis rioya ?ilsalar. Aks □olda ularning faoliyati davlat tomonidan t?xtatib ?´yilishi mumkin.

Bugungacha dunyodagi siyosiy partiyalarning faoliyatlarida liberal, konservativ, radikal, milliy, sotsialistik va bosh?a turdagi mafkuralar ilgari surilganligi ma'lum. Demokratik davlat ma'lum bir mafkuraviy konsepsiyaga tayansa □am, u yoki bu mafkurani davlat mafkurasi sifatida belgilamaydi.

Jamiyatning siyosiy tizimi va uning tashkiliy tuzilmalari ma'lum siyosiy me'yorga tayanib faoliyat k?rsatadilar. Aks □olda uning faoliyati uy?un va bar?aror rivojlana olmaydi.

Siyosiy me'yor — bu davlat va siyosiy tuzilmalar darajasida tan olingan siyosiy axlo? □isoblanadi. Uning asosiy □ujjati konstitutsiya b?lib, u jamiyat va davlat □ayotining normalarini ?zida ifoda ettiradi.

Ommaviy axborot vositalari, kommunikatsiyalari infratuzilmalar tizimi jamiyat rivojida katta ?rin tutadi. Uning jamiyat siyosiy tizimidagi ?rni matbuot, radio va televidenielarni ?z ichiga olganligi siyosiy jarayonlarni xolisona yetkazish va ba□olash, xal?ni uni ijrosini ta'minlashda safarbar etish bilan belgilanadi. Xullas, siyosiy tizimdagi uning asosiy ?rni siyosiy faoliyat bilan bo?li?.

Siyosiy tizimning yu?orida keltirilgan kichik tizimlari bir—biridan musta?il ravishda faoliyat k?rsatadilar va ayni paytda ular bir—birlariga bo?li?dir. Ularning ?zaro uy?un □olatdagi faoliyati siyosiy tizimning barcha mexanizmlarining normal ishlashini ta'minlaydi.

Umumlashtirib olganda, siyosiy tizimning asosiy vazifalari ?uyidagilardan iborat:

a) Jamiyatning ma?sad va vazifalarini ani?lash; b) Imkoniyatlarni safarbar etish; v) Jamiyat tizimi barcha elementlarini birlashtirish; legitimlikni, □a?i?iy siyosiy □ayotning zarur darajasiga rasmiy—siyosiy va □u?u?iy normalar bilan erishilishini tushuniladi.

2. Siyosiy tizimda davlat, siyosiy
partiyalar va jamoat tashkilotlari

Siyosiy tizimda davlat markaziy ?rinni egallaydi. Zero jamiyatda mavjud b?ladigan barcha tashkilotlar davlat faoliyati bilan bo?li? b?ladi. Davlat ?zining mukammal ma?omiga ega b?lib, uning asosiy belgilariga ?uyidagilar kiradi. 1. Ma'lum □ududga 2. ¤z a□olisiga 3. Ma'lum bir tashkilotlarga ega b?ladi. U ixtiyoriy, majburiy, ijtimoiy—siyosiy tashkilot □isoblanadi. U ishontirish, majbur ?ilish, umummanfaatlarni amalga oshirishda turli vaziyatlar (manipulyatsiya) ni ?'llash va soli? yi?ish kabilarda tan□o □u?u?ga ega. Davlatning yana bir mu□im belgisi — uning suveren b?lishligidir.

Avvalo bu, bizningcha, jamiyatimizda sodir b?layotgan □ozirgi ?tish davrida davlat bosh?aruvning barcha so□alarini islo□ ?ilish va tartibga solish va ularni tobora musta□kamlab, takomillashtirib borishida ?z ifodasini topmo?da.

Bu t?Ärida Prezident Islom Karimov juda dono ta'limot beradi: "¤tish davrida jilovini ?'ldan bermasligi kerak. Shundagina u davlat b?la oladi. Jilov ?'ldan ketgan joylarda a□vol ?anday ayanchli ekanini k?rib turibmiz"[4].

Postsovet makonidagi davlatlarning k?pchiligida musta?illikning dastlabki yillarida i?tisodiyot b?yicha parokandalik r?y berganligi ma'lum. ¤sha paytlarda ayrim mamlakatlarda (ayni?sa Rossiyada) bosh?aruv jilovi davlat ?'lidan ketganini □amma biladi. Davlat va □okimiyat ichki mafkuraviy kurashlar, mansab va amal uchun olishuvlar va bosh?a turli siyosiy janglar bilan band b?lib ?oldi.

¤zbekistonda □am dastlab shunga ?xshash ayrim vo?ealar r?y berganini bilamiz. Biro? davlat t?Äri va o?ilona y?ldan borib, unga ?z va?tida bar□am berdi. Butun jilovini ?z ?'liga oldi. Shunday b?lishi □am zarur edi. Bu davr, shart—sharoit ta?ozosi b?lib, uning ildizi uzo?—uzo? tarixiy davrlarga borib ta?aladi.

Tarixga nazar tashlab, davlat bosh?arish odobini, jamiyat siyosiy tizimini ushlab turish y?l—y?ri?larini ta□lil ?ilib k?rsak, xorazmshoxlar, ?aznaviylar, temuriylarning bu boradagi tuzuklari ibratlidir. Umuman olganda, ?zbek xal?i davlatni idora ?ilish usullarini juda yaxshi bilgan va bosh?a mamlakatlarga ?rnak b?lgan. Demak, bu borada, ya'ni davlat va saltanatni idora ?ilishda tajriba va malakalarga ega.

Musta?illikga erishgan davlatimiz ?sha ota—bobolarimizdan meros b?lib ?olgan tajribalarga, urf—odatlarga, madaniy—ma'rifiy an'analarga suyangan □olda ish olib borayapti. Prezident I. Karimov olib borayotgan siyosat □am shu an'analarga mos keladi. Chunonchi, u yozadi: "Ma'lumki bozor i?tisodiyotiga ?tishda xal?ning tub manfaatlarini k?zlab, eng ustivor va eng mu□im y?nalishlarni davlatning ?zi tanlab olib, ularni amalga oshirishda uning ?zi yetakchilik ?iladi"[5]. Shunday ?ilib davlat ?zida ?uyidagilarni mujassamlashtiradi: 1. ¤z □ududi doirasida umumiy ijtimoiy—siyosiy tashkilot b?lishi. 2. Butun jamiyat nomidan ichki, tash?i va xal?aro siyosatni olib borishi. 3. ?onunlar chi?arishda. 4. Odil sudlovni amalga oshirishda tan□o □u?u?ga ega b?lishi lozim.

Bundan tash?ari, davlatning siyosiy tizimdagi ?rni, jamiyat □ayotida bajaradigan ?uyidagi funksiyalari alo□ida k?zga tashlanadi. Bular: ichki, tash?i va xal?aro funksiyalardir.

Davlatning ichki funksiyasini ?z □ududida yashaydigan xal? bilan davlat tashkiloti ?rtasidagi munosabatlarni amalga oshrish tashkil ?iladi. Ular x?jalik, tashkilotchilik, madaniy va tarbiya so□alaridan iborat. Bu borada davlatning mafkuraviy tarbiya jarayonida jamiyat a'zolarining axlo?iy vazifa va burchlarini ado etishga safarbarlik □issiyotlarini shakllantirishga jiddiy e'tibor ?aratiladi.

ßozirgi kunda ¤zbekiston davlati ?z milliy manfaatlarini □imoya äilishda Prezident Islom Karimov yetakchiligida ?at'iy va izchil y?lni tanladi. Isti?lol sharofati bilan jamiyatning siyosiy tizimida ma'naviy—mafkuraviy i?lim tubdan ?zgardi.

¤zbekiston siyosiy tizimining isti?boli avvavlo zamonaga moslashgan va unga xos milliy isti?lol mafkurasi jamiyat fu?arosining e'ti?odiga aylanib ?olishi va uni □ech ?anday kuch yenga olmaydigan darajaga k?tarishni talab ?iladi. Bizning milliy isti?lol mafkuramiz □am "milliy davlatchilik tizimimiz", "Yurtimiz ru□i", "?ziga xos ?ziga mos turmush tarzi", "umummilliylik", "fidoyilik", "vatanparvarlik" kabi ?oya va tushunchalarga asoslangan b?lishi shart. "Biz □am farzandlarimiz yuragida ona Vatanga, boy tariximizga, ota—bobolarimizning mu?addas so?lom munosabatini ?aror toptirishimiz zarur" deb ta'kidlaydi Prezident I. A. Karimov "Fidokor" gazetasi muxbiri savollariga javoblarida.

Davlat ?zining tash?i funksiyasida bosh?a davlatlar bilan turli so□alarda munosabatlarini amalga oshiradi. Bugungi kunda ja□on siyosatini shakllantirish, umumbashariy muammolarni □al ?ilishda xal?aro tashkilotlarning roli tobora oshib borayotganligi sababli davlatning yana bir funksiyasi musta?il y?nalish sifatida shakllandi. U xal?aro funksiya b?lib ?z ichiga davlatning xal?aro va minta?aviy tashkilotlar faoliyatlarida ishtirok ?ilish □amda ?z manfaatlaridan kelib chi?äan □olda xal?aro va minta?aviy muammolarni □al ?ilishda faollik k?rsatishni tashkil ?iladi.

---

[4] Каримов И.А. Биздан обод ва обод Ватан ?олсин. Т.: 1994, 274-б.

[5] Ўша аср. 271-б.

Bundan tash?ari davlat ?zining ?uyidagi tuzilmasiga ega b?ladi:

1. „onun chi?aruvchi.
2. Ijro.
3. Sud □okimiyati.

Ular demokratik jamiyat sharoitida bir—birlaridan musta?il ravishda faoliyat k?rsatadilar.

Davlat va inson ?rtasidagi munosabatlarda fu?arolarning siyosiy □u?u?lari mu□im a□amiyatga ega. Chunki fu?arolarning siyosiy □u?u?lari davlat □okimiyatini rivojlantirish, □u?u?iy demokratik davlatni barpo etish, fu?arolarning jamiyat va davlat ishlarini bosh?arishdagi faol ishtirokini ta'minlash kabi umumiy masalalar bilan bevosita bo?li?.

Mamlakatimiz Konstitutsiyasining 32—moddasida respublika fu?arolarining davlat va jamiyat ishlarini bosh?arishda ishtirok etish □u?u?ining ikki shaklda b?lishi belgilab ?′yilgan. Unda "¤zbekiston Respublikasining fu?arolari jamiyat va davlat ishlarini bevosita va ?z vakillari or?ali ishtirok etish □u?u?iga egadirlar. Bunday ishtirok etish ?zini—?zi bosh?arish, referendumlar ?tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish y?li bilan amalga oshiradilar", deb belgilangan[6].

Fu?arolar ma□alliy ?zini—?zi bosh?arish oraganlarini saylashda, □amda ularning faoliyatida ishtirok etish or?ali ?z siyosiy □u?u?larini amalga oshiradi. Bu organlar jamoatchilik asosida tashkil etilib, faoliyat k?rsatadi. ¤zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 105—moddasiga binoan fu?arolarning ?zini—?zi bosh?arish organlari sha□arda, ?ishlo? va ovullarda, shuningdek ular tarkibidagi ma□allalarda ikki yarim yillik muddat bilan barpo etiladi va yangilab turiladi, ′zini—?zi bosh?arish tamoyilining kengaytirilishi bozor munosabatlariga bos?ichma—bos?ich ?tilayotgan □ozirgi davrda davlatning jamiyatdagi rolining bir muncha ?zgarishi va ayrim so□alarda, □atto, kamayishi bilan bo?li? b?lib, bu muammoni mamlakatimiz musta?il ravishda □al etayapti.

Fu?arolarning siyosiy □u?u?lari referendumlarda ularning bevosita ishtirok etish y?li bilan □am amalga oshiriladi. ¤zbekiston Konstitutsiyasining 9—moddasida belgilab ?′yilganki, jamiyat va davlat □ayotining eng mu□im moddalar xal? mu□okamasiga taädim etiladi, umumiy ovozga (referendumga) ?′yiladi. Masalan, Respublikamizning Musta?illik Konstitutsiyasi loyi□asi 1992 yilda ikki marta umumxal? mu□okamasiga ?′yildi. Xuddi shunday tartibda Oliy Majlis t?Ärisidagi ?onun loyi□asi, Me□nat Kodeksi va bosh?a ?ator □u?u?iy □ujjatlar loyi□alari xal?imiz e'tiboriga mu□okama uchun ta?dim etildi. Birinchidan, mu□okama jarayonida mutaxassislar va keng xal? tomonidan tushadigan taklif va mulo□azalar mazkur □ujjatlar loyi□alarini takomillashtirish imkonini beradi. Ikkinchidan, bunday mu□okamalar xal?ning □u?u?iy ongini bilib olishga, ularning xo□ish—irodasini yanada ani?ro? ifodalashga k?maklashadi. Respublika fu?arolari jamiyat va davlat □okimiyati ?z vakillari or?ali ishtirok etishi va jamoat birlashmalari organlarini demokratik tarzda tashkil etish y?li bilan amalga oshiriladi, ya'ni fu?arolarning davlat va jamoat organlariga saylangan vakillari ularning xo□ish—irodasini erkin ifodalaydi, amalga oshiradi, ularning manfaatlarini ?′ri?laydi, istaklarini bajarilishi borasida faoliyat k?rsatadi. Davlat bosh?aruvida fu?arolarning eng oliy darajadagi vakili ¤zbekiston Respublikasi Prezidentidir. U davlatimiz Oliy mansabdor shaxsidir. ¤zbekiston Prezidenti Davlat va ijro etuvchi □okimiyat boshli?idir. ¤z navbatida, Prezident fu?arolarning □u?u?lari va erkinliklariga, Konstitutsiya va ?onunlarga rioya etilishining kafili □amdir[7].

Amaldagi Konstitutsiyaga binoan xal? tomonidan saylangan Oliy Majlisning 250, ?ora?alpo?iston Jo?or?i Kengesining 75, □ar bir viloyat va Toshkent sha□rining 60 tadan, □ar bir tuman va sha□arning 30 tadan oshmagan deputatlari davlat □okimiyat organlarida fu?arolarning ?onuniy vakillari b?lib, ular xal? nomidan davlat vazifalarini ado etadilar.

Jamiyatning siyosiy tizimida davlatdan keyin siyosiy partiyalar va jamoat tashkilotlari □am mu□im ?ringa egadirlar. Jumladan, siyosiy partiyalar turli ijtimoiy ?atlam va guru□ning manfaatlari ma?sadlarini ifoda etib, siyosiy □okimiyatni amalga oshirishda ishtirok ?iladi yoki ularga bevosita ta'sir k?rsatadi.

Dunyoda partiyalar xilma—xildir. K?pincha ular ?z ijtimoiy mo□iyati va vazifalari, ?oyalari va dasturlariga, jamiyat siyosiy tizimidagi ichki tuzilma va ?rniga k?ra bir—biridan far? äiladi.

Siyosiy partiyalar tizimi: a) Bir partiyaviylik; b) ikki partiyaviylik; v) k?p partiyaviylik asosida amalga oshadi. ?ozirgi zamon politologlari k?ppartiyaviylik tizimlarini afzal k?rib, ularni demokratik rivojlanish talabiga mos ekanligini □imoya ?ilib chi?mo?dalar. Shuning uchun □ar bir partiyaviylik tizimidan k?ppartiyaviylikka ?tishni demokratiya rivojlanishi tomon ol?a tashlangan ?adam, deb ?aramo?dalar. Jamiyatning demokratik xarakteri mavjud demokratik institutlarning tutgan ?rni bilan bo?li?ligi uni demokratik jarayon sifatida ?arashiga asos beradi. Ammo jamiyatning demokratik darajasi fa?at partiyalar soni bilan belgilanmaydi. Bir partiyaviylik yoki k?p partiyaviylik tizimlarini vujudga kelishiga bir ?ator konkret — tarixiy omillar ta'sir k?rsatadi.

Chunonchi, ijtimoiy kuchlarning joy—joyiga ?′yilishi nisbati, jamoatchilikning mavjud partiyaning (partiyalarning) faoliyatidan ?oni?äanligi yoki ?oni?maganligi, turli ijtimoiy guru□larning ?zlarining siyosiy partiyalarini vujudga keltirishga tayyorgarlik darajasi, jamiyatda ustunlik ?iluvchi siyosiy madaniyat, demokratik an'analarning mavjudligi yoki y?äligi va □okazolar.

Demokratik davlat ?urishni ma?sad ?ilgan ¤zbekistonda k?p partiyaviylikning vujudga kelishi uchun barcha ?onuniy asoslar yaratilgandir. Ana shunga muvofi?, bugungi kunda ¤zbekistonda □am k?p partiyaviylik tizimi vujudga keldi va faoliyat k?rsatmo?da.

---

[6] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, 15-бет.

[7] Қаранг. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. 29-30 бетлар.

Jamiyatning siyosiy tizimida davlat va siyosiy partiyalar bilan jamoat tashkilotlari □am faoliyat k?rsatadilar. Jamoat tashkilotlariga kasaba uyushmalar, yoshlar, ijodiy, madaniy, ilmiy va bosh?alar kiradi. Ular ?zlarining mo□iyati, siyosiy tizimda tutgan ?rinlari bilan davlat va siyosiy partiyalardan far? äiladi. Birinchidan, ular davlat ma?omiga ega emaslar va siyosiy □okimiyat uchun kurash olib bormaydilar; ikkinchidan, ular mamlakat a□olisining barcha ?ismini ?ziga birlashtiradilar, uchinchidan, ular tomonidan ?abul äilinadigan ?arorlar va □ujjatlar mamlakat a□olisi tomonidan majburiy ravishda bajarilishi ma?omiga ega emas; t?rtinchidan, ular siyosiy ma?sadlarni emas, balki ma'lum guru□larning moddiy, madaniy, ijodiy va ilmiy so□adagi manfaatlarini ?ondirishni ma?sad ?iladilar.

Biro? jamoat tashkilotlari ma'lum bir ijtimoiy guru□larni ?z atrofiga birlashtirganliklari va ularning manfaatlarini ifoda etganliklari uchun davlat faoliyatiga ?zlarining ta'sirini ?tkazadilar. Shuning uchun davlat jamoat tashkilotlari bilan □amkorlik ?iladi va ularning ta'sirchanlik imkoniyatlaridan foydalanadi.

Shunday ?ilib, jamiyat siyosiy tizimini takomillashtirishda k?p partiyaviylik tizimining rivojlanishi, davlat, siyosiy partiyalar va jamoat tashkilotlarining rolini oshib borishi katta a□amiyatga egadir. Shuning uchun □am demokratiyani rivojlantirishni ma?sad ?ilgan mamlakatlarda jamiyat siyosiy tizimi tuzilmalari siyosiy faolligining oshishiga mu□im vazifa sifatida ?arab kelinmo?da.

3. Siyosiy tizim va siyosiy munosabatlar

Siyosiy munosabatlar insonlar, turli ijtimoiy ?atlamlar bilan davlat ?rtasidagi munosabatlardir. Ular ?rtasidagi millatlararo munosabatlar siyosiy tizimning ijtimoiy asosini tashkil ?iladi □amda ularning ?zaro munosabatlarini aks ettiradi.

Siyosiy munosabatlar siyosiy □okimiyatni amalga oshirish jarayonida, ra□barlik va bosh?aruv organlarini ijtimoiy—i?tisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarga b?lgan ta'sirida vujudga keladi. Shuningdek, ular siyosiy tizimning mo□iyati va vazifalarini, siyosiy □okimiyatning amalga oshirish uslublarini, ?ziga xos xususiyatlarini ta□lil ?ilib berishda mu□im a□amiyat kasb etadi.

Siyosiy tamoyillar va normalar siyosiy tizimning mu□im tarkibiy ?ismidir. Ular siyosiy tizimning normativ asoslaridan iborat. Ularning bir—birlaridan far?i siyosiy idora ?ilish usullariga bo?li?. Belgilangan normalar asosida siyosiy tizimni musta□kamlashga ?aratilgan siyosiy munosabatlar tartibga solib turiladi. T?Äri, □ar ?anday jamiyatda ustivorlik ?ilayotgan siyosiy tamoyillar va normalarga rioya ?ilishni istamaydigan ayrim ijtimoiy kuchlar □am b?ladi. ¤z navbatida, ?sha tamoyillar va normalar yordamida siyosiy □ayotning □amma ishtirokchilari amal ?iladigan siyosiy □ayotning ?arorlarini asoslab berish va ?ziga xos b?lgan tartib normalari ani?lab olinadi.

Jamiyatning siyosiy tizimi muayyan siyosiy kuchlar va partiyalarning siyosiy ongi va siyosiy madaniyatida ?z ifodasini topadi. Ular, avvalo siyosiy □ayot ishtirokchilarining konkret ijtimoiy va siyosiy amaliyotining ta'sirida vujudga keladi. Siyosiy mafkura siyosiy ongda mu□im ?rinni egallaydi. U inson siyosiy ru□iyatini ?zgartirish va rivojlantirish vazifasini bajaradi.

Siyosiy mafkura siyosiy partiyalar manfaatlarini eng mujassam k?rinishda namoyon ?iladi, ularning ijtimoiy tara?äiyotidagi, xususan jamiyatning siyosiy tizimidagi ?rni va rolini asoslab beradi. U ma'lum ijtimoiy guru□lar, kuchlarning ijtimoiy—i?tisodiy va siyosiy dasturlarining konseptual asosiy vazifasini bajaradi, ustivor y?lni tanlashga, siyosiy äarorlar ishlab chi?ilishi va ?abul ?ilinishiga, siyosiy ?arashlarga ta'sir ?tkazadi. Siyosiy mafkura jamiyat siyosiy tizimida siyosiy kuchlarni birlashtirish yoki parokandalashtirish yoxud bar?aror rivojlanishni ta'minlashi mumkin.

Musta?illikning t?ääizinchi yili va bugungi kun ¤zbekiston xal?i oldiga ana shunday vazifani k?ndalang ?´yadi. Shakllanayotgan ?zbek millatining siyosiy mafkurasi turli soxta, z?raki ?oyalarga a?idalarga dalil va jangovar ?arshi tura oladigan, mafkuraviy b?shli?larni yangi □ayot nafasi bilan t?ldira oladigan, milliy isti?lol ?oyasiga egamiz. U Islom Karimov aytganidek, inson uchun yangidan—yangi kashfiyotlarga □a?i?iy ma'nodagi turtki b?lajak. ¤zbekiston xal?ining millatidan ?at'iy nazar milliy — ma?sadi, milliy ?oyasi ?z aksini topgan va uning asosida jamiyatimiz bar?arorligi ?aror topmo?da.

Siyosiy tizim, birinchidan, jamoatchilik fikrini inobatga olishi, uni amalga oshirish mexanizmini yaratishi lozim. Siyosatni yoki ?arorni jamoatchilik fikri bilan □isoblashmay majburan ?abul ?ilish kutilgan samara bermaydi. Unda (M: totalitar tizim) ularni amalga oshirish uchun majburlash, jazolash va ?ata?on ?ilish kabilarga e□tiyoj tu?iladi. Bunga, mustabid tuzum va?tida vujudga keltirilgan ma'muriy buyru?bozlik misol b?ladi.

ßozirgi sharoitda ¤zbekistonda bozor i?tisodiyoti munosabatlarini shakllantirish uchun, siyosiy ?arorlar kutilgan natija berishi uchun yu?orida amalga oshirilayotgan □amma chora—tadbirlar jamoatchilik fikrini va ma?sadlarini nisbatga olgan □olda ?abul ?ilinmo?da. Toki ?abul ?ilinayotgan □amma ?arorlar jamoatchilik tomonidan kutilgan manfaatlarga javob bersin. Shunday ?ilib, siyosiy tizimni normal amal ?ilishi uchun "k?zgu" kerak. Shunday ?ziga xos rolni jamoatchilik fikri ?ynaydi.

Keng jamoatchilik fikrini s?rash elning buyuk vakillari, donishmand shaxslar mulo□azalari asosida ish yuritish so□ib?iron Amir Temur saltanati davrida ayni?sa, keng tus olgan edi. U jamoatchilik fikrining be?iyos katta kuchga ega ekanligini chu?ur anglagan davlat arbobi, uni shakllantirish va ma?sadga bexato y?naltirish ?obiliyatiga ega ulu? salo□iyat so□ibi □am edi. U k?p martalab ?zidan 5—6 va □atto 10 □issa orti?ro? kuch ?´shinga ega b?lgan ra?iblar ustidan ?oliblik ?ilishda, katta—

katta mamlakatlarni zabt etishda yuksak ru□iy nafas, muzaffar ?´shinning j?sh?in fikri, ishonch kuchidan faol foydalanar edi.

Buyuk so□ib?iron jamoatchilik fikrini uy?otish va uni faollashtirishda ru□ kuchini oshirish mu□im a□amiyatga ega ekanligini ?ayta—?ayta ta'kidlaydi.

Amir Temur mamlakat xal?larini osoyishtalik, me'yor darajasidagi farovonlikda □ayot kechirishlarni ta'minlash, ir?iy kamsitishlarga chek ?´yish, islom ?oidalari va ?onun ustivorligini ta'minlash muammolari ustida jiddiy faoliyat yurgizdi. Bu xususda so□ib?iron Amir Temur yozadi: "Saltanatim ?onun—?oidalarini islom dini va kishilarning eng xayrlisi (?azrati Mu□ammad) ning shariatiga bo?lab, izzatu □urmatlash vojib b?lgan an□azratning avlodi va sa□obalariga mu□abbat bildirgan □olda ularni musta□kamladim. Saltanatim martabasini ?onun—?oidalar asosida shunday sa?ladimki, saltanatim ishlariga aralashib, ziyon yetkazishga □ech bir kimsaning ?urbi yetmasdi"[8]. Bunda uning ?omusiy bilimdonligi, yuksak salo□iyat, lozim b?lganda □ayot isti?bollarini bashorat ?ilish namunalarini namoyon etganligi bugungi kunda yangi demokratik, adolatli tamoyillarga asoslangan davlat ?urish siyosatini amalga oshirish uchun mu□im a□amiyatga ega.

Jamiyatning siyosiy tizimi tashkilotlar, munosabatlar, siyosiy ong va siyosiy madaniyat bilan tugamaydi, uning ana shunday tarkibiy ?ismlari (siyosiy idora ?ilish usullari □am shular jumlasiga kiradi) □am borki, ularni □isobga olish, siyosiy ?zgarishlarni chu?ur anglab olish zarur. Ular orasida shaxslarning siyosiy jarayonlarda ishtiroki alo□ida ?rin egallaydi. Siyosiy ishtirok tushunchasi — jamiyat siyosiy □ayotida demokratiyaning shakllanishi va uning real □ayotga tadbi? äilina borishida shaxslarning siyosiy faolligining oshish jarayonini anglatadi.

Shaxslarning siyosiy ishtirok jamiyat □ayotida siyosiy munosabatlarning yangi bos?ichga k?taradi va bu jarayon siyosiy tizimning □am takomillashib borishiga ?zining ta'sirini ?tkazib boradi.

Xulosa ?ilib aytganda, jamiyatning siyosiy tizimini muntazam ravishda takomillashtirib borish fu?arolik jamiyatini shakllantirishning asosiy sharti ekanligini □isobga olib, xususan ¤zbekistonni "kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari" rivojlanishida jamiyat □ayotida fu?arolarning faol ishtirok etishlariga erishish mu□im a□amiyatga ega.

Tayanch tushunchalar

Tizim, siyosiy tizim, siyosiy tizim tuzilishi, uning funksiyalari, siyosiy tizimda davlat, siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari, siyosiy tizim vazifalari, siyosiy tizim va siyosiy munosabatlar, siyosiy ishtirok tushunchasi.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Musta?illik va ¤zbekistoning ?ziga xos va ?ziga mos siyosiy tizimini shakllantirishdagi xususiyatlarini yozma izo□lang.
2. I. A. Karimovning ¤zbekistonda "kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari" konsepsiyasi mazmunini ta□lil eting.
3. Siyosiy va □u?u?iy normalar tushunchasining far?i nimada?
4. Totalitar—avtoritar—demokratik tushunchalarni izo□lang.

ADABIYoTLAR

1. ¤zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T., "¤zbekiston", 1992 y.
2. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asr b?sa?asida: xavfsilikka ta□did, bar?arorlik shartlari va tara?äiyot kafolotlari. T., "¤zbekiston", 1996 y.
3. Karimov I. A. ?ozirgi bos?ichda demokratik islo□atlarni chu?urlashtirishning mu□im vazifalari. T., "¤zbekiston", 1996 y.
4. Karimov I. A. Jamiyatimiz mafkurasi xal?ni—xal?, millatni—millat ?ilishga xizmat etsin. T., "¤zbekiston", 1998 y.
5. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da.. T., "¤zbekiston", 1999 y.
6. Karimov I. A. Milliy isti?lol mafkurasi — xal? e'ti?odi va buyuk kelajakka ishonchdir. "Fidokor" gazetasi muxbiri savollariga javoblari, T., ¤zbekiston, 2000.
7. Djumaev R. Z. Politicheskaya sistema Respubliki Uzbekistan: Stanovlenie i razvitie. T., FAN, 1996 g.
8. Otamurotov S., Ergashev I., Akramov Sh., ?odirov A. Politologiya. Darslik ?´llanma. T., "¤zbekiston", 1999 y.
9. Otamurotov S. O., Xusanov S. Ma'naviyat asoslari (ma'ruza matnlari). Toshkent, 1999 y.
10. Politologiya. Kurs leksiy. Moskva, Sentr, 1999 g.

[8] Амир Темур ?гитлари., Т., "Навр?з" 20-бет.

5—mavzu. Demokratiya. Demokratiyaning asosiy konsepsiyalari

Reja:

1. Demokratiya tushunchasi va mazmuni.
2. Demokratiyaning zamonaviy modellari. Antik demokratiya.
3. Demokratiya va Shar?.

1. Demokratiya tushunchasining manbai va mazmuni

ßozirgi davrning butun murakkabligi va ziddiyatlariga ?aramay uning siyosiy so□asidagi umumiy y?nalishi — demokratiya ekanligi shub□asiz. Bu □a?da k?p gapirishadi, k?p yozishadi, ?arorlarning t?Äriligini u bilan asoslashadi, siyosiy faoliyatning uslublari, vositalari, ma?sadlarini, r?y berayotgan jarayonlarni uning nomi bilan izo□lashadi. Yangi tashkilot, □arakatlar, shu jumladan, milliy □arakatlar □am demokratik liboslarga burkanadi. In?irozdan chi?ishning yagona y?li—ijtimoiy—siyosiy □ayotni demokratlashtirish va jozibali ideal—demokratik jamiyatdir, degan fikr ?ayta—?ayta takrorlanadi. Insoniyat orzulari, intilishlari, kundalik □ayoti ana shu ?oyalar bilan su?orilgan. Lekin, ayrim manbalarga ?araganda, ja□ondagi 200 mamlakatdan atigi 40 tasinigina t?la ?onli demokratik deb atash mumkin. Ja□ondagi biror mamlakatni demokratiyaning yor?in namunali timsoli sifatida k?rsatish ?iyin.

XX asrning ikkinchi yarmida olimlar, mutaxassislar, yozuvchilar, davlat arboblari ?rtasida demokratiya t?Ärisida aytilgan fikrlarning ni□oyatda xilma—xilligini kuzatamiz.

D. Xeldning "Demokratiya modellari" (Oxford, 1987) asarida ?ayd etilganidek, siyosiy fikr tarixi va zamonaviy siyosiy nazariyalarda demokratiyaning ?nlab alo□ida modellari mavjud. Politologiyada ushbu tushunchaning xilma—xil ma'nolari ichidan uning jamiyat siyosiy □okimiyati tizimi sifatidagi belgilari, xususiyatlari va tavsiflari ?rganiladi.

Demokratiya — xal? □okimiyati sifatida tarjima ?ilinadi. Bu ma'noda, yoki "bosh?aruvda t?Äridan—t?Äri ishtirok" ma'nosida demokratiyani ?abila—uru?chilik jamiyatlaridayo? uchratish mumkin. ?arb siyosatshunoslari demokratiyaning mukammal shaklini Yunonistonning sha□ar—davlatlari bilan bo?laydilar.

„adimgi Yunonistonda "demokratiya" termini "demos" — xal?, teng □u?u?li fu?arolar yi?ini, fu?arolarning asosiy ?ismi ma'nolarida ?'llanilgan. "Kratos" — kuch, □okimiyat, ?udrat, bosh?aruv, ?alaba ma'nolarini anglatgan. Demak, birinchi xulosamiz shuki, ?adimgi yunonlarning ?zi "demokratiya" tushunchasini tal?in etishda yakdil b?lmaganlar. Ularda demokratiya ?uyidagi ma'nolarni bildirgan:

— isyonkor y?äsillar tantanasi;
— kamba?allar □ukmronligi;
— polis ishida barcha fu?arolar ishtiroki;
— rasmiy tadbirlar or?ali (saylov, navbat, tayinlash) bosh?aruvni amalga oshirish.

Demokratik bosh?aruvning yunoncha sinonimi "izokratiya" (?z—?zini bosh?aruv) dir.

„adimgi Yunoniston tarixi — demokratik va oligarxik davlatlar ?rtasidagi kurash tarixidir. Ammo demokratiya tushunchasiga tarixiy yondoshish lozimligini unutmaslik kerak: tarixiy rivojlanish jarayonida u □am mazmunini ?zgartirib borgan.

Yangi davrda:

— erkinlik;
— fu?arolik;
— xal? suvereniteti;
— milliy suverenitet;
— milliy davlat.
— Äoyalari rivojlandi.

Bu tushunchalar vositasida sho□lik □okimiyatini cheklashning ?onuniy mexanizmlari ishlab chi?ildi. XYII asrda Buyuk Britaniyada parlament va ?irol ?rtasidagi kurash natijasida "□u?u?lar t?Ärisida bayonot" (1628), "Xabeas korpus akt" (1679), "Xu?u?lar ta'limotida bill" (1689) kabi xujjatlar □okimiyatning ani? chegaralarini belgilagan □u?u?iy kafolotlarni ishlab chi?di. Bu tendensiya "A?Sh musta?illigi deklaratsiyasi", A?Sh Konstitutsiyasi, XVIII asr oxiri Buyuk Fransuz In?ilobining "Inson va fu?arolar □u?u?lari deklaratsiyasi" da rivojlantirildi.

ßozirgi va?tda demokratiya — xal?ni □okimiyat manbai, deb e'tirof etuvchi, fu?arolar tengligi, ozchilik □u?u?larini □imoyalovchi, davlatning asosiy organlari — saylovlar natijasida shakllanuvchi siyosiy □okimiyat tizimi, sifatida tushuniladi.

2. Demokratiyaning zamonaviy modellari. Antik demokratiya

Ilmiy adabiyotlarda demokratiyaning uch asosiy zamonaviy modeli: liberal, identitar, plyuralistik ajratib k?rsatiladi.

Mumtoz liberal demokratiya modeli.

Liberalizm ijtimoiy fikr tarixida birinchi bor individni jamiyat va davlatdan, ikki muxtor so□ani — davlat va fu?arolik jamiyatini bir—biridan ajratdi, davlatning fu?arolik jamiyati va shaxs bilan

munosabatlarini ?onun va vazifalar ji□atidan chekladi, ozchilikning k?pchilikka nisbatan mu□toriyati va □u?u?larini □imoya ?ildi, barcha fu?arolarning siyosiy teng □u?u?liligini bayon etdi, shaxsni siyosiy tizimning bosh elementi sifatida fundamental, begonalashmaydigan □u?u?lar bilan ta'minladi.

Demokratiyaning bu modeli ?z mumtoz k?rinishida (XIX—XX asr boshi) ?uyidagi belgilarga ega.

1. ßokimiyat manbai b?lgan xal? äatoriga mulkdor — erkaklargina kiritilib, ?uyi ?atlamlar, avvalo yollanma ishchilar, ayollarni saylov □u?u?iga ega fu?arolar safiga ?´shilmasligi. ?arb demokratiyalarining k?pchiligida XX asr boshi va ?rtalarigacha mulkiy v. b. senzlar (talablar, chegaralar) mavjud b?lgan b?lib, ularsiz inson ovoz berish □u?u?iga ega emas edi. (A?Shning ba'zi shtatlarida ?ziga xos mulkiy senz—saylov soli?i—1961 yildagina bekor ?ilindi).

2. Individuallik ekanligi, ya'ni shaxsni □okimiyatning birlamchi va bosh manbai, deb bilishi, individ □u?u?larining davlat ?onunlaridan ustunligini tan olishi. □imoyalanish ma?sadida inson □u?u?lari Konstitutsiyada belgilanadi, ularning t?li? bajarilishini esa musta?il sud nazorat etadi.

Shu bilan birga, liberal demokratiyaning ijtimoiy—siyosiy cheklanganligi, fu?arolarni ijtimoiy □imoya ?ila olmasligi, tengsizlikning z?rayishi, shaxs siyosiy ishtirokining cheklanganligi, davlat "tungi ?orovul" roli bilangina cheklab ?´yilishi uning mu□im kamchiliklari □isoblanadi.

Kollektivistik demokratiyani k?pincha identitar deb atashadi. Bu uning xal? (millat, sinf) yaxlitligi, birligidan kelib chi?ishi, unda yagona irodaning u bayon etilgunga ?adar mavjudligi va bu iroda bilan vakolatli □okimiyat faoliyatining aynanligi, ?xshashligini aks ettiradi.

K?pgina far?lariga ?aramay turli kollektivistik demokratiya nazariyalari bir ?ator umumiy belgilariga ega. Ularga ?uyidagilar kiradi: 1) xal?ni kollektivistik tal?in etish, xal?ni yagona, bir turdagi, ob'ektiv mavjud b?lgan umumiy manfaat va irodaga ega butunlik sifatida tan olish; 2) xal? ichida ?arama—?arshilik y?äligi, siyosiy muxolifotni dushman yoki yot narsa sifatida ?arash va uni kuch vositasida y?ä äilish; 3) erkinlikni kollektivistik, (antik davrdagiga ya?in) ya'ni fu?aroning ?z davlati va jamiyati ishida faol, teng □u?u?li ishtiroki sifatida tushunish; 4) amalda □okimiyatning ?zini xal? (sinf, millat) bilan bir narsa sifatida k?rsatuvchi totalitar, ya'ni □amma so□aga kirib boruvchi mutlo? tabiatga ega ekanligi, shu jumladan, alo□ida shaxslarning □imoyasizligi; 5) davlat—bir butunlik sifatida—?z tarkibiy ?ismlarining tinchligidan manfaatdor b?lganligi sababli—inson □u?u?lari masalasining umuman y?ä äilinishi; 6) umumiy siyosiy safarbarlik, fu?arolarning boshäaruvda asosan organlar va mansabdor shaxslarni ?onun doirasida musta?il va ?abul ?ilingan ?arorlari uchun mas'ul ra□barlar sifatida emas, xal? irodasini amalga oshiruvchilar, uning xizmatkorlari sifatida ?araladi; 7) ijtimoiy demokratiyani tar?ib etish, asosiy di?äatni siyosiy □u?u?larni yuridik ji□atdan e'tirof etishdan fu?arolarning bosh?aruvda ishtirok etishlari uchun ijtimoiy sharoitlarni yaratishga k?chirish.

Kolektivistik demokratiya nazariyasi ?zining no?obilligini amalda k?rsatdi. Uni ?´llashga intilish totalitarizmga olib keldi. Shu bilan birga, bu nazariy va amaliy tajriba siyosiy fikr rivojlanishi va demokratik bosh?aruv shakllari tara?äiyotiga ?ziga xos ta'sir k?rsatdi.

Plyuralistik demokratiya modeli.

o'arb demokratiyasi liberal siyosiy tizimdan ?sib chi?äan va uning asosiy tashkiliy tamoyillarini meros ?ilib olgan. Ularga konstitusionalizm, □okimiyatlar b?linishi v.□., shuningdek, shaxsiy erkinliklar, inson □u?u?lari, ozchilik mu□toriyati v.□. kabi ?adriyatlar kiradi. Zamonaviy demokratiyaga berilayotgan ba□olar va atamalar turlicha. Uni k?pincha plyuralistik, deb ataladi, negaki u avval mavjud b?lmagan ijtimoiy manfaatlar (i?tisodiy, ijtimoiy, madaniy, diniy, guru□iy, □ududiy v.□.) va ularni bayon etish shakllarining (siyosiy partiyalar, jamiyatlar va ittifo?lar, ijtimoiy □arakatlar, fu?arolik tashabbuslari) xilma—xilligiga asoslanadi.

Shunday ?ilib, zamonaviy demokratiya — xilma—xil ijtimoiy guru□larga ?z manfaatlarini bayon etish va ra?obatli kurashda ularning muvozanatini aks ettiruvchi, murosa—madoraga asoslangan bosh?aruv shaklidir.

Plyuralistik demokratiya nazariyasi dunyoning k?p mamlakatlarida e'tirof etildi va amalda ?´llana boshlandi. Ammo, uning ?oyalari shub□asiz emas va tan?id ?ilib kelinadi. Bu nazariyaning boshlan?ich kamchiliklaridan biri—vo?elikni ideallashtirish, a□olining guru□larga mansubligi □issini, fu?arolarning manfaat guru□larida ishtirokini oshirib yuborish. Real □ayotda, ?arb mamlakatlarida, a□olining uchdan bir ?ismidan k?p b?lmagan mi?dori manfaat guru□larida birlashgan. Shuning uchun □am plyuralistik model asosidagi demokratiya k?pchilik □okimiyati b?lmaydi.

Zamonaviy davlatlar siyosatida turli ijtimoiy guru□lar manfaatlarining aks etishi □ar □olda ularning siyosiy ta'sirining tengsizligi masalasini □al etadi. Fu?arolarining turmush sharoitlari va manfaatlari ya?in davlatlarda demokratiyaning plyuralistik modeli ijtimoiy tengsizlik yu?ori darajada sa?lanib kelayotganlarga ?araganda vo?elikka k?pro? ya?indir.

Plyuralistik demokratiya modeli □am kamchiliklar va zaif tomonlardan □oli emas. Ammo bugungi kunda xal? □okimiyatchiligi ideali va real □ayotga bundan ya?inro? modellar mavjud emas. Shuning uchun xam plyuralistik demokratiya modeli siyosiy fikr va amaliyotga keng ta'sir k?rsatadi. Asosiy di?äatni xal?ning siyosat sub'ekti sifatida murakkab guru□iy tarkibiga ?aratgani □olda bu nazariya, albatta, zamonaviy demokratiyalarning barcha ji□atlarini aks ettira olmaydi va bir ?ator bosh?a konsepsiyalar bilan t?ldiriladi. Reprezentativ (vakolatli) va partisipator (siyosiy ishtirok) demokratiya konsepsiyalari □okimiyat amal ?ilishi jarayonining ?ziga di?äatni jamlovchi nazariyalarga kiradi.

Reprezentativ demokratiya — xal? oldida mas'ul, malakali vakolatli bosh?aruv ?oyasiga asoslangan.

Reprezentativ demokratiyaning ancha ani? ta'rifini nemis olimi Ralf Darendorf beradi: "?zining tom ma'nosiga ?arama—?arshi ?laro?, — deb yozadi u, — demokratiya "xal? □okimiyati" emas; buna?asi umuman b?lmaydi. Demokratiya — bu xal? tomonidan saylanadigan, kerak b?lsa uning ?zi cha?irib oladigan □ukumat; bundan tash?ari bu — ?z y?nalishiga ega b?lgan □ukumat"[9].

Partisipatorlik demokratiyasi.

Demokratiyaning xal? □okimiyati sifatidagi me'yoriy idealiga t?li? mos kelishiga va uning zamonaviy davlat va jamiyat tuzilishiga moslashishiga da'vogarlik ?iladilar. Bosh?aruvda k?p odamlarning ishtirok etishi ?arorlar ?abul ?ilish uchun intellektual potensialni kengaytiradi, ularning eng ma'?ullarini tanlash e□timolini oshiradi va, demak, siyosiy tizim bar?arorligi va bosh?aruv samaradorligi ortadi. Bundan tash?ari, fu?arolarning siyosiy jarayonda faol ishtiroki mansabdor shaxslar ustidan samarali nazoratni ta'minlaydi, □okimiyatni suiiste'mol ?ilishning, deputatlarning xal?dan uzilib ?olishini, amaldorlar byurokratlashuvining oldini oladi.

3. Demokratiya va Shar?

Milliy ongda tub elementlar mavjudki, ular □ar bir xal?ning ru□i, mentaliteti, tabiatini belgilaydi va, xususan, shu xal?ning siyosiy tizimini □am belgilaydi. Shular □ar bir xal? ′zi bilgan siyosiy tashkilotlarni tanlaydi.

o'arbda bozor i?tisodiyoti va demokratiya institutlari ?aror topishi jarayoni bir necha asrlarni ?z ichiga olgan. Agar A?Shda liberal — demokratik institutlarga asoslangan respublika tuzumi XVIII asrda ?rnatilgan b?lsa, Fransiyada XIX asr oxiridagina shakllanib b?ldi. Italiya va Germaniyaga kelsak, bu yerda demokratiya ikkinchi ja□on urushidan keyingina batamom ?aror topdi, Yunoniston, Portugaliya va Ispaniyada esa — bu jarayon 70 — yillarning ?rtalarida tugadi.

o'arbda demokratiya individning guru□dan ustunligi ?oyasiga asoslanadi. Bu yerda individual erkinliklar va □u?u?lar masalasi eng dolzarb masala, Shar?da esa bosh?acha. Bu yerda k?pincha guru□, jamoa manfaati va □u?u?lari ustun ?′yiladi.

ßar bir xal? mentaliteti va jamiyat zaminida muayyan sharoitlarda bozor munosabatlari va siyosiy demokratiya ?adriyatlarini ?zlashtirishga tayyor elementlar mavjud. Bu fikrlar Osiyo—Tinch okeani minta?asi mamlakatlari rivoji xususiyatlarini kuzatish natijasida aytilgan. Ushbu mamlakatlarda jamoa va po?onalashuv ?adriyatlari va ?oidalarga bo?li?ligi kuchli. ?arb demokratik modelidagi individlarni jamiyat va davlat ta'siridan □imoya ?ilishga urinishlardan far?licha, masalan, yapon modeli "shaxsni ?z — ?zini cheklashi", uni jilovlash, uni jamiyat va davlat manfaatlari tizimiga uy?un kirishini ta'minlash vazifasini ?′yadi. Bu yerda an'ana va zamonaviylikning ?ziga xos sinteziga erishilgan. Modernizatsiya jarayoni ijtimoiy—madaniy va siyosiy— madaniy so□alardagi eng mu□im an'analarni sa?lagan □olda amalga oshirilgan. Bu yerda monarxiya, burch, kelishuv, jamoaga sodi?lik, shaxs manfaatlarining guru□ manfaatlariga b?ysunish kabi ?adryatlar sa?langan. Ziddiyatlarni □al ?ilishda paternalizm ru□idagi norasmiy mexanizmlar ?′llanadi, yosh—jinsdagi far?lar va ijtimoiy va kasbiy far?lardagi tengsizlik sa?lanadi va bunday ?ziga xosliklar juda k?p.

Yu?orida aytilganlardan xulosa ?ilish mumkinki, demok—ratiyani mutla?o individual erkinlikka bo?lash xatodir. Xuddi shuningdek, bugungi kunda islom madaniyati musurmon davlatlarda demokratik tartibotlarni ?rnatishda eng katta t?si? deb □isoblash □am xatodir. Turkiya, Misr, Marokash, Malayziya kabi davlatlarning ijobiy misollari mavjud. Islomda fitna — birlikni yemirish xavfi va umma — jamoa rolini ta'kidlash bilan birga bidoat — yangilanish □am mu□im ?rin tutadi.

Jamiyat zamini, xal? mentalitetida demokratiya ?adriyatlari, ?oidalar, shartlarini ?abul ?ilish va ?ayta ishlab chi?arish uchun tayyor elementlar mavjud b?lishi kerak. Yaponiya v. b. davlatlar tajribasi k?rsatishicha, bu yerda modernizatsiya jarayoni avtoritar tartibotlar sharoitida borgan. Bu yerdagi i?tisodiy ?sishni kuchli markazlashgan davlat ta'minlagan. Davlat bozor i?tisodiyoti munosabatlari va ?adriyatlarini ?aror toptiruvchi katalizator vazifasini ?tagan. Bu yerda bozor va davlat ishtiroki ?rtasida zaruriy muvozanat, nisbat topilgan.

Mikrodarajada jamoalarning an'anaviy tarkiblarida — aslida ichki demokratiya amal ?iladi, ularda ?arorlar ?abul ?ilishning juda samarali shakllari va uslublari mavjud. Shuningdek, jamoa manfaatlarini ustun ?′yishga moyillik fu?arolarning ?onunni □urmat ?ilishlarini ?ziga xos kafolati b?lib xizmat ?iladi, konsensusga erishishni osonlashtiradi. Bu □olda jamiyatda mavjud xilma — xil etnik, konfessional, uru?—äabila v. b. guru□lar, birliklar, alo?alar siyosiy madaniyatning yagona birlashishi, uning ?adriyatlari, y?nalishlari va ?oidalari ?atoridan uy?un ?rin olishi mumkin. Shu ma'noda Yaponiyani yopi? guru□lar ochi? jamiyati deb ba□olandi. Ya'ni, siyosiy makrostruktura parlament demokratiyasi, konstitusionalizm, □u?u?iy davlat, k?p partiyaviylik va demokratiyaning bosh?a belgilari k?rinishida jamoa, kollektivizm asoslari sa?langan □olda amal ?iladi.

¤zbekistonda □am demokratiyaga ?tish ?ziga xos y?ldan borilmo?da. Unda milliy an'analar, urf—odatlarni umuminsoniy ?adriyatlar bilan uy?unlashtirish, milliy davlatchilik an'analarini asrab—avaylab sa?lash va rivojlantirish y?lidan shoshilmasdan, izchil, bos?ichma—bos?ich borilmo?da.

Markaziy Osiyoda mamlakatni idora etishda ?adimdan jamoatchilikning erkin fikriga alo□ida e'tibor berilib kelingan. Xal?ning fikrini bilish, turli ijtimoiy guru□lar va taba?alar bilan bamasla□at ish yuritish — k?plab □ukmdorlar, beklar, □okimlar uchun ?onun—?oida □isoblangan. Davlat ishlari

---

[9] Дарендорф Р. Дорога к свободе. // Вопросы философии. 1990. № 9. 91-стр.

jamoatchilik bilan birgalikda, murosayu—madora, muruvvat, ba?rikenglik va sabr—to?atlilik bilan yurgizib kelingan.

Afsuski, sh?ro davrida ushbu ?adriyatlarga jiddiy putur yetkazildi. Mamlakatda bosh?arishning buzu?, ma'muriy—buyru?bozlik shakli vujudga keldi. Bosh?arish k?p □ollarda ?zboshimchalikka va beboshlikka aylanib ketdi. U biryo?lama tus oldi. Bu tuzum xal? va □okimiyatning, fu?aro va davlatning o?ilona va uy?un munosabatlarini y΄ääa chi?ardi, xal?ni □okimiyatdan, □okimiyatni xal?dan begonalashtirdi.

Bugungi kunda ¤zbekistonda milliy davlatchilik an'analarini tiklash va rivojlantirishga alo□ida e'tibor berilayotganligi tasodifiy emas. Chunki, kengash, masla□at, murosayu—madora, sabr—to?atlilik ba?rikenglik—mamlakatda ijtimoiy muammolarni □al etishning va demokratik, □u?u?iy davlat va fu?arolik jamiyatini ?aror toptirishning zaruriy shartidir.

Yu?orida aytilgan fikrlardan xulosa shuki, demokratiya barcha muammolarni □al ?ilib beruvchi sirli kalit yoki "orzudagi jamiyat" emas. Uning totalitarizm va avtoritarizmdan mu□im far?i shundaki, u jamiyatni tashkil etuvchi ozod va erkin fu?arolarning irodasi, manfaatlari, e□tiyojlarini k?pligi va bir—biriga ?xshamasligini e'tirof etgani va bu xilma—xillikni ?adrlagani □olda fu?arolarga kelishuv, yon bosish, mu□okama, munozaralar uchun rasmiy, ochi?, äonuniy y?llarni ochib berish va k?pchilikka ma'?ul ?arorlarni ishlab chi?ishidadir. Demokratik jamiyatda inson yakka □okim yoki guru□ irodasiga k?ra emas, ?z irodasi va imkoniyatlariga k?ra ΄z □ayotini ?uradi va farzandlari □amda ?zining baxti uchun eng avvalo ?zi zamin yaratadi.

Tayanch tushunchalar

Demokratiya, zamonaviy demokratiya, mumtoz liberalizm demokratiyasi, plyuralistik demokratiya, reprezentativ demokratiya, partisipatorlik demokratiyasi, Sharäona demokratiya.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Siyosiy tizimning ?aysi turi bar?arorro?, □ayotiyro? □isoblanadi? Nima uchunligini tushuntirib bering.

2. ßar ?anday monarxiyani — totalitar, □ar ?anday respublikani — demokratik tartibotga asoslanadi, deb ayta olamizmi?

ADABIYoTLAR

1. Karimov I. A. ¤zbekistonning ?z isti?lol va tara?äiyot y?li. — T., "¤zbekiston", 1992.
2. Karimov I. A. ¤zbekistonning siyosiy—ijtimoiy va i?tisodiy isti?bolining asosiy tamoyillari. — T., "¤zbekiston", 1995.
3. Karimov I. A. Amir Temur — faxrimiz, Äururimiz. — T., "¤zbekiston", 1996.
4. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asr b΄saÄasida: xavfsizlikka ta□did, baräarorlik shartlari va taraääiyot kafolatlari. Asarlar, 6—tom, T.: "¤zbekiston", 1998
5. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak y΄ä. T.: "¤zbekiston", 1998.
6. Karimov I. A. Jamiyatimiz mafkurasi xaläni—xalä, millatni—millat äilishga xizmat etsin. Asarlar, 7—tom, T.: "¤zbekiston", 1999.
7. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asrga intilmoäda. Asarlar, 7—tom, T.: "¤zbekiston", 1999.
8. Karimov I. A Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot— pirovard maäsadimiz. T.: "¤zbekiston", 2000.
9. Karimov I. A. Milliy mafkura — kelajak poydevori. Xalä s΄zi. 2000 yil 7—aprel.
10. Karimov I. A "Donishmand xaläimizning musta□kam irodasiga ishonaman". — Fidokor. 2000 yil 8—iyun.
11. Azizx?jaev A. A. Demokratiya — xal? □okimiyati demakdir. — T., "Yozuvchi", 1996.
12. J?raev N., Fayzullaev T. Tara?äiyotning "¤zbek modeli". Jamiyat va bosh?aruv. 1998. 1—son.
13. Temur tuzuklari. — T., "Fan", 1990.
14. Pugachev V. L., Solovev A. I. Vvedenie v politologiyu. M., 1999.
15. Ilin M. V., Melvil A. Yu., Federov Yu. Ye. Demokratiya va demokratizatsiya. Polis. 1996. № 5.
16. Daymond L. Proshla li "tretya volna" demokratizasii? Polis, 1999, № 1.
17. Melvil A. Yu. Demokraticheskie tranziti. Teoretiko—metodologicheskie i prikladnie aspekti. — M.: 1999.

6—mavzu. Musta?illik va ¤zbekistonda
demokratik jamiyatga ?tish jarayoni

Reja:

1. Mustamlaka va yarim mustamlakachilikdan ozod b?lgan davlatlarda siyosiy ?tish davrining zarurligi.
2. ¤zbekistonda ?tish davrining boshlanishi va uning ?ziga xos xususiyatlari.
3. ¤tish davrida demokratik jarayonlarni shakllantirish asosida fu?arolik jamiyatini ?urishning negizlarini vujudga keltirish jarayonlari.

1. Mustamlaka va yarim mustamlakachilikdan ozod b?lgan
davlatlarda siyosiy ?tish davrining zarurligi

Mamlakatlar tara?äiyot tajribalari k?rsatmo?daki, musta?ilikni ?´lga kiritgan davlatlar ?zlarining yuksak darajalariga birdaniga emas, balki ma'lum bir tarixiy bos?ichlarni bosib ?tganlar. Ana shu bos?ichlarning biridan ikkinchisiga ?tishlarida, albatta, ?z boshlaridan ma'lum bir orali? bos?ichni bosib ?tganlar. Bunday bos?ich barcha mamlakatlar uchun umumiy ?onuniyat □isoblanib, politologiyada ?tish davri deyiladi.

X?sh, ?tish davri nima uchun umumiy ?onuniyat □isoblanadi? Chunki mamlakatning bir ijtimoiy tuzumdan ikkinchisiga ?tishi juda murakkab jarayon □isoblanadi. Bu davr eskining ?lishi, yangining shakllanishi bilan bo?li?dir. Bu jarayonda tara?äiyot talablariga javob bermayotgan, davlat siyosiy □ayoti bilan bo?li? b?lgan barcha mexanizmlarini tugatib, uning ?rniga tara?äiyot e□tiyojlariga javob beradigan yangi mexanizmlarni shakllantirish jarayonlari kechadi.

¤tish davrining zarurligi va uning ?ta murakkab muammosi — bu eski tuzum, uning tartib ?oidalari, an'analar, bosh?aruv tizimi, ma'naviy—mafkuraviy salo□iyati va dunyo?arashi bilan yashagan a□olini tubdan yangi shakllanayotgan tuzumga ?rganish, moslashishi, yana □am ani?ro?i, ularni k?nikishi bilan bo?li?dir.

Bugungi kunda dunyoning tara?äiy ?ilgan mamlakatlari tajribalari k?rsatmo?daki, ular ?anday tarixiy bos?ichlarni bosib ?tmasinlar, ularning bugungi yuksak darajaga, a□olining farovonligiga erishishlarini ta'minlagan asosiy omil — demokratik tara?äiyot y?lini tanlaganligi va ega b?lganidir.

¤tish davri tara?äiyotning alo□ida bos?ichi emas, balki demokratik tamoyillarga asoslangan jamiyatni vujudga keltirish uchun zarur b?lgan, zaminlarni tayyorlash uchun zarur b?lgan orali? mu□lat □isoblanadi.

Ma'lumki, demokratiya fa?at moddiy va ma'naviy tara?äiyot omili b?libgina ?olmasdan, shuning bilan birga, shu jamiyat insonning ?z—?zini anglatishni, ?adr—?immatini ta'minlashni □am kafolatlaydi.

Demokratiya tamoyillarni ta'minlagan va tara?äiyotga erishgan bir ?ator mamlakatlarning tajribalaridan ma'lumki, bu jamiyatga ?tishning asosan uchta y?li vujudga keldi. Ularning birinchisi klassik y?l □isoblanadi. ¤tish davrining bu y?lining xususiyati shundaki, u uzo? tarixiy davrda amalga oshadi va mamlakat i?tisodiy □ayotida xususiy mulkchilik yetakchi ?rin egalaydi. Bu a□olining xo□ish irodasidan va moddiy a□volining murakkab □olatiga tushishidan ?at'iy nazar, ularni shakllanayotgan tartibga ?rganish va k?nishga majbur ?ilib boradi.

Shuning uchun bu y?lni ?z boshidan kechirgan Ovrupa mamlakatlarida juda katta siyosiy bur□onlar, in?iloblar sodir b?lgan edi. Bu y?ldan borgan mamlakatlar 2, —2,5 asrdan iborat b?lgan ?tish davrida demokratik ?adriyatlarni shakllantirdilar va yuksak tara?äiyot darajalariga k?tarildilar.

¤tish davrining ikkinchisi in?ilobiy y?l □isoblanadi. Uning xarakterli xususiyati shundaki, davlat □ayotida vujudga keltirilgan i?tisodiy salo□iyat, fan, texnika va texnologiya imkoniyatlari □amda a□oli turmush tarzining nisbatan yu?ori darajasiga erishilganligi asosida mamlakat siyosiy □okimiyati bir tizimdan ikkinchisiga ?tadi. Ya'ni eski □okimiyat va bosh?aruv ?rniga yangisi, xususan demokratik tamoyillarni ta'minlashga y?naltirilgan □okimiyat ?rnatiladi. Bu ?z navbatida mamlakatning i?tisodiy, ijtiomiy va ma'naviy—ma'rifiy so□alarining jadal suratlar bilan ?zgarishiga olib keladi. In?ilobiy y?l uchun asosiy shart shuki, bunda demokratik tamoyillarning bir ?ator kurtaklari, albatta, eski tizim sharoitida shakllanayotgan b?lishidir. Xech b?lmaganda ana shu sharoitning vujudga kelishi zarurdir. ¤tishning bu y?lini sobi? ja□on sotsializm tizimiga kirgan Ovrupaning ayrim mamlakatlari ?z boshidan ?tkazmo?dalar. T?Äri, ularning ayrimlarida bu jarayon ?ta murakkab kechmo?da. Mu□imi, ana shu murakkab □olatlarga ?aramasdan, demokratik jarayonlar rivojlanishi uchun imkoniyatlar vujudga kelmo?da.

¤tish davrining uchinchi y?li, bos?ichma—bos?ich yoki evolyusion y?l □isoblanadi. Uning xarakterli xususiyati shundaki, □okimiyat ?´lga ?tgach, uning eski mexanizmlari birdan y?äotilib yuborilmasdan, asta—sekinlik bilan tugatilib boriladi, ularning ?rniga yangilari vujudga keltiriladi. Siyosiy so□ada amalga oshiriladigan ana shu tadbirlarga mos ravishda yangi i?tisodiy tizim va ma'naviy—mafkuraviy salo□iyat shakllantiriladi.

ß´sh nima uchun asta—sekinlik bilan ´tish zaruriyati tu?iladi? Chunki, musta?illik tufayli ?tish davri boshlanishi yangi siyosiy tizimning i?tisodiy zaminlari, xal?ning moddiy darajalari bir tomondan zaif b?lsa, ikkinchi tomondan eski tuzumga moslashgan b?ladi. Bundan tash?ari xal?ning dunyo?arashi, moddiy boyliklarni yaratishga b?lgan munosabatlarida eski tuzum asoratlari kuchli b?ladi. Ana shu sabablarga k?ra, ?tishning evolyusion y?lida, eskilaridan □am uddaburonlik bilan foydalaniladi va yangisi vazminlik bilan yaratiladi.

¤tishning evolyusion y?lining ijobiy tomoni shundaki, xal?ni yangi siyosiy va i?tisodiy □ayotga asta—sekinlik bilan "moslashtirilib" boriladi. Bu esa, jamiyatda sodir b?lishi mumkin b?lgan sotsial "portlashlarning" oldini olish, äarama—?arshiliklarni bartaraf etib borish imkoniyatini yaratib beradi.

Tajriba k?rsatmo?daki, mustamlaka va yarim mustamlakada b?lgan mamlakatlarning ?aysi biri ´tishning uchinchi, ya'ni evolyusion y?lini tanlagan b?lsa, ular ?z oldiga ?´ygan ma?sadlariga erishib kelmo?dalar. Bunday mamlakatlarning ?aysi biri ?z musta?illigini ?´lga kiritgandan keyin, yangi jamiyatga ?tishning in?ilobiy y?lidan borgan b?lsalar, ularda katta sotsial "portlashlar" sodir b?lmo?da. Buning o?ibatida jamiyat guru□larga b?linib, ular ?rtasida □okimiyat uchun kurashlar sodir b?lmo?da va fu?arolar urushlari vujudga kelmo?da.

¤tishning u yoki bu y?lini tanlashda umumiy ?onuniyatlar bilan birga □ar bir mamlakat va millatlarning ?ziga xos xususiyatlarini □isobga olish □am katta amaliy a□amiyatga egadir. Shu ma'noda bironta mamlakatga bosh?a mamlakatlarning tajribalarini aynan tadbi? äilib b?lmaydi. Ammo, ularning barchasi uchun ?tish davrining zarurligi umumiy ?onuniyat □isoblanadi.

2. ¤zbekistonda ?tish davrining boshlanishi va uning ?ziga xos xususiyatlari

¤zbekiston siyosiy musta?illigini ?´lga kiritishning □u?u?iy asoslarining yaratilishi Oliy Kengashning ikkinchi sessiyasida 20—iyun 1990 yil ?abul ?ilingan "musta?illik deklaratsiyasi"ning ?abul ?ilinishi bilan boshlandi. Uning ?z siyosiy musta?illigini t?la ?´lga olishi, □amda yangi jamiyatga ?tish davri 1991 yilning 31 avgustida Oliy Kengashning navbatdan tash?ari ?tkazilgan oltinchi sessiyasida "¤zbekiston Respublikasining davlat musta?illigini e'lon ?ilish t?Ärisida" va "¤zbekiston Respublikasining davlat musta?illigi t?Ärisida Oliy Kengash bayonoti"ning e'lon ?ilinishi va "¤zbekiston respublikasi davlat musta?illigining asoslari t?Ärisida"gi ?onunning ?abul ?ilinishi ¤zbekistonning amalda ?z musta?illigini va siyosiy □okimiyatni ?´lga kiritganligi bilan xarakterlanadi.

¤zbekistonning va MD?ning bosh?a davlatlarida yangi jamiyatga ?tish bir ?ator xususiyatlarga ega. Jumladan, ?tish davrining klassik y?lini ?z boshidan kechirgan mamlakatlarning aksariyat ?ismi ?z musta?illigiga t?la ega b?lgan □olatda, yangi jamiyatga ?tish jarayonini amalga oshirgan edilar.¤tishning in?ilobiy y?lidan borgan mamlakatlar esa, ja□on sotsializm tizimi barbod b?lishi va ularning musta?il y?lni tanlashi bilan boshlangan edi. ¤zbekiston esa amalda sobi? markazga ?aram □olatidan, musta?illikka erishish bilan ?tish davri boshlangan.

¤zbekiston uchun siyosiy ?tishning murakkabligi shunda ediki, davlat □okimiyati, bosh?aruv tizimi va bosh?a institutlar sobi? markaz tomonidan vujudga keltirilgan va totalitarizm tizimi ?zining t?la □ukmronligini ?rnatgan edi. Bu tizimni bir "zarba" bilan tugatish, yana □am ani?ro?i ?onunlarni bugun ?abul ?ilib, ertaga ular asosida demokratik jamiyatga ?tish mumkin emas edi. Chunki totalitarizm tizimi ?udratli kuch sifatida ?z ta'sirini barcha so□alarga ?tkazib, jamiyatda amalda sistemaga aylangan edi. Bundan tash?ari a□olining □am totalitarizm illatlaridan ?utilishi yangi dunyo?arash va tartibotlarga k?nikib borishini ta'minlash murakkab edi. Boz ustiga musta?illikning dastlabki yillarida ?aramlik □olatiga tushib ?olish xavfi butunlay tugamagan edi.

Ana shunday vaziyatda demokratik jamiyatga ?tishning eng ma?bul y?lini tanlash zarur edi. Respublikamiz prezidentining bu murakkab □olatdan chi?ib ketish borasida tanlagan evolyusion y?li ?zining t?Äri ekanligini ?tgan davr ichida amalga oshirilgan ishlar natijalari tasdi?ladi.

¤zbekistonda tanlangan evolyusion y?lning muvaffa?iyati shundaki, unga binoan ?tish davri boshlangan paytda davlat □okimiyatining ayrim mexanizmlaridan, ayni?sa uning ?adrlar salo□iyatidan □am unumli foydalanildi. Bu esa yangi ?urilmo?chi b?lgan demokratik jamiyatning ?adrlarini va davlat □okimiyati mexanizmlarini vazminlik bilan asta—sekin shakllantirish imkoniyatini berdi.

¤zbekistonda ?tish davrida amalga oshirilishi zarur b?lgan vazifalar k?lami t?Äri belgilab olindi. ¤tish davri shuning uchun □am umumiy ?onuniyatki, u eski umri tugagan jamiyat asoratlariga bilan yangi ?urilmo?chi b?lgan jamiyat bar□am beradi. ¤tish davrida yangi jamiyatning mexanizmlari va asoslari vujudga keltiriladi. Xususan, siyosiy so□ada bu davrda eski davlat □okimiyati va bosh?aruv tizimi tugatiladi, yangi jamiyatning □u?u?iy bazalari vujudga keltiriladi va shu asosda davlat □okimiyati va bosh?aruv tizimi shakllantiriladi: I?tisodiy so□ada, demokratik jamiyatning asosiy sharti b?lgan eski i?tisodiy tizim tugatiladi. Insonning manfaatlariga xizmat ?iluvchi, uning ?obiliyatini yuzaga chi?aruvchi va erkin faoliyat kursatishni ta'minlovchi bozor munosabatlariga ?tishning shart—sharoitlari, □u?u?iy asoslari yaratiladi va asta—sekin ularni real □ayotga tadbi? äilish amalga oshiriladi. Ma'naviy—mafkuraviy so□ada □am tub ?zgarishlar amalga oshiriladi. Jumladan eski tuzumga xizmat ?ilgan, insonlarning ongi va ?albiga z?ravonlik bilan kiritilgan totalitar mafkura va dunyo?arashdan ozod b?linadi va yangi demokratik jamiyatning ma'naviy—mafkuraviy salo□iyati vujudga keltiriladi. Jamiyatda turli fikrlilik tamoyilining ustivor b?lishiga erishiladi.

K?rinib turibdiki, ?tish davri ni□oyatda murakkab bos?ich □isoblanadi. Uning mo□iyati va vazifalarini teran anglash, □amda shu asosida faoliyat k?rsatish kutilgan ma?sadga erishishning garovi □isoblanadi.

Mamlakatimizda ?tish davrida va amalga oshirilishi zarur b?lgan vazifalar izchillik bilan real □ayotga tadbi? äilinmo?da. Eng asosiysi, demokratik jamiyatga ?tish uchun zarur b?lgan ?tish davrining birinchi navbatdagi asosiy vazifalari va ikkinchi navbatdagi vazifalar y?nalishlari t?Äri belgilab olindi. Ular mav□um □ayollar asosida emas, balki prezident tomonidan ishlab chi?ilgan ani? konseptual nazariyalar asosida amalga oshirilmo?da. Ayni?sa bu konsepsiyadagi davlatning bosh islo□otchilik roli zarur ekanligining ilmiy asoslanishi juda katta amaliy a□amiyatga ega b?ldi. Chunki ?tish davrida davlat jamiyat □ayotining jilovini ?´yib yuborishi ?´lga kiritilgan musta?illikni □am xavf ostiga ?´yishi mumkin edi.

Davlat mamlakatda amalga oshiriladigan islo□otlarga boshchilik ?ilmas ekan, mamlakatda guru□bozlik, manfaatlarni □imoya ?ilish ba□onasida turli ziddiyatlarning vujudga kelish xavfi mavjud b?lishi □am mumkin edi. Bunday □olat MD? mamlakatlarning k?pchiligida sodir b?lganligi fikrimizga yor?in misol □isoblanadi.

Bundan tash?ari, demokratik jamiyatning vujudga kelishi davlatning "y?ä" b´lishi emas, balki uning mexanizmlarining tabiiy ishlash tizimiga ?tishini bildiradi. Shu ma'noda □am ?tish davrida uning islo□otlarda ?rni va rolining sa?lanib ?olishi mamlakatda sodir b?lishi mumkin b?ladigan turli salbiy □olatlarning oldini olish uchun amaliy a□amiyatga ega b?ldi.

¤zbekistonda tanlangan ?tishning evolyusion y?li bugungi kunda juda katta nazariy va amaliy a□amiyatga egadir. Shuning uchun □am uni ja□onning k?pgina mamlakatlari ?rganmo?dalar va ?zlari uchun ma?bul b?lgan tomonlarini ?abul ?ilmo?dalar.

3. ¤tish davrida demokratik jarayonlarni shakllantirish asosida fu?arolik jamiyatining negizlarini vujudga keltirish y?llari

Demokratik jamiyat xal?ning □okimiyat faoliyatida ishtirok etishini ta'minlashga ?aratilgan. Ammo, bu vazifani osonlik bilan amalga oshirib b?lmaydi. Chunki yu?orida ta'kidlanganidek, eski tuzum asoratlaridan ?utilish va yangi jamiyatning □u?u?iy, i?tisodiy bazalarini va ma'naviy—mafkuraviy salo□iyatini vujudga keltirish, □amda demokratik jarayonlarning boshlanishiga erishish katta faol me□nat ?ilishni talab etadi.

Ayni?sa, demokratik jarayonlarni amalga oshirilishida izchillik talab etilishini esda sa?lash lozim. Chunki demokratik jamiyat ?onunlar ustivorligini ta'minlash bilan belgilanadi. ?onunlar buzilgan, ular nazar—pisand ?ilinmagan □ar ?anday □olatlarda demokratiya b?lmaydi, balki z?ravonlik vujudga keladi.

Demokratik jamiyat uchun zarur b?lgan barcha imkoniyatlar ?tish davrida yaratiladi. Barcha so□alarda demokratik tamoyillar bos?ichma—bosäich amalga oshiriladi.

Shuni alo□ida ta'kidlash lozimki, ?tish davrining mu□latini va vazifalarining amalga oshirganlik darajalarini mamlakatda demokratiyaning umum e'tirof etilgan tamoyillarning ?ay darajaga erishganligi belgilab beradi.

Demokratik jamiyat □am ?z navbatida fu?arolik jamiyatiga ?tishning mu□im sharti □isoblanadi. Fu?arolik jamiyati insoniyatning ideali b?lib, u siyosiy ?arashlar tarixida alo□ida ?rinni egallab kelmo?da.

Fu?arolik jamiyati t?Ärisida Aristotel va Platon, Kant, Gegel ?z asarlarida fikrlarini bayon etganlar. Jumladan Aristotel jamiyatni bosh?arishda uning ?onuniy asoslariga asosiy e'tiborni ?aratgan.

Buyuk bobomiz Abu Nasr Farobiy davlat va jamiyatni bosh?arish masalalarini ta□lil ?ilgan. Xususan u ?zining "Fozil odamlar sha□ri" asarida faoliyatning tuzilishi t?Ärisida, fozillik va jo□illik sabablari, fozillar sha□ri □okimi, uning fazilatlari t?Ärisida ?immatli fikrlarni bildirgan.

Adolatli jamiyat va uni bosh?arish masalalari Amir Temur, Mirzo Ulu?bek, Za□riddin Mu□ammad Bobur va Alisher Navoiy □am ?z asarlarida keng e'tiborlarini ?aratganlar.

Ularning bildirgan fikrlari fu?arolik jamiyatini ?urishda katta a□amiyatga molikdir.

Musta?illik yillarida ¤zbekistonda demokratik jarayonlarni rivojlantirish asosida mamlakatimizda fu?arolik jamiyatini ?urish borasida nazariy va amaliy ishlar bajarildi. Shu jumladan fu?arolik jamiyatining mo□iyati va uni rivojlantirish masalalari t?Ärisida Prezident I.A. Karimov tomonidan bildirilgan fikrlari mo□iyati ji□atdan teran va juda boy, □ayotiyligi bilan alo□ida a□amiyatga molikdir. U ¤zbekistonning fu?arolik jamiyatini ?urishga intilayotganligini ta'kidlab, bu jamiyatning ma'nosini xarakterlab: "buning ma'nosi shuki, davlatchiligimiz rivojlana borgan sari bosh?aruvning turli xil vazifalarini bevosita xal?äa topshirish, ya'ni ?zini—?zi bosh?arish organlarini yanada rivojlantirish demakdir", — deb k?rsatdi.

Fu?arolik jamiyati ?urilishi jarayonida davlat ikki xil y?l bilan, ya'ni jamiyat □ayotining ?onuniy asoslarini yaratish, □amda ?at'iy nazorat ?rnatish or?ali yaratuvchilik ishlarini amalga oshirishga shart—sharoit tayyorlab beradi. Fu?arolik jamiyatida davlat □okimiyati va bosh?aruv organlari umummilliy manfaatlarga daxldor eng mu□im vazifalarnigina amalga oshiradi. Mudofaa, davlat xavfsizligi, tash?i siyosat, pul—moliya va soli? tizimini shakllantirish, ?onunchilikni rivojlantirish shular jumlasidandir.

¤zbekistonda demokratik jarayonlarni takomillashtirish va fu?arolik jamiyatini ?urishda ?z—?zini bosh?arishning eng mu□im imkoniyatlaridan biri b?lgan ma□allaning roli ni□oyatda kattadir. U ?zbek xal?ining eng mu□im ?adriyatlarga aylangan va milliy davlatchiligimiz rivojlanishiga ?zining katta ta'sirini k?rsatib kelmo?da.

Demokratik jamiyatni ?urish jarayoni va jamiyat ijtimoiy tuzilishida, ijtimoiy guru□ va ?atlamlar, milliy munosabatlar, oila—turmush munosabatlarida □am muayyan ?zgarishlar bilan xarakterlanadi. Davlatning ?rni va mav?eiga yangicha ?arashning amalda joriy etilish bilan ijtimoiy munosabatlarda inson va umuminsoniy tamoyillar, ?adriyatlarga alo□ida a□amiyat berila boshlandi. Siyosiy, i?tisodiy va moliyaviy islo□otlar ijtimoiy munosabatlarda □am demokratik tamoyillarning ustivorligi ta'minlanadi.

Xuddi ana shu ?zgarishlarni izchillik bilan amalga oshirish or?ali fu?arolik jamiyatiga ?tila boriladi.

Fu?arolik jamiyati inson va davlat ?rtasidagi munosabatlarda inson manfaatlarining ustivorligi tamoyiliga asoslanadi. ?ar ?anday ?onun □arakat so□asidan ?at'iy nazar, ishlab chi?ilayotgan va mu□okama etilayotgan paytida, shuningdek, uni amalda ta'minlashda inson manfaatlari, □u?u?lariga ?anchalik mos tushish darajasiga ?arab, □u?u?iy davlatga erishish mumkin. Fu?arolarning ?onun bilan yashashi □ayotiy zaruriyatga aylanishi va jamiyat □ayotining tabiiy ishlash tizimi vujudga kelishi fu?arolik jamiyatining asosiy mezonlaridan biri sifatida vujudga keladi.

¤zbekistonda demokratik tamoyillarning shakllanib borayotganligi mamlakatimizda fu?arolik jamiyatini ?urish uchun musta□kam zamin tayyorlamo?da. Musta?illik yillarida davlat □okimiyati tizimini, i?tisodiy va ma'naviy—ma'rifiy so□alarda demokratik jarayonlarni rivojlantirish tara?äiyotimizni ta'minlashning asosiy omiliga aylandi. Ularni izchillik bilan davom ettirish esa fu?arolik jamiyatini ?urish imkoniyatini yaratadi.

Tayanch tushunchalar

Mustamlaka, yarim mustamlaka, ?tish davri, ?tish davrining: klassik (an'anaviy), in?ilobiy evolyusion shakllari, umumiy ?onuniyat. Eskining ?lishi va yangining paydo b?lishi, ¤zbekistonning evolyusion y?li, ¤zbekistonda ?tish davri, totalitarizm, demokratiya, MD? davlatlari, davlat bosh islo□otchi, ma□alla, fu?arolik jamiyati, ?onun ustivorligi.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. ¤tish davri nima uchun □amma mamlakatlar uchun umumiy ?onuniyat □isoblanadi?
2. Demokratik jamiyatga ?tishning nechta y?li bor va ular ?anday xususiyatlarga ega?
3. Musta?il ¤zbekistonda ?tish davri ?achon va ?anday □ujjatlarning ?abul ?ilinishi bilan boshlangan?

ADABIYoTLAR

1. Karimov I. A. ¤zbekistonning ?z isti?lol va tara?äiyot y'li. T., "¤zbekiston", 1992 y.
2. Karimov I. A. Yangi uy ?urmay turib, eskisini buzmang. —?arang: ¤zbekiston: milliy isti?lol, i?tisod, siyosat, mafkura. T., "¤zbekiston", 1993 y.
3. Karimov I. A. ¤zbekistonning siyosiy—ijtimoiy va i?tisodiy isti?bolining asosiy tamoyillari. T., "¤zbekiston", 1995 y.
4. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asr b?sa?asida xavfsizlikka ta□did, bar?arorlik shartlari va tara?äiyot kafolatlari. T., "¤zbekiston", 1998 y.
5. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. T., ¤zbekiston, 2000.
6. Karimov I. A. Amir Temur — faxrimiz, ?ururimiz. T., "¤zbekiston", 1996 y.
7. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak y?ä. T., "Shar?", 1998 y.
8. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. T., "¤zbekiston", 1999 y.
9. Aristotel. Politika. Soch. T. Ch. M. Misl, 1983 y.
10. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar sha□ri. T., Xal? merosi, 1993 y.
11. M. Bobur. Boburnoma. T., 1989 y.
12. Nizomulmulk. Siyosatnoma yoki siyarulmulk. T., "Adolat", 1997 y.
13. Temur tuzuklari. T., 1991 y.
14. Otamurodov S., Ergashev I., Akromov Sh., ?odirov A. Politologiya (?äuv ?'llanmasi). T., "¤zbekiston", 1999 y, 220—249 betlar.

7–mavzu. Siyosiy □okimiyat

Reja:

1. ßokimiyat tushunchasi.
2. ßokimiyatning tuzilishi va k?rinishlari.
3. ßokimiyatning legitimligi va turlari.

1. ßokimiyat tushunchasi

ßokimiyat tushunchasi siyosiy fan kategoriyalari tizimida markaziy ?rinni egallaydi. Energiya tushunchasi fizikada, pul tushunchasi i?tisodiy nazariyada ?anday ?rinni egallasa, bu tushuncha □am siyosiy fanda xuddi shunday ?rinni egallaydi.

ßokimiyat – eng sirli, murakkab va k?p ?irrali ijtimoiy □odisadir. Uni tushuntirishda ilmiy adabiyotlarda xilma–xil yondoshuvlar, tal?inlar, ta'riflar mavjuddir. Biz ?uyida □okimiyat tushunchasiga oid eng mu□im yondoshuvlarni k?rib chi?amiz.

1. ßokimiyatning keng tar?algan ta'riflaridan biri–pozitiv–sotsiologik tal?indir (nemis sotsiologi M. Veber). Bu tal?inda □okimiyat biror individning muayyan ijtimoiy sharoitda bosh?a individga ?zining irodasini ?tkazish ?obiliyati sifatida tushuniladi. ?okimiyat munosabatlarining asosini ?zaro ta'sir doirasiga kiritish munosabatlari tashkil etadi. Bunday munosabatlar □okimiyat sub'ekti va ob'ekti ?rtasida ?aror topadi.

2. ßokimiyatning teleologik (ma?sad nu?tai nazaridan) tal?ini (B. Rassel). Bu tal?inda □okimiyat muayyan ma?sadga erishish, k?zda tutilgan natijalarga ega b?lish ?obiliyati sifatida tavsiflanadi. ?is?a ?ilib aytganda, □okimiyat – bu k?zlangan ma?sadlarni ruyobga chi?arishdan iboratdir.

Teleologik ta'rifda □okimiyat keng ma'noda tal?in etiladi. Bunda □okimiyat nafa?at kishilar ?rtasidagi munosabatlarni, balki insonning atrof–mu□it bilan, tabiat bilan ?zaro alo?alarini □am ?z ichiga ?amrab oladi.

3. Bixevioristik tal?in. Bu tal?inda □okimiyat sub'ekt xul?–atvorining maxsus turi sifatida olib ?araladi. Bunda birovlar buyuradilar, bosh?alar esa b?ysunadilar.

Bixevioristik yondoshuv □okimiyatni tushunishni individuallashtiradi, uni real shaxslarning ´zaro □arakatidan iborat deb ?araydi.

ßokimiyatning keng tar?algan bixevioristik tal?inini amerika olimi G. Lassuel taklif etgan. U □okimiyatning paydo b?lishi uchun dastlabki impulslarni individga insonga xos b?lgan □okimiyatga intilishlik (iroda) va "siyosiy energiyaga" egalik ?ilishlik beradi, deb □isoblaydi. Inson □okimiyatda □ayotni yaxshilash: boylik, obr? orttirishni, erkinlikka, xavfsizlikka va □okazalarga erishish vositalarini k?radi.

Shu bilan birga, □okimiyat – bu uni egallash bilan □uzurlanishga imkon beradigan maäsad □amdir. Siyosiy □okimiyat siyosiy kuchlar intilishlarining t?änashuvi, balansi, muvozanati sifatida ?aror topadi. Siyosiy kuchlar muvozanatining buzilishi esa jamiyatda in?irozlar va ixtiloflarga olib keladi.

4. ßokimiyatning psixologik tal?ini (Z. Freyd, K. Gustav Yung, K. Xorni). Bu tal?in □okimiyatni real individlarning xul?–atvori sifatidagi bixevioristik tushunishdan kelib chi?ib, ushbu xul?–atvorning sub'ektiv tomonini, kishilar onggi va ru□iyatida ildiz otgan □okimiyatning manbaini ochib tashlashga urinib k?radi. Bu xildagi eng k?zga k?ringan y?nalishlardan biri–psixoanalizdir. U □okimiyatga intilishni va ayni?sa uni egallashni jismoniy yoki ma'naviy zaiflikni sub'ektiv kompensatsiya ?ilish vazifasini bajaradigan psixik energiya sifatida tal?in etadi. ?okimiyat irodalarning ?zaro □arakati–birovlarning buysunishga, bosh?a birovlarning "Ixtiyoriy ?´shilishga" tayyorgarligi sifatida vujudga keladi. Freydning e'tirof etishicha, inson psixikasida shunday tuzilmalar borki, ular shaxsiy □imoyalanganligi va tinchligi uchun ?ullik erkinligini afzal k?rishga moyillik tu?diradi.

Umuman, psixologik yondoshuv □okimiyat mexanizmlari motivlarini buyru? berish–itoat etish munosabati sifatida ochib berishga yordam beradi.

5. ßokimiyatning tizimli tal?ini. Bu tal?in □okimiyatning bixevioristik va psixologik ta'riflaridan far? äiladi. Agar bu ikki y?nalish real kuzatishlarga tayanib □okimiyatni tushunishda ?uyidan yu?origa, individlardan jamiyatga ?arab borishni talab ?ilsa, tizimli usul esa □okimiyatni individual munosabatlardan emas, balki sotsial tizimdan □osil b?lganligidan kelib chi?adi. U □okimiyatni tizimning ?abul ?ilgan jamoa ma?sadlarini r?yobga chi?arishga yunaltirilgan majburiyatlarni uning elementlari tomonidan bajarilishini ta'minlash ?obiliyati sifatida olib ?araydi. Tizimli yondoshuvning ayrim vakillari (K. Doych, N. Luman) □okimiyatni guru□iy ixtiloflarni tartibga soladigan va jamiyatning birlashishini ta'minlashga imkon beruvchi sotsial muomala vositasi sifatida ifodalaydi.

6. ßokimiyatning tuzilmaviy–funksional tal?ini (amerika sotsiologi T. Parsons). Bu tal?in □okimiyatni teng b?lmagan sub'ektlarning munosabati, sotsial tashkilotning xususiyati sifatida, insonlar birligining ?zini ?zi tashkil etish, uyushtirish, safarbar ?ilish uslublari sifatida olib ?araydi. Insonning jamoa b?lib yashashini, k?p kishilarning birgalikdagi □ayotini □okimiyatsiz tasavvur äilib b?lmaydi. Jamiyat turli elementlardan iborat b?lgan yaxlitlikdir. Uning ?zi ?uyidan yu?origa ?arab tuziladi, bosh?aradigan va ijro etuvchi sotsial rollarni taba?alashtiradi. ?okimiyat – bu resurslarni,

ta'sir k?rsatish vositalarini safarbar ?ilishga imkon beruvchi sotsial ma?omlar, rollarning xususiyatidan iboratdir. Bosh?acha ?ilib aytganda, □okimiyat—ra□bar lavozimlarni egallash va muayyan funksiyalarni bajarish bilan bo?li? faoliyatdir. Ra□bar lavozimlar esa o?ilona va noo?ilona chora—tadbirlar, ra?batlantirish va jazolash yordamida kishilarga ta'sir ?ilish imkonini beradi.

7. Relyatsion (fr.—munosabat) ta'rif. Bu ta'rif □okimiyatni ikki sherik ?rtasidagi munosabat sifatida olib ?araydi. Bunda ulardan biri ikkinchisiga belgilovchi ta'sir k?rsatadi. Bu □olda □okimiyat uning sub'ekti va ob'ektining ?zaro xarakati sifatida namoyon b?ladi, sub'ekt muayyan vositalar yordamida ob'ektni nazorat ?iladi.

ßokimiyatning eng mu□im tal?inlari, yondoshuvlari ana shulardan iboratdir. Bu tal?inlar bir—birini t?ldiradi va boyitadi. Ularga di?äat e'tiborni ?aratish □okimiyat nazariyasini chu?ur va □ar tomonlama ?rganishning zarur shartidir.

2. ßokimiyatning tuzilishi va k?rinishlari

ßokimiyat — yaxlit va bir butun ijtimoiy □odisadir. Bu esa uning muayyan tarkibiy ?ismlardan tashkil topganligini inkor etmaydi.

ßokimiyat—bir ?ator tuzilmalardan iborat b?lgan ijtimoiy □odisadir. Uning tarkibiga sub'ekt, ob'ekt va resurslar kiradi.

ßokimiyatning asosiy tarkibiy ?ismlaridan biri — sub'ekt (aktor) dir. U □okimiyatning bevosita tashuvchisidir.

Sub'ekt—□okimiyatning faol, y?naltiruvchi ?ismidir. U alo□ida inson, sotsial guru□, kishilarning birligi, misol uchun xal? yoki ja□on □amjamiyati, davlat institutlari, siyosiy partiyalar b?lishi mumkin. Biro?, □ar ?anday inson □okimiyatning sub'ekti b?lavermaydi. U □okimiyat sub'ekti b?lishi uchun ?ator sifatlarga ega b?lishligi zarur. Avvalambor, bu □okimlikka □o□ish—istak, k?rsatmalar yoki buyru?larda k?rinadigan □okimlik ?ilish irodasidir. K?pchilik kishilar □okimiyatga egalik ?ilishdan ru□iy ?oni?ish □is etmaydilar. Ular uchun □okimiyat ?z—?zidan boylik □isoblanmaydi. K?plar agar □okimiyat turli imtiyozlarni olish uchun keng imkoniyatlar ochib bermaganda umuman ra□barlik lavozimlaridan va ular bilan bo?li? b?lgan ma'suliyatdan ?zlarini olib ?ochgan b?lur edilar. Ular uchun □okimiyatga intilish instrumental xarakterga ega, ya'ni bosh?a bir ma?sadlarga erishish vositasi b?lib xizmat ?iladi.

ßokimiyat sub'ekti ra□barlik ?ilishga □o□ish ista? va mas'uliyatni ?z b?yniga olishlikdan tash?ari u bilimdon b?lishi, ishning ma'no—mazmunini, ?'l ostidagilarning □olati va kayfiyatini bilishi, resurslardan foydalana olishi, obr?—e'tiborli b?lishi darkor. Jamiyat uchun □okimiyat sub'ektining uyush?o?ligi mu□im a□amiyatga ega. Albatta,□okimiyatning real tashuvchilarini ushbu sifatlar bilan bir xil darajada ta'minlangan deb b?lmaydi.

ßokimiyatning sub'ektlari murakkab, k?p darajali xarakterga egadirlar. Uning boshlan?ich aktorlari— individlar va ijtimoiy guru□lar, ikkinchilari—siyosiy tashkilotlar, eng yu?ori darajadagi sub'ektlari—siyosiy elitalar va yetakchilardir. Ushbu darajalar ?rtasidagi alo?alar doimo bir tekisda va silli? b?lavermaydi. Bu alo?alar buzilishi □am mumkin. Masalan, yetakchilarning ommadan, xatto ?zining partiyasidan □am uzilib ?olish □ollari □am tez—tez uchrab turadi.

ßokimiyat sub'ekti ob'ekt bilan ?zaro munosabatlarida birinchi darajali rol ?ynaydi. U □okimiyat munosabatlarini k?rsatmalar (buyru?) or?ali ifodalaydi. Bu k?rsatmalarda □okimiyat ob'ektning xul?—atvori, buyru?ni bajarganlik yoki bajarmaganlik uchun ra?batlantiruvchi va jazolash choralari k?zda tutiladi. Ijro etuvchilarning munosabati buyru?dagi mavjud talablarning xarakteriga k?p ji□atdan bo?li? b?ladi.

Ob'ekt — □okimiyatning ikkinchi mu□im elementidir. U □okimiyat sub'ekti ?arorlarining bevosita bajaruvchisidir. Ob'ekt □am, xuddi sub'ekt singari □okimiyatning ajralmas tarkibiy ?ismidir. Bu elementsiz □okimiyatni tasavvur etib b?lmaydi. ?okimiyat ob'ektini ?uyidagilar: individ, sotsial guru□, sinf, jamiyat tashkil etadi.

ßokimiyat ob'ektining sifati, faolligi jamiyatning siyosiy madaniyati bilan belgilanadi. Bu madaniyat ?anchalik yu?ori b?lsa mustabid tuzumga e□tiyoj shunchalik kam b?ladi.

ßokimiyatning asosini yoki manbaini resurslar tashkil etadi. Bu resurslar □okimiyat sub'ekti tomonidan □okimiyat ob'ektiga ilgari surilgan vazifaga erishish ma?sadida ta'sir k?rsatish uchun foydalaniladi. Resurslar kishilarni ra?batlantirish, jazolash yoki ishontirishda ?'llanilishi mumkin.

ßokimiyat resurslari □ilma—xildir. Ular ilmiy adabiyotlarda bir necha turlarga, avvalambor utilitar, majburlovchi va me'yoriy resurslarga b?linadi.

Utilitar resurslar — bu kishilarning kundalik e□tiyojlari va talablarini ?ondirish bilan bo?li? b?lgan moddiy va bosh?a ijtimoiy vositalardir. Bu vositalardan kishilarni ra?batlantirish uchun □am, jazolash uchun □am foydalaniladi.

Majburlovchi resurslar — bu ma'muriy jazolash bilan bo?li? b?lgan vositalardir. Bu vositalardan odatda utilitar resurslar ish bermay ?olgan paytda foydalaniladi. Bunga i?tisodiy sanksiyalardan xayi?maydigan (ish tashlovchilar) ishtirokchilarini sudda ta'?ib etishni misol ?ilib k?rsatish mumkin.

Me'yoriy resurslarga — insonning ichki dunyosi, ?adriyatlar va xul?—atvoriga ta'sir k?rsatuvchi vositalar kiradi. Ular b?ysunuvchilarga ra□bar va ijro etuvchilar manfaatlarining umumiyligini

tushuntirishiga, □okimiyat sub'ekti xarakatlarining ma'?ullanishini, uning talablari ?abul ?ilinishini ta'minlashga cha?irilgandir.

Ilmiy adabiyotlarda □okimiyatning resurslarini inson va jamiyat faoliyatining mu□im so□alari – siyosiy–□u?u?iy, i?tisodiy, sotsial, madaniy–axborot, kuch ishlatuvchi so□alarga binoan turkumlashtirish □am keng tar?algandir.

Siyosiy–□u?u?iy resurslar – bu ijtimoiy tartibni, xavfsizlikni, bar?arorlikni, fu?arolarning tinch–osoyishtaligini, jamiyatning yaxlitligi va bir butunligini ta'minlovchi vositalardir. Bu vositalarga dasturiy □ujjatlar, Konstitutsiya, ?onunlar va ularni ishlab chi?ish, ?abul ?ilish va amalga oshirish bilan bo?li? b?lgan muassasalar kiradi.

I?tisodiy resurslar – bu ijtimoiy va xususiy ishlab chi?arish va ist'emol ?ilish uchun zarur b?lgan moddiy boyliklar, ularning umumiy ekvivalenti sifatida pullar, texnika, unumdor yerlar, yerosti ?azilma boyliklari va □okazolardir.

Sotsial resurslar – sotsial stratifikatsiyadagi sotsial ma?om yoki rang, ?rinning amalga oshirilishi yoki pasayishi ?obiliyatidir. Bu resurslar ?isman i?tisodiy resurslarga mos keladi. Masalan, daromad va boylik i?tisodiy resurslar b?lishi bilan birga sotsial ma?omni □am tavsiflaydi. Biro?, sotsial resurslarga lavozim, obr?, ma'lumot, medisina xizmati, ijtimoiy ta'minot kabi k?rsatkichlar □am kiradi.

Madaniy–axborot resurslari – bilim va axborot, □amda ularni olish va tar?atish vositalari: fan va ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va bosh?alardir. Tani?li amerika olimi O. Tofflerning e'tirof etishicha, XX asr oxiri – XXI asrning boshlarida bilim va axborot □okimiyatning mu□im resursiga aylanadi. ?ozirgi kunda postindustrial mamlakatlarda bilim va axborot □okimiyat amal ?ilishining belgilovchi omiliga aylangandir. An'anaviy kuch va boylik ?zining ilgarigi ta'sirini y?äotmo?da. Kim bilim va informatsiyaga ega b?lsa, ?sha chinakamiga □ukmronlik ?iladi.

Kuch ishlatuvchi resurslar – bu ?urol–yaro?, jismoniy majburlovchi muassasalar va buning uchun maxsus tayyorlangan kishilardir. Ularning ?zagini armiya, polisiya, xavfsizlik xizmati tashkil etadi. Resurslarning mazkur k?rinishlari □okimiyatning azaldan eng samarali manbai □isoblangan. Sababi, uning foydalanishi insonni oliy ?adriyatlar – □ayotdan, erkinlik va mol–mulkdan ma□rum ?ilishga ?odirligidir. ?okimiyatning turli resurslari odatda uning sub'ektlari, avvalo davlat idoralari tomonidan kompleks ravishda ?´llaniladi.

Demografik resurslar – □okimiyatning maxsus resurslaridir. Bu resurs bosh?a resurslarni ishlab chi?aruvchi universal, k?p funksiyali resursdir. Inson – moddiy boyliklarning yaratuvchisi, askar va partiya a'zosi, bilim va axborotning egasi va tar?atuvchisidir. Shaxs ?zining k?p sonli ?irralaridan birida – birovning irodasini amalga oshiruvchi vosita sifatida foydalanilganda □okimiyatning resursi b?lib yuzaga chi?adi. Umuman, inson nafa?at □okimiyatning resursi, balki uning sub'ekti va ob'ektidir.

ßokimiyat – boy va xilma–xil shakllarda, darajalarda k?rinadigan ijtimoiy □odisadir. Bu k?rinishlar ilmiy adabiyotlarda ?anday resurslarga asoslanishiga k?ra, siyosiy, i?tisodiy, sotsial, madaniy–axborot, majburlovchi □okimiyatlarga ajratiladi.

ßokimiyatning eng asosiy va ?ziga xos k?rinishlaridan biri – siyosiy □okimiyatdir. U jamiyat □ayotida alo□ida ?rinni egallaydi. Bu shu bilan belgilanadiki, siyosiy □okimiyat jamiyat va davlat □ayotini bir butunligicha va yaxlitligicha ?amrab oladi, uni y?naltiradi va tartibga soladi, □okimiyatning bosh?a barcha k?rinishlarini birlashtiradi, ularni xal? manfaatlariga b?ysundiradi. Siyosiy □okimiyatsiz □ayotni tasavvur etib b?lmaydi. U siz jamiyatda tartibsizlik, bosh–boshdo?lik, ?zboshimchalik boshlanadi. Shuning uchun □am siyosiy □okimiyatning asosiy ma?sadi – ijtimoiy va davlat □ayotini tartibga solish, bosh?arishdir.

Siyosiy □okimiyat – u yoki bu vosita: obr?, □u?u?, z?rlik yordamida xal? irodasini amalga oshirish kishilarning faoliyati, xul?–atvoriga belgilovchi ta'sir k?rsatish ?obiliyati va imkoniyatidir.

Siyosiy □okimiyat ?ator xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar ?uyidagi belgilarda ?z ifodasini topadi:

1) legitimligi ya'ni, davlat mi?yosida kuch ishlatishdan foydalanishning legalligi;

2) □ar ?anday bosh?a □okimiyat uchun ?arorlarning majburiyligi, istagan ijtimoiy jarayonlarga ta'sir k?rsata olishligi. Siyosiy □okimiyat ?udratli korporatsiyalar, OAV va bosh?a muassasalarning ta'sirini ?onunga zid b?lsa, cheklashi yoki ularni umuman tugatishi mumkinligi;

3) ommaviyligi, ya'ni umumiyligi va shaxssizligi. Buning ma'nosi shuki, siyosiy □okimiyat mayda, kontakt guru□larda mavjud b?ladigan shaxsiy □okimiyatdan far?li ?laro?, □u?u? yordamida barcha fu?arolarga butun jamiyat nomidan murojaat ?ilishligi;

4) bir markazligi, ?arorlar ?abul ?ilish yagona markazining mavjudligi. Bozor i?tisodiyotiga asoslangan demokratik jamiyatda siyosiy □okimiyatdan far? äila turib i?tisodiy, sotsial va ma'naviy–axborot □okimiyatning k?p markazligi. Bunda k?plab musta?il mulkdorlar, OAV, ijtimoiy fondlar va bosh?alarning mavjud b?lishligi;

5) resurslarning xilma–xilligi; siyosiy □okimiyatning nafa?at majburlovchi, balki i?tisodiy va madaniy–axborot resurslaridan □am foydalanishligi.

Siyosiy □okimiyat jamiyatda yakka □olda emas, balki □okimiyatning boshäa k?rinishlari: i?tisodiy, sotsial, madaniy–axborot, majburlovchi □okimiyatlarga tayangan □olda □arakat ?iladi.

I?tisodiy □okimiyat – □okimiyatning musta?il k?rinishlaridan biri □isoblanadi. U siyosiy □okimiyatdan far? äiladi. I?tisodiy □okimiyat resurslar ustidan nazorat ?ilish, turli–tuman moddiy

boyliklarga egalik ?ilishni anglatadi. Bu □okimiyat jamiyat tara?äiyotining odatdagi, nisbatan tinch davrlarida □okimiyatning bosh?a k?rinishlari orasida ustuvorlik ?iladi. Sababi, i?tisodiy nazorat — bu inson □ayotining biror so□asini shunchaki nazorat ?ilish emas, balki jamiyatning barcha ma?sadlariga erishish vositalari ustidan nazorat ?ilishdir.

ßokimiyatning musta?il k?rinishlaridan yana biri — sotsial □okimiyatdir. U i?tisodiy □okimiyat bilan chambarchas bo?langan. Agar i?tisodiy □okimiyat moddiy boyliklarni ta?simlash ?obiliyatini anglatsa, sotsial □okimiyat esa sotsial zinapoyadagi ?rinlarni — ma?omlar, lavozimlar, imtiyozlarni ta?simlash ?obiliyatini anglatadi.

ßozirgi zamon davlatlari katta sotsial □okimiyatga egadirlar. Ular sotsial siyosat yordamida a□oli keng ?atlamlarining ijtimoiy a□volini yaxshilashga sezilarli ta'sir k?rsatishlari mumkin.

Madaniy—axborot □okimiyati — bu ilmiy bilimlar, axborotlar va ularni tar?atuvchi vositalar or?ali kishilar ma'naviy dunyosi ustidan nazoratdir. Bundan tash?ari, bu obr? asosida b?ysunishlik bilan bo?li? b?lgan □okimiyatni axlo?iy, diniy va bosh?a k?rinishlaridir. ?ozirgi kunda il?or mamlakatlarda ma'naviy ta'sir etishning barcha k?rinishlari orasida ilmiy—axborot □okimiyati birinchi ?ringa chi?mo?da. Bilim □ukumat ?arorlarini tayyorlashda, kishilarning ongiga bevosita ta'sir etishda keng foydalanilmo?da. Bunday ta'sir k?rsatish ijtimoiylashuv muassasalari (ta'lim, OAV) or?ali amalga oshirilmo?da. Axborot □okimiyati turli—tuman ma?sadlarga xizmat ?ilishga ?odirdir. U □ukumat faoliyati □a?ida nafaäat ob'ektiv xabarlarni tar?atishga, balki noxolisona, noani? xabarlarni tashvi?ot—tar?ibot ?ilib, kishilar onggi va xul?—atvorini t?Äri y?ldan chal?itishga xizmat ?ilishi □am mumkin.

Majburlovchi □okimiyat — majburlovchi resurslarga tayanadigan va jismoniy kuch ishlatishni ?´llash yoki kuch ishlatish bilan ta□did ?ilish yordamida kishilar ustida nazorat ?ilishdir. U i?tisodiy, madaniy—axborot □okimiyati yetarli b?lmaganda amal ?iladigan, ularni t?ldiradigan □okimiyatdir. Kuch ishlatishga tayanish—majburlovchi □okimiyatning mu□im □ususiyatidir. Bundan majburlovchi va siyosiy □okimiyat aynan bir narsa ekan, degan xulosani chi?armaslik kerak.

Majburlovchi va siyosiy □okimiyatni bir narsa, deb tushunishni ?rinli deb b?lmaydi. Kuch ishlatishga, majburlashga siyosiy □okimiyat □am tayanishi mumkin. Masalan, jinoiy guru□larni tugatishda, tash?aridan b?ladigan bos?inchilik □arakatlarini bartaraf etishda majburlovchi resurslardan foydalaniladi. Bu bilan uni majburlovchi □okimiyat bilan aynan bir narsa deb b?lmaydi.

Siyosiy □okimiyat majburlovchi □okimiyat singari fa?at kuch ishlatuvchi, majburlovchi (jismoniy, moddiy, ru□iy) resurslarga tayanish bilan cheklanib ?olmaydi. U ijtimoiy muammolarni □al etishda i?tisodiy, sotsial va ma'naviy—axborot resurslariga □am tayanadi. Shuning uchun □am majburlovchi □okimiyatni siyosiy □okimiyatdan far?lamo? kerak.

ßokimiyat k?rinishlari yu?orida ?ayd etilganlar bilan cheklanmaydi. U sub'ektiga k?ra—davlat, partiya, kasaba uyushmasi, armiya, oila va bosh?alar □okimiyatiga; ?anday funksiyalarni bajarishiga k?ra—?onun chi?aruvchi, ijro etuvchi va sud □okimiyatiga; □okimiyat sub'ekti va ob'ekti ?zaro □arakatining uslubiga k?ra—demokratik, avtoritar va totalitar □okimiyatlarga b?linadi. Shuningdek, □okimiyat tar?alish kengligi b?yicha — xal?aro tashkilotlar; makrodarajada — davlatning markaziy organlari; mezodarajada — viloyat, tuman tashkilotlari; mikrodarajada — boshlan?ich tashkilotlar □okimiyatlariga ajraladi.

3. ßokimiyatning legitimligi va turlari

"Legitimlik" atamasi ?zining lu?aviy mazmuniga k?ra fransuzcha "legitimite" s?zidan kelib chi?äan b?lib, u "?onuniy" degan ma'noni anglatadi.

ßokimiyat legitimligi odatda uning ?onuniyligi va adolatligini, fu?arolar tomonidan ijobiy ba□olanishini va i□tiyoriy tan olinishini anglatadi. U □okimiyatning obr?yi bilan, uning mavjud siyosiy institutlarning optimalligiga e'ti?odni shakllantirish va sa?lab turish ?obiliyati va imkoniyati bilan belgilanadi.

Legitimlik va legallikni aynan bir xil tushunchalar, deb b?lmaydi. Ular bir biriga mos kelmaydigan tushunchalardir. Agar legallik □okimiyatning □u?u?iy asoslanishini, uning □u?u?iy me'yorlarga mos kelishini anglatsa, legitimlik — bu ishonch, □okimiyatni o?lash va ?´llab—?uvvatlashdir. ?onun chi?aradigan □ar ?anday □okimiyat, ularning bajarilishini ta'minlamaganda □am legaldir. Shu bilan birga nolegitim b?lishi, xal? tomonidan ?abul ?ilinmasligi □am mumkin.

ßokimiyatning legitimligi bir □il emas. U ?zining mazmun—mo□iyatiga k?ra □ilma—xil turlariga b?linadi.

ßokimiyat legitimligining uchta mumtoz turini (Maks Veber) ajratib k?rsatish mumkin. Bu turlar ?uyidagilardan iborat:

1. An'anaviy legitimlik. U azaldan ?rnatilgan tartiblarning buzilmasligi va mu?addasligiga b?lgan ishonchga, □okimiyatga buysunishlik urf—odatlariga binoan ?aror topadi. Uning negizini siyosiy an'analarga, urf — odatlarga ishonch tashkil etadi.

An'anaviy legitimlik monarxiyalarga xos xususiyatdir. Bunda k?p asrlik an'analarga, □okimiyatning meros tari?asida ?t ishiga, fu?arolarning □ukmdorlarga s?zsiz buysunishlariga, ular ?rtasidagi munosabatlarning norasmiyligiga asoslaniladi.

An'anaviy legitimlik tarixiy jarayonda ancha ?zgarishlarga yuz tutgan b?lsa—da uni bugungi kunda □am kuzatish mumkin.

2. Xarizmatik legitimlik (yunoncha "xarizma" — xudo tomonidan in'om etilgan ilo□iy ?obiliyat). Bu legitimlik ra□barning □addan tash?ari ilo□iy ?obiliyatiga, fav?ulodda iste'dodiga, ya'ni xarizmaga ishonishga asoslanadi. Uning negizini tarixiy an'analar emas, balki shaxsga xal?ning cheksiz ishonchi tashkil etadi.

Legitimlikning xarizmatik turi an'anaviy legitimlikning tamomila aksidir. An'anaviy legitimlik an'ana, urf—odatga bo?langan b?lsa, xarizmatik legitimlik, aksincha, shu paytgacha tan olinmagan tamomila yangi narsalarga, yangi ?oyalarga asoslanadi.

Tarixiy tajriba shuni k?rsatadiki, xarizmatik legitimlik k?pincha ?tish davrlarida tez—tez kuzatiladi. ?ar bir tarixiy davr muayyan xarizmatik turdagi legitimlikni ilgari suradi. Bundan □ozirgi davr □am istisno emas.

3. O?ilona—□u?u?iy legitimlik — legitimlikning musta?il turidir. U legitimlikning an'anaviy, xarizmatik turlaridan far? äiladi. O?ilona—□u?u?iy legitimlik fu?arolarning alo□ida shaxslarga emas, balki davlat tuzulishiga b?lgan ishonchiga asoslanadi. Uning manbaini o?ilona anglangan manfaat tashkil etadi. Bu manfaat kishilardan umumja□on tomonidan e'tirof etilgan ?oidalar b?yicha shakllangan □ukumat ?arorlariga i□tiyoriy b?ysunishni uy?otadi.

O?ilona—□u?u?iy legitimlik il?or, demokratik davlatlarga xos xususiyatdir. Bunday davlatlarda kishilar ra□bar shaxsga emas, balki ?onunlarga b?ysunadi, □okimiyat vakillari demokratik tamoyillar asosida saylanadilar va □arakat ?iladilar. Ularda konstitutsiya asosiy xu?u?iy akt □isoblanib, sotsial xul?—atvorlarning muayyan ?oidalarini belgilab beradi. Bu ?oidalarga barcha fu?arolarning, shu jumladan siyosiy ra□barlarning □am ?atti? rioya ?ilishlari urf—odatga aylanadi.

ßozirga zamon siyosiy amaliyotida o?ilona—xu?u?iy legitimlikni sof, ideal □olda uchratish ?iyin. Uni k?pincha bosh?a turlar bilan bo?langan, o?ilonalikning an'anaviylik bilan t?ldirilgan va boyitilgan □olda uchratish mumkin.

Tayanch tushunchalar

ßokimiyat va uning tal?inlari, □okimiyat sub'ekti, □okimiyat ob'ekti, □okimiyat resurslari, siyosiy □okimiyat, i?tisodiy □okimiyat, sotsial □okimiyat, madaniy—axborot □okimiyati, majburlovchi □okimiyat, an'anaviy legitimlik, xarizmatik legitimlik, o?ilona — □u?u?iy legitimlik.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. ßokimiyatning manbai nima?
2. ßokimiyat jamiyatda tartib—intizomni sa?lab turish uchun nima uchun majburlash resurslaridan foydalanadi? ?okimiyatning z?rlikdan foydalanishi uning legitimligi bilan ?anday kelisha oladi?

ADABIYoTLAR

1. Karimov I. A. ¤zbekistonning ?z isti?lol va tara?äiyot y?li. — T., "¤zbekiston", 1992.
2. Karimov I. A. ¤zbekistonning siyosiy—ijtimoiy va i?tisodiy isti?bolining asosiy tamoyillari. — T., "¤zbekiston", 1995.
3. Karimov I. A. Amir Temur — faxrimiz, Äururimiz. — T.: "¤zbekiston", 1996.
4. Karimov I. A. ¤zbekiston XX1 asr b'saÄasida: xavfsizlikka taädid, baräarorlik shartlari va taraääiyot kafolatlari. Asarlar, 6—tom, T.: "¤zbekiston", 1998
5. I. Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak y'ä. T.: "¤zbekiston" 1998.
6. Karimov I. A. Jamiyatimiz mafkurasi xaläni—xalä, millatni—millat äilishga xizmat etsin. Asarlar, 7—tom, T.: "¤zbekiston" 1999.
7. Karimov I. A. ¤zbekiston XX1 asrga intilmoäda. Asarlar, 7—tom, T.: "¤zbekiston", 1999.
8. Karimov I. A Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot—pirovard maäsadimiz. T.: "¤zbekiston", 2000.
9. Karimov I. A. Milliy mafkura — kelajak poydevori. Xalä s'zi. 2000 yil 7—aprel.
10. Karimov I. A Donishmand xalöimizning mustaäkam irodasiga ishonaman. — Fidokor. 2000 yil 8—iyun.
11. Aristotel. Politika. Soch. t.4. — M.: "Misl", 1983.
12. Veber M. Izbrannie proizvedeniya. Per. s nem. — M.: 1989.
13. Muxaev R. T. Politologiya. — M.: "Prior", 1997.
14. Parsons T. Sistema sovremennix obx̧estv. — M.: 1998.
15. Platon. Gosudarstvo. Soch. t.3. — M.: 1981.
16. Pugachev V. I., A. I. Solovev. Vvedenie v politologiyu. Uchebnik dlya VUZov. — M.: "Aspekt press", 1999.
17. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar sha□ri. — T.; "Xal? merosi", 1993.
18. Otamurodov S., Ergashev I., Akramov Sh. ?odirov A., Politologiya. — T., "¤zbekiston", 1999.
19. Ensiklopedicheskiy slovar. —M., 1993.

8—mavzu. Siyosiy □ayot va k?ppartiyalik

Reja:

1. Siyosiy partiya tushunchasi.
2. Partiyalar klassifikatsiyasi.
3. Partiyaviy tizim.

1. Siyosiy partiya tushunchasi

Jamiyatning barcha ijtimoiy—siyosiy jarayonlari ?zaro bo?li? □olda jamiyatning siyosiy □ayotini tashkil ?iladi. Niyosiy □ayot ijtimoiy jarayonlarning ta'sirida davlat bosh?aruvi va uning bevosita faoliyatiga ta'sir k?rsatadi. Jamiyatning siyosiy □ayotidagi jamiyat manfaatlari va turli guru□ ?atlamlar ?rtasidagi muvozanatini siyosiy partiyalar ta'minlaydi. Siyosiy partiyalar avvalo jamiyat a'zolarining siyosiy ?arashlarini ifoda etuvchi tashkilot b?lib, jamiyat siyosiy □ayotidagi ?zgarishlarni va uning asosida sodir b?ladigan ijtimoiy □arakatlarni madaniy va ma'rifiy y?nalishlarda olib borish uchun uyushgan siyosiy institut □isoblanadi. Ayni paytda partiyalar faoliyati darajasi jamiyat a'zolarining ma'rifiy—madaniy salo□iyati va intilishlari bilan □am belgilanadi.

Partiyalarning paydo b?lishi, ularning soni, dasturiy y?l—y?ri?larining ?ziga xosligi ijtimoiy manfaatlar yi?indisi va jamlanish or?ali tabiiy y?l bilan shakllanadi. Siyosiy partiyalar mavjud b?lishining asosiy va birdan—bir asosi davlatning konstitutsiyaviy me'yorlarini □urmat ?ilish va ularga rioya etishdan iborat. Siyosiy partiya jamiyatning bir b?lagi b?lib, u muayyan guru□ yoki ?atlamning ma?sad va manfaatlarini ifoda etgan □olda, davlat va umummillat manfaatlari bilan uy?unlashtirilgan tarzda faoliyat k?rsatadigan, rivojlanishning siyosiy y?nalishlarini ani?lab beradigan siyosiy tashkilotdir. "Partiya" s?zining kelib chi?ishi lotincha "?ism", "b?lak" ma'nosini bildirib, dastlab ?adimgi Gresiya va ?adimgi Rimda paydo b?lgan. Ammo tom ma'nodagi siyosiy partiyalar □arakati Yevropada burjua in?iloblari o?ibatida shakllandi. Siyosiy partiyalar faoliyati ¤rta Osiyoda asosan XX asr boshlariga kelib tashkil topdi. Bu avvalo ¤rta Osiyoda mustamlakachilik siyosatiga ?arshi ozodlik □arakati bilan bo?li? b?lgan. Jumladan, shu yillarda keng yoyilgan jadidchilik □arakati tufayli "Turon", "Ittixodi tara?äiy", "Birlik", "Shar? ozodligi", "Yosh Buxoroliklar", "Yosh Xivaliklar", "Mifta□ ul—maorif" va bosh?a k?plab ijtimoiy—siyosiy tashkilotlar faoliyat k?rsatgan. Ammo sobi? sh?ro □ukumatining ?urolli istilosi natijasida barcha milliy siyosiy partiyalar faoliyati ta'?ibga olinadi va batamom tugatiladi. K?rinib turibdiki, ¤zbekiston siyosiy partiyalar faoliyati b?yicha muayyan tarixiy tajribaga ega. Fa?at isti?lol tufayligina ¤zbekistonda siyosiy partiyalar tom ma'nodagi jamiyatning ijtimoiy—siyosiy tarkibiga aylandi.

Bugun siyosiy partiyalar jamiyatning siyosiy, i?tisodiy, madaniy □ayotida ?zining munosib ?rniga ega b?lishi avvalo, siyosiy ma?omini ani? tasavvur etishi, jamiyat siyosiy □ayotida tutgan ?rni, ma?sad va vazifalariga mos amaliy faoliyat k?satilishi bilan belgilanadi. Siyosiy partiyalarning faoliyatlarini takomillashtirishdan asosiy ma?sad jamiyat a'zolarining manfaatlarini uy?un tarzda muvozanatini ta'minlash va □imoya ?ilish. Siyosiy va ijtimoiy so□ada davlat tizimlarida so?lom mu?obil kuch sifatida adolatni musta□kamlash, ?onun ustivorligiga amalda erishish, □u?u?iy, demokratik jamiyat fu?arolik jamiyatini ?urishga □issa ?´shishdan iborat.

¤zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofi? z?ravonlikka asoslangan yoki ma'lum diniy va ir?iy ?oyalarga asoslangan siyosiy partiyalar tashkil topishi ?onun bilan ta'?i?lanadi. Demokratik jarayonlarning chu?urlashuvida siyosiy partiyalar mu□im ?rin tutadi. Shuning uchun siyosiy partiyalarning jamiyat □ayotida yanada faolro? ishtirokini ta'minlash tadbirlari kengayib boraveradi. Mu□im ji□atlardan biri shundaki, siyosiy partiyalar jamiyatning eng faol ?ismi □isoblanib, siyosiy □ayotga bevosita ma'lum ijtimoiy talablari asosida ta'sir k?rsatadi. Siyosiy partiya jamiyatni demokratiyalashish jarayonlarida xal?ning ishtirokini ta'minlaydi, siyosiy □arakatga keltiradi. Turli siyosiy partiyalar, □arakatlar bilan siyosiy guru□lar faoliyatini umumdavlat manfaatlari darajasida jipslashtirish or?ali xavfsizlik, bar?arorlik va tanlangan siyosiy y?ldan o?ishmaslikda mas'ul □isoblanadilar. Bundan tash?ari, siyosiy partiyalar, dunyo tara?äiyotidagi demokratik jarayonlar, □u?u? va erkinliklarini □imoya ?ilish, ularga teng imkoniyatlar yaratish va uni ?´llab—?uvatlash kabi siyosiy ma?sadlari b?ladi. Siyosiy partiyalar, demokratik jamiyat ?´rishning mu□im instituti sifatida siyosiy □ayotga muvofi? ´z faoliyatlarini takomillashtirmasdan k?zlangan ma'rifiy—demokratik jamiyat ?´rishga erisha olmaydi. Buni demokratik rivojlangan davlatlar tajribasidan k?rish mumkin. Mamlakatimizda, siyosiy partiyalar faoliyatini takomillashtirish

demokratiyaning yangi bos?ichiga ?tish davrida yangi strategik va taktik vazifalar bilan boÄli?. Fu?arolar siyosiy partiyalar or?ali saylov tizimida, bevosita siyosiy □ayotda ishtirok etish imkoniyatlariga ega. Albatta k?p ?irrali ijtimoiy jarayonlarda jamiyatning ma'lum guru□lari manfaatlarini ifoda ?ilish uchun, □ar ?anday y?l bilan b?lsada □okimiyatga ega b?lish ilinjida partiyalar paydo b?lishi □am mumkin. Siyosiy □ayot tajribasi shuni k?rsatayapdiki, bar?aror demokratik jarayonlarda bunday partiyalar o?ibat natijada xal? ishonchini o?lay olmay siyosiy sa□nadan chi?ib ketadi. Shuni ta'kidlash kerakki, bugun □ar bir partiya avvalo, k?ppartiyalik sharoitida faoliyat k?rsatayotganligi, bu ular ?rtasida mamlakat siyosiy—ijtimoiy □ayotiga daxldor b?lgan munosabatlarda, ma?sad va taktik vazifalarni belgilashda, □amda □ayotga tadbi? etishda ?zaro so?lom ra?obat mu□iti b?lishi tabiiyligini □isobga olish zarur. Siyosiy jarayonlarda ?aysi siyosiy partiya ?zining ani? dasturlariga ega b?lsa, ularni xal? orasida tar?ib—tashvi? etish or?ali ularning ishonchini ?ozonib, ?z atrofida k?pro? jipslashtirish, ularni mamlakat oldida turgan ulu? ma?sadlarni amalga oshirishga safarbar eta olishi mumkin. Tanlanayotgan taktik usullarning xilma—xilligi, insonlarda tanlash imkoniyatini beradi va ?z xo□ish irodalarini erkin ifodalaydi. Siyosiy partiyalar ?rtasida ?zaro ra?obat ?anchalik so?lom va ma'rifiy b?lsa, u shunchalik jamiyat tara?äiyotiga ?zining ijobiy samarasini beradi. Shunda siyosiy partiyalar t?Ärisidagi mavjud ?arashlar ?zgaradi va fu?arolarda k?ppartiyaviylikni jamiyatdagi be?arorlik, siyosiy ixtiloflar □amda ?zaro kelishmovchiliklarning manbai sifatida emas, balki demokratik, adolatli, fu?arolik jamiyati ?urilishining mu□im sharti sifatida ?arash ?aror topib boradi.

2. Partiyalar klassifikatsiyasi

Partiyalar klassifikatsiyasi avvalo ularning ?anday ijtimoiy manfaatlarni ifoda ?ilishi, ?z oldiga ?anday ma?sadlarni ?´yganligi □amda ularni äaysi y?l va vositalar bilan amalga oshirish mumkinligi bilan belgilanadi. Demokratik mamlakatlarda □ar bir siyosiy partiya kengro? ijtimoiy ?atlamni ?amrab olishga □arakat ?iladi. Bunday □arakat avvalo ?z □arakat dasturlariga muvofi? siyosiy ma?sad va vazifalari xilma—xil b?lishi □amda ?z faoliyatlarini turli siyosiy vosita va usullar bilan mafkuraviy ta'sir k?rsatish or?ali amalga oshiradilar. Partiyalar bir ?ancha tiplarga b?linadi. Bular: avtoritar, demokratik, libiral, konservativ, ?nglar, s?llar tillarining mavjudligi.

Bugun ¤zbekistonda "¤zbekiston xal? demokratik partiyasi", "¤zbekiston Fidokorlar milliy demokratik partiyasi", "Adolat sotsial—demokratik partiyasi", "¤zbekiston milliy tiklanish demokratik partiyasi" □amda Xal? birligi □arakati faoliyat k?rsatmo?da. Siyosiy—ijtimoiy jarayonlarning rivojlanib borishi □amda siyosiy □ayot talab va istaklariga muvofi? jamiyatda siyosiy partiyalar faoliyati u yoki bu darajada ?zgarib boradi. Ayrim □ollarda yangi partiyalar paydo b?lishi yoki ayrimlari ?z faoliyatlarini t?xtatishlari □am mumkin. Bunday siyosiy jarayonlar jamiyat rivojining tabiiy ?onuniyatlari □isoblanadi. Chunki jamiyat siyosiy □ayoti muntazam ravishda ijtimoiy tara?äiyot asosida ?zgarib boradi. Siyosiy □ayotda sodir b?lgan ?zgarishlar yangi siyosiy kuchlarni keltirib chi?arishi mumkin. Partiya jamiyat □ayotini demokratiyalashtirishda va □ar bir mamlakat oldida turgan vazifalarni belgilashda va amalga oshirishda ?ziga xos ?rniga ega b?ladi, □amda muayyan funksiyalarni bajaradi. Birinchidan: jamoatchilik fikrini shakllantirish, Ikkinchidan: siyosiy faoliyatda ishtirok etish. Uchinchidan: fu?arolar siyosiy faolligini ?´llab—?uvvatlash va ra?batlantirish. T?rtinchidan: siyosiy madaniyatni oshirish. Beshinchidan: parlament va □ukumat faoliyatiga siyosiy ma?sadlari or?ali ta'sir k?rsatish. Oltinchidan, davlat oldida turgan ma?sadlarning shakllanishi va amalga oshirishda faol ishtirok etish.

Partiya dasturlari siyosiy—ijtimoiy ani? ma?sad va funksiyalarga ?aratilgan b?lib, ular ikki turga b?linadi. Ichki funksiyasiga: 1) jipslashtiruvchi, 2) muvofi?lashtiruvchi, 3) ra?batlantiruvchi, 4) yetakchilikka intilish, 5) ?z mav?eiga mosligi. Tash?i funksiyasiga: 1) tar?ibot va tashvi?ot, 2) ma'lum siyosiy y?nalishga moslashtirish, 3) siyosiy vo?ea va jarayonlarga □ozirjavoblik kabi vazifalar kiradi. Siyosiy partiyalar mamlakatda amalga oshirilayotgan siyosiy ?zgarishlar, ijtimoiy rivojlanish va tara?äiyot jarayonlarini, vo?ealarni oldindan bilib olish, mavjud siyosiy jarayonlarga, insonlarning □ayotiga bevosita daxldor b?lgan ?arorlarni ishlab chi?ish, ?abul ?ilish va amalga oshirishda xal?ning faol ishtirok etishlarini ta'minlashda mu□im rol ?ynaydi. Siyosiy partiyalar yangi jamiyat ?urishda insonlarning oldida turgan eng dolzarb muammolarni ilgari surishda, uni □al etishning y?llarini k?rsatishda, davlat va jamiyat ?urilishida amaliy takliflar bilan chi?ishda tashabbuskor b?lishlari zarur. Shu ?rinda siyosiy partiyalar faoliyat k?lami va darajasini belgilovchi faoliyat bu siyosiy partiyalar fraksiyalarining parlamentdagi faoliyati bilan belgilanadi.

3. Partiyaviy tizim.

Turli jamiyatlar siyosiy tizimi bir partiyaviylik, ikki partiyaviylik va k?ppartiyaviylik bilan xarakterlanadi va ular ?rtasida muayyan □u?u?iy asoslar, normalar mavjud. Ammo ja□on demokratik tara?äiyot tamoyillari rivoji shuni k?rsatib kelmo?daki, k?ppartiyaviylikka asoslangan siyosiy tizimda demokratik jarayonlar rivojlanadi va □u?u?iy asoslar kengayib boradi. ¤zbekiston Respublikasi musta?illik tufayli ?ziga xos siyosiy tizim va k?ppartiyaviylik tamoyiliga amal ?ilib, uni amalga oshirishda dunyoviy va ?ziga xos xususiyatlarini □isobga olgan □olda yondoshmo?da. ¤zbekiston

Respublikasida yangi jamiyat ?urishning □ozirgi bos?ichida k?ppartiyaviylikning fu?arolik jamiyatini ?urishning mu□im omili sifatida siyosiy tizimidan chu?urro? ´rin olishiga keng imkoniyatlar yaratib berilmo?da. Musta?illik yillarining siyosiy partiyalar faoliyati bilan bo?li? eng mu□im yutu?laridan biri, bir partiyali tizimga bar□am berilib, k?ppartiyali tizimga ?tilgani b?ldi. K?ppartiyaviylik omilining afzalligi shundaki, siyosiy partiyalar mamlakatdagi turli—xil maslak, fikr, ?arash va manfaatlarni anglashda ?ziga xos dunyo?arash, munosabat tamoyillari bilan far?lanadigan ijtimoiy guru□ ?atlamlarni birlashtirib, ularga tayangan □olda mamlakat oldida turgan umumiy ma?sad y?lida mamlakat □ar bir fu?arosining xo□ish—irodasini, □a?—□u?u?larini, erkinliklarini □imoya ?iladi. Yakka partiyalik tizimida esa "partiya" tushunchasi ?z mo□iyatini y?äotadi. Yakka partiyalik ?ism emas butun b?lib, o?ibat natijada siyosiy partiya gegemon mafkuraning vositasiga aylanadi.

Bugungi kunga kelib, ¤zbekistonda k?ppartiyaviylik tizimi vujudga keldi. ¤zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida maxsus "Jamoat birlashmalari"ga ba?i*x*langan bob mavjud b?lib, unda "Davlat jamoat birlashmalarining □u?u?lari va ?onuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi, ularga ijtimoiy □ayotda ishtirok etish uchun teng □u?u?li imkoniyatlar yaratib beradi" deb belgilab ?´yilgan[10].

Jamiyat siyosiy tizimida mu□im demokratik institut □isoblangan parlament yi?ilishlarida ?zlarining mu?obil takliflari bilan chi?ishga shart—sharoit yaratib berayotganligi, mu?obillik asosida Prezident saylovi, k?ppartiyaviylik tizimining joriy etilganligi jamiyat siyosiy—ijtimoiy, madaniy □ayotining tobora demokratlashib borayotganligini, ¤zbekistonda davlat □okimiyatining Prezidentlik Respublikasi shakli bilan bosh?arishning demokratik asoslari ?rtasida t?la muvofi?lik mavjudligini k?rsatadi. Bu davlat □okimiyatini bosh?arishning jamoatchilikka asoslangan shar?ona demokratik k?rinishiga t?la muvofi? keladi. Shar?da jamiyatga ra□barlik ?ilish va bosh?arishda shaxsning muayyan partiyaga, sinfga mansubligiga ?arab emas, aksincha fozillik, yuksak ma'rifatlilik, komillik kabi fazilatlari k?pro? äadrlangan va unga zarur xislatlar sifatida yondoshilgan.

Ma'lumki, davlat □okimiyatini bosh?arish shakllari xilma—xil b?lib, bunda ?arb va shar?ning ?ziga xos ji□atlari mavjudligi tabiiy. Uning biron—bir shaklini andoza sifatida shunchaki ?abul ?ilish yoki bosh?arish shakllarini ?zaro singdirish y?li bilan demokratiyaning yagona modelini yaratish □am mumkin emas. ?ar bir davlat demokratiyaning u yoki bu shakliga ?z xususiyatlarini □isobga olgan □olda uni boyitishi, ?ziga xos tara?äiyot y?lidan rivojlanishi shu mamlakat a□olisining xo□ish irodasi bilan t?la muvofi? tushadi. Demokratiyaning dunyoviy tamoyillari asosida davlat va jamiyat bosh?aruvining umumiy ji□atlari namoyon b?ladi.

Prezidentlikka mavjud siyosiy partiyalarining nomzod k?rsatish □u?u?ining mavjudligi va ?alabadan s?ng u yoki bu partiya nomidan Prezidentning davlatni bosh?arishi dunyodagi k?plab davlatlar tajribasidan ma'lum. ¤zbekiston Respublikasi Prezidentlikka nomzod k?rsatishda □am mavjud siyosiy partiyalar teng asosda ishtirok etdi va ularning saylov oldi tar?ibot—tashvi?ot ishlari uchun zarur b?lgan barcha imkoniyatlar bajarib borildi. Bunday imkoniyat avvalo ¤zbekistonda saylovlar ?tkazish t?Ärisidagi ?onunda kafolatlangan.

¤zbekiston Prezidenti saylovidan keyin, u partiya nomidan emas, aksincha xal? nomidan ish k?rilishining ?ziga xos il?or, siyosiy—ijtimoiy, ma'naviy ji□atlari borki, bu dunyoda davlat va jamiyat ?urilishi amaliyotini yanada boyitadi. ¤zbekiston tanlangan y?lning mo□iyati bilan t?la mos tushadi. Bundan tash?ari, buning ayrim ob'ektiv va sub'ektiv sabablari □am mavjud. Ma'lumki, ¤zbekiston Prezident saylovidan keyin biror—bir partiya yetakchi partiyaga aylangani y?ä. Bu birinchidan, Konstitutsiyaning mavjud normalariga □am t?Äri keladi. ¤zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 10—moddasida "¤zbekiston xal?i nomidan fa?at u saylangan Respublika Oliy Majlisi va Prezidenti ish olib borishi mumkin. Jamiyatning biron—bir ?ismi siyosiy partiya, jamoat birlashmasi, ijtimoiy □arakat yoki alo□ida shaxs ¤zbekiston xal?i nomidan ish olib borishga xal?li nomidan ish olib borishga xa?li emas"[11], — deyiladi. Ikkinchidan, Respublika siyosiy tizimining k?ppartiyaviylikka asoslanganligi, jamiyat ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy □ayotida □ar bir siyosiy partiyani ?onun doirasida, ?z faoliyatlarini erkin amalga oshirishda □am zarur shart—sharoit yaratib beradi, mavjud demokratik jarayonlarga ijobiy ta'sir k?rsatadi. Uchinchidan, partiyaviylik biron—bir partiyaga mansublikni bildiradi. Prezidentlik siyosiy □okimiyat instituti sifatida, □ar ?anday siyosiy partiya, jamiyat birlashmalari, □arakatdan far?li ravishda alo□ida ?ziga xos ma?omga ega. U ayrim guru□ ?atlam ?arashlarini, manfaatlarini k?zlab emas, balki davlat □okimiyatining birdan—bir manbai □isoblangan xal? nomidan ish k?radi, inson va umuminsoniy tamoyillarga asoslanadi. T?rtinchidan, musta?il ravishda, adolatli, demokratik, fu?arolik jamiyatini ?urishni asosiy ma?sad ?ilib ¤zbekiston Respublikasi siyosiy—ijtimoiy □ayotida k?ppartiyaviylik nisbatan yangi jarayon b?lib, u ma'lum ma'noda □ali shakllanish davrini ?z boshidan kechirmo?da. Mavjud siyosiy partiyalarning □ammasini □am uyushganlik, siyosiy yetuklik darajasiga yetishda, xal?ning ?z or?asidan ergashtira olishida, ularni jamiyat oldida turgan vazifalarni amalga oshirishda muayyan ?tish davri talab etiladi. Siyosiy partiyalarning □ar biri ?zaro munosabatlarida katta siyosiy tajriba, yagona ma?sadga ega b?lishlari mu□im.

Bundan tash?ari ¤zbekiston Respublikasi sobi? Sovet Ittifo?i siyosiy tizimi or?ali "partiyaning ra□barlik, y?lboshchilik" rolini jamiyatning siyosiy—ijtimoiy i?tisodiy va ma'naviy □ayotida bosh?aruvning ma'muriy buyru?bozlik, mafkura va tafakkurdagi bir xillik illatlaridan, "partiya

---

[10] Қаранг. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Т., "Ўзбекистон", 1992, 20-бет.
[11] Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., "Ўзбекистон", 1992, 10-бет.

ra□barligi" asosida amalga oshirilgan ishlarning salbiy o?ibatlaridan □ali tamomila ?utilganlaricha y?ä. Siyosiy partiyalarning jamiyat siyosiy □ayotidagi ?rni t?Ärisida fu?arolarning ?arashlari, tasavvurlari □am ?zgarishi kerak. Siyosiy partiyalar ijtimoiy □ayotdagi fu?arolarning bu ishonchini t?la ?ozonishi uchun ?zlarini xal? bilan birga ?uyishlari, insonga eng ulu? ne'mat sifatida ?arashlari, buni ?z amaliy faoliyatlarining mu□im tamoyiliga aylantirishlari zarur.

Bu davlat va jamiyat ?urilishi t?Ärisidagi dunyo tajribasini, siyosiy partiyalarning jamiyat □ayotidagi tutgan ?rni va roli t?Ärisidagi ?arashlarini yanada boyitadi. Bu y?l k?ppartiyaviylikka adolatli demokratik jamiyat ?urishning mu□im omili sifatida ?arashga, uning faoliyati uchun zarur shart—sharoit yaratib beradi.

Jamiyatning demokratlashganlik darajasi fa?at siyosiy partiyalarning mi?dori yoki uning jamiyatdagi mav?ei bilan belgilanmaydi. ?a?i?iy demokratik jamiyat shu jamiyatdagi barcha fu?arolarning jinsi, ir?i, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chi?ishi, e'ti?odi, shaxsi va ijtimoiy mav?eidan ?at'iy nazar teng □u?u? va erkinliklarni, faoliyatni ta'minlab berganligi, uni kafolatlanganlik darajasi, jamiyatdagi □amji□atlik, siyosiy—ijtimoiy bar?arorlik, tinchlik, musta?illik kabi tamoyillar bilan belgilanadi. Ja□ondagi rivojlangan mamlakatlar tajribasi □am shuni k?rsatmo?daki, partiyalar ?z vazifasini t?la bajarishi, mamlakat tara?äiyotiga tegishli □issa ?'shishi uchun ularga dastlab teng imkoniyatlar yaratib berilgan. Bu, ayni?sa k?ppartiyaviylik shakllanayotgan va ?z y?lini belgilayotgan ¤zbekistoning □ozirgi ?tish davrida juda mu□imdir.

Siyosiy partiyalarga teng imkoniyatlar yaratishning k?pgina vositalari b?lib, ular orasida davlat boshli?i — Prezidentining partiyaga mansubligi masalasini t?Äri □al ?ilishdir. Shuning uchun k?pgina demokratik mamlakatlarda Prezidentlik lavozimini □ar ?anday partiyalarga a'zolikdan □oli b?lishini nazarda tutuvchi □u?u?iy asoslar mavjud. Bu ayrim mamlakatlarda bevosita Konstitutsiya bilan □al ?ilingan b?lsa, ayrim mamlakatlarda esa Prezidentning prezidentlik davrida biron—bir siyosiy partiyaga mansub b?lmasligini ?rnatuvchi maxsus ?onunlar ?abul ?ilish bilan □al ?ilingan.

Jumladan, Germaniya Respublikasi Konstitutsiyasining 55—moddasiga asosan, Prezident lavozimidagi davrda u □ar ?anday partiya a'zoligidan voz kechishi, Ruminiya Konstitutsiyasining 84—moddasida, Prezidentlik mandati davrida Prezident biron—bir partiya a'zoligida b?la olmasligi, Gresiya Konstitutsiyasining 30—moddasida Prezident lavozimini bosh?a □ar ?anday mansab, mash?ulot va kasb bilan ?'shib bajarilishi mumkin emasligi k?rsatilgan.

Bu, birinchidan, Prezident nafa?at davlat boshli?i, shu bilan birga u siyosiy □ayotda □akam vazifasini □am bajaradi. Prezidentning mamlakatdagi siyosiy institutlarning oliy □akami b?lishligi ba'zi mamlakatlarda □u?u?iy ji□atdan musta□kamlangan. Jumladan, Gresiya Konstitutsiyasining 30—moddasida: "Prezident Respublika institutlarining □akami □isoblanadi" — deb yozib ?'yilgan. Shunday □olat Fransiya Konstitutsiyasining 5—moddasida □am mavjud. Ana shu □akamlik vazifasini samarali bajarishda uning biron—bir siyosiy partiyaga mansub b?lmasligi □al ?iluvchi omildir. Prezident siyosiy partiyalarga mansub b?lmagandagina ular ?rtasidagi samarali ra?obatda □akamlik ?ilishi, partiyalar belgilangan y?l va vazifalarning eng ma?bullaridan siyosiy □ayotda o?ilona foydalanish mumkin. U partiyaga mansub b?lmaganda uni biron—bir partiyaning manfaati emas, balki umumiy manfaat ?izi?tiradi.

Ikkinchidan, Prezidentning biron—bir partiyaga mansub b?lmasligi turli partiyalarning faoliyat k?rsatishi uchun teng imkoniyat yaratadi. Siyosiy partiyalarning teng mav?ega ega b?lishi ularning tashabbuskorligini oshiradi. ¤z faoliyatida erkin, □ech kimning ta'sirisiz, □arakat ?ilishga imkon tu?iladi.

Siyosiy partiyalar ?z oldilariga ?'ygan vazifalarini amalga oshirishda, demokratik jarayonlarning rivojlanishiga, musta?illik tafakkurini shakllantirishda xal? bilan bo?lanishi, bir—biridan ajralib ?olmasligi mu□im. Bugungi siyosiy jarayonlar sharoitida umummilliy e□tiyojdan kelib chi?äan □olda partiyalar ?z faoliyatlarini inson □u?u?lari va erkinliklarini □imoya ?ilishda amaliy mu?obil takliflar bilan chi?ish, turli ijtimoiy guru□larni demokratik jarayonlarda ishtirokini ta'minlash, ?z vakolatlari darajasida xal?ni ?z or?alaridan ergashtirib, ularni musta?illik y?lida safarbar etishni amalga oshirishlari mu□imdir.

Tayanch tushunchalar

Siyosiy partiya, siyosiy partiyalarning klassifikatsiyasi, siyosiy partiyaning funksiyalari, partiyaviy tizim, birpartiyaviylik, k?ppartiyaviylik, ijtimoiy— siyosiy □arakatlar, ¤zbekistonda siyosiy partiyalar.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Siyosiy partiyaning mo□iyati va tushunchasini yoriting.
2. Siyosiy partiyalar jamiyat siyosiy □ayotida ?anday ?rin tutishini siyosiy ta□lil ?iling.
3. K?ppartiyalik tizimining siyosiy □ayotni demokratiyalashda afzalliklari nimalarda namoyon b?lishini ani?lang.
4. ¤zbekistonda k?ppartiyalik tizimi va uning ?ziga xos ji□atlari nimalardan iborat ekanligini partiyalar misolida ?iyosiy ta□lil eting.

ADABIYoTLAR

1. ¤zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.:, "¤zbekiston", 1998 y.
2. Karimov I. A. ¤zbekiston buyuk kelajak sari. T.: "¤zbekiston", 1998 y.
3. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. Asrlar, 7—tom, T.: "¤zbekiston", 1999 y.
4. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. T., ¤zbekiston, 2000.
5. Karimov I. A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot — pirovard ma?sadimiz. T.: "¤zbekiston", 2000 y.
6. Karimov I. A. Donishmand xal?imizning musta□kam irodasiga ishonaman. Fidokor, 2000 y 8 iyun.
7. „ir?izboyev M. Fu?arolik jamiyati. Siyosiy partiyalar, mafkuralar, madaniyatlar. T.: "Shar?", 1998 y.
8. Otamurodov S., Ergashev I., Akromov Sh, ?odirov A. Politologiya. T.: "¤zbekiston", 1999 y.

9—mavzu. OAV va demokratiya

Reja:

1. "Axborot", "ommaviy axborot" tushunchalari.
2. OAV ni "T́rtinchi □okimiyat" ekanligi. Jamiyat □ayotining demokratiyalashishi.

1. "Axborot", "ommaviy axborot" tushunchalari

Siyosiy faoliyat, siyosiy jarayonlarda ishtirok etish, aniä maäsad va ýnalishlarga ega b́lishini axborotsiz yoki ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur etib b́lmaydi. OAV oräali avvalo insonlar siyosiy — ijtimoiy, iätisodiy, madaniy □ayotda, □amda dunyo□amjamiyati, davlatlararo munosabatlarda sodir b́layotgan ́zgarishlardan xabardor b́ladi. Uni idrok etadi. Munosabat bildiradi, äabul äilishi □amda siyosiy jarayonlarning ishtirokchisiga aylanishi yoki aksincha, xolisona turishi □am mumkin. Lekin, nima b́lganda □am bugungi □ayot tarzimizni OAV larisiz tasavvur etolmaymiz. OAV ijtimoiy □ayotdagi ́rni va roli oshib bormoäda. "Axborotlashgan jamiyat" t́Ärisidagi äarashlarning negizi □am dunyoda axborot ḱlamining ortib borayotganligi bilan boÄliä.

"Axborot", "ommaviy axborot" XX asrda keng ishlatila boshlandi. U avvalo xalälar, ijtimoiy guru□lar ́rtasida ́zaro munosabatlar, xulä — atvor normalarini, ijtimoiylashish jarayonlariga ta'sirining ortib borayotganligini; ikkinchidan, OAV yangi texnologik uzatish vositalari imkoniyatlarining oshib borayotganligi bilan boÄliä. Bugun axborotni jamlash, asrash va uzatish jarayoni ́zgardi. U "oÄzaki ś́z"dan eng zamonaviy kompyuter axborot uzatish tizimigacha b́lgan ýlni bosib ́tdi. XX asr □avodan uzatish telegraflari, äora—oä, rangli, kabilli, sputnik oräali ḱrsatadigan televizorlar, teletayp va faksimal aloäalar, aloäa sputniklari bilan boÄliä. Yangi XX1 asrni "axborot asri" b́lish □amda axborotni asosiy "resurs"ga aylanishi t́Ärisidagi äarashlar reallikka aylanib, ayrim mamlakatlar taraääiyotining ustuvor ýnalishini belgilamoäda. Axborot so□asidagi texnik taraääiyot ḱpgina ijtimoiy, siyosiy muammolarni □am □al etish imkoniyatini berishga äodir ekanligi shub□asiz. Ayni paytda, ommaviy axborot vositalari, dunyoda "mafkuraviy kurash" yoki "inson ongi va tafakkurini egallash unga ta'sir ḱrsatish" maydoni □amdir. Bugungi murakkab siyosiy mafkuraviy jarayonlar buni tasdiälamoäda. Ommaviy axborot vositalari turli xalälar madaniy □ayotiga, tafakur tarziga, urf—odat, an'analariga, äadriyatlariga □am ta'sir ḱrsatish va ḱproä ta'sir "maydoniga" ega b́lish imkoniyatiga ega. Unga alo□ida e'tiborni äaratish va fuäarolarda unga nisbatan "mafkuraviy immunitetni" shakllantirish □am alo□ida a□amiyat kasb etayotganligini inkor etib b́lmaydi. OAV jamiyatni ma'naviy yangilashdan ḱzlangan bosh maäsad — yurt tinchligi, Vatan ravnaäi, xalä erkinligi va farovonligiga erishish, komil insonni tarbiyalash, ijtimoiy □amkorlik va millatlararo totuvlik, diniy baÄrikenglik kabi milliy Äoya va mafkura bilan suÄorilgan Äoya va maäsadlarni xalä e'tiäodi va buyuk kelajakka ishonchini shakllantirishda, □amda xaläning, millatning ́tda yonmaydigan, suvda cḱmaydigan ́lmas e'tiäodini (I.Karimov) uyÄotishda va äaror toptirishda mu□im rol ́ynaydi. OAV jamoatchilik fikrini uyÄotadi, shakllantiradi, ýnaltiradi va ularni safarbar etish "äuvvatiga" ega. Shuning uchun mamlakatdagi ijtimoiy — siyosiy baräarorlik jamoatchilik fikrining □olatiga yetarli darajada boÄliä b́lib, unda OAV mu□im ́rin tutadi.

2. OAV ning "T́rtinchi □okimiyat" ekanligi. Jamiyat □ayotining demokratiyalashishi.

OAV insonlarni mamlakat ijtimoiy — siyosiy □ayoti bilan uzviy boÄlaydi. ßamda ularni bu jarayonlarga ishtirok etishiga turtki beradi. Shunda "axborotni xolis", "ishonchli", "aniä" b́lishi mu□im. Noxolis, dalillar bilan t́liä tasdiälanmagan, yoki "yolÄon" axborotlar inson □ayotiga, shuningdek, uning ḱlami, axborotni äamrovi darajasiga äarab xalälar, davlatlar ́rtasidagi munosabatlarga salbiy ta'sir ḱrsatadi. Ommaviy axborot vositalarini □aäiäiy "t́rtinchi □okimiyat"ga aylantirish jarayoni □amma joyda □am ancha murakkab kechayotganligi kuzatilmoäda. Xususan, axborot ta□lilida eskicha fikr yuritish ́z ta'sirini saälab turibdi. Eski saräitlardan judo b́lish esa dunyoäarashlar, psixologiya, turli da'volar ́rtasidagi ḱzga ḱrinmaydigan kurashlar bilan birga bormoäda.

Insonlar ega b́layotgan axborotning xarakteri va taräatish usullari tashviäot ḱrinishlariga □am ta'sir etadi va uni belgilab beradi. Axborotning kundalik b́layotgan voäea va □odisalar bilan mos kelishi siyosiy munosabatlarda shaxs faolligini oshiradi. Fuäarolarning mustaäilligini, erkin fikrini yanada musta□kamlaydi. ßozirgi zamonda axborot taräatish texnikalari äisäa muddatda keng auditoriyani äamrab olish imkoniyatiga ega. U ḱproä "chegara" bilmaydigan omilga aylanib äoldi.

Bugun insonlar dunyo axboroti "maydoni" bilan birga yashayapti. Siyosat, siyosiy munosabatlar va jarayonlarni axborot bilan boÄliäligi esa oshib bormoäda. Bu uni □isobga olishni taäozo etadi.

Masalan, ¤zbekiston Respublikasida, □ozirgi paytda jamiyat □ayoti va faoliyatiga OAV rolini faollashtirish äuyidagicha tasavvur etilmoäda. Birinchidan, ommaviy — axborot vositalari imkoniyatini oshirish uchun kerakli sharoitlar yaratish, ularga jamiyatning siyosiy, iätisodiy va ma'naviy □ayotida munosib ́rin berish, jurnalistlar faoliyatini ijtimoiy va □uäuäiy kafolatlash; ommaviy axborot vositalari mamlakatda yuz berayotgan jarayonlarga turlicha äarashlarni erkin va xolis ifodalashga äodir b́lishi,

□okimiyat bilan jamiyat ′rtasida xolis vositachi b′lishi va mu□imi, inson va jamiyat manfaatlarining faol va izchil □imoyachisi b′lishi uchun professional jurnalistlar va ommaviy axborot vositalarini tayyorlash jarayonini k′rib chiäish. Axborot olish, ta□lil äilish, ishlash va yetkazishning zamonaviy usullarini va vositalarini ′zlashtirishda ularga yordam berish; ikkinchidan, OAV faolligini va ularning samarali ishlashiga yordam beradigan mexanizmlarni tartibga soluvchi äonunchilik bazasini takomillashtirishga alo□ida a□amiyat berilmoäda. Bu so□ada muayyan yutuälarga erishildi. ¤zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida OAV so□asida fuäarolarning erkinliklari, □uäuä va majburiyatlari, belgilab ä′yildi. Matbuot t′Ärisida, □amda jurnalistlar faoliyati, axborot olish bilan boÄliä me'yoriy □ujjatlar äabul äilindi.

Demokratik jamiyat äurish vazifalari matbuot va s′z erkinligi tamoyiliga amal äiladi. OAV ni siyosiy äarorlar äabul äilishda bevosita ′rni bor. Shuningdek, axborot siyosati, mamlakat siyosiy rejimi, xarakteri bilan bevosita boÄliä. Masalan, avtoritar va totalitar rejimlar "axborot"ni b′Äish, uni "sir" saälashdan unga "□ukmronlik" äilishdan k′proä manfaatdor. Demokratik jamiyatlar esa axborotni erkin almashish, uning xilma – xilligidan k′proä manfaat k′radi. Bu shu jamiyatlarni yashovchanligini ta'minlab beradi.

Yangi asr, siyosiy munosabatlarni axborot maydoni bilan boÄliäligini yanada oshirishi shub□asiz. Bu □ar bir mamlakat, □amda dunyo axborot markazlari oldida yangi ma'suliyatli vazifalar ä′yadi. OAV takomillashib borgan sari uning xolisligi □am ortib borishi kerak. Mamlakatlar, xalälar ′rtasida ′zaro □amkorlik, ozod va farovon □ayotni, tinchlik va baräarorlikni musta□kamlanib borishiga xizmat äilishi zarur. Ommaviy axborot dunyo □amjamiyati □ayotini boyitishi, uni rang–barang b′lishiga k′maklashishi, xalälarni bunyodkorlik ishlariga safarbar etishi, □uäuäiy, erkin, demokratik jamiyat äurish talablariga mos tushadi.

Xulosa ′rnida, shuni ta'kidlash lozimki, ommaviy axborot vositalari "T′rtinchi □okimiyat" sifatida insonlar ongi, äalbi, dunyoäarashiga, xo□ish – irodasiga ta'sir etishning mu□im omilidir. U mamlakatlar, xalälar □ayotida mavjud siyosiy jarayonlarni shakllanishi va äaror topishida, kishilar irodasini y′naltirishda ′ziga xos "□okimiyat"ga,ta'sir k′rsatish äuvvatiga ega ekanligi bilan xarakterli. OAV insonlarni □okimiyatga nisbatan munosabatini shakllantiradi, ularni siyosiy jarayonlarni amalga oshirishning mu□im sub'ektiga aylanishiga xizmat äiladi. Bu esa axborotning "xolis"ligiga k′p ji□atdan boÄliä b′ladi. Axborot maydonida □am turli siyosiy kuchlar, mamlakatlar, xalälar, sotsial guru□lar bilan boÄliä "manfaatlar", "äarashlar" bir – biri bilan duch keladi. Axborot xolisligi ta'minlanmasa u "xavf–xatar", "beäarorlik" omiliga aylanib äolish e□timoli y′ä emas. Jamiyat siyosiy □ayotini erkinlashtirish vazifalari erkin va mustaäil ommaviy axborot vositalari □ar tamonlama rivoj topishini taäozo etadi. Ular □aäli ravishda □okimiyatning t′rtinchi tarmoÄi b′lishi darkor. (I.Karimov). Bundan keyin □am ommaviy axborot vositalari □ayotimizga kun sayin, chuäurroä kirib boraveradi. ¤zbekiston buni tabiiy □ol deb äabul äilmoäda. Mustaäillik yillarida nashrlar soni k′paymoäda. ßozir mamlakatimizda 490 dan ortiä gazeta va 138 dan ortiä jurnallar chop etilmoäda. Radio va telek′rsatuvlarning □ajmi k′paydi. Ularning jamiyatni rivojlantirish va davlat äurilishida tutgan ′rni ortib bormoäda.

„abul äilingan „onunlar va äonun □ujjatlari ijrosi ustidan OAV jamoat nazoratini ta'minlashda ′ziga xos maväega ega. Shuningdek, OAV davlat va mansabdor shaxslarning faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradigan ′ziga xos mexanizmdir. Ayni paytda OAV □ar bir kishi ′z fikrini erkin ifoda eta olishiga imkon beradigan minbardir. Shuning bilan birga OAV demokratik jarayonlarni amalga oshirish, demokratik äadriyatlarni □imoya äilish, jamoatchilik fikriga kuchli ta'sir ′tkazishga äodir va mamlakatimizda, dunyoda demokratik jamiyat äurish vazifalarini amalga oshirishda mu□im rol ′ynaydi.

Tayanch tushunchalar:

Axborot; Ommaviy axborot vositalari, s′z va matbuot erkinligi, "t′rtinchi □okimiyat", xolis axborot, axborotning jamiyat □ayotiga ta'siri, axborot va demokratiya. Axborotlashgan jamiyat.

Mustaäil ish uchun topshiriälar

1. Axborotni siyosiy □ayot va rejim bilan boÄliäligini ta□lil eting.
2. Axborotlashgan jamiyat deganda nimani tushunasiz?
3. Demokratik jamiyatda axborot rolining oshib borishiga e'tibor berilishining sabablarini aniälang.
4. ¤zbekistonda OAV va uning imkoniyatlari t′Ärisida ′z fikr va mulo□azalaringizni bildiring.

Adabiyotlar

1. ¤zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.; ¤zbekiston, 1992.
2. Karimov I.A. ¤zbekiston XX1 asr b′saÄasida: xavsizlikka ta□did, baräarorlik shartlari va taraäiyot kafolatlari. T.: ¤zbekiston,1998.
3. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xaläni–xalä, millatni–millat äilishga xizmat etsin. T.: ¤zbekiston 1999
4. Karimov I.A. ¤zbekiston XX1 asrga intilmoäda. T.: ¤zbekiston, 1999

5. Karimov I.A "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot– pirovard maäsadimiz" . T.: ¤zbekiston 2000.
6. Karimov I.A. Milliy istiälol mafkurasi – xalä e'tiäodi va buyuk kelajakka ishonchdir. T.: ¤zbekiston, 2000.
7. ¤zbekiston XX1 asrga intilmoäda. T., ¤zbekiston, 2000.
8. Azizx'jaev A.A. Davlatchilik va ma'naviyat. T.: Sharä, 1997.
9. Azizx'jaev A.A. Demokratiya xalä □okimiyati demakdir. T.: 1996.
10. Ergashev I. Taraääiyot falsafasi. Akademiya, 2000.

10—mavzu. Siyosiy yetakchilik

Reja:

1. Siyosiy yetakchilik tushunchasi va tabiati.
2. Siyosiy yetakchilik tushunchasiga doir yondoshuvlar.
3. Siyosiy yetakchilik turlari.
4. ßozirgi dunyoda yetakchilik rivojlanishining yangi tendensiyalari.

1. Siyosiy yetakchilik tushunchasi va tabiati

Siyosiy yetakchilik □odisasiga sotsiologiya, politologiya, psixologiya va bosh?a fanlarda k?plab nazariyalar mavjud. Bu □odisaga ?izi?ish va uni ta□lil etishga intilishning ibtidosi ?adimgi davrlarga borib ta?aladi. Antik davrning mualliflari Gerodot, Plutarxlar □am siyosiy yetakchilik t?Ärisida k?plab mulo□azalar bildirishgan.

Siyosatshunoslik nu?tai nazaridan siyosiy yetakchilik □odisasini ta□lil etishda Abu Nasr Farobiy, Amir Temur, A. Navoiy, N. Makiavellining xizmatlari kattadir. Uning fikricha, siyosiy yetakchi — bu butun jamiyatni jipslashtiruvchi, ijtimoiy tartiblarni sa?lab ?olish va musta□kamlash uchun □ar ?anday vositalarni ?´llovchi □ukmdordir.

Yetakchining volyuntaristik nazariyasini G. Karleyl (1795—1881) va R. U. Emersonlar (1803—1882) ishlab chi?äanlar. Ular fikriga k?ra tarix ?a□ramon, diniy shaxs ijodining ma□sulidir.

Siyosiy fikrlar ta'limotidagi siyosiy yetakchilik nazariyasida F. Nisshe ishlab chi?äan paradigmalar □am mu□im rol ?ynaydi. U oliy biologik tip—etakchi, y?lboshchi inson, ?ayri tabiiy fav?ulotda inson t?Ärisidagi ?oyani asoslashga □arakat ?ildi. ?ayri tabiiy fav?ulotda inson insoniy axlo? normalari bilan chegaralanmagan, yaxshilik va yomonlikdan yu?ori turadi. U oddiy odamlarga, ?ziga ?xshash fav?ulotdagi y?lboshchi insonlar bilan me□ribon, muloyim b?lishi mumkin. U yuksak □ayotiy ?uvvatga egaligi va □okimiyatga b?lgan irodasi bilan bosh?a kishilardan ajralib turadi. U kuchli, irodali, rivojlangan va g?zal insondir.

Yetakchi, y?lboshchilar t?Ärisidagi zamonaviy nazariyalarga G. Tard (1843—1904) ijodi sezilarli ta'sir k?rsatgan. U ijtimoiylashuv t?Ärisidagi nazariya asoschilaridan biri b?lib, □ayotning asosiy ?onunlaridan biri — yetakchi, y?lboshchilarga izdoshlarning ta?lid ?ilishidir, degan ?oyani asoslashga □arakat ?ildi. Jamiyat tara?äiyotining asosiy manbalaridan biri tashabbuskor va noyob shaxslar tomonidan ?ilingan yangiliklar, kashfiyotlardir.

Yetakchi — y?l k?rsatuvchi ma'nosini anglatadi. Bu xususiyatga ega inson bosh?alarga ta'sir eta olishi, muayyan ma?sadlarga erishish uchun ularning birgalikda faoliyatini tashkil eta olish ?obiliyatiga ega.

Siyosiy yetakchilik — siyosiy faoliyat turi b?lib, u ikki tomon ?zaro alo?alarini anglatadi: birinchi tomon — yetakchilar ?z izdoshlarining manfaat va e□tiyojlarini biladilar va bayon etadilar, bosh?a tomon esa, shu manfaatlarni ifodalash va amalga oshirishlari uchun ?z vakolatlarining bir ?ismini ularga i□tiyoriy ravishda topshiradilar.

Zamonaviy politologiyada yetakchilikka doir bir ?ancha yondoshuvlar mavjuddir:

1. Yetakchi — bu bosh?a kishilarga ta'sir etish demakdir. Yetakchi va uning izdoshlari ?rtasidagi ?zaro munosabatlar mavjud b?lib, u yetakchidan guru□ a'zolariga ?arab □ar doim bir tomonlama y?naltirilgan b?ladi.

2. Yetakchilik — bu bosh?aruvchanlik ma?omi, ?arorlar ?abul ?ilish bilan bo?li? b?lgan ijtimoiy pozisiyadir.

3. Siyosiy yetakchilik — bu siyosat bozorida amalga oshiriladigan maxsus tadbirkorlik shaklidir. Bunday ra?obatchilik kurashuvida tomonlar ijtimoiy vazifalarini yechish b?yicha dasturlar bilan almashinadi.

Siyosiy yetakchi — siyosiy jarayonlar bilan birga butun jamiyat, siyosiy tashkilot, yoki □arakatni □am bosh?aradi, vo?ealarning borishi va siyosiy jarayonlar y?nalishini ?zgartira oladi. Siyosiy yetakchilar jamiyatdagi siyosiy jarayonlarni jonlantiradilar, jamiyatning tarixiy rivojlanishini belgilovchi dasturlar, ?oyalarni ilgari suradilar.

2. Siyosiy yetakchilik tushunchasiga doir yondoshuvlar

Siyosiy yetakchiga kuchli iroda, yo?imlilik, ?at'iylik ?obiliyati, intuisiya zarur.

Yetakchilik va y?lboshchilikninng tabiatini tushuntirib berishda xilma—xil nazariyalar mavjuddir. Ulardan biri xarakter nazariyasidir. Ushbu nazariyaning mo□iyati shuki, unda yetakchilik □odisasi shaxsning yuksak xususiyatlari asosida tushuntirib beriladi. Bunday xususiyatlarga ?uyidagilar kiritilgan: ?tkir zakovat, fa□m—farosat, temir iroda, ?ayno? energiya, yuksak tashkilotchilik ?obiliyatlari, kishilarga yo?a olishlik xususiyati, ayni?sa bilimdonlik va ma'suliyatlilikni ?ziga olishga tayyorlik xususiyati. ?ozirgi demokratik davlatlarda siyosiy yetakchilarga xushsur'atlilik, noti?lik xususiyatlari □am asosiy talablar sifatida ?´yilmo?da.

Siyosiy yetakchilarning xarakterli xususiyatlarini ani?lash ma?sadida keng sotsiologik tad?i?otlar ?tkazilgan. Bu tad?i?ot natijalari xarakterlar nazariyasini muayyan darajada inkor etadi, ya'ni

chu?urro? ta□lil ?ilganda yetakchilarning individual xususiyatlari umuman shaxsning barcha ji□atlari va ijtimoiy xususiyatlari bilan umuman olganda mos kelishi ani?langan.

Yana shu narsa ani?lanadiki, shaxsning yetakchilik ?ilishi uchun muayyan xususiyatlari yi?indisi □a?i?atdan □am muayyan darajada rol ?ynaydi. Bu xususiyatlar yi?indisi tarixiy davr va dunyodagi turli—xil davlatlar xususiyatlariga k?ra turlicha b?lishi mumkin.

Bular xarakterlar nazariyasidagi ikkinchi y?nalishni yoki omillik—ta□liliy ta'limotlarni vujudga keltiradi. Bu ta'limot yetakchilarning sof individual xususiyatlarini va muayyan siyosiy ma?sadlarini amalga oshirish y?lidagi xul?—atvorlarning belgilarini ta□lil ?iladi.

Omilli—ta□liliy ta'limot siyosiy yetakchilar nazariyasiga muayyan vaziyat bilan bo?li? ma?sad va vazifalar tushunchasini kiritadi. Siyosiy yetakchining individual xususiyatlari va uning oldida turgan ma?sadlarga erishishga intilishi natijasida siyosiy yetakchining "ikkinchi tabiati" vujudga keladi. Xul?—atvori uslubi ishlab chi?iladi. Siyosiy yetakchining ma?sadni m?ljallash va unga erishish uslubiga muayyan ijtimoiy vaziyatlar ta'sir k?rsatadi.

Yetakchilikning muayyan ijtimoy shart—sharoitlariga bo?li?ligini vaziyatlar ta'limoti yanada rivojlantiradi va asoslab beradi. V. Dall, T. Xilton, A. Gardner va bosh?alar yetakchi □odisasining nisbiyligidan, k?p xilligidan kelib chi?adi. Yetakchi — muayyan vaziyat ma□sulidir. Aynan vujudga kelgan muayyan vaziyatlar siyosiy yetakchilarni tanlab oladi va uning xul?—atvorini belgilaydi. Tarixda tasodifiy yetakchilar b?lmaydi. □ar bir yetakchi ?z davrining, tarixiy vaziyatining ma□sulidir. Iskandar Zul?arnayn, Oliver Kromvel, Chingizxon, Amir Temur, Jaloliddin Manguberdilar □am ?z davrining yetakchilari edilar. Ammo, bir—birlaridan far? äiladilar.

Sh?ro tuzumining in?irozi B. Yelsin, I. Karimov, N. Nazarboyev, A. Akaev va bosh?a yetakchilarni ilgari surdi. Ular eski totalitar tuzumni yemirish va demokratik jamiyatni barpo etish sari xal?ni yetakladilar. Siyosiy yetakchiga ?´yiladigan talablar mavjud davlatning in?iroz □olatida, yoki bar?aror rivojlanishda ekanligiga □am bo?li?dir.

Vaziyatlar ta'limoti siyosiy yetakchining individual xususiyatlarini rad etmaydi, lekin ularni mutla?lashtirish □am no?rin deb □isoblaydi va siyosiy yetakchini muayyan siyosiy vaziyatlar □osilasi deb ?araydi. Vaziyatlar ta'limotiga ani?lik kiritish, rivojlantirish va sifat ji□atlaridan boyitish natijasida siyosiy yetakchilikni, uning izdoshlari va tarafdorlari yordamida tushuntirish ta'limoti vujudga keldi.

Zamonaviy politologiyada tarafdorlar tushunchasi keng ?amrovli b?lib, siyosiy faollardan tash?ari yetakchining saylovchilari, shuningdek u bilan ?zaro munosabatda b?luvchilar □am bu tushuncha mazmuni tarkibiga kiritiladi. Ularni ta□lil ?ilish siyosiy yetakchining xul?—atvorini, ?abul ?iladigan ?arorlarini oldindan bilish imkoniyatini beradi.

Bunday yondoshuvning afzalligi shundaki, yetakchilik ra□bar va tarafdorlar ?rtasidagi maxsus munosabatlar sifatida ?araladi.

Yetakchi bilan munosabatlarning shakllanishi va amal ?ilishida siyosiy faollarning roli kattadir. Aynan tarafdorlar uning shaxsiy sifatlari va imkoniyatlarini yetarli ba□olay oladilar, uni ?´llab—?uvvatlash kompaniyasini tashkil ?iladilar. Ular vositasida ayni?sa ularning ma?sad va ?arashlariga, shuningdek saylovchilarning kayfiyatlariga ta'sir k?rsatadi. Siyosiy yetakchilarni tarafdorlar, manfaatlarining ifodachisi sifatidagi bunday ?arash birmuncha kamchiliklarga □am egadir. Ushbu nazariya va vaziyatlar ta'limoti □am siyosiy yetakchining □okimiyatni egallagandan keyingi faoliyatidagi musta?illikni, faollikni tushuntirib bera olmaydi. Tarix sabo?lari k?rsatadiki, k?pgina siyosiy ra□barlar, uni □okimiyat tepasiga keltirgan ?atlamlar va guru□lar manfaatlariga ?arshi ?aratilgan faoliyat yuritganlar.

Buni Stalin faoliyatida ya?äol k?rishimiz mumkin. U □okimiyatga chi?äandan keyin ?n besh yil davomida ?zini □okimiyat tepasiga keltirgan bolsheviklarni deyarli butunlay, bundan tash?ari ?z partiyasi a'zolarining yarmini y?ä äildi. Bunga ?xshash □olni A. Gitlerda □am k?rishimiz mumkin. U □am ?zini □okimiyat tepasiga keltirgan eski nasistlar partiyasi a'zolarini deyarli butunlay y?ä äildi.

Bu va k?pgina dalillar k?rsatadiki, yetakchi va tarafdorlar ?zaro ta'sirini ikki tomonlama y?naltirilgan □arakat sifatida ?arash kerak. Yetakchilar ?z ijtimoiy tayanchlarini muayyan darajada ?zgartirishlari mumkin. Bunday □ol ayni?sa avtoritar va totalitar siyosiy tuzumlarda fojiali tus olishi mumkin.

Siyosiy yetakchilik tabiatini tushuntirish murakkab va uni bir xilda izo□lash, uning sub'ektiv mexanizmlarini psixologik ta'limotlar, xususan psixoanalitika nazariyasi tushuntirib beradi. Uning asoschisi Z. Freyddir. Siyosiy yetakchilik asosida sensual xarakterdagi mayllar yotadi. Sublimatsiya, bosh?a □olatga ?tish jaryonida, u ijodiy faoliyatga jumladan siyosiy yetakchilikka □am intilish sifatida namoyon b?ladi. K?pgina kishilarda ra□barlik lavozimlarini egallash sub'ektiv — kompensatorlik vazifasini bajaradi. Turli xil kamchiliklarga y?l ?´ymaslik, nomukamallik □issiyotini yengishga yordam beradi. Muayyan psixologik e□tiyojlar siyosiy yetakchiga b?ysunishga majbur etadi. Siyosiy yetakchilikning psixoanalitik nazariyasi rivojiga Frankfurt maktabi vakillari E. Fromm va T. Adorno sezilarli □issa ?´shdilar. Ular avtoriritarizmga moyil b?lgan va □okimiyatga intiluvchi shaxs tipini ani?ladilar. Bunday shaxs noso?lom, ya'ni oilaviy nevroz □olatini kelitirib chi?aruvchi sharoitlarda shakllanadi. Kishi bunday sharoitlarda ularning □ammasidan □ukmronlik yoki b?ysunish munosabatlariga ?ochishga intiladi. Yetakchilik—avtoritar shaxs uchun ?zining notekis kayfiyatlaridan □oli b?lishga va ?z irodasiga bosh?alarni b?ysundirishga imkon beradigan psixologik e□tiyojdir. Bosh?alar ustidan cheksiz □ukmronlik ?ilish, bunday kishiga ?ziga xos sarxushlik baxsh etadi. U ?ziga xos sadizm, z?ravonlik, shaklidir. Shu bilan bir va?tda avtoritar shaxs mazoxistik xususiyatga

□am egadir, ?zidan z?rro? kuch bilan t?änashganda unga sajda ?iladi. Bosh?alarning kuchsizligi unda ?azablanish, ularni tax?irlash kayfiyatlarini tu?diradi.

Bunday □ul?—avtor shakli psixologik ma'noda kuchlilikning emas, kuchsizlikning namoyon b?lishidir. Avtoritar shaxs □a?äoniy kuchga ega b?lmasdan, bosh?a kishilar ustidan □ukmronlik ?ilish vositasida u kuchga ega b?lishga ?zini ishontirishga □arakat ?iladi. Bunday shaxs irrasionaldir, mistikaga moyildir va birinchi navbatda xissiyotlar asosida ish yuritadi, tenglik va demokratiyaga to?at ?ila olmaydi. Bosh?a barcha kishilarni kuchli—kuchsiz munosabatlari vositasida idrok etadi.

3. Siyosiy yetakchilik turlari

Siyosiy yetachilikning turli xil izo□lari majmui uning turli xil tomonlarini k?rishga imkon beradi, lekin ushbu □odisani yaxlit □olda aks ettira olmaydi. Ushbu vazifani □al etish, siyosiy yetakchilikni kompleks ta□lil ?ilish amalga oshiradi. U yetakchilikning 4 asosiy xususiyatlarini □isobga oladi: yetakchining xarakter □ususiyatlari, u bajarishi lozim b?lgan vazifalar, uning izdoshlari va ularning ?zaro xarakati tizimi, yetakchi va ?zaro munosabat mexanizmi. Lekin yetakchilikning universal ta'limotini yaratish mumkin emas. Sababi, bu vo?elikning ?zi namoyon b?lishiga, vazifalariga, tarixiy davr, siyosiy tizim xususiyatlariga k?ra xilma—xildir. ?ozirgi zamon politologiyasida siyosiy yetakchilar u yoki bu mezonlarga k?ra xilma—xil turlarga ajratiladi.

Ra□barning ?΄l ostidagilarga munosabatiga k?ra, u avtoritar va demokrat yetakchilarga ajratiladi. Avtoritar yetakchilik tan□o y?naltirilgan ta'sir etish xususiyatiga ega b?lib, u sanksiyalar, kuch ishlatishni nazarda tutadi. Demokratik yetakchilik ra□bar tomonidan guru□ yoki tashkilot barcha a'zolarining fikrlari, manfaatlarini □isobga olishda, ularning bosh?arishda ishtirok etishda ifodalanadi.

Ushbu klassifikatsiya ?zining kamchiliklariga ?aramasdan uni ?΄llashda oddiy va ?ulaydir. Birinchi turdagi yetakchilik asosida odatlar, ikkinchisida tafakkur, uchinchisida e'ti?od va xissiyotlar yotadi. Ushbu klassifikatsiya asoschisi M. Veber xarizmatik yetakchilikni ta□lil etishga alo□ida e'tibor beradi. U yetakchilikning ushbu turini in?iroz davrida jamiyatning yangilashning mu□im □arakatlantiruvchi kuchi sifatida ?araydi, chunki xarizmatik do□iy obr?—e'tibori ?tmish bilan bo?li? b?lmasdan, u ommani ijtimoiy yangilanish vazifalarini yechishga safarbar etishga ?odirdir. Jamiyat tara?äiyotidagi nisbatan tinch davrda esa tarixiy an'analarini avaylab— asrovchi va zaruriy islo□otlarni amalga oshiruvchi rasional—legal yetakchilar maydonga chi?adi. Umuman olganda k?pgina davlatlar tarixida siyosiy yetakchilar turlarining almashinuvida muayyan ketma—ketlik kuzatiladi. Do□iy — asoschi, xarizmatik, an'anaviy yetakchi — ?΄ri?chi bilan, u esa ?z navbatida islo□otchi—?onunchi bilan almashinadi.

Yetakchilikning mumtoz, deb □isoblash mumkin b?lgan uch turini M. Veberning "Siyosat — □am mayl, □am kasb sifatida" ma?olasida bergan legitimlikning uch turiga asoslanadi:

An'anaviy yetakchilik. Yetakchilikning bu turlari an'analar, marosimlar, odat kuchi kabi mexanizmlarga tayanadi. Itoat ?ilish odati an'analarning mu?addasligiga va □okimiyatning meros tari?asida ?tishiga asoslangan. Yetakchilikning bu turi do□iylar, o?so?ollar, sho□lar bosh?aruvi uchun xosdir.

Xarizmatik yetakchilik. ßukmdor — yetakchining ?udratiga xal?ning cheksiz ishonchiga asoslanadi.

Rasional—oshkora yetakchilik. Yetakchilikni saylashning tartibi, unga muayyan □okimlik vakolatlarining o?illigi, ?onuniyligi t?Ärisidagi tasavvurlarga asoslanadi.

Amerikalik politolog Robert Taker siyosiy yetakchilikning uch turini ajratib k?rsatgan:

Konservatorlar. Jamiyatni shu □olatida sa?lab ?olishga ?aratilgan faoliyat olib boriladi.

Reformatorlar. ßokimiyat tarkibini keng ?amrovli islo□otlar vositasida tubdan ?zgartirishga intiladilar.

In?ilobchilar. Odatda ?urol kuchi bilan bosh?a ijtimoiy tuzumga tez, sakrash or?ali ?tishni rejalashtiradi.

Zamonaviy politologiyada yetakchilarning 4 ta yi?ma obrazi ?΄llaniladi: bayro?dor yoki buyuk inson, xizmatchi, savdogar va ?t ?chiruvchi. Yetakchi bayro?dorni vo?e'likni shaxsiy idrok etish, ommani jalb etishga ?odir b?lgan ?oyalar, ideallar ajratib turadi Bunday turga Martin Lyuter Kingni kiritish mumkin.

Xizmatchi—etakchi □am ?z tarafdorlari va saylovchilarning manfaatlarini ifoda etishga intiladi va ular nomidan ish k?radi. Savdogar—etakchi uchun ?zining ?oya va rejalarini chiroyli ?ilib k?rsatish, fu?arolarni ularning afzalligiga ishontirish, ularni bu ?oyalarni sotib olishga jalb etish xosdir. Va ni□oyat, ?t ?chiruvchi yetakchi eng dolzarb ijtimoiy muammolarga, davrning muxim talablarini m?ljalga oladi. Uning xatti—□arakatlari konkret vaziyatga k?ra ani?lanadi. Real □ayotda bu 4 obrazdagi yetakchilar alo□ida □olda uchramasdan, siesiy arboblarda aralashgan □olda uchraydi.

Yetakchilar klassifikatsiyalashning bosh?a konsepsiyalari □am mavjuddir. Yetakchilar turining xilma—xilligi, ularning faoliyatlari y?nalishlarining boyligi □al etiladigan vazifalarning kengligi bilan bo?li?dir.

Yetakchining funksiyalari — uning faoliyatining bosh y΄nalishlaridir. Ularning mi?dori siyosiy tartibot, fu?arolik jamiyatining yetukligi, a□oli turmush darajasi kabi omillarga bo?li?.

Adabiyotlarda yetakchilikning asosan ?uyidagi 6 funksiyasi k?rsatiladi:

1. Jamiyatni jipslashtirish va birlashtirish. Yetakchi ?zida va bosh?a davlatlar bilan munosabatda milliy birlikni gavdalantirishi va namoyish ?ilishi, fu?arolarni umumiy ma?sadlar va ?adriyatlar y?lida birlashtirishi, Vatanga, davlatga, xal?äa xizmat ?ilishda ?rnak b?lishi lozim.

2. Eng ma?bul siyosiy ?arorlarni ishlab chi?ishi va ?abul ?ilishi. Yetakchilar xatolar ?ilishdan kafolatlanmagan b?lsa □am, k?pincha yaxshi sa'yi—□arakatlar k?rsatmasa □am, baribir ijtimoiy vazifalarni □al ?ilishning eng ma'?ul y?lini topa olishlik ?obiliyatlari odatda ularning ra□barlik lavozimlarini egallashlarini o?laydi.

3. Ijtimoiy □akamlik va patronajlik,?´ri?chilik,, ommani ?onunsizlikdan, amaldorlarning ?zboshimchaligidan ximoya ?ilish, tartibot va ?onunchilikni nazorat, ra?batlantirish va jazolash choralari bilan sa?lab turish.

4. ßokimiyat va ommaning mulo?ot, siyosiy va □issiy alo?a kanallarini musta□kamlash va shu bilan fu?arolarning siyosiy ra□barlikdan begonalashuvining oldini olish. Ommaviy axborot vositalari, ayni?sa televidenie, shuningdek saylovchilar bilan ?zaro uchrashuvlar va bosh?a tadbirlar or?ali prezidentlar va bosh?a siyosiy ra□barlar xal? bilan bevosita alo?ada b?lishi uchun keng imkoniyatlarga ega b?ladilar.

5. Yangilanish tashabbuskori b?lish, optimizm va ijtimoiy energiyani t?plash, ommani siyosiy ma?sadlarini amalga oshirishga safarbar ?ilish. Yetakchi xal? an'analarini avaylab asrashi, ?z va?tida yangiliklarni il?ay olishi, jamiyat tara?äiyotini ta'minlashi, xal?da ijtimoiy ideallar va ?oyalarga ishonch uy?otish lozim.

6. Tizimni legitimlashtirish. Bu funksiya asosan totalitar jamiyat yetakchilariga xosdir. Siyosiy rejim tarixiy xal? an'analarida va demokratik tartiblarida ?z—?zini o?lay olmaganida, u buni xarizmatik yetakchining alo□ida xususiyatlaridan izlashga □arakat ?iladi. Bunda yetakchilarning ?obiliyatlari xaddan tash?ari b?rttiriladi.

4. ßozirgi dunyoda yetakchilik rivojlanishining yangi tendensiyalari

ßozirgi dunyoda yetakchilik rivojlanishida beshta tendensiya shakllandi:

1. Milliy yetakchilar global muammolarni endilikda chetlab ?ta olmaydilar. Ular ?z ichki siyosatlarini umumja□on, global jarayonning bir ?ismi sifatida ?arashlari lozim b?ladi;

2. Norasmiy yetakchilarning roli va ta'siri ortib borishi;

3. Yetakchilar faoliyati i?tisodiy va ijtimoiy muammolarni □al ?ilishga k?pro? jalb ?ilinyapti. Bu — yetakchi faoliyati bilan bo?li? ravishda u yoki bu millat turmush darajasining ortishida namoyon b?lyapti, ?z navbatida bu faoliyat davomiyligi □am ortyapti.

4. Yetakchi — ?a□ramon va yetakchi — anti—?a□ramon kabi siyosatchilarning paydo b?lishi e□timoli kamayyapti.

5. ßokimiyatlar b?linishi va fu?arolik jamiyati chegaralarining kengayishi □isobiga siyosiy yetakchi □okimiyati □am cheklanyapti.

ßar bir mamlakatda yetakchilarni yetishtirib beruvchi kadrlar tayyorlash tizimi mavjud. U jamiyat siyosiy tizimi ma?sadlari, siyosiy mafkura ?adriyatlari bilan chambarchas bo?li?. Shunga k?ra kadrlar tayyorlash tizimlarini uchga jaratish mumkin:

1. Liberal—demokratik tizim: Uning ikki k?rinishi mavjud: ?arbiy va shar?iy.

2. Totalitar. Unda yetakchiga, tizimga va mafkuraga sodi?lik alo□ida ?adrlanadi.

3. Teokratik tizim. Diniy mafkura amal ?iladigan mamlakatlarda mavjud.

Siyosiy yetakchining ijtimoiy a□amiyati t?Äridan— t?Äri siyosiy madaniyat darajasi va ommaning faolligi bilan bo?li?dir. Faol siyosiy madaniyatning, bar?aror demokratik an'analarning mavjudligi, davlat tomonidan nazorat ?ilinmaydigan fu?arolik jamiyati va siyosiy mu□olifatning borligi zaif yetakchilar uchun imkoniyatlarni kamaytiradi, turli xil ?zboshimchalikning, □okimiyatni suiste'mol ?ilishning oldini oladi va shu bilan birga siyosatda individual ?obiliyatlar va talantlarni namoyon ?ilishga keng y?l ochib beradi.

Tayanch tushunchalar

Siyosiy yetakchilik, siyosiy yetakchilik turlari, an'anaviy yetakchilik, xarizmatik yetakchilik, rasional — oshkora yetakchilik, siyosiy yetakchi, konservator, reformator, in?ilobchi, siyosiy yetakchilik rivojlanishining yangi tendensiyalari.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Ma'ruzadan olgan ma'lumotlaringiz asosida birorta siyosiy yetakchining siyosiy ?iyofasini ta□lil ?ilib bering. Tanlagan ?a□ramoningizning belgilari, siyosiy dasturlari, faoliyatiga e'tibor bering.

2. ¤zingizni siyosiy yetakchi, deb tasavvur ?iling. ¤z dasturingiz Sizni ?ˊllab—?uvvatlovchi ijtimoiy ?atlamlar t?Ärisida ma'lumot bering.

ADABIYoTLAR

1. ¤zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — T., "¤zbekiston", 1998.
2. Karimov I. A. Amir Temur — faxrimiz, ?ururimiz. T., "¤zbekiston", 1996.
3. Barkamol avlod — ¤zbekiston tara?äiyotining poydevori. Toshkent: ¤zbekiston. 1997.
4. Bazarbaev B. Fenomen politicheskogo liderstva. T., "¤zbekiston", 1993.
5. Blondel J. Politicheskoe liderstvo. Moskva.1992.
6. Veber M. Izbrannie proizvedeniya. Per. s nem. Moskva.1989.
7. J?raev N. Agar ogo□ sen...". Portretga chizgilar. T., "Shar?", 1998.
8. Levitin L., Karlayl D. Islom Karimov — Yangi ¤zbekiston Prezidenti. T., "¤zbekiston". 1996.
9. Ilin M. V., Koval B. I. Lichnost v politike. Kto igraet korolya?,, Polis". 1991 №6.
10. Mills R. Vlastvuyuxaya elita. M.: 1959.
11. Pugachev V. P., Soloveev A. I. Vvedenie v politologiyu. Uchebnik dlya Vuzov. — M., "Aspekt press", 1999.
12. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar sha□ri. — T., "Xal? merosi", 1993.

11–mavzu. Siyosat va millatlararo munosabatlar

Reja:

1. Millat tushunchasi.
2. Siyosiy jarayonlar va milliy munosabatlar.
3. Milliy munosabatlarni bar?arorlashtirishning siyosiy y?li.

1. Millat tushunchasi

Siyosat va millatlararo munosabatlar masalasi politologiyada mu□im mavzulardan birini tashkil ?iladi. Chunki □ar ?anday davlatda □am millatlararo munosabatlarni bar?arorlashtirmasdan turib, tara?äiyotga erishib b?lmaydi. Millatlararo mojarolar albatta mu?arrar ravishda □atto tara?äiy etgan mamlakatlarning □am rivojlanishiga zarba beradi. Shuning uchun □am bu mavzuni ?rganish dolzarb. Millatlararo munosabatning mo□iyatini, uning bar?arorlashtirish omillari □a?ida fikr yuritishdan oldin millat tushinchasining mo□iyatini tushinib olish ma?sadga muvofi?dir.

Millat tushunchasini ani?lashga turlicha yondashuvlar mavjud b?lib, ularning mualliflari uning turli ?irralarni ochib berishga e'tiborlarini ?aratganlar. Jumladan, ingliz faylasufi Ernest Gellner, millatni "inson yaratgan, u inson ishi va ongining ma□suli" F?arang: Voprosi filosofii, №7, 1989, 124F, rus olimi L. Ionning fikricha "millatga mansublik insonga tu?ilishdan beriladi va uning butun □ayoti davomida ?zgarmay ?oladi. U jins kabi musta□kamdir..."F ?arang: "Voprosi filosofii"№12, 1990, 10–betF; □atto bu fikrlarga ?arshi fikrlar □am ilgari surilmo?da. Jumladan rus olimi V. A. Tishkovning fikricha "Millat ilmiy tushincha emas, bu siyosiy shior va safarbarlik vositasidir" F?arang: sotsialogicheskiy issledovaniya, №1, 1997, 52–betF

¤zbekistonda millat tushunchasiga turli fikrlar bildirilib kelinmo?da. Ammo, sobi? sh?rolar davrida "millatga ta'rif berishda sinfiy nu?tai nazardan ?arashlar ustivor edi. Buning o?ibatida sinfiy manfaatlar milliy manfaatlardan ustivorlikka ega b?lib keldi.

Aslida yu?orida keltirilgan bir ?ator mualliflarda bosh?a mavjud nazariy materiallarni ?rganish asosida ?uyidagi xulosalarni ?ilish mumkin:

Birinchidan millat insoniyat va jamiyat tara?äiyotining □osilasi □isoblanadi. Uning shakllanishida moddiy omillar xususan xudud, davlat, i?tisodiyot mu□im rol ?ynagan b?lsa □am, ular millatning t?li? mo□iyatini ochib berolmaydi. Ular insonning ?zaro ya?inlashishida ?zining ta'sirini ?tkazgan. Ammo, millatni birlashtiruvchi narsa ma'naviy omillar □isoblanadi. Xususan, ru□iyat, til, ma'naviyat, urf–odat, an'ana, ?adriyatlardir;

Ikkinchidan, millat tushunchasini ta'riflashda sinfiy yondashuv, uning chinakam kuch, ?udratini xas–pushlash □isoblanadi. Chunki, insoniyat va ja□onning bir ?ator rivojlangan mamlakatlari tajribalari k?rsatadiki, sinflar ?rtasida ziddiyatlar, ?arama–?arshiliklar zamini moddiy manfaatdorlik bilan bo?li?. Mamlakatlarda aksariyat a□olining moddiy extiyojlarini ta'minlash ?zaro ?arama–?arshiliklarni □am s?nib borishiga olib keladi. Ammo milliy manfaatdorlik, (?z tili, ma'naviyat, urf–otadlar, an'analar, ?adriyatlarni, ?zlikni sa?lab olishga intilish) moddiy e□tiyojlar t?la ?ondirilgan sharoitlarda □am sa?lanib ?oladi;

Yu?oridagi fikrlarga asoslanib millatga ?uyidagicha ta'rif berish mumkin: millat, til, ma'naviyat, milliy ?zlikni anglash ruxiyati, urf–odatlar, an'analar, ?adriyatlar asosida muayyan xududda yashovchi kishilarning etnik birligiga aytiladi. K?rinib turibdiki bu ta'rifda ma'naviy omillarga ustivorlik berilgan. Buning asosiy sababi shuki, i?tisodiy e□tiyojlarni ?ondirish manfaatlaridan kelib chi?äan □olda etnik birlik vujudga keladi. Ammo u, ma'naviy omillarning "y?ä" b'lishiga ?z ta'sirini ?tkazaolmaydi. Chunki ma'naviy omillarni kishilarni etnik birlikka birlashtirib ularni "tash?i" □avf–xatarlardan ogo□ ?ilib turadi. Shu ma'noda □am u millatni inson kabi doimo tara?äiy etib takomillashib borishida yetakchi ?rin egallab kelaveradi.

2. Siyosiy jarayonlar va milliy munosabatlar

Millatlar mavjudligi ularning ?ziga xos siyosiy manfaatlarining mavjudligini □am bildiradi. Ana shu manfaatlarning ?aysi darajada amalga oshganligini jamiyat □ayotidagi siyosiy jarayonlar □olatida ?z ifodasini topadi. Siyosiy jarayonlar siyosiy institutlarning ishlashi va ularning jamiyat siyosiy □olatini bar?aror ishlashini ta'minlash ijtimoiy guru□lar, shu jumladan millatlar ?rtalaridagi munosabatlarning bar?aror rivojlanishiga ?zining ijobiy ta'sirini k?rsatadi. Agar davlat □okimiyati tarmo?larining bar?aror ishlashi buzilsa, albatta u barcha munosabatlar, shu jumladan milliy munosabatlarning buzilishiga □am olib keladi. Yoki davlat ?z faoliyatida millatlarning siyosiy manfaatlarini xususan ?zaro tengligini kafolatlay olmasa, u yoki bu millatning davlat □okimiyatida ishtirok ?ilishini tashkil ?ilaolmasa jamiyat □ayotida siyosiy tanglik vujudga keladi.

Demak, siyosiy jarayonlar, siyosiy □okimiyat, siyosiy partiyalar va □arakatlarning ?zaro munosabatlarining □olati bilan bo?li? b?lgan tushuncha □isoblanadi. Bu jarayonlarga millatlar va ular ?rtasidagi munosabatlar □am bo?li? b?ladi. Chunki millatlararo munosabatlarni bar?aror rivojlantirishni tashkil ?ilmasdan turib siyosiy jarayonlarning bar?aror rivojlanishini tashkil ?ilib

b?lmaydi. Agar sobi? sh?rolarning tatalitar tuzumi sharoitidagi siyosiy jarayonlar olatiga nazar tashlaydigan b?lsak, milliy manfaatlar davlat manfaatlariga b?ysundirilgan edi. U yoki bu millatning ?z manfaatlarini ?rtaga ?´yishi davlatga ?arshi ?aratilgan arakat sifatida baolanar edi. Shuning uchun davlat bunday arakatlarni kuch ishlatib b?lsa am "tinchitishga" xarakat ?ilar edi. Ammo, davlatning bunday arakatlari milliy jarayonlarning butunlay y?ä b´lib ketishiga olib kelmadi, aksincha zimdan bu jarayon katta kuch sifatida shakllanib keldi va davlat okimiyatining ichidan yemirilish jarayonini tezlashtirdi.

Bu achchi? "tajribadan" kelib chi?adigan xulosa shuki, davlat jamiyatida b?ladigan munosabatlarning tabiiy rivojlanish ?onunlariga asoslangan olda ´zining faoliyat y´nalishlarini belgilab olishi zarur.

Ayniäsa, millatlararo munosabatlarni baräaror rivojlanishi uchun ar bir millatning siyosiy manfaatlarini isobga olish davlat siyosatida ustuvor b´lishi amaliy aamiyatga egadir. Shuning bilan birga millatlararo munosabatlarga siyosiy tus aerish xatarli ekanligini am esdan chiäarmaslik lozim. Ya'ni millatlarning ´zaro munosabatlarida yuzaga kelishi mumkin b´lgan u yoki bu salbiy olatlar davlat okimiyatini ä´lga kiritish uchun kurash darajasiga k´tarilmasligi kerak. Chunki bunday jarayon albatta davlatni alokatga va millatlar manfaatlarini paymol b´lishiga olib keladi. Siyosiy jarayonlarning rivojlanishi millatlararo munosabatlarning bar?aror tara?äiyot etishga xizmat ?ilishi lozim. Au esa ´z navbatida butun jamiyatning baräaror taraääiy etishiga xizmat äiladi.

3. Milliy munosabatlarni baräarorlashtirishning siyosiy y´li

Millat mavjud ekan, albatta milliy masala am, millatlar ´rtalarida turli munosabatlar am mavjud b´ladi. Milliy masala deganda turli millat va elatlarning ´zaro munosabatlarida zarur etiyojlarni äondirishga t´säinlik äiluvchi olatlarning ?zaga kelishi tushuniladi. Ular k´p millatlar yashaydigan mamlakatlarda u yoki bu millatlarning manfaatlarini isobga olmaslik olatlaridan eelib chiäadi.

Milliy munosabatlar esa turli millatlar yashaydigan mamlakatlarda ular ´rtasida moddiy va ma'naviy soada ´zaro yordamlashish, boyish, almashish va ijobiy ma'nodagi ta'sir k´rsatish oräali namoyon b´ladi. Adolat va äonun ustuvorligi äaror topgan mamlakatlarda milliy masala baram topishi mumkin. Ammo milliy munosabatlar mavjud b´lib äolaveradi. U millatning abadiyligi va ular manfaatlarining saälanib äolishi bilan boÄliädir. T´Äri, milliy manfaatlarni t´la äondirish juda murakkab isoblanadi. Chunki etiyojlar millatlarning ´zi kabi ´sib boradi, uning t´xtashi milliy taraääiyotning t´xtaganligini am bildiradi. Shuning uchun am milliy munosabatlarni baräarorlashtirishning:

Birinchi va asosiy y´li davlat siyosatida barcha millatlarning etiyojlarni isobga olish isoblanadi;

Ikkinchidan, äabul ?ilinadigan ?onunlar va ?arorlarda barcha millatlarning tengligi, ularning barcha yaratiladigan moddiy va ma'naviy boyliklardan teng foydalanishi kabilar ?z ifodasini topishi lozim;

Uchinchidan, k?p millatli davlatlarda ?andaydir sabablar xususan tash?i kuchlarning aralashuvi yoki ?zlarini millatparvar ?ilib k?rsatuvchi aslida ?zining jirkanch ma?sadlarini amalga oshirish y?lida ataylab millatlararo munosabatlar omilidan foydalanishga intilishga urinuvchi ichki kuchlarning aybi bilan am yuzaga kelishi mumkin b?lgan millatlararo mojarolarni al ?ilishda siyosiy vositalardan foydalanish y?lidan borish zarur b?ladi. Chunki milliy mojarolarni al ?ilishning kuch ishlatish y?li xech ?achon ?zining ijobiy natijasini topmagan. Aksincha, kuch ishlatish y?li — bu davlat alokatga, millatlarni jaolatga olib keluvchi eng xatarli y?li isoblanadi. Shuning uchun am agar millatlararo mojarolar kelib chu?äuday b?lsa, uni al ?ilishning yagona y?li siyosiy vositalardan foydalanish isoblanadi.

K?rinib turibdiki, millatlararo munosabatlar nioyatda murakkab isoblanadi. Shu boisdan am davlat faoliyatida milliy siyosat ustuvor y?nalishlaridan biri b?lib kelgan va shundan b?lib ?olaveradi.

Milliy siyosat deganda davlat tomonidan jamiyatdagi turli millatlar va etnik gurularning rivojiga, millatlararo munosabatlarni takomillashtirishga va shu asosida bar?aror rivojlanishi tashkil ?ilishga ?aratilgan ani? ma?sad asosida olib boriladigan faoliyat tushuniladi.

Milliy siyosatda barcha millat va etnik gurular manfaat amda extiyojlarning ?ondirilishi adolatli tashkil ?ilingan b?lsa, millatlararo mojarolar kelib chiämasligi uchun imkoniyat yaratilgan b?ladi. Bu ?z navbatida jamiyatning bar?aror rivojlanishining muim kafolatlaridan biri isoblanadi.

Tayanch tushunchalar

Millat, til, ma'naviy omillar, xudud, davlat, milliy ?zlikni anglash, millat tushunchasiga ?arashlar, siyosiy jarayon, siyosiy munosabatlar, siyosiy institutlar, siyosiy manfaatlar, milliy munosabat, davlat faoliyati, milliy masala, milliy etiyoj, milliy manfaat, millatlararo mojarolarni al ?ilish, siyosiy y?l, siyosiy vosita, milliy siyosat ustuvorligi.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Millat tushunchasiga äanday ta'riflar berilgan?
2. Siyosiy jarayonlar bilan milliy munosabatlar ´rtasidagi aloäadorlik nimalarda ´z ifodasini topgan?

3. Millatlararo mojarolarni □al etishning siyosiy vositalari nimadan iborat?

ADABIYoTLAR

1. Karimov. I. A. ¤zbekiston: milliy isti?lol, i?tisod, siyosat, mavkura. T., "¤zbekiston", 1993. 35—48, 80—82, 162, 165, 174 betlar.

2. Karimov. I. A. Odamlar bir—birlarini ?ldirmasinlar.—(literaturnaya gazetasining Muxbiri savollariga javoblar) —¤zbekiston adabiyoti va san'ati, 16— avgust 1991 yil

3. Karimov. I. A. ¤zbekiston XXI asr b?sa?asida: □avfsizlikka taxdid, bar?arorlik shartlari va tara?äiyot kafolatlari. — T., "¤zbekiston", 1997, 69—137 betlar.

4. Karimov I. A. Jamiyatimiz mafkurasi xal?i—xal?, millati—millat ?ilishga xizmat etsin. T., "¤zbekiston", 1998.

5. ßushyorlikka da'vat. Prezident Islom Karimovning ¤zbekiston milliy axborot agentligi muxbirining savollarga javoblari.—Xal? s?zi, 25—iyun, 1999.

6. Aytmatov Ch. Ja□annam uzra ?ar?alar faryodi. Bir yil ?tgach ?sh □a?ida ?ylar — ¤zbekiston adabiyoti va san'ati, 9—avgust, 1991.

7. Otamuratov S. Millat, Milliy ong, Milliy ?urur, ¤zbek millatining ?z—?zini anglashi. (Ma?ollar).— Musta?illik izo□li ilmiy—ommabop lu?at. T., "Shar?"; 1998. 120—121, 133—135, 142—144, 154—155 betlar.

8. Otamuratov S., Ergashev I., Akramov Sh., ?odirov A. Politologiya (?äuv ?´llanmasi). T., "¤zbekiston", 1999, 115—129 betlar.

12—mavzu. Siyosat sub'ekti: guru□lar va äatlamlar

Reja:

1. Siyosat sub'ekti tushunchasi.
2. Siyosiy sub'ektlar: guru□lar va äatlamlar.
3. ¤rta mulkdorlar äatlami va siyosiy baräarorlik.

1. Siyosat sub'ekti tushunchasi

Siyosat □ayotning ´ziga xos mu□im so□asi □isoblanadi. ßamma insonlar □am siyosat bilan shuÄullanavermaydi. Ayrimlar siyosiy faoliyat bilan unchalik äiziämasalar, ayrimlar esa u bilan äiziäishga vaät topolmaydilar. Ayni paytda shunday odamlar □am borki siyosatdan "chetda " turishni istaydilar yoki siyosatni sirli, tushunarsiz bir so□a deb □isoblaydiganlar □am topiladi. Ammo, siyosatga b´lgan munosabat inson yoshi bilan boÄliä □olda ´zgarib boradi. Inson ´z me□nat(kasb)i faoliyatidan äat'iy nazar vaäti bilan unga äiziäish paydo b´lishi va siyosiy faoliyat bilan bevosita, faol shuÄullanishi, uning ishtirokchisiga (sub'ektiga) aylanishi □am tabiiy jarayondir.

Xaläimizda shunday dono fikr bor "ßar bir kishi siyosat bilan shuÄullanishi kerak, aks □olda siyosat u bilan shuÄullanadi". Bunda äanday ma'no bor. Bundan niyosat bilan inson ´rtasidagi munosabatda ikki xil munosabat mavjudligini □amda □ar xil oäibatlar keltirib chiäarishi mumkinligini anglab olish mumkin. Inson siyosat bilan shuÄullansa uni siyosatning faol sub'ekti sifatida, unda ´ziga xos siyosiy dunyo äarash, ong va madaniyat, □amda siyosiy munosabatlarning mo□iyatini idrok etadigan, siyosiy jarayonlarga ba□o beradigan k´nikma, malakaga ega ekanligidan dalolat beradi.

Aksincha siyosat insonlar bilan shuÄullansa insonda unga nisbatan "tobe" lik ru□iyati ustuvorlik äiladi.

Bu jamiyatning siyosiy tizimi, uning xarakteri va mazmuni bilan □am bevosita boÄliä b´ladi. Masalan, demokratik tamoyillarga asoslangan jamiyat insonlarni siyosatning sub'ekti sifatida, uni bevosita ishtirok etishidan k´proä manfaatdor.

Shunga tegishli shart — sharoitlarni berishni oldiga maäsad äilib ä´yadi. Mustaäillik tufayli ¤zbekiston Respublikasi shunday demokratik jarayonlarni amalga oshirmoäda. Maäsad mamlakatda □uäuäiy, demokratik, adolatli, fuäarolik jamiyatini äurishdir.

Ma'muriy buyruäbozlik boshäaruviga asoslangan jamiyatda demokratik tamoyillar rivojiga ´rin berilmaydi. Bunday jamiyatda siyosat insonni siyosat bilan shuÄullanishiga erkinlik bermaydi.

Ayrim insonlar siyosiy faoliyat bilan bevosita boÄliä b´lmasalarda, lekin bundan u inson sifatida siyosat bilan aloäador emas u uning □ayotiga ta'sir k´rsatmaydi va □ech äanday majburiyatlarni undan talab äilmaydi degan xulosani bermaydi. Buni □isobga olish kerak.

ßozirgi zamon jamiyati murakkab tashkiliy tuzilishga egaki, unda siyosiy □okimiyat mu□im vazifalarni bajaradi. Masalan, □ar bir kishi (inson) u yoki bu davlatning fuäarosi □isoblanishining ´zi, uni davlat äurilishining siyosati bilan boÄlaydi, uning □uäuälari va erkinliklari, burchlarini belgilab beradi. Inson kundalik □ayotida ´z xoxishiga boÄliä b´lmagan □olda siyosat bilan boÄlanadi. Bunda inson u yoki bu jamiyatda yashar ekan, albatta siyosatdan chetda b´lolmaydi.

Siyosat — bu insonlar ´rtasidagi munosabat so□asidir. Shuning uchun, siyosatga juda k´p omillar, munosabatlar ta'sir k´rsatadi. Shunda "Siyosat sub'ekti" tushunchasi ishlatiladi. Siyosat sub'ekti deganda, siyosiy munosabatlarda ishtirok etayotgan kuchlar, sotsial guru□lar, äatlamlar, tashkilotlar siyosiy faoliyatning tashuvchilari, siyosatning sub'ekti deyiladi.

¤zgarishga, ´zgartirishga yoki ä´llab — äuvvatlashga y´naltirilgan siyosiy faoliyat bilan boÄliä siyosiy reallik, siyosat ob'ekti deb ataladi.

Siyosat sub'ekti sifatida, alo□ida insonlar, sotsial guru□lar, äatlamlar, istitutlar va □arakatlar faoliyatda ishtirok etishini bildirsada, ularning siyosatda tutgan ´rni va roli xilma—xil b´ladi. Bunda ularning siyosiy munosabatlarda ishtiroki ´rni va roli ular oldida ä´yilgan maäsad, uning tamoyillari, manfaat doirasi bilan belgilanadi. Masalan, muayyan "guru□ manfaati" doirasidan chiäa olmagan siyosat sub'ektining manfaati davlat □okimiyatining bevosita aralashuvini taäoza etmasligi mumkin. U siyosiy munosabatlar va jarayonlarning borishiga sezilarli ta'sir k´rsatmaydi yoki siyosiy a□amiyat kasb etmaydi. Faäat u e'tiborni äaratishni va ´z k´lami darajasida □al etiishini taäozo etadi.

2. Siyosat sub'ektlari: guru□lar va äatlamlar

Siyosiy faoliyatda shunday sub'ektlar, ularning manfaatlari doirasi mavjudki u siyosiy munosabat va jarayonlarda, uni ishlab chiäishda □amda amal äilishda alo□ida a□amiyatga ega. Masalan, mamlakatda mavjud turli xil sotsial äatlamlar, guru□lar, ´rta mulkdorlar äatlami va boshäalar; yoki millatlar, äaysiki insonlarni umumiy til, madaniyat, urf—odat va an'analar bilan boÄlab, ularni birlashtirib turadi. Ularning ´zaro munosabatlarida muayyan muammolar, manfaatlar doirasi mavjudki, alo□ida a□amiyat berishni taäoza etadi. Ular jamiyatdagi muayyan siyosiy kuchlar, partiyalar, □arakatlar, ijtimoiy tashkilotlar oräali siyosatda ishtirok etadi. Muammolar mavjud b´lganda uni □al etish uchun davlat □okimiyatining aralashishi zarur b´ladi. Siyosatda masalan, etnik va millatlararo munosabatlarda ziddiyatlarni keltirib chiäarmaslik uchun milliy äadriyatlar va an'analarni saälab äolish

bilan boÄliä tabiiy intilishlari, ularni til, madaniyat va boshäa xususiyatlarini erkin rivojlantirishni □isobga olish mu□im ´rin tutadi.

"Ayni ma□alda, — deb ta'kidlaydi, — Prezident I.A. Karimov, — bir millat ´z e□tiyojlari va manfaatlarini boshäa millatning yoki boshäa xalä vakillarining xuddi shunday intilishlarini kamsitish □isobiga ruyobga chiäarmasligi lozim. Ba'zi millat, etnoslar vakillarining boshäalarga takabburlik bilan mensimay munosabatda b´lishi kabi □olatlar yuzaga chiäishi mumkin b´lgan □ar äanday sharoitga bar□am berish lozim".

Bu mamlakatda siyosiy jarayonlarni va munosabatlarni baräarorlashtirish, □amda demokratik jamiyat äurish vazifalarini amalga oshirish, fuäarolarni muayyan sotsial guru□ni □oxish — irodasi, orzu — umidlarini ruyobga chiäarish bilan boÄliä. Uni siyosatda alo□ida e'tiborga olinishi, siyosatning subekti sifatida, sotsial guru□lar manfaatini ´zida uyÄunlashtiradi. ¤zbekiston Respublikasini k´p millatli (polietnik) davlat sifatida, mavjud sotsial guru□larning manfaatlarini aniä □isobga olinayotganligini, millatlararo totuvlik, □amji□atlikni misol tarzida keltirish mumkin.

Siyosiy fikr tarixida turli ijtimoiy guru□lar, äatlamlar manfaatini □isobga olish zarurligiga alo□ida e'tibor äaratilgan fikrlarni k´plab uchratamiz. Xususan, A.N. Forobiy, Yusuf Xos ßojib, A. Temur, A. Navoiy, Z.M. Bobur va b. misol tarzida keltirish mumkin. Masalan, A. Temur mamlakatni mavjud ijtimoiy guru□larga tayangan □olda boshäarish, ularning manfaatlarini uyÄun tarzda □isobga olish zarurligini, ´zi shunga amal äilgan □olda jamiyatdagi 12—toifani □isobga olib boshäarganligini keltiradi v.□.

Mustaäil ¤zbekiston davlati siyosatida, mamlakatning ijtimoiy—iätisodiy rivojlanish darajasi, bozor munosabatlariga ´tishning ´ziga — xos xususiyatlari bilan mos ravishda, uning sotsial munosabatlarining negizini tashkil etuvchi muayyan guru□lar, äatlamlarga, ularning maäsad, manfaatlari □amda muammolarini aniä □isobga olgan □olda amalga oshirilmoäda. Mamlakatimizda amalda davlat boshäaruvi tizimi tarkib topdi. Davlatimizda äonun chiäaruvchi organ — Oliy Majlis, saylab ä´yiladigan ma□alliy vakolatli organlari — Kengashlar, Prezident, Bosh Vazir, Bosh Vazir ´rinbosarlari, tegishli vakolatga ega b´lgan vazirlar va ma□kamalar ra□barlari, ßokimlar va ularning tarkibiy b´linmalari bor. Ularning pirovard maäsadi — xalä irodasi va umidlarini, turli sotsial guru□lar manfaatlarini □isobga olish □amda ruyobga chiäarishga äaratilgan.

Siyosatning sub'ekti sifatida yoshlar, sotsial guru□ yoki äatlam sifatida siyosiy munosabatlarda alo□ida ´rin tutadi. Mamlakatimizda yoshlarga alo□ida e'tibor berilayotganligi avvalo yoshlarning mamlakat a□olisi tarkibidagi ´rni bilan boÄliä b´lsa, ikkinchidan, ¤zbekistonning kelajagi ana shu sotsial guru□ning maäsad va intilishlarini, muammolarini siyosiy munosabatlarda aniä □isobga olish bilan boÄliä ekanligini □ayotning ´zi k´rsatib turibdi. Bugun Respublika Oliy Majlisida "Yoshlar bilan ishlash ä´mitasi"iing tashkil etilganligi, Respublika televideniesida "Yoshlar" telekanalining ochilishi, ¤zbekiston FMDP Yoshlar äanoti, uning "E'zozchilar" va "Ekolog" guru□larining tashkil etilishi, Respublika "Kamolot" jamÄarmasi □amda uning joylardagi b´limlari, Yoshlarning siyosatda äanday ´rin tutishini k´rsatadi.

Respublika a□olisini ijtimoiy, iätisodiy, siyosiy, madaniy □ayot so□alari, □amda ularni yosh tarkibi, kasb y´nalishlari, ijtimoy—iätisodiy av□oli v.□. so□alar b´yicha turli sotsial guru□larga b´lish mumkin. Bu siyosat sub'ekti va uning ishtirokchilarini ´rganishda, ta□lil etishda alo□ida a□amiyat kasb etadi.

Shuning bilan birga Respublikamiz k´pkonfessiyali davlat ekanligiga □am e'tiborni äaratish lozim. Jumladan, islom, rus — pravoslav, Rim katolik, arman — grigoryan, moteran, baptistlik, ya□udiylik v.b. diniy konfessiyalar □am muayyan ijtimoiy guru□larni tashkil etadi. Shuning uchun siyosatda ularning □ar birining manfaatlari alo□ida e'tiborga olinmoäda.

3. ¤rta mulkdorlar äatlami va siyosiy munosabat

Siyosat va siyosiy munosabatlar rivojida mamlakatdagi "¤rta mulkdorlar äatlami"ning ´rni, k´lami mu□im ´rin tutadi. Ya'ni mamlakatda ´rta mulkdorlar äatlami äancha k´payib borsa, shuncha baräarorlik va mustaäillik musta□kamlanib boradi. Ijtimoiy — iätisodiy islo□otlarning, bozor iätisodi va xususiylashtirish jarayonidan k´zlangan maäsadlardan biri □am shunda. Siyosiy tafakkurda "¤rta mulkdorlar sinfi" tushunchasi ´tmishda ishlatilgan "sinf" tushunchasidan tubdan farä äiladi. Bu ´rinda gap agar mulk shakllari xilma — xilligi birinchi navbatda xususiy mulk □aräanday davlatning demokratik negizlari baräarorligining iätisodiy asosi □isoblansa, real ishlab chiäarish vositalarining ´rta mulkdorlardan iborat kuchli äatlamining mavjud b´lishi uning siyosiy asosi ekanligi t´Ärisidadir. K´pukladli ya'ni mulkning xilma — xilligiga asoslangan iätisodni shakllantirish uning kafolati b´lib xizmat äiladi. Bu "davlat boy b´lsa, oila, □ar bir odam boy b´ladi" degan fikrning ´rnida aksincha, "oila, □ar bir odam boy b´lsa davlat □am boy b´ladi" degan Äoyani amalda tasdiälaydi.

¤rta mulkdorlar äatlami siyosatning "sub'ekti" sifatida ´zini namoyon eta boradi. Shuning uchun "tadbirkorlar", "mulk egalari sinfi" ya'ni mustaäil, ´z xususiy ishiga ega kishilar toifasini shakllantirish □ukumat va ma□alliy □okimliklarning oldida turgan maäsad va vazifalar sirasiga kiradi. Davlatning kuch — äudrati □am avvalo, demokratik institutlarning mustaäil faoliyat k´rsatishi uchun shart — sharoit yaratish, fuäarolar va jamiyatning barcha siyosiy — ijtimoiy salo□iyatini ruyobga chiäarish, tadbirkorlik va iätisodiy tashabbuslar erkinligi uchun zarur imkoniyatlarni tashkil etib berish äobiliyati

bilan ´lchanadi. Bu so□ada ¤zbekistonda erishilayotgan yutuälar ´rta mulkdorlar äatlamining keng rivojlanishidan dalolat berib turibdi. Siyosiy munosabatlarda ularning manfaat, äiziäish va muammolarini t´laroä □isobga olish kelgusida □am sub'ekt sifatida mamlakatda siyosiy jarayonlarni rivojida yangi istiäbollarga ega, □amda siyosatda mu□im ´rin tutadi.

Tayanch tushunchalar

Siyosat sub'ekti. Siyosiy manfaatlar xilma – xilligi. Siyosat sub'ektlari. Inson. Sotsial guru□lar va äatlamlar. "¤rta mulkdorlar sinfi. Millat. Yoshlar. Siyosiy partiyalar. Diniy konfessiyalar. ¤rta mulkdorlar äatlami va manfaatlar uyÄunligi. Siyosiy baräarorlik.

Mustaäil ish uchun topshiriälar

1. Siyosat sub'ektlarini aniälang? "Siyosat su'bekti" va "ob'ekti" tushunchalarini ta□lil eting?
2. ¤rta mulkdor sinfi va siyosiy baräarorlik jarayonlarini boÄliäligini k´rsating?
3. Siyosat sub'ekti sifatida yoshlar, ularning maäsad va manfaatlari □amda siyosiy munosabatlarda tutgan ´rniga munosabat bildiring. Siyosiy ta□lil eting?.

Adabiyotlar

1. ¤zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: ¤zbekiston, 1992.
2. Karimov I.A. ¤zbekiston XX1 asr b´saÄasida : xavsizlikka ta□did, baräarorlik shartlari va taraääiyot kafolatlari. T.: ¤zbekiston,1998.
3. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xaläni–xalä, millatni–millat äilishga xizmat etsin. T.: ¤zbekiston 1999
4. Karimov I.A. ¤zbekiston XX1 asrga intilmoäda. T.: ¤zbekiston, 1999
5. Karimov I.A "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot– pirovard maäsadimiz" . T.: ¤zbekiston 2000.
6. Karimov I.A. Milliy istiälol mafkurasi – xalä e'tiäodi va buyuk kelajakka ishonchdir. T.: ¤zbekiston, 2000.
7. ¤zbekiston XX1 asrga intilmoäda. T., ¤zbekiston, 2000.
8. Azizx´jaev A.A. Davlatchilik va ma'naviyat. T.: Sharä, 1997.
9. Azizx´jaev A.A. Demokratiya xalä □okimityati demakdir. T.: 1996.
10. Smergunov L., V.Semenov. "Politologiya". Sankt – Peterburg, 1996.
11. Ergashev I. Taraääiyot falsafasi. Akademiya, 2000.

SIYoSIY ONG, MADANIYaT VA MAFKURA

13—mavzu. Siyosiy ong

Reja:
1. Siyosiy ong: tushunchasi, manbai va funksiyalari.
2. Siyosiy ongning darajalari va shakllari.
3. Siyosiy ong shakllanishining asosiy omillari.

1. Siyosiy ong: tushunchasi, manbai va funksiyalari

Siyosiy ong nima? U ?anday funksiyalarni bajaradi? Siyosiy ong — siyosiy fan kategoriyalaridan biri □isoblanadi. U ?zining mo□iyati, manbai, funksiyalariga k?ra i?tisodiy, xu?u?iy, falsafiy, axlo?iy, estetik, diniy ongdan far?, äiladi.

Siyosiy ong — siyosiy borli?ning idrok ?ilinishidir. Kishilar mavjud siyosiy vo?elik bilan ?anoatlanib ?olmaydilar. Ular □amisha bu vo?elikni bilishga, anglashga va uni ?zgartirishga intiladilar. Kishilarning ana shu siyosiy borli? xa?idagi bilimlari, ?arashlari, tasavvurlari ularning siyosiy ongini tashkil etadi. Siyosiy ong — bu kishilarning siyosiy bilimlar, tasavvurlar, maslaklar, e'ti?odlar, ?zlari yashab turgan siyosiy tuzumga ba□o berishlari yi?indisidan iboratdir.

Siyosiy ong — siyosiy borli?ning sub'ektiv aks etishidir. U siyosiy vo?elikni ?anday b?lsa, shunday, xolisona tarzda, b?yamasdan, b?rttirmasdan, mutla?lashtirmasdan aks ettiradi. Biro?, siyosiy ong siyosiy vo?elikni oyna kabi ?anday b?lsa, shunday, mexanik tarzda, jonsiz aks ettirmaydi. U siyosiy vo?elikning sir—asroriga "kirib" boruvchi, undan ilgarilab ketuvchi, ijtimoiy siyosiy jarayonlarning ?zgarishi va rivojlanishini bashorat ?iluvchi aks etishdir. Siyosiy ong — jamiyatning siyosiy □ayoti va uning barcha bosh?a so□alariga katta ta'sir k?rsatishga ?odir b?lgan ijtimoiy □odisadir. Bundan tash?ari, alo□ida olingan kishilarning □am, jamiyat ijtimoiy — siyosiy birlashmalarining □am xul?—atvori va faoliyatlarining xarakteri k?p jixatdan siyosiy ongning shakllanish va rivojlanish darajalariga bo?li?dir. Shuning uchun □am ijtimoiy jarayonlarni siyosiy bosh?arish amaliyotida, □am jamiyatning, □am uni tashkil etuvchi individlar, ijtimoiy guru□lar, ?atlamlarning siyosiy ongi □olatini □isobga olish ?ta mu□imdir. Bu ?rinda □okimiyatlar, siyosiy partiyalar ijtimoiy—siyosiy muvozanatni sa?lab turishga imkon beradigan, davlatning ijtimoiy tara?äiyoti extiyojlarini t?la ifoda etadigan siyosiy ongni shakllantirish va rivojlantirishga intilishlari zarur b?ladi.

Siyosiy ong k?pincha siyosiy tasavvurlar yi?indisidan iborat b?ladi. Siyosat dunyosi ma'naviy so□asining ?zi tasavvurlardan tashkil topadi. Ongsiz, tasavvurlarsiz kishilik jamiyati b?lmaganidek, siyosiy ongsiz, tasavvurlarsiz □ech ?anday siyosiy so□aning b?lishi □am mumkin emas.

Siyosiy ong — bu guru□iy xarakterga ega b?lgan ongdir. ?ar bir kishi ma'lum ijtimoiy guru□, taba?aning a'zosi, birorta millatning vakili, biror davlatning fu?arosi □isoblanadi. Mana shu mansublik kishilar siyosiy ongining mazmunini belgilaydi. Bosh?acha ?ilib aytganda, siyosiy ong kishilar tomonidan ?zlarining biron—bir guru□ga mansub ekanliklarini anglash asosida shakllanadi. Guru□ga mansublik esa ?z navbatida kishilarda muayyan siyosiy pozisiyaga egalik □issini tu?diradi.

Siyosiy ong nafa?at guru□iy, balki individual xarakterga □am egadir. U ani? tarixiy shart—sharoitning, muayyan omillar ta'sirining ma□sulidir.

Siyosiy ongning shakllanishi va rivojlanishiga ?uyidagi manbalar asosiy omil b?lib xizmat ?iladi.

Birinchi manba — insonning oilaviy mu□itidir. Siyosiy ?oyalar va □issiyotlar unga oiladagi tarbiya or?ali beriladi. Bunga t?Äri keluvchi ijtimoiy—ru□iy ?arashlar — siyosiy ongning poydevorini barpo etadi. Uning negizida esa fu?aro shaxsi shakllanadi.

Ikkinchi manba — bu keng ma'nodagi axborotdir. U insonga □am muomala or?ali, □am ommaviy axborot vositalari (televidenie, radio, matbuot) or?ali "kirib" boradi.

Uchinchi manba — bu individning shaxsiy tajribasidir. Bu shaxsiy tajriba olingan bilimni rad ?iladi yoki tasdi?laydi. Biro? u □ar ?anday □olatda □am siyosiy ongning shakllanishi va rivojlanishi jarayoniga mu□im ta'sir k?rsatadi.

Yu?orida ?ayd etilgan manbalar insonga siyosat dunyosini ta□lil etishga va unga nisbatan munosabatini belgilab olishga imkon beruvchi bilimlarnint yi?indisini tashkil etadi. Bunda oilada olingan bilimlar turli avlodlar tomonidan t?plangan tajriba sifatida □am b?lishi mumkin, ammo shu bilan birga xurofotlar materiali □am b?lishi mumkin. Axborot xa?i?iy □am, yoki yol?on □am b?lishi mumkin. Insonning □ayotiy tajribasi □am uning boshidan kechirilgan boyligi b?laturib tipik b?la olmasligi va siyosiy vo?elikni aks ettira olmasligi □am mumkin.

ßar ?anday sharoitda □am insonning ?zi bu omillarni k?pro? yoki ozro? darajada ravshan b?lgan va ma'naviy ji□atdan tuzilgan siyosiy tizim ?zgartiradi. K?p kishilarda bu jarayon stixiyali tarzda, tasodifan va mav□um ravishda sodir b?ladi. Bundan tash?ari k?p kishilar ularga ?rgatgan, yoki bosh?a tash?i manbalardan b?lgan siyosiy m?ljalga ?aratilgan fikr mulo□azalarni ?aytarishga moyil b?ladilar.

Kishilarning siyosiy muammolarni anglashi, siyosat dunyosi □a?idagi tasavvurlari, ?izi?ishlari bilan chambarchas bo?li?dir. Masalan, o?ir a□volda ?olgan korxona ishchisi ishdan b?shatishni k?zda

tutmaydigan ?arorlarni – vaziyatni t?Ärilash b?yicha yaxshi ?arorlardir, deb □isoblaydi. Bosh?arayotgan partiyaning faoli, agar □okimiyatga muxolifat kelsa, mamlakatda i?tisodiy vaziyat yomonlashadi, deb ?ylaydi. Agar biror siyosiy arbob korrupsiyada ayblansa, uni ?zining siyosiy mav?eiga bo?langan □olda aybdor, deb □isoblaydi.

Demak, vo?elik ?zidan—?zi siyosiy ong or?ali ba□olanmaydi. Uning ?abul ?ilinishi kishilarning avvalgi e'ti?odlari va manfaatlariga □am bo?li?dir.

Siyosiy ong yakka □olda emas, balki ijtimoiy ongning bosh?a shakllari: i?tisodiy ?arashlar, falsafiy ta'limotlar, xu?u?iy nazariyalar va me'yorlar, axlo?iy ?onuniyatlar, estetik ?adriyatlar bilan ?zaro bo?li? va birgalikda □arakat ?iladi.

K?p siyosiy ta'limotlar va ?adriyatlar siyosiy ongning ma□suli b?laturib, xozirgi jamiyatda ?oyaviy a□amiyatga egadir. Ular fa?at kishilarning siyosiy madaniyatini takomillashtirish uchungina emas, balki insoniyatning ma'naviy, ma'rifiy, madaniy tara?äiyoti uchun □am juda muximdir.

Shu bilan birga, ayrim davlatlar va ulardagi birlashmalar, ijtimoiy guru□lar, millatlar, partiyalarning siyosiy faoliyati jarayonida siyosiy ongning u yoki bu pozisiyasi t?Äri kelmay ?olishi murosasizlikka ?sib ?tmasligi, uning tinch, madaniy xarakterda b?lishi ?ta muximdir.

Endi siyosiy ongning funksiyalarini k?rib chi?amiz. U □am ijtimoiy ongning bosh?a shakllari kabi bir ?ator funksiyalarni bajaradi. Bu funksiyalarga ?uyidagilar kiradi:

1. Bilish—axborot berish. Kishilar ertami yoki kechmi, □oxlaydimi yoki y?ämi, ammo mu?arrar ravishda siyosat dunyosiga duch keladi. Ular bu so□a bilan shu?ullanishni □o□lamasalarda siyosat ular bilan baribir “shu?ullanadi”. U kishilarning □ayotiga va ta?diriga davlat, partiyalar va bosh?a jamoat tashkilotlari or?ali ta'sir k?rsatadi. Siyosat kishilarga siyosiy axborot k?rinishida “kirib” boradi.

ßozirgi □ayotning mexanizmlari shundayki, kishilar doimo biror y?lni, shu jumladan siyosiy y?lni tanlab olishga majburdirlar. Bu ularni siyosat dunyosini bilishga, siyosiy axborotlarni egallashga undaydi.

Siyosiy ong bu tomondan ?araganda kishilarga siyosiy bilimlar va axborotlarni ?zlashtirishga, ijtimoiy—siyosiy □ayotda ?z ?rnini belgilashga va unda t?Äri m?ljalni olishga yordam berishga cha?irilgandir.

2. Ba□olash. Siyosiy ong sotsial – siyosiy vo?elikni nafa?at biladi, izo□laydi, balki uni ba□olaydi. Kishilar u yoki bu siyosiy □odisalar va vo?ealarni anglash jarayonida, ularga ?z munosabatlarini bildiradilar, ?zlari uchun muayyan xulosalarni chi?aradilar. Aynan siyosiy vo?elikni ba□olash asosida kishilar ?zlarining siyosiy ?arashlarini, e'ti?odlarini, pozisiyalarini, ?izi?ishlarini shakllantiradilar.

3. Y?naltirish. Siyosiy ong kishilarga ?zlarini jamiyat va davlat oldida nafa?at burchlarga, majburiyatlarga, balki muayyan xu?u?lar, erkinliklar va siyosiy manfaatlarga ega b?lgan fu?arolar ekanliklarini anglashga yordam beradi. ¤z navbatida fu?arolik ?zini—?zi idrok etish kishilarni sotsial vo?elikni b?sh, bir tomonlama anglashdan ijtimoiy—siyosiy □ayotda ani? va faol ishtirok etishga undaydi. Bu bilan siyosiy ong ?zining Y?naltiruvchilik funksiyasi or?ali kishilarning ani? siyosiy xul?—atvorini,?zlarining sotsial siyosiy manfaatlarini □imoya ?ilishlari uchun ijtimoiy □ayotda ishtirok etishlari, siyosiy partiyalarga, jamoat tashkilotlari va bosh?a siyosiy uyushmalarga ?zlarining □am fikrlari bilan birlashishlari zarurligini uy?otadi.

4. Tartibga solish. Siyosiy ong vo?elikni idrok etish asosida, xamda uning tomonidan ishlab chi?ilgan siyosiy ?oyalar, me'yorlar, tasavvurlar va e'ti?odlar negizida kishilarning ijtimoiy xul?—atvorlarini tartibga soladi.

Siyosiy ongning tartibga solish funksiyasiga e□tiyoj jamiyat tara?äiyotining keskin burilish bos?ichlarida, in?irozli davrlarida mislsiz ortadi. Aynan siyosiy tizimning samaradorligi, vo?ealarning rivojlanish y?li, ijtimoiy—siyosiy ?zgarishlarning y?naltirilganligi jamiyat keng ?atlamlarining siyosiy ongiga, “yu?oridagilar” ning siyosiy k?rsatmalariga bo?li? b?ladi.

Shunday ?ilib, siyosiy ong – sotsial sub'ektlar (individ—lar, guru□lar, sinflar, ijtimoiy birliklar) ning ijtimoiy □ayotning siyosiy so□asi xa?idagi bilimlari, tasavvurlari va ba□olashlarining yi?indisidan iboratdir. U bir ?ator funksiyalarni: bilish, ba□olash, y?naltirish, tartibga solish kabi funksiyalarni bajarish bilan jamiyat □ayotida mu□im rol ?ynaydi, uni xarakatga keltiradi, ?zgartiradi.

2. Siyosiy ongning darajalari va shakllari

Siyosiy ong – bu fav?ulotda murakkab va k?p ?irrali □odisadir. U turli—tuman darajalar va shakllarda, avvalo, maxsus va ommaviy siyosiy ong shakllarida mavjud b?ladi.

Maxsus siyosiy ong – bu ?oida b?yicha, mafkuraviy ji□atdan bir xil b?lgan ongdir. Dastlab u kam sonli kishilarning mulki □isoblanadi. Uning tashuvchilari – siyosiy partiyalar va bosh?a siyosiy tashkilotlar va birlashmalardir. Ular muayyan y?nalish b?yicha ommaviy ongni shakllantirish va rivojlantirishga ?aratilgan ma?sadga muvofi? faoliyat zarurligini belgilaydi.

Maxsus siyosiy ongda bosh masala – ijtimoiy guru□lar, ?atlamlarning oddiy vakillari ongiga muayyan k?rsatmalarni, ?oidalarni ishlab chi?ish, rivojlantirish va joriy etishdir.

Ommaviy siyosiy ong jamiyat extiyojlarining darajasi va mazmunini bevosita ifoda etadi. U siyosiy vo?elik xa?idagi jamiyat bilimlarining xarakterini □am aks ettiradi. Bunday bilimlar, bir tomondan,

turli mafkuralar tomonidan ishlab chi?iladi va siyosiy madaniyatda musta□kamlanadi. Ikkinchi tomondan esa ushbu bilimlar ijtimoiy guru□larning amaliy faoliyati tomonidan ?´lga kiritiladi.

Ommaviy siyosiy ong ani?—tarixiy va ?zgaruvchan xarakterga egadir. U tez—tez k?tarilish va pasayish davrlarini ?z boshidan kechiradi. Unga k?plab omillar: u yoki bu partiyalarning siyosiy y?li va taktik—strategik faoliyati, turli ijtimoiy al?ov—dal?ovlar, muayyan tarixiy vaziyatning mazmuni va bosh?alar ta'sir ?tkazib turadi.

Maxsus siyosiy ong va ommaviy siyosiy ong ?zaro chambarchas bo?langandir. Real □ayotda ular ?rtasidagi alo?alarning turli variantlari b?lishi mumkin.

Ayrim va?tlarda muayyan siyosiy partiya tomonidan nazariy va amaliy voz kechilgan va bartaraf etilgan ?oidalar, urf—odatlar jamiyatning siyosiy ongida uzo? va?tgacha asorat sifatida sa?lanib ?olishi mumkin. Bu □olni k?plab siyosiy arboblar, donishmandlar ta'kidlagan edilar.

Teskari vaziyat □am b?lishi mumkin: ommaviy siyosiy ongda u yoki bu siyosiy □arakatning, ?andaydir siyosiy ?arorni ?abul ?ilishning zarurligi e'tirof etiladi, maxsus ong esa bunga tayyor emas. Masalan, mamlakatda k?p partiyaviylikning zarurligi □a?idagi ?oya jamiyatda oldindan ?z tasdi?ini topgan b?lsa □am, kerak b?lgan tashabbus □ukmron partiya, davlat tomonidan ancha kechikib ?ilinishi mumkin.

¤z—?zidan ya?äol k?rinib turibdiki, jamiyatning konstruktiv va bar?aror ijtimoiy—siyosiy tara?äiyoti uchun maxsus va ommaviy siyosiy ongning ?zaro □arakati juda mu□imdir. Ularning kishilar va jamiyatning, uni tashkil etuvchi ijtimoiy guru□larning ichki dunyosidagi, kayfiyatidagi ?zgartirishlarga birgalikdagi ani? va ?z va?tidagi reaksiyasi, javobi bundan □am mu□imro?dir.

Siyosiy ong nazariy va empirik daraja va shakllarga ajraladi.

Nazariy siyosiy ong — bu siyosiy xarakterga ega b?lgan turli turdagi ?oyalar, konsepsiyalar, ?arashlardir. Uning belgilari:

— yaxlitlik;
— sistemalashganlik;
— bashorat ?ilishga ?obiliyatlilik.

Mazkur ong fan va u yoki bu ijtimoiy ?atlamlarning ?arashlari bilan chambarchas bo?langandir.

Siyosiy nazariyalar va ta'limotlarda ?uyidagi muammolarni tad?i? etish ma?sad ?ilib ?´yiladi:

a) siyosatning ma'no—mazmunli k?rinishlari;

b) ?onuniy siyosiy tendensiyalar va jarayonlar,

v) ularni keltirib chi?aradigan sabablar;

g) siyosiy pozisiyaning real y?li;

d) ?onunchilik, ma'muriy va sud organlari tomonidan ?abul ?ilinadigan ?arorlarning □a?i?iy va kelajakda sodir b?ladigan o?ibatlari.

Nazariy siyosiy ongning xususiyati — uning i?tisodiy, xu?u?iy, □arbiy—strategik va bosh?a reallik bilan chambarchas bo?li?ligidir. Siyosiy ongning ushbu shakli siyosiy nazariyalarning kerakli siyosiy dasturlar, deklaratsiyalar va doktrinalar b?lib shakllanganligi bilan □am far? äiladi.

Amaliyotda joriy etiladigan ushbu dasturlar, deklaratsiyalar va doktrinalar siyosiy ongni siyosatning yetakchi elementi sifatida musta□kamlab ?´yadilar. Siyosiy munosabatlar va siyosiy institutlar, tashkilotlar va muassasalarning xarakteri ?z navbatida bu elementga boÄli?dir.

Nazariy ong darajasi va shaklida siyosatni anglash ?uyidagilarni:

a) uning mu□im ma?sadlari va □am fundamental (strategik), □am kundalik (taktik) vazifalarni ?´yish va □al etishga;

b) ularga erishishning vositalari va usullarini ani?lashga;

v) dolzarb muammolarni □al ?ilishda tashkiliy—siyosiy ji□atdan ta'min etishning y?nalishlari va y?llarini ani?lab olishga;

g) siyosiy ?arorlar va ma?sadli dasturlarning bajarilishi ustidan sotsial nazoratga konseptual yondashuvlarni ishlab chi?ishga;

d) amaliy tajribani xisobga olgan □olda siyosatga tuzatishlar kiritishga imkon beradi.

Empirik siyosiy ong — bu bevosita amaliyotga, siyosiy jarayonda alo□ida kishilarning, mayda va yirik sotsial birliklarning jonli ishtirok etishlariga asoslangan siyosiy ong darajasi va shaklidir. U nazariy siyosiy ongning zamini b?lib xizmat ?iladi.

Empirik siyosiy ong — siyosiy vo?elikni □issiyotlar, tasavvurlar, illyuziyalar, kechinmalar shaklida aks ettiradi. U birinchidan, ommada siyosat va siyosiy arboblarga nisbatan jamoatchilik fikrini shakklantirish uchun ozu?a b?lib xizmat äiladi;

Ikkinchidan, jamiyat siyosiy madaniyatining ma'naviy negizi b?lib xizmat ?iladi.

Siyosiy ong "ijtimoiy siyosiy ong" va oddiy (kundalik) ong daraja va shakliga □am ajraladi.

Ijtimoiy siyosiy ong — bu rasmiy siyosat ishlab chi?ariladigan, asoslanadigan, amalga oshiriladigan va siyosiy munosabatlar tartibga solinadigan siyosiy ong darajasidir. Uning tashuvchilari—davlat institutlaridir. Bu institutlar siyosiy munosabatlarni turli ?onun loyi□alari, dasturlar, ?arorlar, konstitutsiyalar va ularning moddalariga tuzatishlar va bosh?alarni ishlab chi?ish, ?abul ?ilish, □ayotda tadbi? etish y?li bilan tartibga soladi.

Bu ong darajasining eng mu□im belgisi — turli siyosiy kuchlarning umumiy manfaatlarini ifoda etishga intilishidir. Bu darajada mavjud siyosiy tartiblar va bosh?arish prinsiplari izchillik, ?at'iyatlilik

bilan □imoya ?ilinadi, jamoatchilik fikrining davlat institutlari olib borayotgan siyosatga moslashtirilishi sodir b?ladi.

Siyosiy ong uchun siyosiy vo?elikni o?ilona — pragmatik uslubda idrok etish — □okimiyatni egallash, ?′lda ushlab turish jarayonida muvaffa?äiyatga erishishni m?ljallash □am xarakterli xususiyatdir.

Oddiy siyosiy ong — bu ijtimoiy ?atlam yoki kishilar guru□larining kundalik □ayotidan bevosita paydo b?ladigan ?oyalar va ?arashlar yi?indisidir. U mazmuniga k?ra k?p jixatdan empirik ongga ?xshashdir. Lekin, oddiy ong empirik ongdan far? äiladi. U muayyan mafkuraviy va nazariy elementlarga egadir.

Oddiy ongga ravshan k?zga tashlanadigan sotsial—ruxiy belgilar: ziddiyatlilik, ?zgaruvchanlik, tizimga kirmaganlik, □issiyot, kayfiyat, e□tiroslar xosdir. Bu unga ?ziga xos dinamiklik (tez ?zgaruvchanlik) siyosiy vaziyatning ?zgarishini ani? □is etishni baxshida etadi.

Siyosiy ongning oddiy darajasi rasionallik va emotsionallikning, jonli □ayot tajribasi va an'analarining, da?i?alik kayfiyat va bar?aror stereotiplarning ′zaro bo?li?ligi bilan far?lanadi. Shuning uchun □am u be?aror, □issiyot va bevosita tajribaning ?zgarishiga bo?li? tebranishlarga ma□kum etilgandir.

Shunday ?ilib, siyosiy ong fav?ulodda murakkab va k?p ?irrali □odisadir. U nafa?at siyosiy vo?elikni aks ettiradi, balki uni ijod ?iladi, ?zgartiradi.

3. Siyosiy ong shakllanishining asosiy omillari

Siyosiy ong insonda muayyan ijtimoiy—siyosiy, i?tisodiy, ma'naviy—ma'rifiy shart—sharoitlar negizida shakllanadi. Bunday shart—sharoitlar mavjud b?lmas ekan, insonda siyosiy ong shakllanmaydi. U siyosatning ob'ektligicha ?olaveradi. Siyosiy ongning shakllanishi — murakkab jarayondir. Bu jarayon avvalo, ijtimoiy—siyosiy shart—sharoit — demokratik siyosiy tartibotning mavjudligiga bo?li?dir. Jamiyatda bunday munosabatlar mavjud b?lmasa, musta□kamlanib borilmasa insonda siyosiy ong shakllanmaydi. Jamiyatda mavjud b?lgan avtoritar, ma'muriy—buyru?bozlik siyosiy tizimi esa inson siyosiy ongning shakllanishiga imkon bermaydi. Aksincha, bu tizim insonni ?ullikka ma□kum etadi, uni □okimiyatdan begonalashtiradi, bi?i?lik, befar?likni tu?diradi, bosh?aruv apparatlarini xal?dan uzo?lashtiradi.

Jamiyatda demokratik siyosiy tizimning mavjudligi va uning musta□kamlanib borishi — insonda siyosiy ong shakllanishining □al ?iluvchi shartidir. Bunday siyosiy tizim inson siyosiy onggi va faoliyatining rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratadi, uni ra?batlantiradi. Jamiyat siyosiy tizimi ?anchalik demokratik b?lsa, inson shunchalik siyosiy □ayotda faol ishtirok etadi.

Siyosiy ongning shakllanishi jamiyatda fa?at demokratik siyosiy tizimning mavjudligi bilan belgilanib ?olmaydi. U jamiyat i?tisodiyotining tara?äiy etib borishi darajasiga, xal?ning moddiy farovonligiga k?p ji□atdan bo?li?dir.

Jamiyat i?tisodiyotining yu?ori darajada tara?äiy etishi fu?arolik xizmatining bilimdon, malakali, kasbiy tayyorgarlikka ega b?lgan bosh?aruv kadrlari korpusining shakllanishi uchun zarur baza b?lib xizmat ?iladi. Yetishmovchilik, ?ashsho?lik sharoitida demokratiya negizida samarali bosh?arish uchun zarur b?lgan umumta'lim va kasb tayyorgarligining yu?ori darajasiga ommaviy mi?yosda erishish ?iyin. Bunday sharoitda kadrlarni shakllantirishda, ulardan foydalanishda bilimdonlik va kasbga b?lgan talablar bosh?a tamoyillar: ?on—?ardoshlik, yurtdoshlik, oshna—o?aynigarchilik, boshli?äa sodi?lik va bosh?alar bilan almashtiriladi. Davlat xizmati, siyosiy faoliyatga tezda boy b?lib ketish ma?sadida shaxsiy manfaatlarini ?ondirishning vositasi sifatida ?arash bosh?arish tizimi uchun o?ir o?ibatlar keltirib chi?aradi.

I?tisodiyotning tara?äiy etishi, xal?ning farovonligiga erishuvi — siyosiy ong shakllanishining asosiy shartlaridan biridir. Jamiyat ?anchalik i?tisodiy ji□atdan tara?äiy etib borsa, u idora ?ilishning demokratik shakllariga shunchalik ochi? b?ladi. Xal? äanchalik boy va badavlat, farovon yashasa, u shunchalik demokratiyani ?′llab—?uvatlaydi va □imoya ?iladi.

Siyosiy ongning shakllanishi jamiyatning ma'naviy—ma'rifiy rivojlanishiga k?p ji□atdan bo?li?dir. Sababi, ma'naviy—ma'rifiy ji□atdan tara?äiy etmagan jamiyat □ech ?achon insonni siyosat sub'ekti sifatida shakllantira olmaydi. Bunday jamiyat va uning fu?arolari siyosiy manipulyatsiya — firibgarlikning ob'ekti b?lib ?olaveradi. Ma'naviy ?ashsho?, savodsiz b?lgan inson jamiyat anglagan xal?aro siyosatdan tash?arida b?ladi. U siyosiy xarakatlarning sub'ekti emas, balki ob'ekti b?lib ?oladi. Tarixiy tajriba shuni k?rsatadiki, jamiyatning ma'naviy—ma'rifiy so□asi, insonning ma'lumotlilik darajasi ?anchalik yu?ori b?lsa, u shunchalik siyosiy bilimdon va siyosiy y?naltirilgan b?ladi. Eng asosiysi, demokratik y?l, k?rsatmalar, □atti—□arakatlarga moyil b?ladi. Xususan, mukammal ta'lim insonning siyosiy dunyo?arashini kengaytiradi, sabr—to?atli, me□r—o?ibatli b?lishga yordam beradi, ekstremistik ?oyalarga alo?ador b?lishdan sa?laydi, saylov kompaniyalari davrida uning odil va o?ilona y?lni tanlash ?obiliyatini oshiradi. Yu?ori ma'lumotga ega b?lgan shaxs □ukumatning ?arorlarini, k?rsatmalarini yaxshi anglaydi, siyosiy xabarlarni chu?ur biladi, keng doiradagi masalalar b?yicha ?zining musta?il fikriga ega b?ladi. Inson ?anchalik ma'lumotli b?lsa—da, uning siyosiy ba□s— munozaralarda ishtirok etish e□timoli shunchalik yu?ori b?ladi. U ?zini kichik bir murvat

emas, balki □ukumatga ta'sir k?rsatishga ?odir inson, deb □isoblaydi. Individ ?anchalik ma'lumotli b?lsa, u muayyan jamoat tashkilotlarining faol a'zosi b?lishi, ?zini ?rab turgan ijtimoiy—siyosiy mu□itga ishonch bildirishi e□timoli shunchalik yu?ori b?ladi.

Shunday ?ilib, siyosiy ong muayyan ijtimoiy—siyosiy, i?tisodiy, ma'naviy—ma'rifiy omillar, shart—sharoitlar negizida shakllanadi. Bu omillar yo inson siyosiy faoliyatining rivojlanishiga, uning siyosat sub'ekti sifatidagi potensial fazilatlarining ochilishiga yordam beradi yoki bu jarayonlarni ?iyinlashtiradi va eski siyosiy tizim negizini sa?lab ?oladi.

Tayanch tushunchalar

Siyosiy ong, siyosiy ongning funksiyalari, siyosiy ong darajalari va shakllari, maxsus siyosiy ong, ommaviy siyosiy ong, nazariy siyosiy ong, empirik siyosiy ong, oddiy siyosiy ong, siyosiy ong shakllanishining omillari.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Siyosiy ong mazmuniga k?ra ?ana?a turlarga b?linadi? Bu turlar ?anday omillar bilan belgilanadi? Javobingizni asoslang.
2. Yangi siyosiy ongning shakllanish jarayonida siyosiy bilimlarning ?rni va roli beni□oya kattadir. Buni tushuntirib bering.

ADABIYoTLAR

1. ¤zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.—T: "¤zbekiston". 1998 y.
2. Karimov I. A. ¤zbekiston buyuk kelajak sari.—T: "¤zbekiston". 1998 y.
3. Karimov I. A. Donishmand xal?imizning musta□kam irodasiga ishonaman. "Fidokor", № 68 (168). 2000 yil, 8 iyun.
4. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. T., ¤zbekiston, 2000.
5. Gadjiev K. S. Vvedenie v politicheskuyu nauku. M. 1997.
6. Panarin A. S. Politologiya. M., 1997.
7. Otamurodov S., Ergashev I. E., Akromov Sh., ?odirov A. Politologiya. — T.: "¤zbekiston", 1999 y.

14–mavzu: Siyosiy madaniyat

Reja:

1. Siyosiy madaniyatning mo□iyati va uning strukturasi.
2. Siyosiy madaniyatning darajalari modellari va turlari.
3. ¤zbekistonda Milliy siyosiy madaniyatni tiklash zarurati va amaliyoti.

Politologiya fanini bevosita ?rganadigan mu□im mavzulardan biri, bu siyosiy madaniyat mavzusidir.

Siyosiy madaniyat – jamiyat siyosiy tizimining eng mu□im elementlaridan biridir.

Jamiyatda siyosiy madaniyatning necho?lik rivojlanganlik darajasiga ?arab, uning siyosiy tizimini ?anchalik mukammal tashkil ?ilinganligiga ba□o berish mumkin b?ladi. Bosh?acha ?ilib aytadigan b?lsak, siyosiy madaniyat fu?arolarning siyosiy va □u?u?iy ji□atdan layo?atlilik darajasini ifoda etib, jamiyatda siyosiy va davlat institutlarini shakllanishi, faoliyat k´rsatishiga, shuningdek davlat va jamiyat ?rtasidagi munosabatlarni tashkil ?ilinish jarayoniga katta va □al ?iluvchi, ta'sir ?tkazuvchi omil sifatida namoyon b?ladi.

Siyosiy madaniyat ?zining mazkur ji□atlari bilan mamlakatda siyosiy bar?arorlikni sa?lash, musta□kamlash, jamiyatni demokratiyalashtirish, siyosiy, ijtimoiy va i?tisodiy islo□otlarni amalga oshirish jarayonida, a□olini ma'naviy ji□atdan yuksaltirishda mu□im vosita b?lib xizmat ?iladi.

1. Siyosiy madaniyatning mo□iyati va uning strukturasi

Siyosiy madaniyat umummilliy madaniyatning ?ziga xos, shu bilan birgalikda ajralmas ?ismi □isoblanadi. Siyosiy madaniyat, avvalambor, katta va kichik ijtimoiy guru□larning, umuman, insoniyatning tarixiy tara?äiyoti jarayonida olgan siyosiy tajribasidir, deb aytish mumkin. Siyosiy madaniyat bir joyda ?otib turmaydi, u doimo ?sishda, ?zgarishda b?ladi. Ayni bir paytda siyosiy madaniyat b?sh joyda, ?z–?zidan paydo b?lib □am ?olmaydi. Siyosiy madaniyatning shakllanishiga ta'sir ?iluvchi k?plab omillar borki, biz bu □a?da keyinro? alo□ida t?xtalamiz.

X?sh, siyosiy madaniyat tushunchasi ?achon paydo b?lgan, uning mo□iyati nimalarda ?zining ani?ro? ifodasini topadi?

Insonlarning bevosita ma'naviy □ayoti, ?adriyatlari, dunyo?arashi, urf–odatlari bilan bo?li? □olda namoyon b?luvchi siyosiy □odisa b?lgan siyosiy madaniyat omili xuddi siyosatning ?zi kabi uzo? tarixga egadir. Siyosiy madaniyat tushunchasi u yoki bu tarzda ?adimgi mutafakkirlar tomonidan □am ma'lum darajada tal?in ?ilingan. Siyosat olamining buyuk donishmandlari b?lmish Konfusiy, Arastu, Aflotun, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Xojib, Makiavelli va bosh?alarni bunga misol ?ilib keltirish mumkin.

“Siyosiy midaniyat” terminining ?zi esa ancha keyinro? paydo b?ldi. Uni ilmiy muomalaga birinchi b?lib XVIII asrda nemis faylasufi va ma'rifatparvari I. Gerder olib kirgan deb □isoblanadi.

Empirik asosga ega b?lgan siyosiy madaniyat t?Ärisidagi ilmiy konsepsiyalar esa ?arbda XX asrning ?rtalariga kelibgina shakllana boshladi. Bunda yirik xal?aro tad?i?otchilar b?lgan G. Almond, X. Fayer, S. Verba, A. Lipset, M. Dyuverje, U. Rozenbaum, G. Pauell, L. Pay kabilarning ulkan □issalari bor. Masalan, □ozirgi zamon politologiyasida birinchilardan b?lib “siyosiy madaniyat” tushunchasini ishlatgan amerikalik nazariyotchi X. Fayerning 1956 yilda bosilib chi?äan “Evropaning buyuk davlatlari bosh?aruv tizimi” nomli kitobi siyosiy madaniyatning mo□iyatini anglash y?lida ?´yilgan dastlabki mu□im ?adamlardan biri b?lgan b?lsa, undan sal keyinro? G. Almond va S. Verba besh mamlakat A?Sh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Meksika va Italiya siyosiy jarayonlarini tad?i?äilish asosida 1963 yilda ?zlarining “Fu?arolik madaniyati” nomli kitobini e'lon ?ildilar. Shundan ikki yil keyin, 1965 yilda L. Pay bilan S. Verba ?nta mamlakat jamiyati siyosiy madaniyatini ?rganish asosida “Siyosiy madaniyat va siyosiy tara?äiyot” nomli asarni nashr ?ildilar.

Mazkur ikki yirik ilmiy ish siyosiy madaniyatning □ozirgi zamon konsepsiyasi shakllanishiga mu□im turtki b?ldi, □amda siyosiy madaniyat nazariyasining kelajakdagi tara?äiyotiga ma'lum darajada zamin tayyorlab berdi.

Siyosiy madaniyatga oid mavjud adabiyotlar ta□lili shuni k?rsatadiki, siyosiy madaniyat tushunchasini tal?in ?ilishda turlicha yondashuvlar mavjud. Bu tabiiy □ol albatta, lekin ularning barchasini bir–biriga bo?lab turuvchi umumiy ji□at □am mavjud. Bu – siyosiy madaniyatning jamiyat siyosiy–ijtimoiy jarayonlari, siyosiy institutlari bilan bevosita uzviyligi □olatidir.

Bu ?rinda siyosiy madaniyatning □ozirgi va?tda ilmiy muomalada mavjud b?lgan ?uyidagi tal?inlarini keltirib ?tish mumkin.

– siyosiy madaniyat bu – ?ziga siyosiy ma'rifatni, siyosiy onglilikni, □amda ijtimoiy–siyosiy faoliyatni □am ?amrab olgan shaxs va ijtimoiy birlikning madaniyatidir;

– siyosiy madaniyat bu – ?z ichiga ijtimoiy–siyosiy institutlar va siyosiy jarayonlar bilan bevosita alo?ador b?lgan elementlarni ?amrab olgan jamiyat ma'naviy madaniyatining bir ?ismidir;

– siyosiy madaniyat bu – konkret ijtimoiy birlik yoki shaxsga tegishli b?lgan siyosiy ong va siyosiy xul?– atvor stereotiplari yi?indisidir;

– siyosiy madaniyat bu – tarixan ?aror topgan siyosiy munosabatlar tizimida ijtimoiy sub'ektning (shaxsning, ijtimoiy guru□ning, jamiyatning) ?z siyosiy bilimlarini, ?adriyatlaridan kelib

chi?äan □olda m?ljallangan niyatlarini, □amda ?ziga xos siyosiy xul?—atvorini namoyon ?ilishi, amalga oshirilishidir.

Siyosiy madaniyatning yu?orida keltirilgan umumiy tal?inlaridan kelib chi?äan □olda unga ?uyidagi ta'rifni berish mumkin:

Siyosiy madaniyat bu — siyosiy tafakkur va siyosiy faoliyat madaniyatidir, shuningdek, siyosiy institutlarning xarakteri va faoliyat tartibining va jamiyat siyosiy □ayoti barcha jab□alarining sivilizatsiyalashganligi darajasidir.

Siyosiy madaniyat ?ziga xos ichki tuzilishga (strukturaga) ega b?lib, ?uyidagilar uning asosiy elementlari □isoblanadi:

1. Siyosiy tajriba;
2. Siyosiy ong;
3. Siyosiy xul?—atvor.

¤z navbatida mazkur elementlarning ?zi bir ?ancha komponentlarni ?amrab oladi:

1. Siyosiy tajriba: a) xal?ning ?ziga xos milliy—ma'naviy ?adriyatlari; b) mentaliteti; v) tarixiy xotirasi va an'analari; g) milliy davlatchilikni amalga oshirish tajribasi, ?z milliy ?adriyatlaridan kelib chi?uvchi siyosiy m?ljallari.

2. Siyosiy ong: a) mafkuraviy, ?oyaviy komponent; b) emotsional—psixologik komponentlardan iboratdir.

3. Siyosiy xul?—atvor: a) siyosiy vaziyat, jarayondagi xatti—xarakat, faoliyat y?nalishi; b) ijtimoiy—siyosiy faoliyat uslubining, namunalari, turlari xususiyatlari.

Demak, ?is?a ?ilib aytadigan b?lsak, siyosiy madaniyat ?z ichiga tarixiy tajriba asosida t?plangan siyosat □a?idagi bilimlar va siyosiy tafakkur usulini, siyosiy □issiyot va an'analarni, ma?sadlarni, tafakkurdan chu?ur joy olgan siyosiy faoliyat usullarini ?amrab oladi.

Siyosiy madaniyatning mazkur ?ziga xos tuzilishidan shunday manti?iy xulosani keltirib chi?arish mumkin: Avvalambor, shuni alo□ida ta'kidlash lozimki, siyosiy madaniyatning asoslari □ar bir □al?da uzo? tarixiy davrni ?zida ?amrab oluvchi jarayonlar asosida shakllanadi. Bunda □ar bir xal?da shakllangan madaniy va ma'naviy ?adriyatlar, ulardagi ?ziga xos milliy fazilatlar va ´ziga xos tafakkur ?ilish uslubi □al ?iluvchi fundamental asos b?lib xizmat ?iladi.

Shu bilan birgalikda, siyosiy madaniyatning shakllanishi fa?atgina sub'ektiv □olatning ?zi bilangina bo?li? b?lmaydi. Siyosiy madaniyatning shakllanishida odamlarning jamiyatdagi siyosiy reallik bilan □amkorlik ?ilishi va ularning siyosiy jarayonlarga ?´shilishi mu□im ?rin tutadi. Masalan, siyosiy jarayonlarda bir ?ator siyosiy institutlar ishtirok ?iladi. Jumladan, jamiyat siyosiy tizimi bilan ijtimoiy □ayotning turli so□alari □amkorlik ?iladi. Ularning □ar biri ?z navbatida siyosiy madaniyatni shakllantirishda u yoki bu darajada ishtirok ?iladi, □amda mazkur jarayonning y?nalishlarini belgilab beradi. Bu ?rinda davlat, siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, fan va ta'lim tizimining ma'lum ma?sadga y?naltirilgan siyosiy ta'lim—tarbiya, ma'rifat, ma'naviy va mafkuraviy ishlarini alo□ida ta'kidlab ?tish lozimdir. Bularning barchasi mamlakatda ?ziga xos siyosiy madaniyat modelini shakllanishida □al ?iluvchi ?rin tutadi.

2. Siyosiy madaniyatning darajalari, modellari va turlari

Siyosiy madaniyat ?z mo□iyatidan kelib chi?äan □olda turli darajalardan iborat b?lgan □odisadir. ?ozirgi zamon politologiya fanining k?pchilik nazariyotchilari siyosiy madaniyatning uchta darajasi borligi □a?idagi fikrni yo?laydilar. Bular: a) tafakkur ?ilish, anglash darajasi; b) fu?arolik darajasi; v) siyosiy daraja.

„uyida ushbu darajalarning □ar biri t?Ärisida alo□ida t?xtalib ?tamiz:

Tafakkur ?ilish, anglash darajasi. Mazkur darajada shaxs tomonidan siyosat dunyosida ?z ?rnini ani?lab olish, u yoki bu y?nalishdagi siyosiy m?ljallarni va siyosiy xul?—atvor normalarini ani?lab olish □olati yuz beradi. Mazkur daraja ?zidan keyingilari uchun asos b?lib xizmat ?iladi.

Fu?arolik darajasi. Bu darajada siyosiy madaniyatning asosiy ?zagi shakllanadi. Ushbu daraja odamlarning siyosiy □okimiyatga munosabatini belgilab beradi. Inson siyosat dunyosi bilan duch kelib, mu?arrar ravishda unga, jamiyat siyosiy tizimiga nisbatan, siyosiy □okimiyat imkoniyatlari va vakolatlariga nisbatan ?z munosabatlarini shakllantiradi. Siyosiy □okimiyatning ?rni, rolini anglash natijasida, ?zining fu?arolik burchlari va majburiyatlarini ichki tuy?usi bilan □is ?iladi.

Siyosiy daraja. Mazkur darajada insonning siyosat □odisasiga munosabatlari shakllangan ?adriyat darajasiga yeta boshlaydi. Inson ?zini siyosatning sub'ekti sifatida ?abul ?ila boshlaydi. Bu darajada inson va siyosat ?rtasidagi ?zaro alo?adorlikning barcha ji□atlari oydinlashadi. Inson □ayotida siyosatning ?rni ani? tasavvur ?ilingan b?ladi. Odamlarning siyosiy ?adriyatlardan kelib chi?uvchi m?ljallari ularning siyosiy xul?—atvorlarida bevosita aks etadi.

Bu ?rinda shuni alo□ida ta'kidlash lozimki, siyosiy madaniyat darajalarining xususiyatlari siyosiy madaniyatning ?ziga xos modellari va turlariga ?arab ma'lum darajada far?lanishi mumkin.

Bugungi kunga kelib t?plangan ilmiy—nazariy bilimlar, empirik manbalarga tayangan □olda siyosiy madaniyatning "totalitar—avtoritar", "liberal—demokratik" va "shar?ona siyosiy madaniyat" modellarini misol keltirish mumkin.

X?sh, bu □ar uchchala model ?anday xususiyatlarga ega, ular nimasi bilan bir—birlaridan far? äiladi? ?uyida mana shu savol b?yicha t?xtalamiz:

Siyosiy madaniyatning totalitar—avtoritar modeli — avvalambor, shunisi bilan xarakterlidirki, unda shaxsning individual ji□atlari sun'iy ravishda buziladi; ikkinchidan, jamiyatda siyosiy ?adriyatlar va siyosiy ong markazlashgan tarzda davlat tomonidan shakllantiriladi va shuning asosida davlat manfaatlari inson, ijtimoiy guru□lar manfaatlaridan ustun ?´yiladi; uchinchidan, jamiyatni siyosiy axborot bilan ta'minlash ishi □okimiyat tomonidan belgilab berilgan, fa?at bir y?nalishda olib boriladi va davlat tomonidan monopoliyalashtiriladi, □amda faol ravishda siyosiy senzura amalga oshiriladi; t?rtinchidan, siyosiy □ayot bir xil ?olipda kechadi, jamiyatning siyosiy madaniyati □ech ?anday mu?obilsiz yu?oridan turib shakllantiradi; beshinchidan, a□oli aksariyat ?ismining siyosiy madaniyati ni□oyatda past b?ladi; oltinchidan, siyosiy madaniyatning totalitar—avtoritar modeli tash?i dunyoga nisbatan sun'iy ajratib ?´yilganligi va "siyosiy—madaniy makon" sifatida bi?i?ligi bilan ajralib turadi.

Siyosiy madaniyatning liberal—demokratik modeli — fu?arolar siyosiy □u?u? va erkinliklarini □u?u? asosida yu?ori darajada r?yobga chi?arishga y?naltirilganligi bilan ajralib turadi.

Mazkur model uchun ?uyidagi □olatlar bevosita xarakterlidir:

Birinchidan, jamiyatning siyosiy ongi va ?adriyatlari aksilmarkazlashtirilgan □olda shakllantiriladi. Unga k?ra davlat manfaatlarining ustivorlik darajasi, uning jamiyat, shaxs, ijtimoiy guru□lar manfaatlari bilan ?anchalik □amo□anligiga bo?li?dir; ikkinchidan, jamiyat keng ?amrovli siyosiy axborot tizimidan foydalanish imkoniyatiga ega b?ladi; uchinchidan, jamiyatning siyosiy tizimi yetarli darajada yu?ori b?ladi, uning tara?äiyoti uchun tegishli shart—sharoitlar yaratib beriladi; t?rtinchidan, siyosiy madaniyatning liberal—demokratik modeli tash?i siyosiy—madaniyat makoniga nisbatan ?zining "ochi?ligi" bilan ajralib turadi.

Ba'zi □olatlarda (masalan, tash?i ta□did, yoki ijtimoiy—i?tisodiy in?iroz va bosh?a salbiy □olatlar r?y beradi) liberal—demokratik siyosiy madaniyat modeli doirasida avtoritar model elementlari jonlanishi mumkin. Buni biz masalan, jamiyat □ayotiga davlat aralashuvini kengayishida, fu?arolarning □u?u? va erkinliklarini ma'lum darajada cheklanishi □olatida k?rishimiz mumkin.

Shar?ona siyosiy madaniyat modeli — siyosiy madaniyatning shar?ona modeli, jumladan, ?zbek xal?ining ?ziga xos siyosiy madaniyati asoslari k?p asrlik tara?äiyot y?lini bosib ?tgan ni□oyatda boy madaniy va ma'naviy makonda shakllangandir.

Respublikamiz Prezidenti I. A. Karimov ta'kidlaganidek: "Markaziy Osiyo tarixida siyosiy a?l—idrok bilan ma'naviy jasoratni, diniy dunyo?arash bilan ?omusiy bilimdonlikni ?zida mujassam etgan buyuk arboblar k?p b?lgan.

Imom Buxoriy, Imom Termiziy, X?ja Ba□ovuddin Na?shband, X?ja A□mad Yassaviy, Al—Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Mirzo Ulu?bek, Za□iriddin Bobur va bosh?a k?plab buyuk ajdodlarimiz milliy madaniyatimizni rivojlantirishga ulkan □issa ?´shdilar, □al?imizning milliy iftixori b?lib ?oldilar. Ularning nomlari, ja□on sivilizatsiyasi tara?äiyotiga ?´shgan buyuk □issalari □ozirgi kunda butun dunyoga ma'lum. Bizning madaniyatimiz butun insoniyatni ?ziga rom etib kelayotgan markaz b?lib ?olganligi tasodifiy emas"[12].

Buyuk ajdodlarimiz siyosiy madaniyat, uning mezonlari, siyosiy madaniyat omiliga nisbatan ?´yiladigan talablar, uning amaliyotda ?´llanishi va a□amiyati □a?ida butun bir ilmiy—falsafiy va siyosiy fikrlar majmuini yaratib berganlar.

Masalan, ulu? donishmand bobokolonimiz Abu Nasr Farobiy ?zining "Fozil odamlar sha□ri" nomli asarida mamlakatning xa?i?atdan □am "Fozil" b?lishi uchun uning a□olisini umumiy madaniy saviyasi, jumladan, siyosiy madaniyati yuksak b?lishi kerakligiga alo□ida ishora ?ilib shunday fikrlarni yozgan edi: "Fozillar sha□rining barcha a□olisi uchun umumiy b?lgan xususiyatlar ?uyidagilardir: Birinchidan, ular asliy sababni va uning barcha sifatlarini bilishi zarur... Fozil odamlar yana sha□ar (davlatning) birinchi ra□bari u yoki bu va?t mobaynida y?ä b´lib ?olganida (bir yo?äa ketganida, kasalligida va □okazo), uning ?rnini bosa oladigan ra□barlarni bilishi zarur. Fozillar sha□ri, uning a□olisi, ularning dillari erishadigan baxt—saodat nima ekanligini bilishlari zarur..."[13].

Shuningdek, Farobiy davlat ra□bari b?ladigan shaxslar uchun zarur va shart b?lgan yetuk siyosiy madaniyat darajasini, ushbu darajaning ?ziga xos mezonlarini mazkur asarida ta'riflab bergan.

Buyuk alloma Yusuf Xos Xojibning "?utad?u bilig" asarida va so□ib?iron bobomiz Amir Temurning tuzuklarida □am bugungi kunda biz "Siysiy madaniyat" deb atayotgan tushunchaning ?ziga xos elementlari, uning siyosiy xul? atvorda namoyon b?lish □olatlari □a?ida k?plab fikrlar ilgari surilgan. Ma'lumki, ushbu Äoyalarning paydo b?lishida albatta xal?imizning, ajdodlarimizning ?ziga xos turmush tarzi, etnopsixologik xususiyatlari, tafakkur tarzi, ijtimoiy—siyosiy ongi □al ?iluvchi rolni ?ynagan.

X?sh, xal?imizning ?ziga xos shar?ona dunyo?arashi natijasida shakllangan siyosiy madaniyat asoslari ?anday mo□iyatga ega?

Avvalambor, shuni alo□ida ta'kidlash lozimki, buyuk madaniyat va ma'naviyat so□ibi b?lgan xal?imizning ajdodlari siyosatda shar?ona a□lo? masalasiga yetakchi e'tibor berganlar.

Siyosatning yuksak axlo? asosiga ?urilishi lozimligi t?Ärisidagi mazkur ?oya inson va davlat ?rtasidagi munosabatlar □a?idagi ?ziga xos tasavvurlar, ?arashlarning shakllanishiga olib kelganki, biz ularni shar?ona siyosiy madaniyatning ?ziga xos mezonlari deb ?abul ?ilishimiz lozim b?ladi.

Buni biz ?uyidagi ji□atlarda k?rishimiz mumkin:

---

[12] Каримов И.А. "Ўзбекистон XXI аср б?са?асида: хавфсизликка таҳдид, бар?арорлик шартлари ва тара?қиёт кафолатлари", Т., "Ўзбекистон", 1997, 140-141 бетлар.

[13] Абу Наср Фаробий "Фозил одамлар шаҳри", Т., "Абдулла ?одирий", 1993 й. 166-167-б.

Birinchidan, ajdodlarmiz siyosiy tafakkurida davlat ra□bari siyosatidagi adolat va insof masalasi □al ?iluvchi, markaziy ?rinni egallagan. Mamlakatimiz ra□bari I. A. Karimov ta'kidlaganidek: "Adolat va □a?i?atga intilish esa xal?imiz tabiatining eng mu□im fazilatlaridan biridir. ¤tmishda oliy adolat ?oyasi mansabdor shaxslarga ?´yiladigan talab va ba□oning asosi b?lgan. U davlatchilik negizlarini belgilash, islomiy ?oidalar va shariat mezonlarining poydevorini tashkil etgan"[14].

Ikkinchidan, siyosiy t?s—t?polonlarga nisbatan to?atsizlik, siyosiy muvozanatni sa?lash, siyosiy tinchlik va bar?arorlikka, osoyishtalikka kuchli moyillik. Siyosiy jarayonlarga vazminlik, chu?ur fikr mulo□aza bilan yondashish, unda k?pchilik manfaatlarini k?pro? □urmatlash;

Uchinchidan, ?zining oliyjanob ma?sadlarida, kundalik □ayotida siyosiy ra□barga suyanish, undan doimo adolat kutib yashash va unga nisbatan chu?ur □urmat va e□tirom k?rsatish, siyosiy xul?—atvorda kuchli andishalikni namoyon ?ilish;

Turtinchidan, siyosiy erkinlikni a□lo? me'yorlari doirasida ?abul ?ilish;

Beshinchidan, ba?ri kenglik (tolerantlik), xal?aro totuvlik va ishonchga kuchli moyillik.

Yu?orida keltirilgan mezonlardan k?rinib turibdiki, shar?ona siyosiy madaniyat asoslari insoniyat zakovati yaratgan eng oliyjanob ji□atlarni ?ziga ?amrab oladi. Shuning uchun □am u bosh?a siyosiy madaniyat turlarining eng yaxshi ijobiy ji□atlarini ?ziga ?abul ?ilishi mumkin.

Siyosiy madaniyatning modellari bilan bir ?atorda uning turlari □am mavjuddir. ?uyida ularning eng asosiylari t?Ärisida ma'lumot berib ?tamiz:

1. siyosiy madaniyatning "yopi?" turi — ?zining siyosiy ji□atdan bi?i?ligi bilan xarakterlanadi. Siyosiy madaniyatning bosh?a turlariga nisbatan murosasiz b?ladi, ularni mutla?o ?abul ?ila olmaydi. Fa?at ?zining tor milliy ?obi?ida ?oladi.

2. Siyosiy madaniyatning "ochi?" turi — siyosiy madaniyatning bosh?a turlarini ijobiy ?abul ?ila oladi.

Boy an'analari b?lgani □olda siyosiy vo?eliklardagi ?zgargan yangi realliklarni ?abul ?iladi. Doimiy ravishda ?z—?zini boyitib borish □ususiyatiga egadir, shundan kelib chi?äan □olda ijtimoiy va siyosiy ji□atdan □arakatchanligi bilan ajralib turadi.

3. Siyosiy madaniyatning patriarxal turi — unchalik rivojlanmagan boy ma'naviy madaniyati, ?adriyatlarga ega b?lmagan xal?larga xos b?lib, ushbu tur vakillarining siyosiy faollik □olati deyarli b?lmaydi, ular siyosiy ?adriyatlar, siyosiy normalar va institutlarga ?izi?ish bildirmaydilar.

4. Faol siyosiy madaniyat turi — uning xususiyati shundaki, fu?arolar jamiyat siyosiy □ayotiga faol ravishda shaxsiy aralashuvga intiladilar. Shu or?ali jamiyat siyosiy tizimida shaxsan ma'lum bir statusga ega b?lishlikni m?ljallaydilar.

Shuni alo□ida ta'kidlash lozimki, real □ayotda siyosiy madaniyatning sof □oldagi fa?at birgina turining namoyon b?lishi juda kam uchraydi. K?pincha ular u yoki bu ravishda aralashgan tarzda namoyon b?ladi. Masalan, □ozirgi va?tda siyosiy adabiyotlarda keng ?´llanilayotgan "Fu?arolik madaniyati" tushunchasi ana shunga mos keladi. Fu?arolik madaniyati effektiv ravishda siyosiy madaniyatning bosh?a turlaridagi ijobiy elementlarni ?zlashtirib oladi va siyosiy tartibotning konstruktiv ravishda faoliyat k?rsatishiga yordam beradi.

3. ¤zbekistonda Milliy siyosiy madaniyatni tiklash zarurati va amaliyoti

Ma'lumki, bugungi kunda mamlakatimiz □uäuäiy demokratik davlatni, pirovardida fuäarolik Jamiyatini shakllantirishdek buyuk maäsadlar sari yashamoäda. Bu borada istiälolimizga erishgandan keyin ´tgan yillar ichida ulkan ishlar amalga oshirildi. Milliy davlatchilikni shakllantirish, yangi iätisodiy munosabatlar, □amda □uäuäiy tizimning shakllanishi, mustaäil taraääiyotimizning □al äiluvchi asosiga aylandi. 9 yil ichida bosib ´tgan y´limiz ayni bir paytda mamlakatimiz taraääiyoti oldiga ä´yilgan maäsadlarga erishish uchun bugungi kunda □al äilinishi zarur b´lgan vazifalarni □am namoyon äilmoäda.

Ma'lumki, mustaäil yurtimizda amalga oshirilayotgan barcha islo□otlar oxir—oäibatda inson manfaatlarini mukammal ravishda r´yobga chiäarish, xaläimizga farovon turmush tarzini yaratib berishdek ezgu maäsadlarga y´naltirmoäda. Ushbu vazifalarni äisäa muddatlarda muvaffaäiyatli □al äilinishi bugungi kunda nafaäat davlatimiz, balki ´zimiz yashayotgan jamiyatimiz □ar bir a'zosining bu boradagi sobitäadam va ongli faoliyati bilan □am boÄliädir. Mamlakatimiz Prezidenti tomonidan ilgari surilgan kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari Äoyasining asosida aynan mana shu □aächil mo□iyat yotadi. Kuchli Jamiyatni shakllantirish, avvalambor, insonnig jamiyatdagi ´rnini anglab yetishi bilan boÄliä b´lgan □odisadi?. Bu ´rinda jamiyat a'zolarining siyosiy madaniyatini yuksaklik darajasi, ularning siyosiy faolligi ?äoriligi kabi omillar □al äiluvchi a□amiyatga egadir. Demak, siyosiy madaniyat omili mamlakatimiz taraääiyotining bugungi kundagi dolzarb vazifalarini r´yobga chiäarishning eng asosiy vositasiga aylandi, desak xato äilmaymiz. Shuning uchun □am siyosiy madaniyat masalasining nazariy va amaliy ji□atlariga bugungi kunda mamlakatimizda katta a□amiyat berilmoäda. Bu ´rinda shuni alo□ida ta'kidlash lozimki, Respublikamiz Prezidenti I.A. Karimovning asarlarida, nutä va maäolalarida mazkur masalaning konseptual asoslari bevosita bizning jamiyatimizga tadbiäan yechib berilgan.

---

[14] Каримов И.А. "Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва и?тисодий исти?болининг асосий тамойиллари". Т., "Ўзбекистон", 1995 й. 13-б.

Jumladan, davlatimiz ra□bari tomonidan, Respublika Oliy Majlisining XIV—sessiyasida äilingan "¤zbekiston XXI asrga intilmoäda" nomli ma'ruzada mamlakatimiz a□olisining siyosiy madaniyati va siyosiy faoliyati bilan boÄliä b΄lgan mavzuga alo□ida katta e'tibor äaratildi, □amda bu boradagi muammolar va vazifalar k΄rsatib berildi: "A□olimizning siyosiy faolligi □ali zamon talablari darajasida emasligini, □amon sust ekanini äayta—äayta aytishga t΄Äri kelmoäda. Tan olishimiz kerak: eski andozalardan t΄liä äutila olmayapmiz. Barcha mu□im äarorlar yuäoridan äabul äilinib, bizlarni bor—y΄Äi itoatg΄y ijrochilarga, ba'zan ΄ylanmay äabul äilingan äarorlar äurboniga aylantirgan ma'muriy buyruäbozlik, mustabid tuzum illatlaridan judo b΄lishimiz äiyin kechayapti.

Siyosiy madaniyatni yuksaltirish kerak. Odamlar □okimiyat äarorlari äanday äabul äilinishini, ularning ijrosi äanday nazorat äilinayotganini bilishlari, bu äarorlarni tayyorlash va amalga oshirishda faol ishtirok etishlari zarur. Boshäacha aytganda, jamiyat markazda va joylarda saylangan □okimiyat ΄z täädirini äay tarzda □al etayotgani, ularning istiäbolini äay tarzda belgilayotganidan xabardor b΄lib turishi kerak"[15].

Yurtboshimizning iazkur fikrlari mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik islo□otlarni chuäurlashtirish fuäarolik jamiyati asoslarini shakllantirish vazifalarini □al äilishga bevosita y΄naltirilgandir. ?amiyatimiz a'zolarining siyosiy madaniyatini yuksaltirish, ularni siyosiy va ijtimoiy faolligini k΄tarish, bugungi kunda demokratik taraääiyotimizning bosh mezoniga aylandi. Bu ΄rinda gap demokratiya, fuäarolik jamiyati Äoyalarini mamlakatimiz barcha a□olisi tafakkurida tom ma'noda anglangan zaruriyatga aylantirish vazifalari ustida ketmoäda. Bunda siyosiy madaniyat omili xal äiluvchi vosita b΄lib xizmat äiladi. Chunki siyosiy madaniyat, yuäorida ta'kidlanganidek, avvalom bor bu siyosiy tafakkur va siyosiy faoliyat madaniyatidir. Siyosiy madaniyat mamlakat siyosiy institutlari bilan uning a□olisi ΄rtasidagi munosabatlarining äanchalik ma'rifiyligini aelgilovchi omildir.

Ja□on tajribasi □am, ΄zimizning ΄tgan yillar tajribamiz □am shundan dalolat beradiki, jamiyatda amalga oshirilayotgan □ar äanday islo□otlarning, jumladan, siyosiy islo□otlarning □am k΄zlangan yutuälariga erishuvi, mazkur islo□otlarning jamiyat a'zolari tomonidan faol ravishda ä΄llab—äuvvatlanishi oräali yuz beradi. Boshäacha äilib aytadigan b΄lsak, davlat bilan jamiyat ΄rtasida b΄ladigan ΄ziga xos ijtimoiy □amkorlik taraääiyotning garovi b΄lib xizmat äiladi. Bugungi kunga kelib mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islo□otlar ijobiy natijasi pirovardida k΄p ji□atdan davlat va jamiyat ΄rtasidagi munosabatlarni tamomila yangi poÄonaga k΄tarilishi bilan boÄliä b΄lib äoldi. Ushbu vazifani amalga oshirilishining asosida esa, fuäarolarimizning siyosiy faolligini oshirish yotadi, siyosiy madaniyat darajasini yuksalib borishi esa, ana shunday faoliyatning Konstitutsiyamiz, □amda boshäa äonun normalarini □urmat äilish jamiyat baräarorligi uchun ma'suliyatni, doimo □is äilib turish kabi ji□atlar bilan t΄ldiradi.

Ma'lumki, Respublikamiz Prezidentining Oliy Majlis 2—chaäiriä 1—sessiyasida äilgan "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot — pirovard maäsadimiz" nomli ma'ruzasida mamlakatimiz □ayoti, kelajagi uchun ulkan tarixiy a□amiyatga ega b΄lgan strategik rejalar belgilab berildi. Jumladan, mazkur ma'ruzada siyosiy madaniyat va uni yuksaltirish bilan boÄliä b΄lgan asosiy bosh vazifalar □am belgilab berildi va siyosiy madaniyat omilini □ar tomonlama rivojlantirishdan k΄zlangan yangi strategik maäsadlar ilmiy ji□atdan yanada aniäro? asoslandi.

Bu ΄rinda Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan jamiyatimiz a'zolari tafakkurida, siyosiy xulä—atvorida demokratik äadriyatlarni chuäur ildiz otib borishiga yordam beruvchi, xaläimiz siyosiy madaniyatni yuksalishiga ulkan asos b΄lib xizmat äiluvchi erkin fuäarolik jamiyati ma'naviyatini shakllantirish Äoyasi □al ?iluvchi mu□im a□amiyatga egadir. Mazkur ?oyada ?amiyatimiz a'zolarining bugungi kundagi siyosiy madaniyat darajasiga ä΄yiladigan talab mezonlari ΄z aksini topgan desak xato äilmaymiz.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "Inson □uäuälari va erkinliklarini, odamlarimiz ongida demokratik äadriyatlarni yanada musta□kamlash va rivojlantirish kerak.

¤z □aä—□uäuäini taniydigan, ΄z kuchi va äobiliyatiga tayanib yashaydigan, atrofida r΄y berayotgan voäea—□odisalarga mustaäil munosabatda b΄ladigan, shu bilan birga, ΄z shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalä manfaatlari bilan uyÄun □olda k΄radigan erkin shaxsni shakllantirish uchun barcha zarur shart—sharoitlar yaratish darkor"[16].

Shuni alo□ida ta'kidlash lozimki, bizning mamlakatimizda istiälolimiz sharofati bilan insonni jamiyat siyosiy va ma'naviy □ayotini bevosita faol ishtirokchisiga aylantirish, □amda uning siyosiy madaniyat darajasini yuksaltirish uchun barcha zarur siyosiy, □uäuäiy, ma'naviy va mafkuraviy shart—sharoitlar yaratildi. Prezidentimiz tomonidan Oliy Majlisning 1—chaäiriä XIV—sessiyasida, □amda, 2—chaäiriä 1—sessiyasida ilgari surilgan jamiyatimiz ijtimoiy—siyosiy va ma'naviy □ayotini erkinlashtirish Äoyasi jamiyatimizda siyosiy madaniyatni yuksalishi uchun ni□oyatda ulkan yangi imkoniyatlarni ochib berdi. Endilikda siyosiy madaniyatga demokratik islo□otlarni chuäurlashtirish borasidagi yangi vazifalar yuklatilayotganligi o΄Ärisida Prezidentimiz I.A. Karimov Respublikamiz Oliy Majlisining 2—chaäiriä 1—sessiyasida s΄zlagan nutäida äuyidagi fikrlarni ta'kidlagan edi: "Odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati, siyosiy faolligi yuksalib borgani sari, davlat vazifalarini

---

[15] Каримов И.А. "Ўзбекистон XXI асрга интилмо?да". Т., "Ўзбекистон", 1999 й. 20-21 б.

[16] Каримов И.А. "Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард ма?садимиз". Т., "Ўзбекистон", 2000 йил. 9-б.

nodavlat tuzilmalar va fuäarolarning ´zini—´zi boshäarish organlariga bosäichma—bosäich ´tkazib borish zarur"[17].

Ma'lumki, jamiyat siyosiy madaniyatining shakllanishi k´p omillarga boÄliä. Bunda yuäorida ta'kidlab ´tganimizdek, milliy äadriyatlarning ´rni ni□oyatda katta b´ladi. Shu ji□atdan olib äaraganda, boy ma'naviy madaniyat, noyob milliy äadriyatlar, beba□o falsafiy ta'limotlardan ba□ra olib, shakllangan ´zbek xaläida, siyosiy madaniyatning yuksak ch´äöilariga erishish uchun ulkan salo□iyat mavjuddir. Jamiyatimiz siyosiy madaniyatining shakllanishida, mamlakatimizning milliy mafkurasi bugungi kunda yetakchi ´rin egallamoäda.

Ma'lumki, istiälolimiz sharofati bilan shakllanayotgan iamlakatimizning milliy mafkurasi □ar bir insonga erkin fikrlash, ´z baxt—saodati, farovon kelajagi uchun erkin ijtimoiy faoliyat äilish imkoniyatlarini ochib bermoäda. Prezidentimizning bevosita sa'y—xarakatlari bilan ´zining nazariy asosini topgan ¤zbekiston jamiyatining iafkurasi xaläimizning manfaatlarini o´liä ravishda ´zida mujassamlashtirgan □ayotiy manba b´lib, maydonga chiämoäda.

"Milliy mafkura, avvalom bor, ´zligimizni, muäaddas an'analarimizni anglash tuyÄularini, xaläimizning k´p asrlar davomida shakllangan ezgu orzularini, jamiyatimiz oldiga bugun ä´yilgan oliy maäsad va vazifalarni äamrab olishi shart" — deb ta'kidlagan edilar I.A. Karimov[18].

Jamiyatimizning milliy mafkurasi ´zining mana shu xislatlari bilan odamlarimiz siyosiy madaniyatini shakllanishi va rivojlanishida asosiy mafkuraviy oziä b´lib xizmat äiladi. Chunki siyosiy madaniyat ayni paytda aniä maslak asosida, inson ´zi tayanib yashaydigan äadriyatlar asosida shakllanadi.

Tayanch tushunchalari

Madaniyat, siyosiy madaniyat, milliy—siyosiy madaniyat, siyosiy madaniyatning darajalari, modellari, turlari. Siyosiy madaniyatning liberal—demokratik modeli. Sharäona siyosiy madaniyat modeli.

Mustaäil ish uchun topshiriälar

1. Siyosiy madaniyat, siyosat aa siyosiy baräarorlik tushunchalari ´rtasidagi ichki boÄliälikni aniälang?
2. Jamiyat siyosiy □ayotini, davlat va jamiyat äurilishini erkinlashtirish jarayonida siyosiy madaniyatning ´rni va a□amiyati äay tarzda namoyon b´lishini ?iyosiy—siyosiy ta□lil eting.

ADABIYoTLAR

1. ¤zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T. "¤zbekiston". 1992.
2. I. A. Karimov. "¤zbekistonni ´z istiälol va taraääiyot y´li". T. "¤zbekiston". 1992.
3. I. A. Karimov. "¤zbekistonning siyosiy—ijtimoiy va iätisodiy istiäbolining asosiy tamoyillari". T. "¤zbekiston". 1995.
4. I. A. Karimov. "¤zbekiston XXI asr b´saÄasida, xavfsizlikka ta□did, baräarorlik shartlari va taraääiyot kafolatlari". T. "¤zbekiston". 1997.
5. I. A. Karimov. "Jamiyatimiz mafkurasi xaläini xalä, millatini millat äilishga xizmat etsin". T. "¤zbekiston". 1998.
6. I. A. Karimov. "¤zbekiston XXI asrga intilmoäda". T. "¤zbekiston". 1999.
7. I. A. Karimov. "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot pirovard maäsadimiz". T. "¤zbekiston". 2000.
8. I. A. Karimov. Milliy isti?lol mafkurasi — xal? e'ti?odi va buyuk kelajakka ishonchdir. T., "¤zbekiston", 2000.
9. Abu Nasr Farobiy. "Fozil odamlar sha□ri". T. "Abdulla „odiriy". 1993.
10. Gadjiev. K. S. "Politicheskaya nauka". M. 1994.
11. Otamurotov S., Ergashev I., Akramov Sh., „odirov A. "Politologiya". T. "¤zbekiston". 1999.

[17] Каримов И.А. "Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард ма?садимиз". Т., "Ўзбекистон", 2000 йил. 8-б.

[18] Каримов И.А. "Жамиятимиз мафкураси хал?ни хал?, миллатни миллат ?илишга хизмат этсин". – Т., "Ўзбекистон" журнали, 1998 йил, 14-бет.

15–mavzu. Siyosiy mafkuralar

Reja:
1. Siyosiy mafkura: tushunchasi va funksiyalari.
2. Siyosiy mafkuralarning asosiy k?rinishlari.

1. Siyosiy mafkura: tushunchasi va funksiyalari

Siyosiy mafkura □a?idagi masala – siyosiy fanning eng mu□im va dolzarb masalalaridan biri □isoblanadi. Bu masala ilgaridan kishilar ?rtasida e□tirosli, ?iz?in, ?arama–?arshi fikr – mulo□azalar, ba□slar va munozaralarga sabab b?lib kelgan va bugungi kunda shundayligicha ?olmo?da. Biz mazkur mavzuda ana shu masalaning mazmun – mo□iyati va asosiy k?rinishlari xa?ida t?xtalib ?tamiz.

1. X?sh, siyosiy mafkura nima? U ?anday vazifalarni bajaradi?

Siyosiy mafkura – siyosiy fanning eng murakkab masalalaridan biri □isoblanadi. Bu □a?da adabiyotlarda xilma–xil ?arashlar mavjud. "Mafkura" atamasi yunoncha ideya va logos s?zlarining birikmasidan tashkil topgan b?lib, ?oyalar □a?idagi ta'limot degan ma'noni anglatadi. Bu atama, ilk bor 1797 yildagi fransuz in?ilobi davrida Destut de Tressi tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Mana shundan boshlab bu murakkab ru□iy □odisa □a?ida xilma–xil ?arashlar ?aror topa boshladi. Xususan, i?tisodiy determinizm ta'limoti mafkuraviy o?imlar ijtimoiy guru□larning moddiy shart–sharoitlari bilan bo?li? ekanligidan kelib chi?adi. U bu o?imlarni umuman jamoa manfaatlarini □imoya ?iluvchi nazariy tasavvurlar sifatida tavsiflaydi. Ijtimoiy guru□ning jamiyatda tutgan ?rniga k?ra (agar sinf ijtimoiy tara?äiyotning yetakchi tendensiyalariga mos keladigan manfaatlarga ega b?lsa) i?tisodiy determinizm mafkuraning bir–tomonlamaligini e'tiborga olgan □olda uning nazariy bilim vazifasini bajarishi mumkinligini ilgari suradi.

Bugungi kunda □am ?arb politologiyasida mafkuraviy o?imlarning manbalari va ma?omi □a?idagi munozaralar t?xtagani y?ä. Neoanarxizm tarafdorlari uchun mafkura – ommaviy ongning ma□suli b?lib k?rinadi. Liberal – pozitivistik an'analarga k?ra, mafkura – ijtimoiy va siyosiy sharoitlarga bo?li? b?lmagan, tarixdan yu?ori turuvchi □odisa sifatida ta'riflanadi. Neomakiavillizm (R. Moska, R. Mixels, V. Pareto) ongning estetik yoki diniy shakllarini □am siyosiy mafkuraning ?ziga xos namoyon b?lish shakllari sifatida tal?in etadi. ?arbda mafkurani siyosatda biron–bir mu□im mav?e va a□amiyatga ega b?lmagan "□okimiyatning xizmatkori" sifatida tavsiflovchi ?arashlar □am keng tar?algandir.

Shu bilan birga ?arb politologiyasida mafkuraga nisbatan bir ?ator bar?aror b?lgan munosobatlar □am ?aror topdi. Jumladan, mafkura bilan fanni bir–biridan murosasiz ayirib ?'yish, mafkuraning bilish vazifalariga shub□a bilan ?arash, ularni inkor ?ilishdan iboratdir. XX asr boshlaridayo? M. Veber mafkurani va bosh?a ?oyaviy, diniy tuzilmalarni k?r–k?rona ishonish so□asiga kiritgan edi. Bu bilan u mafkuraning ilmiyligi masalasini ?'yishni □am inkor etadi. Shu so□aning tani?li mutaxassisi K. Mangeym, M. Veberdan keyin □ar ?anday mafkurani vo?elikning neadekvat (not?Äri), bir tomonlama aks etishi sifatida, vo?ealarning □a?i?iy a□volini ongli ravishda yashiradigan ?oyalar yi?indisi sifatida olib ?araydi. Mafkuraning ijtimoiy–tarixiy manbalarini chetga surib ?'yib, uni jamoani birlashtiruvchi ?urol sifatida (O. Lemberg, T. Parsons) □addan tash?ari funksional tal?in ?ilishlar □am keng tar?algandir.

Mafkurani ayrim guru□lar va individlarning psixologiyasidan (R. Payps, D. Braun) iborat äilib k?rsatish □ollari □am kam emas. Shu bilan birga ilmiy adabiyotlarda mafkurani–xal?ning, millatning dunyodagi ?rnini, manfaatlarini, orzu–intilishlarini ifodalaydigan ?oya, ?tmish va kelajakni bo?laydigan k?prik (I.A. Karimov) sifatida ta'riflashlar □am mavjuddir[19].

Yu?orida ?ayd etilgan xilma–xil yondashuvlardan kelib chi?ib siyosiy mafkuraga ?uyidagicha ta'rif berish mumkin.

Siyosiy mafkura – u yoki bu ijtimoiy guru□ning manfaatlarini ifodalovchi va □imoya ?iluvchi □amda k?pro? mi?dordagi kishilarning individual ?y–fikrlari va □atti–□arakatlarini □okimiyatdan foydalanishning muayyan ma?sadlari va vazifalariga b?ysundirishni talab ?iluvchi sistemalashgan ?oyalar, ?arashlarning yi?indisidir. ?is?acha ?ilib aytganda, siyosiy mafkura – bu muayyan ijtimoiy guru□ning □okimiyatga intilishini yoki undan foydalanishini asoslovchi va siyosiy □arakatning u yoki bu strategiyasini k?zda tutuvchi ?oyaviy tizimdir.

Siyosiy mafkura ijtimoiy □ayotda muayyan funksiyalarni bajaradi. Ulardan ?uyidagilarni ajratish mumkin:

1) m?ljallash. Bu funksiya shunda ifodalanadiki, mafkura jamiyat, ijtimoiy ravna?, shaxs, □okimiyat □a?idagi fundamental tasavvurlarni ?ziga ?amrab olib, u inson faoliyatining ma'no–mazmuni tizimini va m?ljalini k?rsatib beradi;

2) safarbar etish. Fozil jamiyat idealini taklif ?ila turib siyosiy mafkura siyosiy faoliyatning bevosita motivi sifatida chi?adi va uni amalga oshirish uchun jamiyatni, ijtimoiy guru□larni safarbar ?iladi;

---

[19] Қаранг. Каримов И. А. Жамиятимиз мафкураси хал?ни-хал?, миллатни-миллат ?илишга хизмат этсин. "Муло?от", 1998, 5-сон, 5-бет.

3) birlashtirish. Taklif etilayotgan dunyoning fundamental kartinasi chegarasida siyosiy □arakatga ma'no–mazmun bera turib, siyosiy mafkura unga shunday a□amiyat beradiki, u ?zining mi?yosi bilan □ar ?anday individual yoki guru□iy manfaatdan ustun turadi. Siyosiy mafkura xususiy manfaatlarga ?arshi turadi va shu bilan birlashtiruvchi omil b?lib yuzaga chi?adi.

4) amortizatsiyalash. Siyosiy mafkura jamiyat, guru□lar, individ e□tiyojlari va ularni ?ondirishning real imkoniyatlari ?rtasida nomunofi?lik vujudga kelgan vaziyatdagi ijtimoiy keskinlikni yumshatishga xizmat ?iladi.

5) muayyan ijtimoiy guru□ manfaatlarini ifoda etish va □imoyalash. Buning ma'nosi shuki, siyosiy mafkura u yoki bu ijtimoiy guru□ manfaatlari asosida vujudga keladi va ularni bosh?a guru□lar manfaatlariga ?arama–?arshi ?′yishga cha?irilgan.

Mafkura ?zining funksiyalariga k?ra fandan far? äiladi. Agar fanning funksiyasi – □a?i?atni izlash b?lsa, mafkuraning funksiyasi – a□olining ommaviy siyosiy onggini egallash, unga jamiyatning bugungi va kelgusidagi tara?äiyotini ba□olash, ?zining mezonlarini joriy ?ilish, siyosiy makonda kishilar m?ljal ?iladigan ma?sad va vazifalarni belgilashdir. Guru□iy xarakterga ega b?laturib mafkura amalga oshirmo?chi b?lgan y?lning o?ilona va xolisona obrazini yaratishga, uning u yoki bu sinf, millat, davlat manfaatiga mos kelishiga intiladi. Bu borada mafkura u yoki bu ideallar va ?adriyatlarni tar?ibot ?ilish bilan chegaralanib ?olmay, balki fu?arolar, partiyalar va bosh?a siyosiy tuzilmalarning ma?sadga muvofi? faoliyatini ra?batlantirish bilan □am shu?ullanadi.

Mafkura ?zining siyosiy funksiyalarini bajarishi bilan jamiyatni yo ?andaydir ijtimoiy, milliy guru□ manfaatlari asosida, yoki a□olining muayyan ijtimoiy–i?tisodiy guru□lariga tayanmaydigan ongli ravishda ishlab chi?ilgan ma?sadlari negizida jipslashtirish, birlashtirishga intiladi. A□olini real birlashtirish ?obiliyati mafkuraning ?oyasi va ?oidalari kishilarning yaxshi turmush tarzi □a?idagi kundalik ?arashlari va tasavvurlariga ?anchalik mos kelishga bo?li?dir.

ßar ?anday mafkura o?ilona, nazariy asoslangan ?oidalardan tash?ari a□oliga fa?at ishonish uchun taklif ?ilinadigan ma?sad va ideallarni □am ?amrab oladi.

Siyosiy mafkuraning amal ?ilish darajalari bir xil emas. U nazariy–konseptual, dasturiy–direktivalik va xul?–atvorlik darajalarida amal ?iladi. Nazariy–konseptual darajada u yoki bu sinf, ijtimoiy ?atlam, millat, davlatning manfaatlari va ideallarini ochib beruvchi asosiy ?oidalar ?aror toptiriladi; dasturiy–direktivalik darajada ijtimoiy – falsafiy prinsiplar va ideallar siyosiy elitaning ani? dasturlari, shiorlari va talablariga aylantiriladi va bosh?aruv ?arorlarini ?abul ?ilish, ommaning siyosiy xul?–atvorini ra?batlantirish uchun ?oyaviy asos b?lib xizmat ?iladi. Mafkura amal ?ilishning ushbu darajasi "siyosatning yaratuvchi elementi" deb □am tal?in etiladi.

Xul?–atvorlik darajada mazkur mafkura ma?sadlari va prinsiplari fu?arolar tomonidan ?zlashtiriladi, □amda ularning jamiyat siyosiy □ayotida ishtirok etishining u yoki bu shakllarida ?z ifodasini topadi. Bu darajada mafkura kishilarning □atti–□arakatiga aylanib ularni jipslashtiradi, birlashtiradi, muayyan y?lga y?naltiradi, safarbar etadi.

2. Siyosiy mafkuralarning asosiy k?rinishlari

Siyosiy mafkura zamon va makondan tash?arida b?lgan mav□um ru□iy □odisa emas. U muayyan tarixiy sharoit bilan bo?li? – ani? ijtimoiy mazmunga ega b?lgan ma'naviy □odisadir.

ßar bir tarixiy davr ?ziga xos va ?ziga mos mafkuraviy o?imlarni ilgari suradi. Bundan □ozirgi zamon □am mustasno emas. U □am k?plab mafkuraviy o?imlarni ilgari surdi. Biz ?uyida □ozirgi zamonning eng yirik mafkuraviy o?imlarini: liberalizm, konservatizm, sotsial–demokratiyani va bosh?alarni k?rib chi?amiz.

ßozirgi zamonning eng yirik va k?p tar?algan mafkuraviy o?imlaridan biri – liberalizmdir. Bu atama lotincha "liberalis" s?zidan olingan b?lib "erkin" degan ma'noni anglatadi.

Liberalizm XVII–XVIII asrlarda ma'rifatparvarlik davri ?oyalari negizida tarix sa□nasiga chi?ib kelayotgan burjuaziya sinfining mafkurasi sifatida shakllanadi. Bu mafkuraning asosiy ?oidalari J. Lokk, T. Gobbs, Sh. Monteske, A. Smit, T. Jefferson, D. Mill va bosh?alarning asarlarida asoslanib beriladi.

Liberalizmning poydevorini shaxs erkinligi, uning barcha jamiyat institutlariga nisbatan eng oliy ?adriyat ekanligi, shaxsning □am ?z oldida, □am jamiyat oldida mas'ulligi barcha kishillarning ?zini ?zi r?yobga chi?arish □u?u?ini tan olishligi kabi prinsiplar tashkil etadi. Bu mafkura parlament tuzumining, mu□im siyosiy muammolarni □al etishda murosayu–madora, kelishuvning tarafdoridir. U davlatning ?sib ketgan i?tisodiy va sotsial funksiyalariga salbiy munosabatdadir.

Liberalizm □okimiyatning ta?simlanishi, siyosiy plyuralizm, elitalar ra?obati, ?onunning ustuvorligini e'tirof etadi. U fu?arolar □u?u?lari va erkinliklarini ta'minlashni ?zining asosiy ma?sadi, deb biladi. Mazkur mafkuraning barcha k?rinishlarida inson shaxsining individual erkinligi, ?adr–?immati, bosh?a kishilarning ?arashlari va e'ti?odlariga sabr–chidamli b?lishlik talablari doimo □imoya ?ilinib kelinadi. Shaxs erkinligini □urmat ?ilish bilan bo?lab liberalizm ?zining ?oyaviy k?rsatmalarida individualizm va insonparvarlik prinsiplarini uy?un ravishda mujassamlashtiradi.

Erkinlik prinsipi liberalizm tarafdorlari tomonidan davlat cheklashlaridan erkin b?lishlik sifatida tal?in etiladi. Bu ?oyani angliyalik mutafakkirlar J. Lokk va D. Mill yaxshi ifoda etadilar. Jumladan,

D. Mill esa bu ?oyani ?uyidagicha izo□laydi: "Inson ?ziga nima kerakligini □ar ?anday □ukumatdan k?ra ?zi yaxshi biladi".

Liberalizm tarafdorlari uchun erkinlik uchun kurash insonning i?tisodiy, jismoniy va intellektual erkinligi y?lidagi barcha t?si?larni, cheklashlarni tugatish uchun kurashni anglatadi. Ular □okimiyatni meros ?ilib ?oldirishning barcha shakllariga va taba?aviy imtiyozlarga ?arshi chi?adilar. Bu k?rsatmalar negizida "davlat—tunggi ?orovul" degan ?oya ?aror topadi. Ushbu ?oyaning ma'nosi shuki, davlat fa?at ijtimoiy tartibni ?´ri?lash va mamlakatni tash?aridan b?ladigan ta□diddan □imoya ?ilishni ta'minlaydigan, kamro? b?lgan, eng kerakli vazifalar bilan ta'minlanishi kerak. Shuning uchun aynan liberalizmda fu?arolik jamiyatining davlat ustidan ustivorligi ?oyasi ?aror topdi va amalga oshirilmo?da. Angliyalik mutafakkir J. Lokk fu?arolik jamiyati bu doimiy kattalik, davlat esa undan kelib chi?uvchidir, deb e'tirof etgan edi.

Liberalizm mafkurasi uchun shaxsning erkin rivojlanishi va ?zini ?zi tasdi?lash ?oyasi xarakterli b?libgina ?olmay, balki erkinlikning bozor tal?inini xususiy tadbirkorlik erkinligi sifatida xarakterlash xosdir. Bu mafkura erkinlik va xususiy mulkning ?xshashligiga asoslanadi. Unda xususiy mulk inson erkinligining kafolati va ?lchovi sifatida ?araladi. I?tisodiy erkinlikdan siyosiy va fu?arolik erkinligi keltirib chi?ariladi.

I?tisodiy nazariyada liberalizm tadbirkorlik, bozor va ra?obat erkinligini tar?ibot va tashvi?ot ?iladi. Shu bilan birga bu mafkuraning tarafdorlari shaxsni bozor tizimiga amal ?ilishning salbiy o?ibatlaridan sa?lashni — □ukumatning vazifasi deb biladilar.

Mumtoz liberalizmning ?oyalari anglo—sakson mamlakatlarida, avvalo A?Shning siyosiy va i?tisodiy amaliyotida ?zining t?laro? gavdalanishini topdi. A?Shda individualizm jamiyat tuzilishining bosh prinsipi sifatida ?araladi. Musta?illik va ?zining kuchiga tayanish, ra?obat erkinligi amerika turmush tarzining asosiy ?oyaviy ustunlaridir.

Mafkuraning □ar ?anday k?rinishi ?zgarmasdan ?ola olmasligi kabi liberalizm □am ?zgarmasdan äolmadi. U ijtimoiy—i?tisodiy ?zgarishlarning ta'siri ostida XX asrning 30—yillarida neoliberalizmga ´sib ?tadi. Bu yangi mafkuraviy o?imning paydo b?linishini tad?i?otchilar A?Sh Prezidenti Franklin Ruzveltning "Yangi yuli" bilan bo?laydilar. A?Sh Prezidenti liberalizm mafkurasiga asoslangan siyosatga ?ator mu□im tuzatishlar kiritadi. Bu tuzatishlar davlatning i?tisodiy va sotsial rolini ?aytadan k?rib chi?ish bilan bo?li?dir. Neoliberallar davlatning i?tisodiy munosabatlarni tartibga solishi, faol ijtimoiy siyosatni olib borishi zarurligini tan oladilar. Ular ijtimoiy adolatni ?rnatishni, monopoliyalarning □okimiyatini cheklashni, moddiy boyliklarni soli? tizimi va davlatning ijtimoiy dasturlari or?ali jamiyatning ?uyi ?atlamlari foydasiga ?ayta ta?simlashni yo?lab chi?adilar. Neoliberallar siyosiy dasturining negizini bosh?aruvchi va bosh?arilayotganlarning ?zaro kelishuvi, siyosiy jarayonda ommaning ishtirok etishi zarurligi, siyosiy ?arorlarni ?abul ?ilish amaliyotini demokratiyalashtirish tashkil etadi.

Liberalizm ?arb demokratiyasining ?oyaviy asosidir. Bu mafkura bayro?i ostida A?Shda "o?ilona davlat", "Yalpi farovonlik davlati" deb ataladigan model yaratilgan. Bugungi kunda neoliberalizm A?Sh Demokratik partiyasi va bosh?a demokratik mamlakatlardagi siyosiy partiyalar faoliyatining ?oyaviy—nazariy negizi b?lib ?olmo?da.

ßozirgi zamonning eng yirik mafkuraviy o?imlaridan yana biri— konservatizmdir. Bu atama lotincha "konservare" s?zidan kelib chi?äan b?lib, u sa?lash, ?´ri?lash degan ma'noni anglatadi. Konservatizm XVIII asrda dunyoviy va cherkov feodallari, kelajak oldida □adiksiragan turli ijtimoiy ?atlamlar manfaatlarining ifodachisi, liberalizmning ?oralovchisi, xudo tomonidan ?rnatilgan tartiblarning buzilmasligi ?oyasining ilgari suruvchisi sifatida paydo b?ldi. Uning asosiy ?oidalari angliyalik mutafakkir va siyosatchi E. Berk, Fransiyaning jamoat arboblari J. de Mestr va L. de Bonald tomonidan asoslab beriladi. Bu ?oidalarning negizida tabiiy ravishda ?aror topgan narsalar tartibining buzilmasligi, oila, millat, din, taba?aviy b?linishi bilan bo?li? b?lgan an'anaviy ?adriyatlarni sa?lab ?olish ?oyasi yotadi. Ana shundan kelib chi?ib, konservatorlar ijtimoiy tara?äiyotda yangiliklarga nisbatan vorislikning ustivorligini yo?lab chi?adilar. Ularning fikricha, siyosiy prinsiplarni urf odatlarga, milliy an'analarga, ?aror topgan ijtimoiy—i?tisodiy va siyosiy institutlarga moslashtirish lozim. Ularda zinapoya tarzidagi ijtimoiy tuzilishning yu?oridan ?rnatilganligiga □ech ?anday shub□a y?ä va shuning uchun uni inson tomonidan ?zboshimchalik bilan ?zgartirib b?lmaydi. Bundan kelib chi?adiki, tenglik prinsipi inson tabiatiga zid keladi va uni jamiyat tuzilishining negiziga ?´yib b?lmaydi. Konservatorlar □ar doim egalitarizm bilan bo?li? b?lgan "□addan tash?ari demokratizm"ga ?arshi chi?adilar.

Tarixiy tara?äiyot natijasida konservatizm □am liberalizm singari mu□im ?zgarishlarga yuz tutdi. U burjua munosobatlari ?aror topishi bilan yirik kapital manfaatlarini □imoya ?iluvchi ?oyaga aylandi. Konservatorlar □am liberallar singari bozor, ra?obat erkinligini ta'minlashini, i?tisodiyotga davlatning aralashishini cheklashni talab ?ildilar.

XX asrning 70—yillarida konservatizmning tarixida yangi faza — neokonservatizm (D. Bell, Z. Bjezinski, N. Podgores, N. Kristoll, A. Xayek) boshlanadi. Bu yangi o?imning paydo b?lishini tad?i?otchilar A?Shda Ronald Reygan boshchiligida respublikachilar, Buyuk Britaniyada Margaret Tetcher boshchiligida konservatorlar, FRGda Gelmut Kol boshchiligida XDS—XSS blokining □okimiyatga kelishi bilan bo?laydilar.

Neokonservatizmning ?aror topishi tasodifiy emas. U neoliberalizm va sotsializmga ?arshi turish ma?sadida shakllandi. Neoliberalizm davlatning i?tisodiy faoliyatga aralashishi zarurligini tan oladi va davlat ijtimoiy dasturlarining rivojlantirishini ?'llab ?uvvatlaydi. Neokonservatizm esa davlatning i?tisodiyotga aralashishini cheklashni talab ?iladi.

Antietatizm, davlatning ijtimoiy vazifalarini cheklash — neokonservatizm ?oyaviy—siyosiy k?rsatmalarining belgilovchi alomatidir. Neokonservatorlar ?arashlariga k?ra "eng yaxshi □ukumat shuki, u kamro? bosh?aradi".

Neokonservatorlar a□olining kam ta'minlangan ?atlamlari foydasiga resurslarni ?ayta ta?simlash ma?sadida yirik kapitalga solinayotgan soli?larga ?arshi chi?adilar. Ular teng ta?simlashning ashaddiy dushmani sifatida davlatning ijtimoiy dasturlarini ?is?artirishni talab etadilar. Neokonservatorlarning fikricha, □ozirgi davlat kishilar uchun natijalar tengligini emas, balki imkoniyatlar tengligini yaratib berishi zarur. Davlatning "so?iladigan sigir"ga aylanishi insonni buzadi, ishdan chi?aradi. □ar bir kishi ?z faoliyatida davlatga emas, balki ?zining kuchiga □amda ?zining ya?inlari va □am fu?arolariga tayanishi zarur.

Shunday ?ilib, konservatizm mafkurasida oila, din, axlo? ayrim ijtimoiy guru□larning imtiyozli ?rni □a?idagi eski davrning ?adriyatlari yangi, burjua munosobatlari davrining ?adriyatlari — individualizm, bozor erkinligi bilan chambarchas bo?lanib ketadi. Bu mafkura liberalizm bilan ?arama ?arshi turib ?arb mamlakatlarining ommaviy ongiga katta ta'sir ?tkazadi.

ßozirgi zamonning eng ta'sirli mafkuraviy o?imlaridan biri — sotsial—demokratiyadir. Bu mafkura markazda turuvchi kuchlarning siyosiy doktrinasi □isoblanadi.

Sotsial—demokratiya mafkurasi XIX asrning oxirida nemis mutafakkirlari va jamoat arboblari K. Kautskiy va E. Bernshteyn tomonidan asoslab berildi. Bu mafkuraga binoan yangi jamiyatga sinfiy kurash or?ali, in?ilobiy y?l bilan emas, balki tinch, evolyusion y?l bilan — burjua jamiyatni asta sekin islo□ ?ilish bilan ?tiladi. Sotsial—demokratlar bu k?rsatmalarni amalga oshirishni davlatning jamiyat i?tisodiy □ayotiga faol aralashishni, daromadlarni y?äsillar foydasiga ?ayta ta?simlash, i?tisodiyotning davlat sektorini va k?plab davlat ijtimoiy dasturlarini rivojlantirish bilan bo?laydilar.

Ja□onda sotsial—demokratiya mafkurasi negizida turli—tuman "sotsializm modellari" shakllandi. Bular ichida shved va german modeli eng obr? äozondi. Germaniya va Shvesiyada sotsial—demokratik partiyalar bosh?aruvi davrida □ayotning yu?ori darajasi va sifatiga erishildi.

Ammo, 80—yillarning oxirida bu mamlakatlarning i?tisodiyotida davlat monopoliyasi va byurokratizm, xususiy tadbirkorlik uchun ra?batlantirishning pasayishi bilan bo?li? b?lgan negativ tendensiyalar kuchaydi. Bu tendensiyalar ushbu mamlakatlarning tara?äiyot sur'atlarini pasaytirishga olib keldi. Natijada, sotsial—demokratlar k?pchilik saylovchilar tomonidan ?'llab—?uvvatlanmadi va □okimiyatni konservativ mafkura vakillariga berishga majbur b?ldilar. 90—yillarning oxiriga kelib sotsial—demokratlar saylovlarda ?alaba ?ozonib yana □okimiyatni konservatorlardan ?aytarib oldilar.

Shunday ?ilib, sotsial—demokratiya — □ozirgi zamonning eng ta'sirli mafkuralaridan biri □isoblanadi. U ijtimoiy islo□otlarni amalga oshirish y?li bilan jamiyatni rivojlantirishni va xal?ning farovonligiga erishishni k?zda tutadi.

ßozirgi zamonning mafkuralari ?atorida milliy mafkuralar mu□im ?rinni egallaydi. Ular kelib chi?ishiga, mazmun—mo□iyatiga k?ra bosh?a mafkuralardan far? äiladi.

Birinchidan, milliy mafkuralar dunyo mustamlakachilik sistemasining yemirilishi, yosh musta?il milliy davlatlarning tashkil topishi va ularni ?aramlik doirasidan chi?arish, rivojlantirish zaruriyati bilan maydonga keldi. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida ?arbiy Yevropa milliy □ayotning uy?onishini va milliy mafkuralarning gurkirab rivojlanishini ?z boshidan kechirgan edi. ?ozirgi kunga kelib bu tendensiyalar sobi? SSSR va bosh?a sotsialistik mamlakatlar ?rnida tashkil topgan respublikalarda yuz bermo?da.

Ikkinchidan, milliy mafkuralar fa?at ayrim ijtimoiy, ir?iy, etnik guru□ning, xal?ning manfaatigina emas, balki musta?illik uchun, milliy □ayotni rivojlantirish uchun kurash olib borayotgan xal?larning dunyoda tutgan ?rnini, turmush tarzini, orzu—umidlarini, intilishlarini, manfaatlarini aks ettiradi.

Uchinchidan, milliy mafkuralar u yoki bu xal?lar ?aramligining ob'ektiv negizlarini, ularni bartaraf etish va □a?i?iy musta?illikka erishish y?llarini ochib beradi.

T?rtinchidan, milliy mafkuralar yosh, musta?il davlatlar xal?larining ?zligini anglashga, ?aramlik doirasidan chi?ishga, ularning chinakamiga erkin b?lishiga, ja□on □amjamiyatida munosib ?rnini topishga yordam beradi.

Albatta, milliy mafkuralarning barchasi bir xil emas. Ularning ichida u yoki bu xal? uchun alo□ida sharoit yaratishga da'vo ?iladigan mafkuralar □am uchrab turadi.

Biro?, milliy mafkuralarning aksariyati xal?larning □a?i?iy orzu—umidlarini, intilishlarini aks ettiradi. Ular yosh davlatlar xal?lariga ?aramlik asoratlarini bartaraf etish va musta?illikni musta□kamlash y?llarini k?rsatib ?oyaviy bayro? b?lib xizmat —?iladi.

Milliy isti?lol ?oyasi va milliy mafkura ¤zbekistonni □am chetlab ?tgani y?ä. Bu ?oya va mafkura ¤zbekistonda □am ?zining munosib ?rnini topmo?da.

¤zbekistonda sh?ro tuzumining in?irozga yuz tutishi jamiyatning barcha so□alarini tubdan islo□ ?ilish va yangi jamiyatni ?urish masalalarini ishlab chi?ishni ta?ozo ?ildi. Bu masalalar ¤zbekiston

Respublikasining Prezidenti I.A. Karimovning "¤zbekistonning ?z isti?lol va tara?äiyot y?li" va bosh?a asarlarida asoslab berilgan konsepsiyada ?z yechimini topdi.

Mazkur konsepsiyada ¤zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A. Karimov milliy isti?lol ?oyasini ishlab chi?ishga juda katta □issa ?´shdi, uni yangi, fundamental—nazariy ?oidalar, xulosalar bilan boyitdi.

¤zbekiston Respublikasining Prezidenti I. A. Karimov tomonidan asoslab berilgan demokratik jamiyat ?urish konsepsiyasining asosiy ?oidalariga ?uyidagilar kiradi:

1) ¤zbekistonda demokratik jamiyat ?urish — eng dolzarb va kechiktirib b?lmaydigan vazifa ekanligi; bu vazifani amalga oshirmay turib undagi tang □olatni bartaraf etish, yakka□okimlik tizimining illatlarini tugatish va rivojlangan mamlakatlar darajasiga chi?ib olishning mumkin emasligi;

2) ¤zbekistonda demokratik jamiyatni ?urish — ?oyat murakkab va k?p ?irrali kompleks vazifa ekanligi; bu vazifa jamiyatning barcha so□alarini islo□ ?ilishni va yangilashni talab ?ilishligi;

3) siyosiy so□ani islo□ ?ilish va yangilash — ¤zbekistonda demokratik jamiyat ?urishning asosiy so□alaridan biri ekanligi; bu so□ani islo□ ?ilmay va yangilamay turib murakkab ijtimoiy—i?tisodiy va ma'naviy—ma'rifiy muammolarni □al etib b?lmasligi;

— siyosiy so□ani islo□ ?ilish davlat organlari, partiya va jamoat tashkilotlari tizimini demokratlashtirishni talab ?ilishligi; bu jarayonda davlat organlarining byurokratlashuviga, fu?arolar □ayotiga asossiz, no?onuniy aralashuviga bar□am berish va ularni ijtimoiy tartibni ?´ri?lashi □amda a□olini □am ichkaridan, □am tash?aridan b?ladigan ta□diddan □imoya ?ilishi uchun keskin kuchaytirish;

— siyosiy partiyani tubdan islo□ ?ilish va yangilash; bu jarayonda uning yakka □okimligiga uzil—kesil bar□am berish va □a?i?iy k?p partiyaviylik mu□iti, siyosiy ra?obat maydonini ?aror toptirish;

— nodavlat va jamoat tashkilotlari faoliyatini tubdan ?ayta ?urish; ularning davlat organlariga ?aramlik, mutelik □olatiga bar□am berish va siyosiy □ayotda munosib mav?eini egallashiga erishish;

4) ¤zbekistonda demokratik jamiyatni ?urish i?tisodiy so□ani tubdan islo□ ?ilish va yangilash bilan bo?li?ligi; bu so□ada davlat mulkining yakka □okimligidan t?la—t?kis voz kechish va mulkning xilma—xilligiga erishish; fa?at bozor munosabatlarigina jamiyat va insonning real rivojlanishiga olib borishi mumkinligi;

5) ¤zbekistonda demokratik jamiyatni ?urish ma'naviy va madaniy so□ani □am tubdan islo□ ?ilishni talab ?ilishligi; bu so□ada bir mafkura yakka □okimligidan ?at'iyan voz kechish va fikrlarning erkinligi, xilma—xilligiga erishish;

6) ¤zbekistonda demokratik jamiyatni ?urish — "in?ilobiy sakrash"larsiz, evolyusion, ya'ni islo□otlar y?li bilan bos?ichma—bos?ich amalga oshiriladigan vazifa ekanligi; uni in?ilobiy y?l bilan amalga oshirishga urinish o?ir o?ibatilarga olib kelishligi;

7) ¤zbekistonda demokratik jamiyatni ?urish — tarixiy a□amiyatga molik vazifa ekanligi; bu vazifaning amalga oshirilishi natijasida Respublikaning tang □olatdan chi?ishligi va ¤zbekiston xal?iga munosib b?lgan ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayotning barpo etilishligi.

¤zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A. Karimov asarlarida asoslab berilgan ¤zbekistonda demokratik jamiyat ?urish konsepsiyasining asosiy ?oidalari ana shulardan iborat. Bu ?oidalar mamlakatda amalga oshirilayotgan islo□otlar siyosatining ?oyaviy—mafkuraviy negizini tashkil etadi.

ßozirgi zamonda yu?orida e'tirof etilgan siyosiy mafkuralardan tash?ari ?z ta'sir kuchiga ega b?lgan bosh?a mafkuralar □am mavjud. Bularga: ekologosiyosiy, diniy—siyosiy mafkuralar kiradi.

Ekologik—siyosiy mafkuralar urushdan keyingi yillarda vujudga keldi va 70—80—yillarda keng rivoj topdi. Bunga rivojlangan mamlakatlardagi o?ir ekologik vaziyat sabab b?ldi.

Ekologik—siyosiy mafkuralar inson yashaydigan atrof—mu□itni □imoya ?ilishni, kerakli ?onunlar va ?arorlarni ?abul ?ilish uchun ?zlarining □ukumat va ?onun chi?aruvchi organlariga ta'sir k?rsatish or?ali ekologiyani yaxshilashni ?z oldiga ma?sad ?ilib ?´yadi. ?ozirgi va?tda bu o?imlar k?plab mamlakatlarning parlamentlari va □ukumatlarida ?zlarining vakillariga ega.

Diniy—siyosiy mafkuralar yu?orida sanab ?tilganlardan far?i shundaki, ular bugun paydo b?lgan emas, balki azaldan mavjuddir. Mafkuraning bu k?rinishi diniy a?idalarga tayanadi. Ularning bosh ma?sadi nafa?at □okimiyatga ta'sir k?rsatish, balki ?zlarining □okimiyatini ?rnatishdan iboratdir. Buni ayrim mamlakatlarda, xususan Ya?in Shar? va Osiyoda (Eron, Pokiston, Af?oniston, Saudiya Arabistoni) misolida k?rish mumkin.

Keyingi yillarda diniy mafkuralarning ta'siri ?ator sobi? sovet respublikalarida, xususan Tojikiston, Shimoliy Kavkaz, Chechenistonda ancha ortdi. ¤zbekistonga nisbatan □am tash?i diniy ekstremistik o?imlarning (Va□□obiylik, Xizbut—ta□rir) ta'siri kuchaydi. Ularning ma?sadi — siyosiy vaziyatni be?arorlashtirish, □okimiyatni egallash va undan shaxsiy ?arazli manfaatlar y?lida foydalanishdan iboratdir.

Shunday ?ilib, □ozirgi zamonning mafkuraviy o?imlari rang—barangdir. Ular xilma—xil ijtimoiy guru□larning manfaatlarini ifoda etadi va jamiyatni tara?äiy ettirishning turli—tuman y?llarini ilgari suradi.

Tayanch tushunchalar

Siyosiy mafkura, siyosiy mafkuraning funksiyalari, darajalari, k?rinishlari, liberalizm, neoliberalizm, konservatizm, neokonservatizm, sotsial—demokratiya, milliy siyosiy mafkura, ¤zbekistonning Milliy isti?lol mafkurasi, ekologosiyosiy, diniy—siyosiy mafkuralar.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Sizningcha, ?uyidagi tasdi?lardan ?aysi biri □a?i?atga ya?inro?:

a) mafkura — bu faktlar va □issiyotlar aralashmasiga asoslangan ?andaydir "□issiy a?idalar", mutlo? □a?i?atlar, ijtimoiy □ukmlarning ?oldi?laridir (V. Pareto);

b) mafkura — bu "ixtiyoriy mistifikatsiya" dir (K. Manggeym);

v) "mafkura — bu bilib b?lmaydigan yol?on" (B. A. Levi);

g) "ishonch kuch — ?udratiga va katta m?ljalli potensialga ega b?lgan siyosiy dunyo?arash sifatida ifodalanadigan ?adriyatlar tizimi mafkuralar □isoblanadi" (E. Shilz)? ¤zingiz tanlagan javobni asoslang.

2. „aysi siyosiy mafkuralardan biri, Sizning fikringizcha, ?uyidagi ?adriyatlarga tayanadi:

a) rivojlanishning vorisiyligi;

b) davlat manfaatlarining shaxs manfaatlaridan ustidan ustuvorligi;

v) an'analar, milliy madaniyat, vatanparvarlikka si?inish;

g) cherkov, oila, maktab obr?—e'tibor talab;

d) pragmatizm, so?lom fikr;

ye) asta—sekinlik va ijtimoiy ?zgarishlarning minimumligi;

j) a□lo?äa tayanish;

i) siyosiy faoliyatning diniy va ma'naviy ma?sadlari;

k) erkinlik va mas'uliyatlilik;

l) kechagi, bugungi va kelajakning tarixiy birligi?

ADABIYoTLAR

1. Karimov I. A. ¤zbekiston buyuk kelajak sari. — T., "¤zbekiston", 1998.
2. Karimov I. A. Jamiyatning mafkurasi xal?ni — xal?, millatni — millat ?ilishga xizmat etsin. "Mulo?ot", 1998, 5—son.
3. Karimov I. A. Donishmand xal?imizning musta□kam irodasiga ishonaman. "Fidokor", № 69 (168), 2000 yil, 8 iyun.
4. Karimov I. A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon □ayot — pirovard ma?sadimiz. — T., "¤zbekiston", 2000.
5. Berk E. Razmishleniya o revolyusii vo Fransii. "Sotsio—logicheskie issledovaniya", 1991, №6,7,9; 1992, №2; 1993, №4.
6. Vitte O. Sotsializm i liberalizm: vozmojen li sintez? "Svobodnaya misl", 1992, №4.
7. „ir?izboyev M. Fu?arolik jamiyati, Siyosiy partiyalar, mafkuralar, madaniyatlar, T., "Shar?", 1998.
8. Samuel G. Liberalizm: opit izlojeniya prinsipov i programmi sovremennogo liberalizma, M.:1996.
9. Xayek F. Doroga k rabstvu. "Voprosi filosofii", 1992, №5.
10. Politologiya. Kratkiy ensiklopediseskiy slovar—spravochnik. Rostov—na—Donu: "Feniks", 1997.
11. Pugachyov V. P., I. A. Solovyov. Vvedenie v politologiyu. M., 1999.

XAL?ARO TIZIMLAR VA UMUMBAShARIY TARA?„IYoTNING SIYoSIY MUAMMOLARI

16—mavzu. Xal?aro tizim va xal?aro siyosat

Reja:
1. Xal?aro tizim: mo□iyati, tuzulmasi va funksional ji□ati.
2. Xal?aro tizimda yaratuvchi va parchalovchi jarayonlar.
3. Xal?aro □amkorlikdan xal?aro xavfsizlikka: ?oya va amaliyot.

1. Xal?aro tizim: mo□iyati, tuzulmasi va funksional ji□ati

Dunyo ba?rida kechayotgan jarayonlar, ba'zan kutilmaganda yuz berayotgan siljishlar, ular tufayli bir—biri bilan mulo?otga kirayotgan turli—tuman □arakatlantiruvchi kuchlar ′rtasidagi murakkab munosabatlarning ?ziga xos y?nalishga ega ekanligi xal?aro □ayotga ob'ektiv ravishda bir tomondan be?arorlik baxsh etsa, shuning bilan birgalikda ma'lum bir struktura va tartibotga moyil tizim shakliga ega b?lishni ta?ozo etadi. Unga nisbatan befar?lik va mas'uliyatsizlik insoniyatga katta zarar yetkazadi. Zotan, xal?aro □amjamiyat va xal?aro siyosatning □ar bir sub'ektining bar?arorligi va xavfsizligi nu?tai nazaridan k?plab zarar keltirgan totalitar tizimlarning dunyoni uning kelajagi t?Ärisida ?ylamay—netmay ?zaro dushman tomonlarga parchalash amaliyotida insoniyat bunday vaziyatni ya?äol kuzatish "imkoniyatiga ega" b?lgan edi.

Bugun ?sha samarasiz tortishuvlar va ?onli mojarolarning achchi? tajribasi bekorga ketmadi. Insoniyat, barcha siyosiy — intellektual doiralar, turli—tuman xal?aro □amda minta?aviy institutlar xal?aro □ayot va siyosatga endilikda batamom bosh?acha nu?tai nazardan yondoshuvga keldi. Xal?aro □ayot bilan ?ynashuv bar?arorlik va oddiy insoniy manfaat uchun ulkan zarar ekanligi bugun barcha tomonidan anglab yetilmo?da. Albatta, unga nisbatan yondoshuvni tubdan ?zgartirishga b?lgan umumsayyoraviy intilish, xal?aro □ayotning tizim sifatida ?ta murakkabligiga nisbatan tegishli mas'ul siyosiy va intellektual doiralarning i?ror b?lishi bugun yoki kecha sodir b?lgani y?ä. Undagi murakkabliklar yoki murakkablashuv jarayonining tobora chu?urlashib borishi unga nisbatan o?ilona yondashish, aks □olda uni sezmaslik k?plab noxush o?ibatlarga olib kelishi oydinlashdi. Zotan xal?aro □ayot, davlatlararo munosabatlar ?anchalik tabiiy b?lmasin, baribir inson □amda tegishli javobgar tashkilotlar va guru□larning aralashishi tufayli, ma'rifiy y?naltirishga mudom e□tiyoj sezadi.

Xal?aro □ayotga nisbatan ?arashlarni dunyo xal?lari manfaatlaridan chi?äan □olda ?zgartirish k?p va?tlardan buyon insoniyatni tashvishga solib kelayotganligi alla?achon ma'lum. Shakllangan yo□ud shakllanayotgan ?arashlar tizimi rang—barang va ularning □ar biri alo□ida e'tiborga loyi?. Ular orasida bugungi kun nu?tai nazaridan ancha e'tiborlilaridan biri, individ, □amda jamoalar, guru□lar xo□ish irodasi ?anday b?lishidan ?at'iy nazar xal?aro □ayotga ?zaro mulo?otga ma□kum b?lgan minta?alar, davlatlar va guru□lar ?rtasidagi turli xil munosabatlardan iborat tizim sifatida yondashish bilan bo?li?.

Faoliyat yuritib umrguzaronlik ?ilayotgan barcha davlatlar, □amjamiyatlar, ittifo?dosh davlatlar guru□i ?z ma?omi, nufuzi, ichki va tash?i imkoniyatlari ?olaversa, zamonaviy ?urol—asla□alariga ega ekanligidan ?at'iy nazar ana shu yaxlit umumbashariy tizimga daxldorligi, aksincha unga darz ketsa, □ar birining ?iyinchiliklari k?payishini chuäur □is etgan b?lishligi zarur. ¤ylaymizki, xal?aro tizimni xuddi shunday □olatda tasavvur ?ilish, □amda unga yondashuv bugun va isti?bol nu?tai nazaridan eng ma?bul y?ldir. Bu masalaning bir tomoni.

Bayoni berilayotgan ob'ektga va, kerak b?lsa, xal?aro tizimdek ulkan siyosat sub'ektiga bosh?acha, ya'ni noma?bul ?arashlar □am y?ä emas. ?izi?i shundaki, aynan shu tendensiya keyingi paytda □atto kuchaymo?da. Bu asosan nufuzli xal?aro—politologlar □amda siyosiy arboblardan, avvalambor. Zbignev Bjezinskio □amda Genri Kissinjerlar mansub b?lgan "realistlar maktabi" vakillari ?arashlarida mavjudligi taassufga loyi?. Unga k?ra, xal?aro siyosat maydoni, ya'ni xal?aro □ayot ulkan shaxmat taxtasi b?lib, u yerdagi figuralar, ya'ni ishtirokchilar ?andaydir kuchli ?yinchilar izmi va xo□ish irodasiga bo?li? b?lishadi.

Ikkinchi bir ?arashga binoan, xal?aro □ayotga mo□iyatan bir—biriga dushman b?lgan davlatlar faoliyati makoni, deb ?aralib, xal?aro siyosat esa yaxlit tizim b?lmasdan bir—biriga azaliy muxolif b?lgan kuchlarning ?zaro munosabatidan shakllanadi. Ulardan tash?ari yana unchalik mu□im yoki mu□im b?lmagan bosh?a k?plab ?arashlar □am borki, ular shartli ravishda pragmatiklar va idealistlar, fragmentarchilar va mondialistlar, bir?utbchilar va k?p?utbchilar □isoblanadi. Xullas, turli—tuman maktablarga mansub b?lsada, lekin u yoki bu ma'noda ularning barchasi yu?orida nomi zikr etilgan ikki an'anaviy ?arashga mansub.

Dar□a?i?at, k?z ?ngimizda sodir b?layotgan batamom yangi jarayonlar, □amda □ali yechimini topib ulgurmagan an'anaviy muammolarning tobora chu?urlashuvi o?ibatida dunyo □ar doimgidek yaxlitlik va nisbatan bar?arorlikka mu□toj.. ¤z navbatida, uning yaxlitlik va tabiiylikka mu□tojligini sezmaslik, sezsa □am ongli ravishda ziddiyatlar o?ibatiga siyosiy ba□o bera olmasligi bois xal?aro tizim borgan sari chigallashmo?da. Uning ba?rida mavjud b?lgan tabiiy tizim yaratuvchi jarayonlar ?z faoliyatlarida ancha z?ri?ishni sezishmo?dalar.

Jumladan, makrosiyosiy darajadagi □okimiyat bilan bo?li? jarayon olib boraylik. Alo□ida bir sotsium, ya'ni mikrodarajada muammoning yechimiga taallu?li b?lgan jarayonlarga tayangan □olda

aytish kerakki, xal?aro siyosatda □okimiyatga intilish bosh?acha kechadi. Xal?aro tizim va uning strukturalarida munosabatlar, ularning □u?u?iy mezon va me'yorlarining noyobligi □okimiyat muammosiga □am ?andaydir ?ziga xoslik, xususiylik ba?ishlaydi. Jumladan, xal?aro tizimda □okimiyat tashuvchi kuch ishlatish emas, balki ma'rifiy—siyosiy ta'sir ?tkazishga tayanib faoliyat k?rsatishi mumkin.

Kuzatishlar shuni k?rsatmo?daki, xal?aro munosabatlar muammosining ?´yilishi, amaliyoti, amalga oshirilishi, □amda ma'rifiy xaläaro siyosatdan kutilayotgan samaralar va ?olaversa, ayrim davlatlarning konkret □atti—□arakati, xul?i—atvori masalalarga yondashishi ?rtasida ulkan jarlik vujudga kelmo?da. Bu ?z navbatida xal?aro siyosiy jarayonda □okimiyatga erishishning mo□iyati, amaliyoti va kerak b?lsa isti?boliga □am sezilarli soya solmo?da. Ayrim davlatlar yoki guru□dosh davlatlar tizimi ?z siyosiy amaliyotida kuchga tayanishni □okimiyatga erishish, manfaatlarini r?yobga chi?arishning birdan—bir eng ustivor va ?ulay vositasi deb ?arash □ukmronlik ?ilib kelmo?da. Shu munosabat bilan, buyuk bobomiz so□ib?iron Amir Temurning xal?aro siyosatda □am "Kuch adolatda" degan benazir prinsipini eslab ?tish ayni muddaodirki, bugun shuncha yillar ?tishiga ?aramasdan, xal?aro munosabatlar makoni va unda □okimiyat muammosi inson da□osi, imkoniyatlari va niyatlariga zidligicha ?olib kelayotganligiga beixtiyor ajablanmasdan iloj y?ä.

Ma'lumki xal?aro □ayotda nufuzni, mav?eni, ya'ni □okimiyatni ?´lga kiritish jarayoni adolat tarozisi, davlatlarning bu y?lda xul?i atvori—yu, xatti—□arakatining ma'rifiyligiga asoslanishi kerak. Shu ji□atdan davlatlarning xul?—atvorini xal?aro tizim mo□iyatining ma'lum ma'noda vo?elikda aks etishi yoxud funksiyasi deb ?arash t?Äri b?ladi. Xal?aro □ayotda bugun k?zga tashlanayotgan adolatsizlik, mensimaslik, imperiyaviy tafakkur, siyosiy mutaassiblik, ya'ni ?z xayot tarzini s?nggi va eng ma?bul namuna deb e'lon ?ilish va aksincha, k?pgina zaif davlatlar tomonidan yuritilayotgan bi?i?lik, □adiksirash, sarosimaga tushish, shub□a bilan ?arash, ishonmaslikka asoslangan amaliyotni bir—biriga mutlo? ´xshamaydigan ?zaro ?arama—?arshi reaksiyaning natijasi deb aytishga asos yetarli.

2. Xal?aro tizimda yaratuvchi va parchalovchi jarayonlar

Yu?orida bayon etilgan ob'ektiv yoki sub'ektiv tendensiyalar, ongli va ongsiz ta'sir va reaksiyalar, bir tomondan xal?aro tizimda ´ziga xos immunitet shakllantirib, uning bar□ayotligini ta'minlasa, ikkinchi tomondan esa, ular uning mudom be?arorligiga sababchi b?ladi. Tajriba k?rsatadiki, be?arorlik va bar?arorlik keltirib chi?aruvchi sababu—o?ibatlar, omillar jarayonlarning muvozanatini saälab turish, ya'ni ularning balansiga erishish, bir—birini tiyish □amda ijobiy tendensiyalariga shart—sharoitlar yaratish ustuvor darajada xal?aro tizimning ?ziga va, ?olaversa, uning ma'rifiylik darajasiga bo?li? b?lar ekan.

Xal?aro tizimda mavjud permanent nomutanosiblik vaziyati ilgari xal?aro munosabatlarga □am asosan moddiylik, sinfiy ?arama—?arshilikdan kelib chi?ish fa?at not?Äri b?lmasdan, balki siyosiy ji□atdan ?ta zararli ekanligi yana bir bor isbotlandi. Vo?ealarning borishi, muammolar yechimiga yondoshuvlar shundan dalolat beradiki, xal?aro tizimda yaratuvchi yoxud musta□kamlovchi va aksincha, parchalovchi, vayron ?iluvchi jarayonlardan ?aysi birining ustunlikka erishishi ?andaydir tash?i, tizimning ichki resurs va xo□ish irodasiga bo?li? b?lmagan ta'sir va tazyi?lar yi?indisi emas, balki uning ?z ichki imkoniyatlarini ishga solish ?obiliyatiga bo?li? ekan. Xullas, xal?aro tizimning bar?aror yoki be?aror □olatga kelishi, asosan uning ?z siyosiy va ma'naviy—intellektual kuchi va ?udratiga bo?li?.

Uni konkret misol doirasida k?rib chi?ishdan avval, ta'kidlash joizki, xal?aro tizimlar (xal?aro, minta?aviy, subminta?aviy va □ududiy) k?lami yoki geografik—makoniy (?arbiy, shar?iy, janubiy, shimoliy okean va kontinental) far?idan ?at'iy nazar uning □arakat mexanizmi deyarlik bir ?onuniyatga asoslanadi: ya'ni □ar bir xal?aro tizim organik ravishda ikki xil ?arama—?arshi jarayon va ularning ?zaro munosabatlari doirasida faoliyat k?rsatadi va mavjuddir. Bir xal?aro tizimga xos b?lgan tendensiya va ulardan chi?ib keladigan salbiy yoki ijobiy natijalar ikkinchi bir tizimga u yoki bu darajada xos b?ladi. Albatta, geografik, i?limiy, sivilizasion va ?adriyatlarga munosabat bilan bo?li? ji□atlar □am bu jarayonda shunchaki passiv ishtirok etishmaydi.

Ushbu umumiy ?onuniyatning □arakat mexanizmini kuzatish uchun mavjud xal?aro tizimning zamon va makon nu?tai nazaridan □ozirgi □olatini olib k?raylik. Albatta, bu uning bugungi □olatiga nisbatan aytiladigan fikr va mulo□azalar oxirgi □a?i?at degan fikrni bildirmaydi. Zotan, xal?aro tizim, birinchidan, muttasil takomillashib borsa, ikkinchidan, unga t?xtovsiz ?zgarish □olati xosdir. Lekin □ar □olda uning bugungi □olatiga munosabat bildirish, bugungi parametr va tendensiyalarning ayrimlarini kelajakda □am nazarda tutish lozimligi alo□ida a□amiyatga ega.

Ilgari ta'kidlanganidek, xal?aro tartibot tizim sifatida bir—biriga ?arama—?arshi ikki jarayon ta'siri ostida shakllanadi. Ulardan biri tizim parchalovchi rolini bajarsa, ikkinchi guru□i esa tizim yaratuvchilik, ya'ni musta□kamlashga xizmat ?ilishga ?aratilganligi bilan xarakterlidir.

Bugungi xal?aro tizimning bar?arorligi □olatiga zid b?lib, uni zaiflashtiruvchi, keyinchalik esa, butunlay parchalab tashlovchi ichki omillar ?uyidagilardan iborat b?lishi mumkin:

— ayrim siyosiy guru□lar, kuchlar va davlatlar tomonidan xal?aro tartibot ta?diriga, uning ba?rida sodir b?layotgan turli—tuman salbiy siljish jarayonlariga nisbatan befar?lik,

mensimaslikning □amda ?z xavfsizligini xal?aro xavfsizlik manfaatlariga ?arshi ?´yish kayfiyatining kuchayib borishi;

– xal?aro siyosatning nufuzli ishtirokchilari tomonidan turli minta?alarda mavjud va tobora adovat olayotgan mojaroli □odisalarga nisbatan befar?likka nisbatan ayrim mamlakatlar, millatlarning mu?obil reaksiyasi o?ibatida paydo b?layotgan salbiy jarayonlar;

– xal?aro terrorizm, diniy ekstremizm, millatchilik, separatizm va uyushgan jinoyatchilik singari xavfli jarayonlarning kuchayishi, ularni bartaraf etish chora tadbirlarining talab darajasida emasligi;

– xatarli ?zgarishlar, jarayonlar va noinsoniy rejalarning oldini olishga ?aratilgan xal?aro siyosiy institutlarning ta?chilligi, mavjudlarining □am uslubiy va □odisalarga zudlik bilan e'tibor ?aratish zarurati nu?tai nazaridan davr talabidan or?ada ?olib ketayotganligi;

– xal?aro tartibotda no?onuniy, nopok y?l bilan □ukmronlikni yakka yol?iz ?´lga kiritishga intilish;

– uzo? yillar mobaynida dunyoda tinchlikni sa?lash ishiga samarali xizmat ?ilib kelayotgan xal?aro tashkilot va vositalarni ayrim ?udratli davlatlar tomonidan ?z izmiga b?ysidirishga b?lgan moyillikning z?rayishi;

– bir guru□ davlatlar ?adriyatlarini sayyoramizda isti?omat ?ilayotgan bosh?a xal?larning yashash tarzi va mentalitetidan ustun deb □isoblash va bu borada amaliy ishlarning kuchayib borishi;

– va, ni□oyat, turli–tuman xal?aro, minta?aviy muammolarni r?kach ?ilgani □olda, ?z □arbiy salo□iyatini butun dunyo oldida namoyish ?ilishga b?lgan intilish k?lamining kengayib borishi.

Tajriba va kuzatishlar k?rsatib turganidek yu?orida ?z aksini topgan asosiy salbiy jarayonlarga ?laro? mu?obil, ya'ni umidbaxsh jarayonlar □am chu?urlashib bormo?da. Umumiy ma'noda ular ?uyidagilardan iborat:

– nufuzli siyosiy va ilmiy amaliy doiralar □amda xal?aro jamoatchilikda dunyo xavfsizligi, bar?arorligi va tara?äiyoti manfaatlariga tubdan zid b?lgan jarayonlarning ta□didli tus olayotganligidan tashvishlanish, ya'ni ular t?Ärisida □a? s?zni aytishga b?lgan azmu–?arorning musta□kamlanishi;

– xal?aro terrorizm, diniy ekstremizm va banditizm bilan kurashning dolzarb siyosiy va amaliy vazifa ekanligining deyarli dunyodagi barcha davlatlar tomonidan anglab yetilayotganligi;

– ayrim davlatlar tomonidan ?z xususiy manfaatlarini ta'minlash ma?sadida xususiy mu□ofaza chora–tadbirlarini ishlab chi?ishga intilish, milliy xavfsizligini bosh?a davlatlar, ?olaversa sayyoramizning xavfsizligiga ra□na solish □isobiga ta'minlanishiga erishishga intilish □amda konkret mu?obil chora–tadbirlar ishlab chi?ishdan voz kechish jarayonining boshlanishi;

– äurollanish poygasining ?aytadan, yangi asosda y?lga ?´yilish xavfining oshib borayotganligi, □amda xavfsizlik "riski"ning z?rayishiga nisbatan konkret chora–tadbirlar tizimini ishlab chi?ishga intilishning oshib borishi;

– minta?aviy xavfsizlikdan xal?aro xavfsizlik sari ?tish zarurligini anglab yetish;

– va, ni□oyat, xal?aro □amkorlikning xavfsizlik, bar?arorlik, tara?äiyot va ?zaro ishonchni musta□kamlashning birdan–bir samarali y?li ekanligini tan olishga erishish, □amda bu borada ani? amaliy tadbirlarning k?rilayotganligi.

3. Xal?aro □amkorlikdan xal?aro xavfsizlikka: Äoya va amaliyot

XXI asr b?sa?asiga kelib jamiyatning turli guru□lari □amda siyosiy va ilmiy–intellektual doiralarning ?arashlarida xavfsizlikni ta'minlashning birdan–bir y?li xal?aro va davlatlararo □amkorlik degan ?oya ustivorlik kasb etmo?da. Uning tu?ilishi va keng ?uloch yoyish sabablaridan biri shundaki, bugungacha dunyoning xavf–xatarlardan zarurat darajasida □oli ?ilishning turli–tuman model va y?llari, uslub va vositalari ishlatilib kelindi.

Masalan, uch–t?rt asr mobaynida xal?aro xavfsizlikni ta'minlashning turli (jumladan, milliy manfaatlar ustivorligi, kuchlar balansi, mafkuraviy makonlar balansi, ?zaro yadroviy tiyish, birinchi b?lib yadroviy ?urolni ishlatmaslik, yadroviy t?änashuvda mutlo? Äalabaga erishish mumkin emasligi t?Ärisidagi ?oya va bosh?alar) uslublarga tayanilib xal?larni ommaviy ?ir?indan sa?lashga erishildi.

Yu?orida keltirilgan ?z davri uchun zarur uslub va vositalarni birma–bir ta□lil ?ilib chi?ilsa, bugun XXI asr realliklariga ularning bir muncha mos kelmasligi va eskirib ?olganligi k?zga tashlanadi. Shunday b?lishi □am tabiiy. Jumladan, milliy manfaatlarni "mutlo?lashtirishga" tayanib xal?aro siyosatda ish yuritish prinsipi ancha ustivor b?lgan XVII asrdan to bugungacha tarix soniyasi nu?tai nazaridan bir ?ancha davrlar ?tib ketdi. Bugun, biz yashayotgan davrga kelib esa, □atto u prinsip □am bir muncha eskirdi va ayni paytda ?z samarasini bermayotir. Gap shundaki, yu?orida keltirilgan xavfsizlik tayanch nu?talari asosan ja□on urushlariga y?l ?´yilishi mumkin b?lgan davr, ya'ni kechagi mu?obilliklar talablarini aks ettirgan.

Bugun shunday bir ?altis davrki, bunga mutaxassislar □anuzgacha biron bir ma?bul belgilar tizimini yarata olganlari y?ä. ßar?alay, dunyo tara?äiyoti, isti?bollari, manfaatlari bugungi kunda davlatlararo keng ?amrovli, turli darajada ?zaro □amkorlikka tayanishdan xal?aro xavfsizlikni,

bar?arorlikni va tara?äiyotni ta'minlashning bosh?a biron bir y?li y?äligi bugun barchaga ayon b?lib ?oldi.

Butun dunyoda bu □olatning tan olinayotganligining negizida esa, muammolarning yechimida □arbiy tazyi? uslubidan voz kechib siyosiy muzokara y?liga ?tish afzalligi yotadi. Ayni paytda xavfsizlik va siyosiy muzokaralar y?li, bosh?acha ?ilib aytadigan b?lsak, kuch ishlatish va z?ravonlikdan diplomatik vositalarga ?tish uchun keng imkoniyat berish k?zda tutilmo?da.

Olam be?arorligiga sababchi b?layotgan turli—tuman mojaroli muammolarning yechimini topish uchun siyosiy dialog—muzokara y?li, tabiiyki, ancha masha?äatli. Lekin bu y?l xayrli ekanligini k?pchilik anglab yetdi. Gap shundaki, siyosiy konsensusga kelish jarayoni bir—birini tushunish yo□ud □ar ikkala tomondan bir—biriga nisbatan ayrim masalalarda mulo?atga borishni ta?azo etadi. Tabiiyki, fa?at shu y?l bilangina □amkorlik chu?ur ildiz otib barcha va, ?olaversa xal?aro □amjamiyat uchun ulkan samara keltirishi mumkin.

Bugungi kunda manfaatlar balansiga kelish va shu or?ali keng ?amrovli xavfsizlikka ?tishning birdan—bir y?li □isoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti esa bu borada davlatlararo ?zaro □amkorlikni musta□kamlashga m?ljallangan yagona va shuning bilan bir ?atorda noyob xal?aro tashkilot □isoblanadi. Xavfsizlikni talab darajasida ta'minlashdan aynan shu tashkilotning □u?u?iy va siyosiy imkoniyatlari, □amda uning ulkan xal?aro nufuzidan omilkorlik bilan foydalanish alo□ida a□amiyat kasb etmo?da. Binobarin, Birlashgan Millatlar Tashkilotigina barcha a'zo davlatlar va kerak b?lsa, bashariyat nomidan s?z yuritish □u?u?iga ega b?lgan tashkilotdir.

Afsuski, xal?aro munosabatlarning sub'ektlari b?lmish davlatlarning tub manfaatlariga zid □olda, BMT yirik davlatlar va □arbiy—siyosiy guru□lar tazyi?i ostida ?z siyosiy dasturi va ideallarini amalga oshirish imkoniyatidan borgan sari chetlashish □olati sodir b?lmo?da. Buning natijasida xal?aro □amjamiyat tomonidan dunyoda xavfsizlikni kafolotlovchi, davlatlararo □amkorlikning samarali y?llarini izlab topishga ?odir b?lgan noyob institut yordamidan foydalanish imkoniyatining k?lami toraymo?da. ?andaydir bir kuchlarning befar?ligi t?Äriro?i mensimasligi tufayli, Yevropa Xavfsizlik va ?amkorlik Tashkiloti (ruscha abriaviaturasi OBSE) □am minta?ada va bosh?a joylarda kafolatlangan xavfsizlikni ta'minlash ishida kerakli darajada ishtirok eta olmayotir. Bunday xatti—□arakatlar k?p?utbli, totuvlik madaniyati va ?zaro ishonchga asoslangan, shuning bilan birgalikda barcha muammolar yechimiga fa?at siyosiy y?l, ya'ni ser?irra □amkorlikka tayangan bar?aror xal?aro tizim shakllanish jarayonini zaiflashtirmo?da.

Tayanch tushunchalar

Xal?aro □ayot, xal?aro siyosat, xal?aro tizim, tizim yaratuvchi, tizim parchalovchi, manfaatlar balansi, kuchlar balansi, xal?aro siyosat ishtirokchisi.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Xal?aro munosabatlarga tizimiy yondoshuvining samarali ji□ati nimada?
2. Xal?aro tartibotda tizim parchalovchi jarayonlar □amda tizim yaratuvchi tendensiyalarning ?zaro ta'sir ?ilish natijalarini ani?lang.
3. Xal?aro □amkorlikdan xal?aro xavfsizlikka ?tishning mo□iyati nimada?

ADABIYoTLAR

1. ¤zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. "¤zbekiston", 1992 y.
2. Karimov I. A. — ¤zbekiston Respublikasi Prezidentining ¤zbekiston Milliy axborot agentligi muxbiriga intervyusi. — Bunyodkorlik y?lidan. T. "¤zbekiston", 1996 y.
3. Karimov I. A. — ¤zbekiston y?li — ja□on □amjamiyatiga ?´shilish y?lidir. — Vatan sajdago□ kabi mu?addasdir. T. "¤zbekiston", 1996 y, 3—jild.
4. Karimov I. A. — BMT bosh assambleyasining 48—sessiyasidagi ma'ruza, 1993 y, 28 sentyabr. Bizdan ozod va obod Vatan ?olsin. T. "¤zbekiston", 2 jild.
5. Karimov I. A. — ¤zbekiston XXI asr b?sa?asida xavfsizlikka ta□did, be?arorlik shartlari va tara?äiyot kafolotlari. T. "¤zbekiston", 1997 y.
6. Karimov I. A. — ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. T. "¤zbekiston", 1999 y.
7. Islom Karimov — ¤zbekistonning birinchi prezidenti. T. "¤zbekiston", 1997 y.
8. Geopolitika i mirovoe razvitie. M, 1995 g.
9. Galkin A. Mir kak sistema. II Polis, 1998 g, №4.

17—mavzu. Tash?i siyosat

Reja:

1. Tash?i siyosat va □okimiyat muammosi, ?ziga xosligi.
2. Tash?i siyosat strategiyasi va milliy manfaatlar tizimining ustivorligi.
3. Tash?i siyosat va davlat suvereniteti.

1. Tash?i siyosatda □okimiyat muammosi, ?ziga xosligi

Tash?i siyosat □ar bir zamonaviy davlatning bosh atributi, fundamental ji□ati, ajralmas ?ismi va funksiyasi □isoblanadi.

Davlat xayotida konstitusion tayanch, siyosiy tizim, siyosiy □okimiyat organlari, ramzlar, xudud, fu?aro, chegara va milliy manfaatlar tizimi singari tushunchalar ?anday mu□im ?rin tutsa, siyosat sub'ekti b?lgan davlatning bar□ayotligi va xavfsizligiga ?anchalik daxldor b?lsa, tash?i siyosat □am davlat uchun shunchalik ulkan ?adriyat □isoblanadi. Tash?i siyosat or?ali davlat geografik — makoniy ji□at kasb ?ilish bilan birga, shuningdek, ?zini noyob tarixiy, sotsiomadaniy, sivilizasion va ni□oyat, geosiyosiy yaxlitlik sifatida □am namoyon etadi.

Funksional omil tari?asida tash?i siyosatning muayyan davrdan □amda go□o uni ijobiy va salbiy jarayonlardan kelib chi?ishi □amda aynan shu davr bilan □amnafas, □amji□at b?lishi isbot talab ?ilinmaydigan aksiomadir. Davr mo□iyatan makon va zamonga y?Ärilgan b?lib, tash?i siyosatga zamon va makonga monand □olda □a?äoniylik va pragmatik ji□at baxsh etadi. Davrdan ajralgan, t?Äriro?i, uning muddaosiga befar? b?lgan tash?i siyosat avvalambor b?lmaydi. Yoxud bor b?lsa □am undan biron bir samara kutish ?z— ?zini aldashdan iboratdir.

Ma'lumki, s?nggi yillarda ja□onda yuz bergan vo?ealar dunyoning geosiyosiy strukturasi va y?nalishini tubdan yangiladi, ja□on siyosatiga asta—sekin bir guru□ yangi suveren davlatlar kirib kelishi natijasida davlatlararo siyosat va diplomatiya maydoni tubdan bosh?a mo□iyat va mazmun kasb etdi. "Dunyo siyosiy xaritasida— deb ta'kidlaydi I. A. Karimov — yangi davlatlar paydo b?ldi. Ular, xozirgi til bilan aytganda, sotsialistik ?tmishga ega b?lgan, ?z siyosiy musta?illigini tinch y?l bilan ?´lga kiritgan davlatlardir".

Ushbu davlatlar musta?il rivojlanish va ijtimoiy munosabatlarni yangilash y?liga ?adam ?´ydi, dunyodagi bosh?a mamlakatlar orasida ?z mav?eyni musta□kamlashga intilmo?da. Tenglar orasida teng b?lishga, ja□on maydonining tarkibiy ?ismiga aylanishga □arakat ?ilmo?da. ¤zbekiston shulardan biri ekan, uning tash?i siyosiy doktrinasi va amaliyotiga xususan ana shu shart—sharoitlar ?z ta'sirini ?tkazmasdan ?olmaydi.

Tash?i siyosat siyosiy jarayonlarning ?ziga xos y?nalishi va makoni sifatida, ichki siyosatdan ayrim mu□im ji□atlari bilan ajralib turadi. Jumladan, mamlakat ichkarisida □okimiyat, davlat □okimiyatining shakllanishi, vazifasi, xu?u? va majburiyatlari, faoliyat prinsiplari, amaliyoti, ya'ni siyosiy jarayonlarga nisbatan yondoshuvi, munosabati va ni□oyat ?abul ?ilgan ?arorlari va ularning bajarish usullari, □amda □atti—□arakati va xul?i—atvori Konstitutsiya, turli—tuman me'yoriy—□u?u?iy □ujjatlar asosida olib boriladi. Bir s?z bilan ifodalaydigan b?lsak, umumxal?, umumsiyosiy konsensus □okimiyatning ichki jarayonlarga nisbatan faoliyatini belgilab beradi. Mana shu konsensusdan kelib chi?äan □olda davlat □okimiyati ?onun doirasida repressiv vositalardan □am foydalanish imkoniyatiga ega.

Tash?i siyosatda esa, xokimiyat bilan bo?li? jarayonlar rivojining ?ziga xos ji□at kasb etishi, avvalambor, uning dunyo a□li aksariyat ?ismining xo□ish—irodasini ifodalashga b?lgan □u?u? va vakolatga ega emasligi, ja□on □amjamiyati uning zaminini tashkil etib turadigan turli—tuman munosabatlar, ?z navbatida, □okimiyatning □am bosh?acha me'yorlariga tayanib ish yuritishi va y?nalish kasb etishini keltirib chi?aradi.

Masalan, xal?aro siyosatda ?andaydir bir sub'ekt yoki bir gurux sub'ektlar ta'sir ?ilish imkoniyatiga ega b?lish uchun u yoki bu darajada intilishi va bu borada amaliy choralar tadbirlarni amalga oshirishi tabiiy. Ularning niyat, intilishi tash?i siyosiy doktrinasi, amaldagi □atti—□arakatida ya?äol namoyon b?ladi. Jumladan, Amerika ?´shma Shtatlarining ?z milliy manfaatlarga doir konsepsiya yoki strategiyasida, "dunyoning barcha joylarida Amerika ?adriyatlarini yoyish, □amda joriy ?ilishga ?zining mas'ul ekanligi va bu y?lda tegishli vositalardan foydalanish □u?u?lari" □a?ida s?z yuritiladi.

S?z A?Shning ja□on siyosatida ustivorlikka erishish y?llari, bosh?acha ?ilib aytadigan b?lsak, uning xal?aro siyosat maydonida □okimiyatni egallashga b?lgan ?ziga xos intilishi t?Ärisida bormo?da. ?okimiyatga intilish umuman deyarli barcha □al?aro □ayotning ishtirokchilari tash?i siyosatiga xos xususiyatdir. Lekin davlatlarning □okimiyat k?lami ularning ichki va tash?i resurslari bilan belgilanadi; ya'ni bir davlatning xal?aro siyosatga ta'siri geosiyosiy nu?tai nazardan global yoki minta?aviy darajaga ega b?lishi mumkin. T?Äriro?i, ayrim davlat tash?i siyosati ?z ta'sir k?lamiga k?ra, ulkan geografik makonni ?amrab olsa, ikkinchi bir davlatning ta'sir kuchi minta?aviy yo□ud subminta?aviy chegaradan oshmasligi mumkin. Xal?aro siyosat maydonida xokimiyatni ?´lga kiritish, □al?aro siyosiy jarayon tizimiga sezilarli ta'sir k?rsatishning birdan—bir y?li, uslubi ma'rifiy, ya'ni

kuch ishlatishni mutla? inkor etgan tash?i siyosiy faoliyat b?lishi mumkin. ?al?aro maydonda amal ?ilayotgan □okimiyat rejimi ana shu ji□ati bilan ichki siyosat mu□itidan ajralib turadi. Tash?i siyosat or?ali ja□on siyosati k?lamiga ta'sir kuchiga k?ra, davlatlarni beni□oya ulkan va kichik davlatlarga toifalash bugungi kunda keng tar?algan. K?pchilik □ollarda ularni "ja□oniy davlat", "minta?aviy davlat", □amda "odatdagi davlatlar" deb atashadi.

Birinchi toifaga □ech ikkilanmasdan bugun Amerika ?´shma Shtatlarini, undan s?ng Xitoy, ?indiston, Yaponiya, Germaniya, Fransiya, Rossiya, Buyuk Britaniya singari bir guru□ davlatlarni kiritish mumkin b?lsa, ikkinchi toifaga esa xarbiy—siyosiy ta'siri minta?aviylik darajasi bilan ?lchanadigan Pokiston, Italiya, Ispaniya, Braziliya, Argentina, Meksika, Indoneziya singari davlatlar taallu?li. Dunyo tara?äiyoti shunday kechmo?daki, yu?orida nomlari zikr etilayotgan davlatlar xal?aro siyosatda ?z ustivorligini birdan — bir y?li fa?at oshkora ma'rifiy tash?i siyosat or?ali sa?lab turishi va shunga yarasha legitimlikka erishishlari mumkin.

2. Tash?i siyosat strategiyasi va milliy manfaatlar tizimining ustivorligi

Ma'lumki, □al?aro munosabatlar tarixi nu?tai nazaridan mana bir necha asr mobaynida tash?i siyosatda milliy manfaatlarni ta'minlashga b?lgan intilish asosiy mezon va bosh ma?sad vazifasini ?tamo?da. Unda milliy manfaatlar ustivorligining □al?aro □u?u?iy ji□atdan e'tirof etilishi, aynan ana shundan kelib chi?ib, tash?i siyosiy faoliyat olib borishga ?zaro kelishuv, ya'ni ana'naviy imperiyalar tash?i siyosatda kuchga asoslangan siyosatiga ?arama—?arshi ?laro? xal?aro siyosatda barcha ishtirokchi davlatning milliy manfaatlar tizimiga ustivorlik berish ma?bul y?l deb topildi. Mana bir necha asrki, tash?i siyosatning ana shu prinsip asosida olib borilishi ?zining □ayotiyligi □amda xal?aro siyosat sub'ektlari b?lmish barcha davlatlarning ma?sadi—m?ljallarini aks ettira olishini isbotlab kelmo?da.

Tajriba k?rsatadiki, milliy manfaatlarning y?nalishlarni ani? ma?bul tarzda belgilash, unga doir konsepsiyani ishlab chi?ish ancha murakkab va mas'uliyatli jarayonlar b?lib, u □ar bir davlatdan zarur darajada intellektual ?obiliyat va salo□iyat talab ?iladi. ?olbuki, milliy manfaatlarning ustivor y?nalishlarni belgilash ishi k?pgina omillar; shu jumladan, muayyan tarixiy davrning asosiy xususiyatlari, milliy xavfsizlikni ta'minlash nu?tai nazaridan mamlakat xal?iga ta'sir ?tkazish e□timoli b?lgan ijobiy va salbiy jarayonlarni chu?ur ta□lil ?ilish; uzo?—ya?in davlatlar bilan tutash manfaatlar k?lamiga ani?lik kiritish; umummanfaat y?lida □amkorlik ?ilishga tayyor siyosiy kuchlarni strategik nu?tai nazaridan jiddiy ?rganib chi?ish va ni□oyat, milliy manfaatlar tizimida asosiy ustivorliklarni belgilashdan iborat. Dolzarblik darajasiga k?ra, mamlakat milliy manfaatlar uch xil k?rinishga, ya'ni a) □ayot—mamot a□amiyatiga ega, b) eng mu□im, v) mu□im va ni□oyat, g) chekka manfaatlar tizimlarini ?amrab oladi. Shuningdek, ularning □ar biriga taallu?li parametrlarni alo□ida—alo□ida ?rinlarini belgilash □am mu□im jab□a □isoblanadi.

ßar bir ma'rifiy davlat, ´z e'tiborini, birinchi navbatda □ayot—mamot manfaatlar guru□iga äaratishi zarurligi alla?achon isbotlangan. Ularni bosh?a toifaga mansub manfaatlardan ani? ajrata bilish, □ar biriga alo□ida ?rin ajratishlik, t?Äriro?i, milliy manfaatlar y?nalishlarini belgilashda uzo? muddatli vazifalarni bugungi kun vazifalari bilan chalkashtirish amaliyoti tash?i siyosat uchun mas'ul b?lgan muassasalar, milliy □avfsizlik idoralari faoliyatini uzo? muddatga izdan chi?arishi mumkinligini yodda sa?lash zarur.

Bundan tash?ari strategik noani?lik, utopiyaga y?l ?´yilish □ar ?aysi davlatning diplomatik vakolatxonalarining faoliyatini ancha murakkablashtirishi mumkin. Zero, keyingi paytda mutaxassislar va muammoga ya?in sub'ektlarning fikriga k?ra, dunyo mi?yosida sodir b?layotgan tamomila yangi jarayonlar diplomatik muassasalar faoliyatini usiz □am sezilarli o?irlashtirmo?da. Yangi davrda yangicha ishlashning uslub va vositalarini ishlab chi?ish ular uchun mu□im a□amiyat kasb ?ilmo?da.

Milliy manfaatlar ustivorliklarini ta'minlashda asosiy tayanch □isoblangan diplomatik jab□a t?Ärisida s?z yuritar ekanmiz, tash?i siyosatning □ar doim ustivorlik kasb etib kelingan geosiyosiy ji□atiga alo□ida e'tiborning ?aratilishi lozimligini ta'kidlash kerak. S?z tash?i siyosatga mumkin ?adar samaradorlik baxsh etuvchi mu□im omil t?Ärisida bormo?da. Zero, geosiyosiy ji□at milliy manfaatlarni ta'minlashning makoniy va zamoniy omillari deb ?araladigan b?lsa, uning tash?i siyosat uchun ?anchalik dolzarb ekanligi ya?äol k?zga tashlanadi. Gap shundaki, makon va zamon □ususiyatlaridan kelib chi?magan, □ar tomonlama mulo?otga moyil muayyan davlatning ustivorliklar tizimi t?Ärisida ani? faktlar va jarayonlar □ususiyatiga tayanib ish k?raolmagan yoki unga ?urbi yetmagan tash?i siyosat □ech ?anday natijaga erishmaydi. Bu ja□on tajribasi □amda k?plab millatlar tash?i siyosiy amaliyoti nu?tai nazaridan son—sano?siz sinovdan ?tgan ji□atdir.

Albatta, realistik y?nalishga ega b?lgan geosiyosat siyosatda umumiy a□lo? me'yorlariga tayanib ish olib borish, yoxud mavjud "pragmatik" va "idealistik" yondoshuvlarni muvofi?lashtirish □ar doim □am silli? b?lavermaydi. Zero, pragmatik tash?i siyosatga xos b?lgan fa?at samaraga y?naltirilganlik □ar doim □am umuminsoniy a□lo?iy prinsiplarga mos kelavermaydi. Ya'ni umuminsoniy ?adriyatlarni "mutlo? bayro?" äilib olgan progmatik tash?i siyosat bugungi kunning achchi? sinovlariga bardosh

berishi ancha ?iyin. Jumladan, Shar?äa xos parametrlar: ba?rikenglik, me□monnavozlik va k?ngil o?ritmaslik kabi xislatlar pragmatik tash?i siyosat ba?ridan ?iyinchilik bilan ?rin olmo?da.

Xal?aro munosabatlarda dunyo va □ar bir mamlakat xavfsizligini ma?bul bir darajada ta'minlash manfaatlarni nu?tai nazaridan davlatlar tash?i siyosatida uchraydigan, shuningdek, manfaatdor kuchlar tomonidan ongli ravishda ra?batlantirilayotgan bu singari ziddiyatli vaziyatga birin — ketin chek ?´yish mavrudi keldi. Endilikda, dunyo tara?äiyoti shunday bir davrga yetib keldiki, bundan buyon □ar bir t?si? va □ar bir ongli yoki ongsiz ravishda vujudga keltiradigan salbiy jarayonlar davlatlararo munsabatlarda oldini olish ?iyin b?lgan xavf—xatarlarga sababchi b?lib ?olishi □am mumkin. Shunday ekan, □ar bir davlat ?z tash?i siyosiy faoliyatini ?zaro ishonch munosabatlari va totuvlik madaniyatining ?aror topishi y?lida olib borishlari zarur b?ladi.

Ja□on tajribasi, davlatlararo munosabatlarning bugungi □olatga yetib kelish jarayoni shuni k?rsatadiki, □ozirgi bos?ichda □ar bir mamlakat manfaatlar t?änashuvi, bir—biriga nisbatan kuch ishlatish pozisiyasidan voz kechib, manfaatlar monandligi y?lida barcha imkoniyatlar sarflashlari kerak. Tash?i siyosatning aynan shunday keskin burilish kasb etishi, ya'ni barcha davlatlar bu yoru? dunyoda ´z milliy manfaatlarini ma'rifiy tarzda ta'minlash imkoniga ega b?lishi va ?olaversa, xuddi shu y?l bilan xal?aro xavfsizlikka ?z □issasini ?´shishga □a?—□u?u?ini borligining tan olishigina dunyoning va □ar bir millatning vujudga kelayotgan □avf—xatardan xalos b?lish ishiga □izmat ?ilishi mumkin. Shu boisdan □am, bugungi kunda turli siyosiy—ilmiy doiralarda ja□on □al?larining kuchini birlashtirib turuvchi tashkilotlar faoliyatida kuchlar balansidan manfaatlar balansiga ?tish ?oyasi borgan sari musta□kam mav?eni ?´lga kiritdi.

Bugun siyosatning barcha jab□alari va ayni?sa, uning tash?i siyosat kabi nozik xal?asi fa?at shu y?lda rivojlanishi lozimligi ta'kidlanmo?da. Bu esa ?z navbatida, bir tomondan □ar bir □al?aro siyosat ishtirokchisi, sub'ektining xal?aro obr?—e'tiborining oshish ishiga xizmat ?ilsa, ikkinchi tomondan esa, xal?aro jarayonlarni k?plab salbiy t?si?lar va besamar noani?likdan, ?olaversa, ?uru? safsatabozlikdan □alos etgan b?lur edi. Vaziyatning ana shunday ijobiy kasb etishi avvalambor, ¤zbekiston singari xal?aro munosabatlarning murakkab tizimidan endigina ?z ?rni va ?adrini topayotgan davlatlar uchun keng imkoniyat ochib beradi.

Afsuski, □ozircha xal?aro jarayonlarning borishi ja□on □amjamiyatining ishonchini o?lay olgan emas. Uning sababini aynan shu munosabatlarni ?zidan axtarish, demak xal?aro, davlatlararo munosabatlarni sifat ji□atdan yangi, ya'ni insoniyat uchun munosib kelajak yaratish ishiga xizmat ?iladigan asosga k?chirish bugungi kunning, barcha davlatlar tash?i siyosiy faoliyatining zudlik bilan □al ?ilinadigan vazifasiga aylandi.

3. Tash?i siyosat va davlat suvereniteti

Ja□on □amjamiyatining bar?arorligi, □ar bir davlat tash?i siyosatining isti?boli nu?tai nazaridan xal?aro siyosatda "davlat suvereniteti" masalasi, uning darajasini ma?bul shaklda belgilash bilan bo?li? muammo borgan sari ?lkan a□amiyat kasb etadi. T?Äri bugun □al?aro munosabatlar shunchalik murakkablashib ser?iralik kasb etmo?daki, uning faol ishtirokchisi, sub'ekti va tashuvchisi b?lmish davlatlarning bir—biriga ?zaro bo?li?ligi borgan sari kuchaymo?da. Yagona umumbashariy i?tisodiyot makonining vujudga kelayotganligi i?tisodiy manfaatlar va m?ljallarning davlatlar tash?i siyosatiga ta'sirining ortib borishi yo□ud ularning xo□ish irodasidan ?at'iy nazar umumsayyoraviy moliya, bank tizimining shakllanayotganligi, turli—tuman nodavlat tashkilotlarning xal?aro siyosatga faol ta'siri kuchayib borishi □amda u bilan bo?li? jarayonlarning ijobiy va salbiy chu?urlashishi va ni□oyat, dunyoni fa?at □amji□atlik va □amkorlik or?ali mavjud xavflardan xalos etish vazifalari ana shu jarayonlarni negizi tashkil etadi.

Xal?aro □amjamiyat shunday tuzilganki, ja□on siyosati maydonida biron—bir davlat ustivor darajada ?z □oxish irodasi va m?ljaliga tayanib, ya'ni bosh?alarga ?aram b?lmagan □olda siyosat yuritish imkoniga ega emas. Manfaatlar t?änashuvi mu□iti va ana shunday murakkab vaziyatdan □amji□atlik or?ali chi?ish, ya'ni siyosiy—i?tisodiy muammolarning yechimini birgalashib topish vazifasi oddiy bir k?nikmaga aylanmo?da.

Ilgari ta'kidlanganidek, tash?i siyosatda milliy manfaatlarni ta'minlash vazifasi bugun □am shub□asiz ustivorlikni ?zida ushlab turibdi. Bosh?acha b?lishi □am mumkin emas. Lekin bugungi bos?ichda bu muammoga ana'naviy tafakkur tarzi va k?nikmalaridan chi?ib yondashib b?lmaydi. Milliy manfaatlarni ta'minlashning bugungacha ishlatilib kelinayotgan uslublariga nisbatan ma'rifiyro?ini izlab topish □ar bir xal?aro sub'ektining bosh vazifasiga aylanmo?da.

Vo?ea va □odisalar dinamikasi k?rsatadiki, ushbu murakkab vaziyatni yumshatish, xal?aro jamiyatlarni boshi berk k?chadan chi?ishiga □issa ?´shishning birdan—bir y?li davlatning suverenligi, uning Konstitusion vazifasi bilan bo?li? k?pgina muammolarga, endilikda bosh?acha yondoshuvga kelish zarurligi ayon b?lmo?da. S?z xal?aro siyosatning suveren ishtirokchisi b?lgan davlat tomonidan ?z ma?omiga insoniyat oldidagi burchining ustivorligidan kelib chi?ishi va xuddi shu ikki bir—biriga bo?li? y´nalishlarni uy?unlashtirishga b?lgan xo□ish irodasi b?lgan kasb etayotganligi □a?da bormo?da.

Bugungi tash?i siyosat □ar doimdagidek □ar bir davlatning xududiy yaxlitligi, chegaralarining daxlsizligiga b?lgan □a? □u?u?ini shub□a ostiga olmaydi, aksincha davlatlararo munosabatlarda bu prinsipning bosh tamaltosh ekanligini e'tirof etishga asoslanadi.

Jumladan, globallashish jarayoni umuman olganda tash?i siyosiy faoliyat yuritishda davlat suverenitetiga biron—bir □u?u?iy t?si?ni bildirmaydi. Yu?oridagi jarayon tenglik, ichki ishlarga aralashmaslik, ?zaro □urmat tamoyillariga tayangan □olda rivojlansa, aksincha barcha davlatlar tash?i siyosiy faoliyatiga keng k?lam yaratishini ta?ozo etadi.

Tash?i siyosatda davlat suverenitetining yaxlit va b?linmas ekanligidan chi?ib kelib, bugungi kunda unga ikki xil yondashuv shakllanmo?da. Bir toifa mutaxassislar (ular xal?aro siyosiy terminologiyada "idealistlar"deb ataladi) tash?i siyosatda global, umumbashariy manfaatlar va xavfsizlikni milliy davlat manfaatlaridan ustun ?´yishsa, bosh?a bir guru□ mutaxassislar (ular "pragmatiklar" nomi bilan tanish) bugun va ya?in kelajakda tash?i siyosatda davlat suvereniteti ustivorlikni ?zidan sa?lab ?olishi ma'?ul va samarali ekanligi t?Ärisida fikr bildirishmo?da. Lekin bugungi murakkab bos?ichda real jarayonlar, yechimini kutib turgan dolzarb muammolardan kelib chi?ib barcha davlatlar, kerak b?lsa, ?zaro □amkorlikni murosayu—madora y?li bilan ?zaro □amkorlikni tan olish, bu borada diplomatik rasmiyatchilikdan yiro?lashib konkret ishlarni amalga oshirishlari lozim b?ladi.

Tayanch tushunchalar

Xal?aro siyosat Davlat suvereniteti. Geosiyosat. Tash?i siyosatda milliylik. Milliy manfaatlar.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Tash?i siyosatda □okimiyat muammosini ?anday tushunasiz?
2. Milliy manfaatlar ustivorliklarining darajasini belgilashga □arakat ?iling.
3. Tash?i siyosatda "mutlo? suverenitet" ?oyasining bir tomonligining sabablari nimada?

ADABIYoTLAR

1. ¤zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T. "¤zbekiston", 1992 y.
2. Karimov I. A. BMT. Bosh assambleyasining 48–sessiyasidagi ma'ruza 1993 y 28 sentyabr. Bizdan ozod va obod vatan äolsin "¤zbekiston", 1996 yil jild.
3. Karimov I. A ?amkorlik y?lida tara?äiyot sari "Bizdan ozod va obod vatan ?olsin. T. "¤zbekiston". 1996y. Jild.
4. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asr b?sa?asida: xavfsizlikka ta□did, bar?arorlik shartlari va tara?äiyot kafolatlari. T. "¤zbekiston", 1997.
5. Karimov I. A. Ozod va Obod vatan, erkin va farovon □ayot pirovard ma?sadimiz. T., "¤zbekiston", 2000 y.
6. Islom Karimovning Eronga safari tafsilotlari "Xal? s?zi" 2000 yil, 6 iyun.
7. Sherbilina N. S. " Politika i MNF " Polis 2000 y №4

18—mavzu. Xaläaro terrorizm

Reja:

1. Xaläaro terrorizmning siyosiy □odisa ekanligi.
2. Terrorizm—insoniyat □ayotiga ta□did
3. Xaläaro terrorizmni bartaraf ?ilish amaliyotida "¤zbekiston omili".

1.Xaläaro terrorizmning siyosiy □odisa ekanligi

Terrorizm ′ta salbiy ijtimoiy □odisa sifatida u yoki bu k′rinishda äadim—äadimdan ma'lum. „iziÄi shundaki, ′z oldiga ä′ygan maäsadlariga erishish mumkin emasligini □isobga olgani □olda terroristlar tarixning barcha davrlarida äaysi mintaäa yoki mamlakat □ududida faoliyat k′rsatishidan äat'iy nazar □ar doim xalä ommasining ayrim äatlam va guru□larini "e′ldan urish", turli y′llar bilan ular äalbiga y′l topish taktikasiga amal äilib kelganlar. Mamlakat infrastrukturasiga ta'siri nuätai nazaridan ′ta salbiy oäibatlarga sababchi b′lgan ′rta asr äaroächilari va banditlari, yangi va eng yangi davrda r?y bergan "?ta inäilobiy xalä □arakatlari" □am surbetlarcha oddiy me□natkash "nomidan" ish k′rishgan. Ayrim □ududlarda terrorchi guru□larning uzoä muddatga □okimiyat tepasiga kelganligi, □atto ularning xalä bilan ma'lum bir vaät davomida yakdil b′lganliklari t′Ärisida tarixda k′plab ma'lumotlarni uchratamiz.

Demak, terrorichilik ′ta salbiy ijtimoiy □odisa sifatida necha asrlar davomida faoliyat yuritib kelayotgan b′lsa, □ar doim xalä nomidan gapirish, uning manfaatlarini aks ettiruvchi "□aääoniy xaläparvar" □arakat deb ′zini ta'riflash amaliyoti oning barcha k′rinishlariga bosh xususiyat b′lib äolavergan. Terrorizm bugungi ′zining eng tashkiliy jipslashgan davrida □am yana ′sha eski, uning uchun asosiy niäob b′lib kelgan amaliyotga äat'iy sodiäligi namoyish äilmoäda. Uning asl maäsadi va sotsial bazasini ochish ishining murakkabligi, nozikligining sabablari □am äolaversa, unga tegishli siyosiy ba□o berish □amda bar□am berish bilan boÄliä chora—tadbirlarni ishlab chiäish jarayonining äiyin kechishining tub sabablari □am shunga borib taäaladi.

Terrorizmning bugungi □olatiga keladigan b′lsak shuni alo□ida ta'kidlash lozimki, ′zining bir necha asrlar davomida sinovdan ′tgan a□olining ayrim äismining ongini za□arlash y′li bilan □okimiyatni ä′lga kiritish amaliyotiga sodiä äolgani □olda davrlar ′tishi bilan uning ?z eurash shakli, uslublari va vositalarini ustalik bilan ′zgartirib kelganligining guvo□i b′lamiz. Masalan, bir zamonlar terrorchilar planetamizning ourli joylarida alo□ida—alo□ida ya'ni biri biridan batamom ajralgan □olda □arakat äilgan b′lsalar, bugun XX1 asr b′saÄasida ular ′z "faoliyatini" mintaäaviy va xatto umumsayyoraviy darajada muvofiälashtirish imkoniyatini ä′lga kiritayotganligini kuzatish mumkin. Gap, Prezidentimiz taläini bilan aytadigan b′lsak, bugun insoniyat terrorchilar misolida xaläaro miäyosda uyushgan, kerak b′lsa bir yoki birnechta äudratli markazlar tomonidan boshäarilayotgan siyosiylashgan xaläaro jinoiy guru□lar t′Ärisida b′lmoäda.

Terrorizmning ′ta xavfli xaläaro siyosiy □odisaga aylanayotganligi t′Ärisida s′z borar ekan, uning asosiy sabablari äuyidagi ob'ektiv umumsayyoraviy ejtimoiy siljishlar bilan belgilana yotganligining guvo□i b?lamiz: Birinchi asosiy sababalardan biri XX asrning oxirgi ′n yilligida deyarli butun dunyoda terror y′li bilan a□olini tutäunlikda saälash, uning ustidan □ukmronlik äilish amaliyotiga batamom zid b?lgan aemokratiyaning keng yoyilib borishi, y'ni aksariyat mamlakatlarda siyosiy □okimiyat xalä xo□ish—irodasining ifodasi degan tamoyilning ustuvorlik kasb etayotganligi bilan bo?li? b′lsa, ikkinchi asosiy sabab siyosat, iätisod, ijtimoiy so□a va madaniyatning turli jab□alarida odamlarning ongi, dunyoäarash va tafakkuri □amda m′ljal va rejalariga salbiy ta'sir äiluvchi, □atto uni ezdan chiäaruvchi jarayonlar kuchayishi ′z siyosiy maäsadlarini amalga oshirishning eng jirkanch y′llarini axtarib yurgan guru□lar, shuningdek, birinchi navbatda terrorchi guru□lar uchun noyob "siyosiy—ru□iy makon" yaratilishiga borib taäaladi.

Terrorizmning diniy ekstremizm bilan bugungi kunda chirmashib ketish jarayoni ayrim mutaxassislar, ta□lilchilarga, uning tarafdorlari ?rtaga tashlayotgan ijtimoiy—siyosiy loyi□a, ya'ni jamiyatni idora etish loyi□alari burungilardan mutla?o bishäa, misli k′rilmagan yangi asosga äaratilganligi a□olining chekka ?atlamlari e′äsillarga "jozibadorroä" tuyulishi burmuncha chalkashliklar, ziddiyatli vaziyatni vujudga keltirmoäda degan fikrni ilgari surishga imkon bermoäda.

Lekin, yuäorida zikr ?ilgan o äandaydir asosga ega b′lgan sub'ektiv oikr—mulo□azalar uning bugungi kunda ja□on □amjamiyati xavfsizligiga nisbatan ulkan sotsial—siyosiy ta□did ekanligini inkor eta olmaydi. Aksincha, oning diniy ekstremizm, diniy millatchilik, separatizm, davlat t′ntarilishi singari bosh?a alobal ijtimoiy illatlar bilan birlashib ketayotganligini keskin äoralash uchun asos b′lib xizmat äiladi. „aysi Äoyaga tayanmasin aa äaysi □ududda makon topmasin augun xal?aro oe?rorizmni äaysi bir ma'noda oälashga urinish ulkan siyosiy xato b′lib, ertaga insoniyat boshiga ulkan falokatlar yoÄdirishiga sababchi b′lishi shak—shub□asiz.

Yuäorida äayd etilgan umumsayyoraviy falokatdan bizning Vatanimiz □am batamom kafolatlanganicha y′ä. "Bugungi kunda bizning mintaäamiz—deb ta'kidlaydi Prezidentimiz—shu □ududda joylashgan mamlakatlarni demokratik, □uäuäiy, dunyoviy taraääiyot y′lidan äaytarishga urinayotgan turli xil ekstremistik kuchlar va markazlarning bu yerdagi xavfsizlikka raxna solish uchun

k´z tikkan joyi b´lib äolmoäda. Bu yovuz kuchlar diniy ekstremizm va xaläaro terrorchilikni mintaäamizga yoyishga urinayotgani shundan dalolat beradi"[20]. Bu ji□atdan diniy ekstremizm va xaläaro terrorizm bugungi kunda biri mafkura b´lsa, ikkinchisi mafkura va siyosiy m´ljallarni ruyobga chiäarish, amalga oshirishning shakli □amda vositasi sifatida bir—birini t´ldirmoäda. Zotan, terrorizm oshkora noinsoniy k´rgazma, uslub, xulä—atvor, □atti—□arakat va faoliyatdan iborat jarayon—tizim sifatida diniy ekstremizmdan k´ra "yaxshiroä", yashirinroä ikinchi bor oayanchga ega emas.

2. Terrorizm—insoniyat □ayotiga ta□did.

¤zbekiston Prezidenti I.Karimov bashariyat osoyishtaligiga xavf solib turgan "xaläaro terrorizm" deb atalmish siyosiy va äolaversa olam beräarorligiga äaratilgan jinoiy □odisa t´Ärisida t´xtalib: "¤zgalar äonini t´kish □isobiga m´may daromad olishni istovchilar batamom y´ä b´lib ketadigan zamonlar kelishiga □ali ancha borga ´xshaydi. Bu toifaga kiruvchi "bizneschilar" uchun äon va nopok siyosat äorishgan pul dunyoning turli burchaklarida xaläaro äotillarni yollash va sinab k´rish mumkin b´layotgan mojarolarni raÄbatlantirish borasida eng äulay vosita ekanligi"ni alo□ida ta'kidlab ´tgan edilar.[21]

¤tmishga murojaat äiladigan b´lsak, terrorizm xavfli jinoyat sifatida ja□on jamoatchiligining diääat—e'tiborini ´ziga XX asrning 20—30 yillar torta boshlagan. Ayrim xususiy va xaläaro □ujjatlarda terrorizm u yoki bu davlat □ududida ijtimoiy tartibni buzishga, uni ichdan noäonuniy ä´porishga äaratilgan muayyan guru□ning yoki shaxsning □atti—□arakati deb ba□olangan. ¤sha davr □amda yaäin ´tmishda terrorchilikning "faoliyat" uslubini kuzatadigan b´lsak, bugungi uning ?ta jirkanch äirralari k´zga tashlanmoäda. Ular, ayrim olingan □ududlarda lokal tarzda □arakat äilishib asosan, aynan shu joyda ish yurituvchi □okimiyat strukturalarining osoyishtaligini buzishga äaratilgan.

Ikkinchi ja□on urushi tugagandan s´ng, ijtimoiy □ayotda ayniäsa ilm—fan va texnologiya jab□alarida sezilarli ´zgarishlar, jumladan, yadro äuroliga asos solinishi, axborotdan foydalanish borasida erishilgan ulkan yutuälar □amda aavlatlararo munosabatlarning oobora chuäurlashib, k´ptomonlamalik kasb äilaboshlashi, natijada ja□on iätisodiyoti va madaniy □ayotida ?´y bergan globallashuv singari k´plab yangi tendensiyalar sharoitida oerrorchilik □arakatining k´lami oshdi, aeb aytish mumkin. Mamlakatlar va xaläaro munosabatlarning jadallashuvi, masofalarning äisäarishidan terrorchi guru□lar ´z manfaatlarida foydalanishga kirishdilar. Terrorizm asta—sekin xaläaro jarayonga aylana boshladiki, uni moliyaviy ta'minlovchi, Äoyaviy ra□namolik ma'suliyatini ´z ustiga olishga tayyor b´lgan butun boshli yashirin guru□lar va markazlar □am paydo b´la boshladi.

Bugungi kunda, dunyo taraääiyoti shunday kechmo?daki, uning ?aysi bir minta?asi va eoordinatasida u yoki bu □odisa sodir b´lmasin, uning ta'siri barcha uzoä va yaäin mamlakatlarga bir zumda sezilmo?da. Oerrorchilar ulkan jinoyatga ä´l urishi, insoniyat osoyishtaligiaa sezilarli raxna solishi uchun barcha vositalarni ä´lga kiritishi va undan foydalanishlari uchun äulay sharoitlar vujudga keldi. Insoniyat da□osi yaratgan eng zamonaviy vositalardan shu jumladan global kompyuter tarmoälari, □avo va äuruälikdagi aloäa vositalaridan insoniyatning ´ziga, xullas, ilam yaxlitligiga äaratilgan äabi□ niyatlari y´lida foydalanish bugun terrorchilar uchun äiyin bir amaliyot emas.

Ucoä va yaäinda sodir b´layotgan terrorchilik □arakatini k´zdan kechiradigan b´lsak, ularning xaläaro miäyosda ´z maäsad va manfaatlari y´lida birlashayotganligini yaääol sezish mumkin. Oerrorrizm va ekstremizm Prezidentimiz taläinidan kelib chiäadigan b´lsak, □adsiz—□ududsiz (eksterritorial) millat, Vatan aa, kerak b´lsa mafkura bilmaydigan yovuz guru□lar timsolida namoyon b?lmo?da.

Ayrimlar terrorizm yaxlit dunyoäarash dastur va mafkuraga ega xaläaro □odisa sifatida taläin äiladi. T´Äri, dunyo bir zamonlar ikki äarama äarshi tizim kasb etgan, mafkuraviy siyosiy äutblarga ajralgan davrda terrorizm uchun □am yagona mafkuraviy maydon mavjud b?lib unda konkret bir y'tiäodga tayanish va b?ysinish ochun sharoit b´lgan. Jumladan, 60—70 eillarda ayrim ijobiy global siljishlar ta'siri ostida turli mamlakatlarda stroukizm, eeyinchalik esa maoizm bayroÄi ostida birlashgan mintaäaviy ayrim □ollarda ´z xaläaro markaziga ega ijtimoiy siyosiy ?ta in?ilobparast oerrorchilik □arakatlar avjiga chiädi. U yoki bu darajada ularning safdoshlari va maslakdoshlarini augungi kunda □am ayrim □ududlarda kuzatish mumkin. Lekin, bu ?aytarilmas ?tmish.

Zamon ´zgarib umumbashariy, siyosiy va mafkuraviy kurashning an'anaviy oakllari esh bermay äolgandan s´ng, terrorizm, endilikda, boshäa y´llarni axtarib topmoäda. Bugun dunyoda barcha terrorchilarni diniy äarashlari, iafkuraviy moyilligi va tafakkuridan äat'iy nazar ularni asosan ikki ji□at, u □am b´lsa be□isob pul va □okimiyatga intilish äiziätiradigan b´lib äoldi.

Mo□iyatan, amaliyotda aemokratiya va erkin iätisodiy munosabatlar tizimiga, ?aäobatga tubdan äarshilik xususiyati, vatanfurushlik oaläaro terrorchilar safiga turli batamom bir—biriga ´xshamaydigan diniy maslak, millat sivilizasion moyillikka mansub, ammo pul va □okimiyat y´lida intilgan kimsalarni

---

[20] Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. "Ўзбекистон", 2000 йил. 28-29-б.

[21] И.А. Каримов. Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдиди, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: "Ўзбекистон", 1997, 95-96-бетлар.

olib kirmo?da. Iasalan, umrguzaronligimiz kechayotgan Markaziy Osiyo miäyosiga, xususan, ¤zbekistonga real ta□didga aylangan terrorchilik □arakatlarini olib k΄raylik.

Inkor etish mumkin b΄lmaydigan faktlar va axborotlarga k΄ra ayni shu kunlarda mamlakatimiz xavfsizligiga real xavf solayotgan va ?anubiy va oaräiy—janubiy chegaralarimiz yonginasida □arakat äilayotgan terrorchilar □arakatida Checheniston □ududida uzoä vaätdan buyon olib borilayotgan separatistik jangchilarga xos b΄lgan □arbiy—taktik ji□atlar k΄zga tashlanib äoldi. ßar ikkala □arakat ishtirokchilari bir markazdan moddiy va ma'naviy ta'minlanayotganligi va ularga äurol va "yangi kuchlar" yetkazib berish amalga oshirilayotganligi ayon b΄lib äoldi. Radio, kompyuter or?ali uzatilayotgan axborot o?imining oa□lili bu ikki □ududdagi terrorchilik va ekstremistik □arakatlar yagona xaläaro markazdan boshäarilayotganligi ularning □ar ikkalasiga □am yagona ma'naviy ra□namo xosligini k?rsatmo?da.

Dunyoga real ta□did solib turgan terrorchilik □arakati Usama bin Laden va äolaversa, bizga □ali ismi— sharifi va nasli—nasabi unchalik ma'lum b΄lib ulgurmagan Äattab Basaev. Baraev, Gelaev, ?uma Namongoniy, To□ir Y΄ldosh singari vatangadolar tomonidan moddiy siyosiy—□arbiy va ma'naviy ä΄llab—äuvvatlanmoädalar. Nomlari zikr etilgan va etilmagan xaläaro terroristlarning bir birini shaxsan bilishlari, a□yon—a□yonda uchrashib turishlari □aäida □am ma'lumotlar borki, bu xaläaro □amjamiyat va □ar bir umidvor oila va inson uchun xavfli siyosiy—ma'naviy i?lim shakllanishidan aarak beradi.

Achinarli joyi shundaki, ular turli tuman jangarilar t΄dasi k΄rinishida, ba'zan cararsiz "gumanitar xarakter va y΄nalish"ga ega b΄lgan jamÄarmalar, alla?anday "ensonparvar" strukturalar va aslida esa, ani? bir maäsad asosida faoliyat yurituvchi tashkilotlar tomonidan raÄbatlantirilmoäda. Ommaviy axborot vositalarida ayrim yashirin va yarimyashirin oashkilotlar va markazlariing "Kosovo Ozodlik Armiyasi" deb ataluvchi terroristik □arbiy—siyosiy guru□ga □amda Chechen jangarilariga yaäindan turib ioddiy va ma'naviy yordam berayotganligi, jangarilarni tayyorlash b΄yicha k΄rgazmalar va moddiy yordam uyushtirilayotganligi t΄Ärisida ishonarli xabarlar borki, bu ΄z navbatida xal?aro oerrorizm äanchalik katta imkoniyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

Lekin äanday va nima a΄lishdan äat'iy nazar, bugun ja□onda xaläaro terrorizmga nisbatan jiddiy ogo□ b΄lish darajasi ancha ΄sganligini ta'kidlash lozim b΄ladi. Nufuzli xaläaro (Birlashgan Millatlar Tashkiloti, BMT Oavfsizlik Kengashi, Xaläaro tribunal, Interpol va boshäa nosiyosiy tashkilotlar) va mintaäaviy (Yevropa Xavfsizligi va Äamkorligi Tashkiloti, Mustaäil Davlatlar ?amd΄stligi □amda k΄pgina e΄ptomonlama va ikkitomonlama shartnomalar tarafdoreari) tashkilotlar faoliyatida terrorizmni keskin ?oralash amaliyoti ustivorlik kasb etmo?da.

Dunyoning turli mintaäa va □ududlarida inson zoti va bugungi xaläaro xavfsizlikka ta□did solib turgan tashkilot va guru□larning r΄yxati □am □ar yili e'lon äilinmoäda. Diäääatga sazovor joyi shundaki, ularning äarash va □isob—kitoblarida oxirgi yillarda Markaziy Osiyo davlatlari xavfsizligiga raxna solayotgan ayrim "tashkilotlar" □am ΄rin olmoäda. Bu, ΄z navbatida, mintaäamiz xavfsizligiga nisbatan ja□on □amjamiyatining e'tibori oshib borayotganligidan dalolat beradi.

3. Xaläaro terrorizmni bartaraf äilish amaliyotida "¤cbekiston omili"

Xaläaro □amjamiyatda ΄zining munosib ΄rnini egallash uchun dadil □arakat äilayotgan ¤zbekiston Respublikasi oliy siyosiy ra□bariyati mustaäillikning birinchi soniyalaridan xaläaro terrorizmning insoniyat va, ?olaversa, yndigina mustaäillikni ?΄lga kiritib aemokratik rivojlanish sari äadam ä΄ygan millat va davlatlarning auguni □amda kelajagi ochun nechoÄlik xavfli ekanligini chuäur anglab yetdi. Keyingi paytda diniy ekstremizmga tayanib ish yuritayotgan xaläaro terrorizmga keskin zarba berish milliy xavfsizlik strategiyamizning ustuvor y΄nalishi sifatida □ayot—mamot manfaatlari tizimidan alo□ida ΄rin egallaganligi □am davlatimizning bu umumplanetar azmu—äarorda turgan ΄rnining ΄ziga xosligining yääol isboti b΄lib xizmat äiladi.

Prezident ΄zining 2000 yil 22 yanvar kuni Oliy Majlisning Ikkinchi chaäiriÄi birinchi sessiyasida s΄zlagan ma'ruzasida davlatimiz oashäi siyosati va xavfsizlik strategiyasining ustuvorliklarini ta'kidlar ekan, "Bugungi kunda bizning barcha tashabbus va sa'y—□arakatlarimiz mintaäamizga tajovuzkorona □atti—□arakatlar, diniy ekstremizm, aäidaparastlik va xaläaro terrorchilikning yoyilish xavfi kuchayib borayotganligini keng jamoatchilikka tushuntirishga ääratilmoäda"— degan jiddiy fikrni ΄rtaga tashladi. Xaläaro terrorizmning tom ma'noda milliy mustaäillik, davlat suverenligi □amda □ar bir mamlakatning demokratik taraäääiyot y΄lidagi strategik maäsadlariga zid b΄lgan davrning eng salbiy fenomenlaridan biri ekanligi davlatimiz ra□bariyati tomonidan bugun chuäur anglab yetilganligi □ar bir mamlakat fuäarosining kelajakka b΄lgan ishonchini yanada oshiradi. ¤ziga xos aeosiyosiy, geotarixiy maväega ega b΄lgan ¤zbekistonda islom dinini bayroä äilib, aslida esa aizning ulkan ma'naviy tayanchimizni obr΄sizlantirayotgan terrorchilar birgina biz uchun emas, balki dunyodagi barcha ilÄor, umidli xalälar uchun ΄ta xavfli oa□did ekanligi tobora oydinlashib bormoäda. Xaläaro terrorizmning mintaäamizda, kerak b΄lsa sar□adlarimiz atrofida ana shu y΄nalish kasb etayotganligini anglab yetish, unga nisbatan tarixiy—milliy va xududiy xususiyatlardan eelib chiäilio, unga nisbatan

olib borilayotgan safarbarlik, tayyorgarlik va konkret—chora—tadbirlarning na?adar chu?ur ?ylanganligining isbotidir.

Boshäa mamlakatlarda □am terrorichilik xavfi mavjud. Undan biron bir mamlakat t΄la eafolatlangan deb aytib b?lmaydi. Eekin, mintaämizda □arakatda b΄lgan terrorchilar xaläimiz asrlar osha äalbida saälab kelayotgan, uning shuurida chuäur ma'rifiy iz äoldirgan islom dini, uning eng demokratik maz□abi b΄lmish xanafiya maz□abiga z΄r berib moslashishga intilishi ma'lum ?iyinchiliklarni keltirib chi?arishi mumkin. Shunday ekan, ?zbekistonliklar e'tiäod äilib kelayotgan ain va maz□ab terrorchilarning aäidalaridan änchalik uzoä b΄lmasin, baribir a□oli orasida uning ta'siriga □ech kim berilmaydi degan fikr □am ilmiy va □am siyosiy ji□atidan sayozlikdir. Ioyob ijtimoiy siyosiy, madaniy, geosiyosiy vaziyatdan kelib chiääan ¤zbekiston Respublikasi siyosiy ra□bariyati, birinchi navbatda, davlat boshliÄi I.Karimov bu muammoning zudlik bilan yechimini aosh y΄nalishlaridan biri sifatida belgilash bilan birga, bu borada ja□on □amjamiyati, nufuzli xaläaro tashkilotlar bilan faol □amkorlik äilish va ularning k΄magini □isobga olgan □olda siyosat olib borishda alo□ida urÄu berib kelmoäda.

¤zbekiston va ja□on xaläi osoyishtaligi va rivojlanishiga äarshi äaratilgan xaläaro terrorizmni bugun □aräachongidan k΄ra euchayganligini e'tiborga olib siyosiy ra□bariyat iu□im taklif va chora—tadbirlar tizimini ishlab chiädi □amda bu borada barcha xayrixo□ kuchlar, siyosiy bloklar va davlatlar bilan □amkorlikka tayyor. Ular orasida yon ä΄shni davlatlar bilan □amkorlikka alo□ida e'tibor äaratilayotganligi esa ?z—΄zidan ravshan. "Tinchlik va baräarorlikka, millatlararo totuvlik va mintaäamiz xaläalari □amda davlatlarining an'anaviy d΄stligiga, □amji□atligiga ta□did soluvchi bu jiddiy xavfni bartaraf etish b΄yicha ä΄shni davlatlar bilan □amkorlikda zarur chora—tadbirlar k΄rish—bugungi kunda eng dolzarb vazifamizdir"—deb ta'kidlanadi Prezidentimizning Oliy Majlisning Ikkinchi chaäariä birinchi sessiyasida s΄zlagan nutäida. Shu munosabat bilan bir necha mu□im ?i□atlarii alo□ida oa'kidlash ΄rinliki; o □am b΄lsa aynan yon ?΄shni □ududiy tutash aavlatlar bilan □amkorlik masalasi bilan boÄliä.

T΄Äri, boshäa uzoä va yaäin davlatlar bilan □am □akmorlik albatta zarur. Ammo bir tomoni alo□ida e'tiborga sazovor. S?z niyosatda, tashäi siyosatda, xususan tashäi siyosiy va milliy manfaatlarni ta'minlashda zamon va makon zayli tufayli ob'ektiv □ududiy tutash b΄lgan mamlakatlar bilan □amkorlik äilish, ΄zaro ishonch asosida ish yuritish □ar doim katta samaralar berib kelgan.

Bu isbot talab äilmaydigan aksiomatik tomoni b΄lsa, uning ikkinchi mu□im, kerak b΄lsa siyosiy ji□ati azaldan äon—äardosh b΄lib, olamga munosabat, siyosiy jarayonlarni □azm etish, ΄zga xaläalarga b΄lgan munosabat va äolaversa, kundalik □ayot va tafakkur tarzida ΄xshashlik, ya'ni sinxronlik k΄proä b΄lgan sub'ektlar (bu ayniäsa davlatlarga xos) u yoki bu muammoni bartaraf etishda birlashish, jipslashish nuätai nazaridan □ali muomalaga kiritilmagan cheksiz imkoniyatlar maydoni ekanligi t?Ärisida bormo?da. Au jarayonni o'arbiy Yevropa, Yevroatlantika, Isiyo va Tinch Okean va Arab dunyosi singari geotarixiy iintaäalarda nafaäat siyosatda balki, iadaniy—ma'naviy äadriyatlarga nisbatan ΄zaro yaäin b΄lgan mamlakatlar siyosiy faoliyati, xuläi—atvori va kelajak rejalarida kuzatish imkoniga egamiz.

Va, ni□oyat, uchinchi, balki bugungi kun nuätai nazaridan eng mu□im ji□at, xal?aro oerrorizm endilikda, barcha Markaziy Osiyo davlatlariga barobar xavf solayotganligi □amda eng mu□imi oavfni faäatgina bir jon va bir tan b΄lib bartaraf etilishining rasmiy e'tirof etilayotganligi bilan boÄliä.

Davlatimiz tashäi siyosiy strategiyasini kuzatib borar ekanmiz, keyingi yillarda Prezidentimizning ana shu ji□atga ustuvor va jiddiy a□amiyat berayotganligining guvo□i b΄lamiz. U, jomladan, 2000 yilning ΄zida MDß davlatlari boshliälarining oliy darajadagi sammitlarida, Markaziy Osiyo davlatlari ra□barlarining Dushanbe va Bishkek uchrashuvlari "Shanxay Beshligi" davlatlari boshliälari Dushanbe ochrashuvi cho?ida aa äolaversa, ja□on ommaviy axborot vositalari vakillari uchun uyushtirilgan matbuot—konferensiyalarda diniy ekstremizm va xaläaro terrorizm bir markazdan bosh?arilayotganligi, iintaäa davlatlari bu borada kerak b?lsa, oarixiy yakdillikka a□du—paymon äilishlari va, eng zaruri, bu ofatni birlashgan □olda daf etish borasida zudlik bilan aniä chora—tadbirlar ishlab chiäilishi lozimligini äayta—?ayta oa'kidlaganear.

¤zbekistonning janubiy □ududiga suäilib kirgan bir guru□ vatangado jangarilar t΄dasiga äarshi kurash □amda „irÄiziston □ududiga yashirin y΄llar bilan kirib kelib, nafaäat „irÄizistonga, balki ¤zbekistonga □am bevosita xavf solayotgan □arbiy t΄änashuvlarga nisbatan ä΄shni, ittifoädosh davlatlar va ¤zbekiston ΄rtasida äaror topayotgan yakdillikning amaldagi k΄rinishlari Prezident tomonidan olib borilayotgan siyosatning □artomonlama puxta ΄ylanganligining isboti b΄lib xizmat äiladi. Agar fikr joiz b΄lsa, bugun n΄z mintaäa davlatlarining mustaäillik davriga nisbatan siyosiy—□arbiy □amkorlik, aynan shu y΄l bilan ΄z va mintaäada xavfsizlik mu□itini barpo etish borasida birinchi bor jiddiy siyosiy □amji□atligining amaliy natijalari t΄Ärisida r?y—rost s?z yuritish mavrudi yetib keldi. Yndigi gap ana shu erishilgan marrani musta□kamlash va bu borada xo□ish—iroda va azmu—äarorning doimiyligi va ?at'iyligida ?olgan.

Shuningdek, ¤zbekiston ra□bariyati xaläaro terrorizmga äarshi kurashning boshäa mu□im y΄l va vositalaridan □am unumli foydalanishga intilmoäda. Jumladan, I. Karimov ja□on □amjamiyati (1999 y. Istambul) va Mustaäil Davlatlar ßamd΄stligi tashkilotiga a'zo b΄lgan davlatlar ra□barlarining (2000 e. Moskva) e'tiborini xaläaro terrorizmga äarshi kurash b΄yicha xaläaro markazga asos solish zarurligini alo□ida ta'kidladi. Ushbu tashabbus uning ?ossiya davlat boshliÄi □amda mintaäa davlatlari

ra□barlari bilan b′lgan oliy darajadagi iuzokaralarda ma'äullanib, bu borada aniä ishlar amalga oshirilmoäda.

K′rib turganimizdek, xaläaro terrorizmga ¤zbekiston ra□bariyati tomonidan berilayotgan keskin siyosiy ba□o, maydonga surilayotgan aniä siyosiy tashabbus va ni□oyat, davlatimiz namoyish etayotgan ?at'iyat terrorizmga äarshi boshlangan kurash keskin, doimiy, uzoä muddatli va □al äiluvchi bosäichga ′tayotganligidan dalolat beradi. Aemak, bir tomondan—adolat va ezgulik timsoli b′lgan demokratik kuchlar va, ikkinchi tomondan, yovuzlik va ja□olat ′rtasida kuchayayotgan □ayot—mamot kurashi demokratiya va mustaäillikning uzil—kesil Äalabasi bilan yakunlanishi uchun zarur siyosiy i?lim va shart—sharoit vujudga kelmo?daki, bu barchamizda buyuk kelajagimizga b?lgan ishonch tuy?usini yanada musta□kamlaydi.

Tayanch tushunchalar

Xal?aro terrorizm, chora—tadbirlar tizimi, geosiyosiy makon, minta?a, xal?aro □amjamiyat.

ADABIYoTLAR

1. ¤zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., "¤zbekiston", 1992.
2. Karimov I.A. ¤zbekiston XXI asr b?sa?asida: □avfsizlikka ta□did va bar?arorlik shartlari va tara?äiyot kafolatlari, T., ¤zbekiston, 1997.
3. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan va farovon □ayot—pirovard ma?sadimiz, T., ¤zbekiston, 2000.
4. Karimov I.A. Milliy isti?lol mafkurasi — xal? e'ti?odi va buyuk kelajakka ishonchdir. T., ¤zbekiston, 2000.
5. Madedov S.A. Informasionnoe protivoborstvo kak faktor geopoliticheskoy konkurensii. M., 1999.

19—mavzu. Minta?aviy mojarolar va siyosiy yechimlar

Reja:

1. Minta?aviy mojarolarni ob'ektiv va sub'ektiv manbalari.
2. Minta?aviy mojarolarning k?rinishlari.
3. Minta?aviy mojarolarning siyosiy yechimi.

1. Minta?aviy mojarolarning ob'ektiv va sub'ektiv manbalari

Bugun ijtimoiy makrojarayonlar orasida eng mu□im jab□alardan biri b?lmish xal?aro munosabatlarga turli—tuman ?arashlar shakllangan va bu jarayon □amon davom etmo?da. Mo□iyatan va strukturaviy ji□atdan ?arama—?arshiliklar, ziddiyatlar □amda ayrim paytlarda t?änashuvlarga boy b?lgan xal?aro munosabatlarga asosan ikki xil ?arash shakllangan. Ularni shartli ravishda falsafiy va siyosiy ?arashlar deb atash mumkin. Falsafiy ?arash tarafdorlari xal?aro munosabatlarning negizi sotsial munosabatlar tizimidan tarkib topganligidan kelib chi?ib, unga muttasil □ech ?achon bar□am topmaydigan mojaroli □olat xosligini ta'kidlashsa, siyosiy ?arash vakillari, ´z navbatida, mojaroli □olatni ob'ektiv reallik sifatida e'tirof etish bilan birga uning oldini olish, nazorat ostida ushlab turish va ni□oyat, bartaraf ?ilish mumkinligi t?Ärisida fikr bildiradilar.

Yuäorida keltirilgan ?arashlarning □ar biriga xos b?lgan ijobiy ji□atlarni olib undan amaliyotga oid xulosalar chi?arsak, xal?aro munosabatlar mexanizmi va faoliyatiga yanada ma?bulro? y?l topgan b?lamiz. Bundan chi?adigan asosiy xulosa shundan iboratki: □ozirgi bos?ichda dunyoni tashvishga solib turgan turli daraja va ta'sirga ega mojarolarga nisbatan, birinchidan, ularning ob'ektiv xususiyatga ega ekanligi va, ikkinchidan, baribir ularning oldini olish ustivor darajada inson intellektual va moddiy salo□iyati bilan bo?li?ligini e'tirof etish. Ya'ni mojarolar, t?änashuvlar ularning yechimiga nisbatan konsensus yoxud u yoki bu daraja y?naltirilgan □amji□atlik tizim sifatida □ozirgi zamon xal?aro munosabatlariga xosdir.

Xal?aro munosabatlar, davlatlar, madaniyatlar, sivilizatsiyalar, ?adriyatlar tizimlari, ijtimoiy guru□lar, nodavlat tashkilotlar ?rtasidagi ?zaro k?p?irrali munosabatlar yi?indisi asosiga ?urilganligi bois, unga bar?arorlik va be?arorlikka moyillikni ta'kidlagan edik. Mavjud ob'ektiv manba va turtkilarni t?li?icha e'tirof etgan □olda, shuni ta'kidlash joizki, xal?aro munosabatlar tizimida be?arorlashishning shakllanishi □amda keyinchalik uning z?rayib oshkora ta□did darajasiga k?tarilishi, xususan bugungi kunda asosan ushbu munosabatlar va jarayonlarning bosh tamal toshi va faol ishtirokchilari b?lgan individlar va shaxslarning tafakkuri, xul?—atvori, niyati, ma?sadi, m?ljallari, ?arashlari ?aysi ?adriyatlarga mansubligi bilan birinchi navbatda bo?li?.

Shu nu?tai nazardan ayrim xal?aro—politolog, faylasuf va sotsiologlarning ziddiyatli □olatning sub'ektiv xususiyatga ega ekanligi, uning bosh sababchisi □am alla?anday ob'ektiv sabablarni r?kach ?ilib aslida ?z siyosiy ma?sadlarini ?´lga kiritish bilan bo?li? rejalarini oldinga suruvchi shaxslar, guru□lar ekanligi t?Ärisida fikrlari aynan □a?i?atni aks ettiradi.

Xal?aro munosabatlar tizimini bugungi kunda be?arorlashtirayotgan minta?aviy mojarolar □a?ida s?z borar ekan, ularni birinchi navbatda insoniyat umrguzaronlik ?ilib turgan ijtimoiy mu□itda sodir b?layotgan chu?ur krizis □olatining ?ziga xos k?rinishi ekanligini unutmaslik lozim. An'anaviy iboradan foydalangan □olda minta?aviy mojarolarni XXI asr b?sa?asiga kelib, global ijtimoiy va siyosiy tuzulmalarga nisbatan ?ziga xos lakmus ?o?oziga ?xshatish mumkin. Shuningdek, bu majoziy ?xshatish minta?aviy mojarolarni ?andaydir o?lash yoki tan?idiy fikrni asosan uning ?ziga emas, balki uni keltirib chi?arayotgan ijtimoiy shart—sharoitlar va sabablarga ?aratishdan yiro?miz. Zero, bugun insoniyat xal?aro □amjamiyat kelajagi nu?tai nazaridan minta?aviy mojarolarning xususiy ji□atlari bilan birlikda uni keltirib chi?argan, unga samarali ozu?a b?lib xizmat ?ilayotgan turli—tuman salbiy ijtimoiy, siyosiy jarayonlarning mo□iyati, manbalari va y?nalishini chu?ur ta□lil ?ilish, ya'ni ularning □ar birini jiddiy e'tiborga olish bosh vazifa darajasiga k?tarilmo?da.

Minta?aviy mojarolarni keltirib chi?argan ijtimoiy, ?aysidir ma'noda ma'naviy omillar tizimi □a?ida s?z borar ekan, birinchi navbatda, uning zamirida XXI asr b?sa?asiga kelib, ?zini turli jab□alarda ya?äol namoyon etayotgan: bir tomondan, insoniyatning bosh?acha, bugungidan ma'rifiyro? ijtimoiy tartibotga moyilligining z?rayishi □amda □ozirgacha yechimini topmagan an'anaviy sotsial, diniy, sivilizasion □amda etnik—milliy muammolar zamiradagi kuchli ?arama—?arshiliklarni alo□ida k?rsatib ?tish ma?sadga muvofi?.

Dunyo tara?äiyoti, xal?aro munosabatlar va ?olaversa □ozirgi zamon falsafasida sodir b?lgan krizisli vaziyatning tub sababini aynan yu?orida zikr etilgan ziddiyat bilan bo?lash □amda unga nisbatan ilmiy va siyosiy tafakkurni y?naltirish bugun alo□ida a□amiyat kasb etmo?da. Tajriba k?rsatadiki, krizisning ?zini k?rish, unga u yoki bu munosabat bildirish bilan birga, uning manbalari t?Ärisida mumkin ?adar ani? tasavvur va tafakkurni shakllantirish, ja□on □amjamiyatining mavjudligini ta'minlash, insoniyatning yashashga b?lgan □a?—□u?uäiga nisbatan t?Äridan—t?Äri

ta□did solayotgan xavf—xatarlarni bartaraf etishga ?aratilgan chora—tadbirlar tizimini ishlab chi?ish samarali yordam beradi. Ular k?p ji□atdan ana shu yu?orida zikr etilgan global ziddiyat mexanizmiga borib ta?aladi.

Dar□a?i?at, XXI asrga kelib bir necha ming yilliklarni ?zida ?amrab olgan davr mobaynida odamlarni ma'lum ma'noda ?anoatlantirgan va, ?olaversa ularning farovonligiga xizmat ?ilgan mavjud ijtimoiy tartibot eskirdi. Eng yu?ori umumbashariy, umumsayyoraviy makrodarajasidan tortib to oddiy bir oilaviy tuzulmaga ?adar uning barcha ?avatlarida zamon talablariga mos tushmaslik alomatlari k?zga tashlanmo?da.

Nigo□imizni uzo? ´tmishga ?aratmasdan, k?z ?ngimizda ma'lum bir □u?u?iy, siyosiy me'yorlar doirasida shakllanib faoliyat k?rsatayotgan xal?aro xavfsizlikni ta'minlashga ?aratilgan institutlar, shu jumladan Birlashgan Millatlar Tashkiloti, uning strukturaviy va fundamental elementlaridan biri □isoblangan Xavfsizlik Kengashining ish uslubi, faoliyatidan keladigan samaralarni chamalab beradigan b?lsak, undan ?anoat □osil ?ilish ?iyin. Aynan shu umumbashariy reallik, ya'ni insoniyat xavfsizligi va osoyishtaligini sa?lab turish vazifasini ?z ustiga olgan, k?pgina an'anaviy institutlar, strukturalar va ularning faoliyat rejimi zamon talabidan or?ada ?oldi. Bu, ?z navbatida, zudlik bilan yordamga mu□toj, ni□oyatda nochor millionlab kishilar va, ?olaversa butun boshli? minta?a □amda davlatlarni tashvishga solmo?da. Yoru? dunyoda ularning bugungi □ayoti, yashashga b?lgan tabiiy □u?u?lari kafolatlanishdan ancha yiro?lashganligi k?zga tashlanmo?da. Bu, ?z navbatida, avvalambor kishilarning ?z befar?ligi tufayli va undan t?Äridan—t?Äri ?z siyosiy manfaatlar y?lida foydalanishga shay turgan siyosiy guru□larni □arakatga keltirishi turgan gap.

Ongli ravishda u yoki bu minta?ada avval be?arorlikni vujudga keltirish, keyinchalik esa, minglab, ?n minglab guno□siz odamlarning □ayotiga zomin b?ladigan mojarolar chi?arishda, dunyo tara?äiyoti va xal?aro □amjamiyat faoliyatida r?y berayotgan nu?sonlar ular uchun ?ziga xos ba□ona va tayanch nu?tasiga aylanmo?da. Shu nu?tai—nazardan, minta?aviy mojarolarni turli—tuman noinsoniy y?llar bilan xal?aro siyosiy jarayonlarga ta'sirini ?tkazishda foydalanishi mumkin b?lgan ?ziga xos vosita deb ba□olasak □a?i?atga ya?inlashgan b?lamiz.

2. Minta?aviy mojarolarning k?rinishlari

Minta?aviy mojarolar turli shakl, y?nalish, m?ljal va tuzulmalar kasb etmo?da. Bugungi kun nu?tai nazaridan eng keng tar?algan shakl va k?rinishlari: asosan, vatandoshlararo ya'ni fu?aroviy urushlar, diniy millatchilikka asoslangan t?änashuvlar va ni□oyat, separatizmdan iborat.

Ilgari ta'kidlab ?tganimizdek, minta?aviy mojaro ishtirokchilarning dunyo?arashi, mafkura, rejalari va ra?ib tomonlarning m?ljallariga ?arab ?anday y?nalish kasb etmasin baribir ularning negizida bir tomondan, u yoki bu darajada sotsial nomutanosiblik, va ikkinchi tomondan esa, muayyan davlatlarning shu minta?ada olib borayotgan noma'rifiy xatti—□arakatlarining yi?indisi yotadi. ?aysi minta?ada mojaro kelib chi?adigan b?lsa, uning zaminida ishtirokchi siyosiy guru□larning manfaat va ma?sadlaridan tash?ari, avvalambor ichki va tash?i sabablar ta'siri ostida shu minta?ada vujudga kelgan ijtimoiy—tashkiliy krizis, diniy va etnik ziddiyatlar □amda ana shu ziddiyatlardan ?z ma?sadlarida foydalanishni istaydigan tash?i, milliy va transmilliy siyosiy va moliyaviy kuchlarning manfaatlari yotganligi ayon b?lib bormo?da. Shu bois, davlatimizning janubiy va janubiy—shar?iy sar□adlariga bevosita ya?in □ududlarida r?y berayotgan mojaroli jarayonlar □am ana shu umumiy ?onuniyatlar, tendensiyalarning bevosita ta'siri ostida kechayotganligi Prezidentimiz tomonidan takror—takror ta'kidlanayotganligi bejiz emas.

K?rinib turganidek, keyinchalik mojarolarning bevosita ishtirokchilariga aylangan kuchlarning ma?sad m?ljallaridan tash?ari, □ar bir mojaroning zamirida z?ravonlikning barcha turlari yotadi ekan. Bu fikr Norvegiyada faoliyat k?rsatayotgan Tinchlik Institutining professori Y. Galtung ?arashlarida ?rtaga tashlangan. ?izi?i shundaki, z?ravonlik, no□a?lik va siyosiy noani?likni boshidan kechirayotgan a□olining aksariyat ?ismi uchun ma'lum bir va?t kesimida vo?ealar ?aysi y?nalish kasb etadi, bu ularni ?izi?tirmay ?´yadi. Mamlakatda yoki minta?ada xavfsizlik, oddiy inson sifatida yashash □u?u?i nu?tai nazaridan noinsoniy xususiyatga ega mojaroli davr boshlanadiki, undan na ushbu minta?a va na ja□on □amjamiyati □ech ?anday manfaatdor emas.

Fu?arolik urushi. Minta?aviy mojarolar orasida siyosiy ji□atdan eng samarasiz shakli □isoblanadi. Yaxlit bir milliy makonda r?y berishiga ?aramasdan, fu?aroviy urushning ijtimoiy tayanchlari bir millatga mansub turli—tuman uru?—aymo?lardan shakllanadi. Uru?—aymo?chilik psixologiyasining milliy yaxlitlik manfaatlaridan va?tincha ustun kelishi bois, dastlab, ma'lum bir siyosiy makonda vujudga kelgan mojaroning chegaradan ?tib ?´shni davlatlarning □ududlariga □am yoyilib ketish va keyinchalik minta?aviy darajaga k?tarilish xavfi ni□oyatda katta b?ladi.

Minta?aviy mojarolarning bu k?rinishi □ozirgi paytda k?plab mamlakatlarda uchrasa □am, ammo ?zining barcha aksilinsoniy ji□atlari bugungi kunda jumladan, Af?onistonda namoyish ?ilinmo?da. Af?oniston mojarosi shunchalik chu?urlashib, a□oli uchun oddiy bir kunikmaga aylanib ketganki,

endilikda ?anday siyosiy kuchlar □okimiyatga ega yoki aksincha ega emasligi a□olini xatto ?izi?tirmaydi □am. Ya'ni dastlabki siyosiylikdan siyosiy apatiya, siyosiy beparvolik fazasiga ?tish jarayoni kechmo?da. ¤z navbatida bu siyosiy □okimiyatning bir guru□ jinoyatchi siyosiylashgan guru□ning ?΄liga ?tishi uchun ?ulay imkon yaratib beradi.

Jumladan, Af?onistonda □okimiyat tepasiga davlat va jamiyatni bosh?arish, idora etish ?obiliyatiga mutla?o ega b?lmagan, ammo ongida siyosiy mutaassiblik ?oyasi chu?ur ΄rnashgan bir guru□ siyosatparast shaxslar kelishi tufayli a□olida uru? aymo?chilik, tarixiy xotiraning zaiflashishi asosida ?ziga xos ijtimoiy—siyosiy adovat kayfiyati shakllandi. Natijada a□olida □udud, Vatan, chegara, davlat ramzlariga nisbatan □urmat e'tibor □issi pasayib, mamlakat turli—tuman jinoyatchi guru□lar uchun m?may daromad va kayfu—safo maydoniga aylandi. Narkobiznes, terrorchilik, diniy ekstremizm singari aksilinsoniy unsurlar uchun xal?aro alo?a nu?tasi vujudga keldi. Bunday □olat fa?atgina muayyan makonga emas, balki butun dunyo, xal?aro □amjamiyat xavfsizligiga ulkan □avf—xatar keltirib chi?aradi. Zero, bu singari kuchlar kuni kelib butun dunyo a□liga ?arshi chi?masligiga bugun □ech kim kafolot bera olmaydi.

Millatlararo □arbiy—siyosiy t?änashuv. Minta?aviy—mojarolarning bu ҳakli □a?ida s?z yuritsak shuni aytish kerakka u eng k?p ?on t?kilishi, millionlab ?ocho?larning ?z yurtini tark etishiga sababchi b?layotgan □odisa ekanligini ta'kidlash lozim. Bu singari noxush jarayonning ?ziga xos ji□ati shundaki, vo?ealar shunchalik chigallashib ketadiki, unda ?aysi tomon yutadi va aksincha yut?izadi degan savolga eng tajribali amaliyotchilar va ta□lilchilarning □am ?urbi ba'zan yetmay ?olishi mumkin.

Bunga ya?äol misol sifatida 90—yillar ?rtalarida permanent ravishda bir necha marotaba ?aytarilgan Buyuk K΄llar so□illarida (Tropik Afrika) asrlar davomida isti?omat ?ilib kelayotgan ikki xal?: ya'ni tutsi va xutu etnoslariga mansub xal?lar ?rtasida davom etayotgan ?onli t?änashuvlarda □ar ikkala tomondan ikki millionga ya?in tinch a□oli ?z ona yurtlarini tark etishga majbur b?lishdi. ?izi?i shundaki, ulardan k?pchiligi ?ocho? ma?omiga ega b?lolmasdan, ozi?—ov?at, boshpana, tegishli tibbiy xizmat bilan minimal mi?dorda ta'minlanish □u?u?idan ma□rum b?lgani □olda beguno□ och—yalon?och □olda dunyodan k?z yumishgan.

„ocho? ma?omini ?΄lga kiritish y?lida ular ayrim rasmiyatchiliklarga duch keladiki, natijada kupchilik keksalar, nogironlar va kasalmand kishilar barcha instansiyalardan ?tish imkoniyatiga jismonan ega emaslar. Bu ?onli fojeaning siyosiy ji□atiga kelsak, shuni ta'kidlash lozimki, ani? ma'lumotlarga k?ra uning a□yon—a□yonda alangalanib turishidan bir nechta yirik, yetakchi davlatlar va undan tash?ari ayrim ?΄shni mamlakatlarning ba'zi birlari bevosita manfaatdor ekan. Xullas, tutsi va xutu mojarosi sodir b?lgan makonda juda k?plab davlatlar, mintaäaviy siyosiy guru□lar □amda ?udratli transmilliy korporatsiyalarning manfaatlari tutash va t?änash kelib ?oldi. Ularning barchasi bu mojaroning ?chib—yonib turishidan manfaatdor b?lgani □olda, turli y?llar bilan uni ?ziga xos uzo?dan turib bosh?ariladigan mojaroga aylantirish niyatida ekanligi k?rinib ?oldi.

Xuddi shunday vaziyatni Bol?on minta?asida joylashgan Kosovo atrofida davom etayotgan mojaroda □am kuzatish mumkin. ?izi?i shundaki, bevosita talofat k?rayotgan Yugoslaviya, Serbiya va Kosovodan tash?ari, undan ?΄shni davlatlar jumladan, Makedoniya, Bolgariya va ma'lum darajada Albaniya singari bir muncha zaif davlatlar □am ancha zarar k?rdi. Masalan, 1999 yil 76 kun davom etgan Yugoslaviyaga berilgan □avo raketa zarbasi tufayli Serbiyadan ?΄shni Makedoniya □ududiga yarim milliondan ortiä tinch a□oli va oilalar z?r?a ot—ulov va uy—r?z?or buyumlari bilan ?ochib ?tishdi. Mojaro bir davlat □ududi chegarasidan chi?ib bosh?a davlatlarni □am ?amrab oldi. ?ar ikkala tomon (serblar va albanlar) tomonidan k?plab ?urbonlar sodir b?ldi. Nufuzli ommaviy axborot vositalari esa □a?i?atni buzgani □olda bu mojaroning siyosiy ji□atini xasp?shlab, uning diniy—sivilizasion ji□atini k?pirtirishga urunishganligi taassufga loyi?.

Natijada □ar ikkala tomon ?olaversa barcha Yevropa mamlakatlari fu?arolarida besamar diniy vasvasaning kuchayishiga sababchi b?lishdi. Ekspertlarning fikriga k?ra, Kosovo mojarosi va uning atrofida sodir b?lgan xatti—□arakatlar barcha yevropaliklar ong va tafakkurining y?nalishiga salbiy ta'sir k?rsatib, ular ?rtasida ?zaro shub□a kayfiyatini shakllantirishga xizmat ?ildi. "?amkorlikdan xavfsizlikka" shiorini ?rtaga tashlagan Yevropa ?albiga yana ?zaro shub□alanish tuy?usi kirib keldi. Yevropaning ma'rifiy rivojlanishiga jiddiy zarba berildi.

Separatizm. Separatizm — ichki konstitutsiyaviy me'yorlar □amda xal?aro—□u?u?iy □ujjatlarga tamomila zid □olda bir guru□ siyosiylashgan shaxslar tomonidan tarixan bir millat isti?omat ?ilib kelgan □ududni alo□ida davlat deb e'lon ?ilinishi natijasida milliy suvereniteti xal?aro □amjamiyat tomonidan e'tirof etilgan davlat chegaralari ichkarisida □arbiy siyosiy t?änashuvlarga sabab b?luvchi siyosiy ?oya va doktrinaning amaldagi k?rinishi □isoblanadi. Uning tez orada globallashish, ya'ni ?΄shni □ududlarga tar?alib ketish uchun XX asrning ikkinchi yarmida vujudga kelgan ayrim shart—sharoitlar, □al ?ilinmagan muammolar ?΄shimcha imkoniyat yaratdi.

Separatizmga asoslangan no?onuniy va legitimlikka ega b?lmagan □atti—□arakatlar, uning siyosiy tashkiliy natijalarini biz jumladan Efiopiya, Rossiya va ?aysi bir ma'noda Ispaniya va

Indoneziya davvlatlari misolida kuzatish imkoniga egamiz. Efiopiyaning sobi? provinsiyasi b?lgan Eritreya uzo? davom etgan urush □arakatlaridan s?ng musta?il deb e'lon ?ilingan b?lsa, a□oli aksariyat ?ismining xo□ish—irodasiga zid □olda Shar?iy Timor Indoneziya tasarrufidan chi?äan musta?il davlat deb e'lon ?ilinishi □amda separatist kuchlar tomonidan Chechenistonning “Ichkeriya respublikasi” nomi ostida musta?il davlat deb e'lon ?ilinganligi bunga ya?äol misol b?la oladi.

Va□olanki, xal?aro — □u?u?iy □ujjatlar, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 50—yillarning oxirida ?abul ?ilingan “Dekolonizatsiya □a?ida tarixiy Deklaratsiyasi”da musta?il davlatning e'lon ?ilinishi fa?at □ar ikki tomonning roziligi □amda xal?aro □amjamiyatning ma'?ullashi asosida sodir b?lishi ?ayd etilgan. Ana shunday nufuzli protseduralarga zid b?lgan xatti—□arakat, ayni paytda separatizm ulkan va uzo? davomli □arbiy—siyosiy t?änashuvlarni keltirib chi?arishi □amda butun boshli? minta?ani va ?olaversa butun dunyoni be?arorlashtirish xavfini keltirib chi?arishi tabiiy.

Mutassaddi tashkilotlar va siyosiy □omiylar ?anday fikrda b?lishdan ?at'iy nazar, ustivor albanlardan tarkib topgan Kosovoni suveren Yugoslaviyadan ajratib alo□ida alban milliy davlatiga ?aratilgan urunishlar □a?ida tar?alayotgan axborot □am ja□on jamoatchiligini tashvishga solmasligi mumkin emas. Bordiyu, bu niyat r?yobga chi?adigan b?lsa, usiz □am □ar doim be?aror Bol?on minta?asida permanent mojarolar ?zining eng yu?ori ch?ääisiga chi?ishi va minta?a yangi toifa mojarolar ?urshovida batamom ?olib ketishi turgan gap.

3. Minta?aviy mojarolarning siyosiy yechimi

Ja□on tajribasi k?rsatadiki, minta?aviy mojarolar siyosiy yechimi eng murakkab jarayonlar toifasiga kiradi. Ma'lumki, sarf—□arajat va xavfsizlikni ta'minlash nu?tai—nazaridan eng ?ulay va samarali y?l siyosiy ya'ni muzokaralar y?li bilan yechimga borishdir. Undan □am afzalro?i mojaroli vaziyatning bevosita ta□didga aylanishidan ilgari uning oldini olish, uzo? muddatga tinchlantirishga doir tegishli choralarning ishlab chi?ilishi va amalga oshirilishi bilan bo?li?. Afsuski, Prezidentimiz aytganlaridek bu singari noxush jarayonlarning kutilmaganda sodir b?gan xavfli vo?ealar mojarolarning oldini olish iloji □ar doim b?lmayotir. Ob'ektiv va sub'ektiv sabablar tufayli alanga olib ketayotgan minta?aviy mojarolar □am shu toifaga kiradi.

„anday mi?yos kasb etmasin mojarolarga nisbatan befar? äarash, ularning yechimi t?Ärisida barcha davlatlar bosh ?otirishmaslik amaliyoti keyinchalik insoniyatga, ayni?sa, endigina tara?äiy etayotgan davlatlar uchun ni□oyatda ?immatga tushish e□timoli oshib bormo?da. Usiz □am bugun turli—tuman mojarolar xavfsizlik, tara?äiyot va baräarorlik nu?tai—nazaridan ulkan zarardan bosh?a narsa emas.

Bundan birmuncha va?t burun dunyo ikki ?arama—?arshi tizimga ajratilib ?aralgan paytlarda sinfiy ziddiyat va kurash □amda t?änashuvlardan bosh?a mojarolar ikkinchi darajali □isoblanib, ayrim □ollarda umuman □isobga □am olinmas edi. Diniy va etnik t?änashuvlar, □amma partizan urushlarini ta□lil ?ilish amaliyotida □am ularning tub negizlaridan ongli ravishda yiro?lashish, sabablarini esa, ana shu sinfiylik, sinfiy kurash ba?ridan axtarish va ni□oyat mojarolarni ikki global tizim ?rtasida davom etayotgan “tarixiy t?änashuvning” ?ziga xos k?rinishi sifatida tal?in ?ilingan edi. Sinfiylik chegaralaridan tash?arida b?lgan mojarolarning yechimi b?yicha zarur chora—tadbirlarni rejalashtirish, tizimlashtirish amaliyot doirasidan chetga surib ä'yilgan edi. Mojarolarga mafkuraviy dogmatlardan chi?ib yondashilib, ularga mafkura manfaatlari nu?tai—nazaridan ba□olash amaliyoti mutla? ustivorlik kasb etganligi bois, ularning siyosiy yechimi □a?ida ?ylab □am k?rilgan emas edi.

90—yillarning boshlarida dunyo tara?äiyotida demokratiya tomon keskin burilish, uning totalitar davlatlardan meros ?olgan makonlarda □am keng ?uloch yoyishi xal?aro mojarolar, ayni?sa, minta?aviy t?änashuvlarga yondashuvni keskin ?zgartirdi. Ularning □ar biriga ?z □arakat mexanizmi □amda negiziga ega ijtimoiy—siyosiy fenomen deb ?arash alo□ida a□amiyat kasb eta boshladi. Minta?aviy mojarolarning tabiati, y?nalishi ishtirokchilarining siyosiy m?ljallari, xul?—atvor tarzi va ni□oyat mojaroga bosh sababchi b?lgan kuchlarga milliy va tarixiy ?adriyatlar tizimidan kelib chi?ib yondashuvning roli osha boshladi.

Ilgari ta'kidlanganidek, minta?aviy mojarolar yechimiga kuch omilidan kelib chi?ish amaliyotidan voz kechish, unga siyosiy yondashuvning afzalligini alo□ida ta'kidlash ma?sadga muvofi?dir. Lekin, siyosiy yechim yechimlar orasida eng mushkul b?lganligi bois, betinim variantlarni izlash, topilgan variantlarni esa torozu pallasiga birma—bir ?'yish or?ali amalga oshirilishi mumkin.

Kuchga tayangan bir marotabalik amaliyotdan far? äilib siyosiy yechim muddati, faoliyat evolyusiyasi va ierorxiyasiga juda k?p bos?ichlar xosligi bilan ajralib turadi. Kuchga tayangan yechim nisbatan ?is?a va?t ichida sodir b?lsa, aksincha, siyosiy yechim ishtirokchilardan siyosiy vazminlik, realizm □amda ?ta chidamlilik singari fazilatlarni ta?azo etadi. Afsuski, ish siyosiy yechimning afzalligini o?izda tan olish, amalda esa yana ?sha takror—takror sinovdan ?tib, zamon talabidan ancha or?ada ?olib ketgan an'anaviy va shu bilan birga nisbatan j?n uslublarga murojaat ?ilish □olatlari □anuzgacha uchrab turadi.

Ma'lumki, NATO tomonidan □avodan turib zarba berishga kelishilgandan ancha ilgari Yugoslaviyada mojaroli □olat mavjud b?lib, unga ja□on □amjamiyati bir necha bor tashvishlanayotganligini □ammaga ma'lum ?ilgan edi. Dastavval, Yevropada, NATO doirasida □am Bol?ondagi tanglikning yechimini tinch, ya'ni muzokaraga tayangan y?l bilan □al ?ilishga ?izi?ish katta b?lgan edi. Jumladan, bu borada nufuzli tashkilot Yevropa Xavfsizlik va ?amkorlik Tashkiloti □am ?z vakolatli guru□lari or?ali mojaroning yechimiga doir umumiy konsensusga kelishga y?naltirilgan jiddiy ishlarni amalga oshirdi.

Lekin Yevroatlantika Ittifo?iga a'zo davlatlar ?´shma Shtatlarning bevosita boshchiligida kutilmaganda Yugoslaviyaga nisbatan keskin ultimatum xususiyatiga ega ?arorga kelishdi. Bunga k?ra, agar Yugoslaviya ular tomonidan ?´yilgan shuningdek, manmanlikka asoslangan talablar ma'lum muddat ichida ?abul ?ilinmagan ta?dirda Belgradga □avodan turib zarba berishni boshlash shart ekanligini butun dunyo a□liga ma'lum ?ilishadi. Natijasi □ammaga ma'lum.

Bugungi kunda birgina ja□on □amjamiyati emas xatto NATOga a'zo b?lgan davlatlarning k?plab nufuzli □arbiy va siyosiy arboblari Kosovo atrofida sodir b?lgan mojaroni kuchga tayanib yechishga ?aratilgan ?aror shoshilinch ?ylamasdan, ya'ni □is—□ayajon doirasida ?abul ?ilinganligini e'tirof etayotganligiga ?aramasdan, muammoga nisbatan bugungi kungacha ma'lum bir yechim taklif ?ilinmaganligi, mojaroli jarayonlar yanada murakkablashib Yevropa va ja□on xal?lari xavfsizligi nu?tai nazaridan noxush y?nalish kasb etayotganligini sezgir siyosatchilar, olimlar ta'kidlashmo?da.

¤z bayonimizni yakunlar ekanmiz, ?´shni Af?onistonni 20 yildan orti? äiynab kelayotgan mojaro yechimining paysalga solinishi "ikkinchi Bol?onga "sababchi va ba□ona b?lib ?olishidan ¤zbekiston □am ni□oyatda tashvishlanayotganligini ta'kidlash ni□oyatda joiz deb ?ylaymiz. Zero, Prezident ta'kidlaganidek, Af?oniston mojarosi minta?a, ayni?sa Markaziy Osiyoda xavfsizlik tizimiga va ?olaversa, insoniyat xavfsizligiga salbiy ta'siri b?yicha Kosovo atrofida r?y berayotgan va □ali □am ma?bul yechimga ega b?lmagan mojaroviy jarayonlardan far? äilmaydi. Demak, barcha Af?on muxolif siyosiy kuchlari, ishtirokchilar ja□on □amjamiyatining k?magiga tayangan □olda, bu mojaroning oldini olishlari zarur. Oldini olish va keyinchalik uni bartaraf ?ilishning birdan bir uslubi siyosiy mulo?ot va muzokara shakli ekanligini bugun □ech kim shub□a ostiga ola olmaydi.

Tayanch tushunchalar

Minta?aviy mojaro, siyosiy yechim, siyosiy muzokara, separatizm, terrorizm, banditizm, minta?aviy bar?arorlik.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Minta?aviy mojarolar yechimining murakkablik sabablari nimada?
2. Minta?aviy mojarolarning bartaraf ?ilinishida ?anday yangi siyosiy uslublarni taklif ?ila olasiz?
3. Minta?aviy bar?arorlikka salbiy ta'sir etuvchi omillarni bartaraf ?ilishning yana ?´shimcha ?anday siyosiy y?llarini ani?lang.

ADABIYoTLAR

1. Karimov I. A. ¤zbekistonning ijtimoiy—siyosiy va i?tisodiy isti?bolining asosiy tamoyillari. T. "¤zbekiston", 1995 y
2. Karimov I. A. Minta?ada xavfsizlik va □amkorlik uchun. Bunyodkorlik y?lidan. T. "¤zbekiston". 1996 y — 4 jild.
3. Karimov I. A. Minta?ada xavfsizlikdan yalpi xavfsizlik sari. Bunyodkorlik y?lidan. T. "¤zbekiston". 1996 y — 4 jild.
4. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asr b?sa?asida xavfsizlikka ta□did bar?arorlik shartlari va tara?äiyot kafolatlari.
5. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. T. "¤zbekiston", 1999 y.
6. Mirskiy T. Islamizatsiya. II Polis, № 2, 1998 y.

20—mavzu. Xal?aro xavfsizlik: bar?arorlik va tara?äiyot

Reja:

1. Xal?aro xavfsizlik: tizim, tartibot.
2. Xal?aro xavfsizlikning dunyo bar?arorligi va tara?äiyotining fundamental omiliga aylanishi.
3. ¤zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlik strategiyasi: ishlab chi?ish jarayoni, amaliyoti.

1. Xal?aro xavfsizlik: tizim va tartibot

XX asrning oxirgi ?n yilligida Yer sharida shu ?adar ulkan siljishlar sodir b?ldiki, u xal?aro □amjamiyatning siyosiy, sotsial va kerak b?lsa, ma'naviy asoslarini keskin ?zgartirdi. Batamom yangi davlatlar ja□on siyosati maydoniga kirib keldi, yer yuzi xal?larining yashash tarzi va uslubi va sotsial m?ljallarida yangilanish sodir b?ldi va ni□oyat, millionlab odamlar ongi, olam mo□iyatiga b?lgan ?arashlarida chu?ur ?zgarishlar yuz berish jarayoni boshlandi.

Insonda bu yoruÄ dunyoda kimligi va ne siru—sinoat ekanligi, vazifa, burchi nimadan iborat ekanligi bilan bo?li? muammoni ?ayta k?rib chi?ishga b?lgan ulkan istak va intilish ?zini baralla namoyon ?ilmo?da. Uning ongi va faoliyatini y?lga solib, "bosh?arib" turgan ?adriyatlar tizimi ?ayta k?rib chi?ilmo?da. Eskirib, bugun insonlar manfaatlariga ijobiy ta'siri bir ?adar pasaygan ?adriyatlar yangi ?adriyatlar tizimiga ?z ?rnini b?shatib bermo?da. Ob'ektiv va sub'ektiv sabablar, ?zgarishlar ta'sirida individda yangicha uni ?anoatlantirish nu?tai nazaridan ?andaydir bir ?adar yuksak, shuning bilan birga, yangi yashash uslubi darajasiga intilish kuchaydi. Ong va tafakkurda r?y bergan ?zgarishlar tabiiy □olda ijtimoiy, siyosiy jarayonlarda □am keskin burilish, yangiliklarni keltirib chi?ardi.

Tabiiyki, bunday sharoitda k?pgina an'anaviy ijtimoiy va siyosiy ?adriyatlar, shu jumladan, xavfsizlik, uning mo□iyati va funksiyasiga batamom bosh?acha yondashuv va munosabatlar shakllanmo?da. Zotan, □ar ?anday eng ulkan ?adriyat □am davr muddaosiga ?ulo? solsa, uning bilan □amnafaslikda, □am□arakatda b?lish ?obiliyati kuchaytirilsagina bar□ayotlikka y?Ärilishi mumkin. Uning k?plab, kerak b?lsa, son—sano?siz sabablardan biri an'anaviy xal?aro xavfsizlik institutlari tizimining bugungi kun talabiga javob berish yoki bera olmasligi bilan bo?liä. Zero, makon tubdan ?zgarsayu, ularning vazifalari ierarxiyasiga keskin ?zgarishlar kirib kelsayu, ammo tizim eskiligicha ?olib ketaversa — bu na xal?aro □amjamiyatlar va na □ar bir davlat manfaatlariga mos tushmaydi.

Jamiyat xavfsizligiga yangicha yondoshilar ekan, birinchi navbatda, s?z an'anaviy xavfsizlik tizimini ?andaydir "ta'mirlash" t?Ärisida bormasdan, balki uning ?rnida batamom tizimini barpo etish t?Ärisida borish kerak. Albatta, bu eski tizim t?plagan tajriba va sabablarni mutlo? inkor etilishi emas, balki b?lajak yangi xal?aro xavfsizlik tizimining ilgarigi tajribaga tayangan □olda yanada samaraliro? faoliyat yuritishini ta?azo etadi.

Xal?aro xavfsizlik makoni bugungi kunda, uning □arakatida zarur darajada sinxronlikka erishish manfaatlari nu?tai nazaridan ?araydigan b?lsak, ulkan bir tizim shaklida namoyon b?lmo?da. Zero, dunyodagi barcha katta kichik davlatlar, bordiyu ularda ?zlarini asrab ?olish istagi va xo□ish irodasi b?lsa, bir—biri bilan turli—tuman ?zaro munosabatlar doirasida, ya'ni □amji□atlikda yashashga ma□kumdirlar. Shunday ekan, xal?aro xavfsizlik tizimiga kirgan □ar bir davlatning bar?arorligi va takomillashishidan tub manfaatdordir. Ularning □ar biri ana shu tizimning musta□kamlanishiga xizmat ?iladi va umumiy ma?sad □amda manfaat oldida va ?olaversa, bir—birining oldida mas'uldirlar. Demak, tizim sifatida xal?aro xavfsizlik unga daxldor b?lgan barcha sub'ektlarni xo□ish irodasi, xul?—atvori va m?ljallariga bo?li?.

Shu nu?tai nazardan, xal?aro tizimning isti?boli □ar bir davlat tomonidan yu?orida zikr etilgan □a?i?atni ani? tushunishi, unga nisbatan samimiy munosabatning shakllanishiga borib ta?aladi. Tabiiyki, tizimda barcha sub'ektlarning u yoki bu global muammoga nisbatan fikrlari, ?arashlari □ech ?achon bir xillik kasb etmaydi. Gap ?arashlar, yondoshuvlar, ba□olashlarning, turli xilligi □a?ida bormo?da. Mana shu turli—tumanlik ?z navbatida umumtizimiy ma?sad va vazifalardan chi?äan □olda ?zaro kelishuvni ta?ozo etadi. Aks □olda, xal?aro xavfsizlik tizimini faoliyatdagi ma'lum bir ma?sadga y?naltirilgan siyosiy jarayonlarga ta'sir etish instrumenti sifatida asrab ?olish ishi xavf ostida ?oladi. Umumiy konsensus prinsipi, amaliy □amkorlikka ?tish xal?aro xavfsizlik tizimiga □ayot baxsh etuvchi bosh omilligicha ?oladi. Ana shu asosdagina bugungi xavfsizlik tizimiga daxldor b?lgan katta—kichik elementlarning, ?ismlarning ?zaro □arakatida sinxronlikka erishish mumkin.

Yagona xal?aro xavfsizlikka insoniyat uchun munosib isti?bol yaratish y?lida turli—tuman manfaatlar yaxlitligi deb ?arar ekanmiz, yana bir mu□im ji□atni □isobga olmaslik mumkin emas. S?z ana shu tizimda immanent ravishda mavjud b?lgan teskari ta'sir etuvchi destruktiv jarayonlar borki, ular bilan □isoblashmaslik ulkan siyosiy xato ekanligi t?Ärisida bormo?da. Binobarin □ar ?anday, jumladan, xal?aro xavfsizlik tizimida □am yu?orida keltirilgan ijobiy tendensiya va jarayonlarga zid b?lgan omillar mavjud. Mu□im ji□ati shundaki bu ?tkinchi bir tendensiya b?lmasdan unga doimiylik xos b?lib, tizimning ichki manti?i va yaxlitligini ishdan chi?arishga ?aratilgandir. Ular ?andaydir bosh?a mu□itga mansub b?lmasdan, balki ana shu ichki munosabatlar tizimida shakllanadi.

Xal?aro xavfsizlik tizimining manfaatlari va xo□ish irodasidan ?at'iy nazar, kuchlar va guru□lararo munosabatlardan kelib chi?adigan tizimbuzar omillar mavjudki, ular jumlasiga ?z milliy manfaatlarini bosh?alarning milliy manfaatlariga ?arshi ?´yish amaliyoti ?zgalarni mensimaslik kayfiyati, gegemanizm, imperiyaviy tafakkur, ?z sotsial tizimini barchadan ustun □isoblab, bosh?alarni esa uni ?abul ?ilishga turli—tuman y?llar bilan majburlash singari sub'ektiv omillar bilan birgalikda, eskidan insoniyatga meros ?olib, bugungi kunda yanada da□shatliro? tus olayotgan dunyoning moddiy, □arbiy, siyosiy salo□iyatiga k?ra ?utblarga ajratilish amaliyoti, diniy, milliy etnik va sivilizasion ziddiyatlar, ?ta badavlat va nochor mamlakatlarga ajratilish va yadroviy vasvasa singari ob'ektiv ta□didlar □am kiradi. Ular xal?aro xavfsizlik tizimini zaiflashtirib ?olmasdan, balki umuman ja□on bar?arorligi va tara?äiyotiga ochi?dan—ochi? xavf—xatar va ta□did sifatida ?zini namoyon etmo?da.

2. Xal?aro xavfsizlikning dunyo tara?äiyoti va bar?arorligining bosh omiliga aylanishi

Bugungi kunda insoniyat, turli—tuman rasmiy va norasmiy ilmiy markazlar va guru□lar bundan keyin bexatar, bar?aror va rivojlanishda davom etish uchun xavfsizlikning umumbashariy tizimga aylanishi zarurligi □a?ida fikr bildirishmo?da. Xal?aro □amjamiyat bugun ?zida shu ?adar ulkan yaratuvchilik, kuch—?udrat va salo□iyatga egaki, uni r?yobga chi?arish uchun butun dunyoda xavfsizlik ta'minlanishi lozim.

Shu munosabat bilan ushbu muammoga oid turli—tuman fikrlar □am aytilmo?da. Masalan, ayrimlarning fikriga k?ra, bar?arorlik va tara?äiyot b?lsa xavfsizlik □am ?z—?zidan ta'minlanadi deyishadi. Ikkinchi bir toifa mutaxassislar, siyosatchilar bugungi kunda bar?arorlik va taar?äiyotning fundamental omillar sifatida mavjudligi birinchi navbatda xavfsizlikka bo?li?, deyishmo?da. ?ar ikkala fikrga ?´shilgan □olda shuni ta'kidlamo?chimizki, xususan bugungi kunda insoniyat uchun shu ?adar ulkan xavf—xatar va ta□didlar paydo b?ldiki, musta□kam va eng mu□imi uzo?äa m?ljallangan xal?aro xavfsizlikka asos solinmas ekan, na bar?arorlik va na tara?äiyot t?Ärisida jiddiy s?z yuritish ?iyin va bir tomonlamalikdir.

E'tiborga loyi? ji□ati shundaki, bugungi kunda xavfsizlikni fa?at xarbiy—siyosiy so□aga oid deb tushunmasdan shuningdek, uni inson mavjudligi va ?z—?zini ?ayta ishlab chi?arish uchun kerak b?lgan barcha jab□alarga taallu?li deb ?arash barcha mamlakatlarda shakllanmo?da. Zero, prezidentimiz ?ayta—?ayta ta'kidlaganlaridek, xavfsizlik tom ma'noda □adsiz—□ududsizdir. Xal?aro xavfsizlik strategiyasiga keladigan b?lsa aytish joizki, uni ishlab chi?ish □ar doimgidek bugun □am mushkulligicha ?olmo?da. Agar uni ayrim olingan milliy davlat xavfsizlik strategiyasiga ?iyosan oladigan b?lsak, shuni aytish kerakki, □ozircha xal?aro xavfsizlik strategiyasini ishlab chi?ishni rasman ?z zimmasiga olgan biron bir xal?aro tashkilot yoki muassasa y?ä. T´Äri, xal?aro xavfsizlik ta'minlanishini kuzatib, unga ?aratilgan u yoki bu fikrni shakllantirish, ogo□lantirish nu?tai nazaridan Birlashgan Millatlar Tashkiloti ba'zi bir ishlarni amalga oshirish mumkin va shunday □am. Lekin milliy davlatlarda faoliyat k?rsatayotgan tegishli institutlardan far? äilib, Birlashgan Millatlar Tashkilotining ?abul ?ilgan □ujjatlari majburlash □u?u?ga ega emas.

Shu bois, keyingi murakkab davrda uning tavsiya va k?rgazmalari ayrim ?udratli davlatlar va □arbiy—siyosiy bloklar tomonidan k?r—k?rona mensimaslik, □atto uning fundamental funksiyalarini ?z zimmasiga olib, Birlashgan Millatlar Tashkiloti nomidan, uning faoliyatini oshkora buzgan □olda ish tutish □olatlari k?plab uchramo?da.

Lekin, bunday □olatdan butun dunyoda xavfsizlikni kafolatlash y?lida biron—bir real faoliyat olib borish shart emas va besamar degan xulosa kelib chi?maslik kerak. Aksincha, bu y?lda barcha davlatlar xal?aro □u?u? yaratgan imkoniyatlardan foydalanib betinim ishlashlari kerak. U yoki bu ta□didni oldindan k?ra bilish, uning o?ibatlaridan xal?aro □amjamiyatni ogo□ ?ilish, mavjud ta□didlarni bartaraf etish b?yicha ani? taklif tavsiyalarni ishlab chi?ishni ?z zimmasiga oladigan nufuzli tashkilotlarning soni ?ancha k?paysa, shuncha ma?sadga muvofi?. Afsuski, yu?orida ta'kidlanganidek, bu borada ?ilinayotgan jonbozlik, ?rtaga tashlanayotgan tashabbuslar dunyoning ba'zi bir minta?alarda faoliyat k?rsatib kelayotgan badavlat lobbist guru□larning keskin ?arshiligiga duch kelib, ?z ta'sir kuchini y?äotish □ollari r?y bermo?da.

Xavfsizlikning xal?aro tizim va shuning bilan birgalikda, jarayon ekanligi tan olinar □amda bu borada ?ilinadigan □ar bir sa'y—□arakatga ijobiy ba□o berilar ekan, uning samarasi va isti?boli nu?tai nazaridan mu□im bir ji□atni e'tiborga olish kerak b?ladi. S?zda xal?aro xavfsizlik bugungi kunning eng dolzarb ishi ekanligi, □amda ?z tash?i siyosatida shu ?oidadan kelib chi?ayotganligini □ar ?adamda ta'kidlagani □olda, ayrim guru□lar amalda unga batamom zid ish tutishayotganligini nazarda tutayotirmiz.

Jumladan, milliy xavfsizlikning ustivor y?nalishini belgilash yoki ishlab chi?ish bilan bo?li? muammoni oladigan b?lsak, aytish kerakki, bir tomondan □ar bir davlatning milliy manfaatlari va ikkinchi tomondan esa, xal?aro □amjamiyat manfaatlari tizimini butunlay uy?unlashtirish yoki aynanlikka olib kelish mumkin emas. Zero, ularning sotsial, siyosiy asoslari, motivlari turlicha.

Milliy xavfsizlik strategiyasi, milliy k?rgazmalar, manfaatlar □amda konkret sharoitdan kelib chi?äan □olda ishlab chi?ilsa, xal?aro xavfsizlik strategiyasida esa, ?aysi bir ma'noda umumsayyoraviy konsensus ustivorlik kasb etishi lozim. Ya'ni musta□kam xal?aro xavfsizlikni ta'minlashda bosh mezon ?ilib dunyo bar?arorligi va tara?äiyoti manfaatlari asos ?ilib olinadi. Demak, ?aysi bir mamlakat milliy manfaatlarining barcha parametrlari asosiy xal?aro □ujjatda bir tekis va □ar tomonlama aks ettirilmasligi e□timoli paydo b?ladiki, bu tabiiy. Shuningdek unda e'tiborga olinadigan makoniy—geografik omillar barcha davlatlar uchun, tabiiyki, bir xil emas. Xal?aro xavfsizlikka asosiy ta□didlardan biri mintaäaviy mojarolar deb olaylik. Bir tomondan, Af?onistonda davom etayotgan mojarolar, uning atrofida r?y berayotgan noxush siljishlar butun dunyoga xavf—xatar b?lib turganligi □ech kimga sir emas. Shu tufayli, uning yechimidan ja□on □amjamiyatining barcha a'zolari bir xil manfaatdordir. Ikkinchi tomondan ?araydigan b?lsak, geografik makoniy parametrlari nu?tai nazaridan uning yechimidan, birinchi navbatda Markaziy Osiyo, Ya?in Shar?, □amda Kaspiy Dengizi davlatlari asosiy manfaatdor □isoblanadi. Aks □olda, vo?ea va □odisalarning noxush y?nalish kasb etishi aynan shu minta?alarning siyosiy kayfiyatiga sezilarli salbiy ta'sir ?ilishi turgan gap.

Mojarodan eng k?p tashvishlanayotgan va talofat k?rayotgan davlatlar □am ana shu yu?orida nomlari keltirilgan minta?alarda joylashgan. Bu masalaning geografik makoniy ji□ati. Ammo dunyoning ?aysi minta?asida joylashganligidan ?at'iy nazar, i?tisodiy, axborot—kommunikativ nu?tai nazaridan alla?achon globallashgan bugungi bos?ichda yer yuzining biron bir joyida yuz bergan noxush jarayonlar Prezident tomonidan ta'kidlanganidek, bir zumda barcha davlatlar xavfsizligiga ta□didga aylanishidan na xal?aro □amjamiyat, va na alo□ida olingan biron bir milliy davlat t?la kafolotlangan emas.

Xuddi shunday vaziyatni yadroviy ?urolning yer yuzining biron bir joyida joylashgan terrorchi guru□ning ?΄liga tushib ?olishi e□timoli bilan bo?li? k?z oldimizga keltirishimiz ?iyin emas. Zero, yadroviy ?urolni yer yuzida tar?atmaslik, undan birinchi b?lib foydalanmaslikka ?aratilgan k?plab xal?aro kelishuvlar bugungi noani? dunyoda ish bermay ?olish □olati □am kuzatilmo?da. Yadroviy ?urolning yoyilishini e□timol nazorat ?ilish mumkindir, biro? undan birinchi b?lib foydalanishga b?lgan intilishlar, □amda bu borada k?rilayotgan tayyorgarlik bilan bo?li? tendensiya yangi asosda davom etmo?da. U jarayonning oldini ola oladigan yoki bartaraf ?ila oladigan biron bir vositaga xal?aro □amjamiyat bugun ega emas.

Shu munosabat bilan, nazoratsiz, □adsiz—□ududsiz, lekin ?ta yashirin y?llar bilan ?zaro bo?langan xal?aro terrorchilik va diniy ekstremizmni e'tibordan chetda ?oldirish ulkan xatodir. Dunyoning deyarli barcha ?it'alaridagi ?tish ?iyin b?lgan joylarda ularning ?arorgo□lari mavjudki, unga tayanib ?z siyosiy manfaatlarini amalga oshirish niyatida yurgan guru□lar □am y?ä emas.

Demak, bugungi kunda xal?aro xavfsizlikni ?andaydir "minta?alashtirish amaliyoti" pragmatik nu?tai nazardan jozibador va bir muncha samarali k?rinsada, aslida □ar bir alo□ida minta?a xavfsizligi birinchi navbatda xal?aro xavfsizlik tizimining ajralmas ?ismi □isoblanadi. Demak □ar bir mamlakat xal?ining bar?arorligi ravna?i va isti?boli ustivor darajada sayyoraning barcha joyida xavfsizlikning ishonarli tizimi shakllanishiga borib ta?aladi.

3. ¤zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlik strategiyasi: ishlab chi?ish jarayoni va amaliyoti

Dunyoning turli joylarida joylashgan davlatlar uchun milliy xavfsizlik strategiyasining ishlanganlik darajasi va y?nalishlari mu□im a□amiyatga ega. Zero bugun biron bir davlatning milliy xavfsizlik strategiyasi shunday bir y?nalishga ega b?lishi kerakki, u ikkinchi bir davlat xavfsizligi tizimiga zid kelmasligi, balki uni musta□kamlashi XXI asrning asosiy talablaridan biridir. Shu nu?tai nazardan xavfsizlik strategiyasining, birinchi navbatda, mamlakat a□olisi aksariyat ?ismi tomonidan ma'?ullanishi, □amda butun dunyo xal?lari orasida ?z obr?siga ega b?lishi uning ma'rifiylik darajasiga bo?li?.

Milliy xavfsizlik strategiyasining k?lami, xarakteri va uni yaratishda ?atnashgan guru□lar salmo?iga barcha mamlakatlarda tobora chu?urlashib siyosiy tizim, □okimiyat, uning faoliyat rejimining barcha jab□alariga kirib borayotgan demokratik jarayonning ta'siri ya?äol sezilmo?da. Endilikda xavfsizlik strategiyasini ishlab chi?ishda tegishli □okimiyat organlari bilan bir ?atorda keng jamoatchilik □amda ilmiy doiralarning ?rni, ishtiroki alo□ida a□amiyatga ega. Barcha ma'rifiy davlatlarda aynan shu muammo bilan bevosita shuÄullanuvchi mutaxassislarning, so□a b?yicha davlat □okimiyatiga masla□at va tavsiyalari bugungi kunda alo□ida e'tiborga olinmo?da. Xavfsizlik umummilliy, umumxal? vatanparvarlik ishiga aylandiki, bizning ¤zbekistonimizda □am bu tendensiya ya?äol k?zga tashlanmo?da.

"Asosiy strategiya" yoki "Milliy xavfsizlik strategiyasi" nomi bilan butun dunyoda ?abul ?ilingan bu nufuzli □ujjatni ishlab chi?ish jarayoni barcha mamlakatlarda deyarli bir xil andozalarga ega b?lib, uning asosiy elementlari ?uyidagilardan iborat:

- strategiyani amalga oshirish uchun zarur b?lgan vositalar, resurslar tizimining bayonini berish;
- uni amalga oshirish borasida □isobga olinishi kerak b?lgan "risk"ni □isoblab chi?ish;
- pirovard ma?sadni belgilash.

Bundan tash?ari, milliy xavfsizlik strategiyasining funksional □olati □amda amalga oshirilishiga bevosita daxldor b?lgan ikki mu□im omil, u □am b?lsa: bir tomondan, resurslarning ob'ektiv chegaraga ega ekanligi b?lsa, ikkinchi tomondan xavfsizlik mu□itining asosiy parametrlari va darajasini inobatga olish lozim b?ladi.

Barcha mamlakatlar tomonidan ma?ullanib e'tirof etilgan yu?orida keltirilgan tizim amerikalik strategiya nazariyotchisi Genri Bartlett tomonidan muomalaga kiritilgan b?lib "Bartlett modeli" nomi bilan mash□ur.

Davlatlar tomonidan milliy xavfsizlik strategiyasini ishlab chi?ish b?yicha ja□on tajribasi □amda yu?orida keltirilgan modelga tayangan □olda, jumladan, ¤zbekiston Respulikasining milliy xavfsizlik strategiyasining □am asosiy konturlarini belgilash uchun ?uyidagi izchillikda ish olib borish ma'?ul. Birinchidan, "xavfsizlik mu□iti"ni belgilash. Shuningdek taklif ?ilinayotgan model doimiylikka da'vo ?ilmasligini □amda be?aror dunyoda r?y bergan keskin ?zgarishlar xavfsizlik strategiyasiga keskin ta'sir ?ilishligini □am nazarda tutish lozim.

¤zbekiston Respublikasiga tadbi?an yu?oridagi modelni olib k?radigan b?lsak dunyodagi kuchlar markazining bir nu?tadan ikkinchi bir nu?taga ?tishi, ya'ni xal?aro □ayotning ?zgaruvchanligi, unda doimiylikni inkor etishini □isobga olgan □olda xavfsizlik strategiyamizning asosiy, shuningdek ta□miniy konturlari ?uyidagicha k?rinishga ega b?lishi mumkin.

Birinchidan, bugungi kunda milliy xavfsizligimizda u yoki bu darajada □isobga olinishi lozim b?lgan kuch markazlarining joylanishi: Amerika ?´shma Shtatlari liderligida faoliyat yuritayotgan Shimoliy Atlantika davlatlari ittifo?i b?lib, uning rejasi, xatti—□arakatida r?y bergan biron—bir keskin ?zgarish ¤zbekistonga nisbatan xavfsizlik makonida u yoki bu manfiy yoki musbat tomonga ?zgarish yasashi mu?arrar. Lekin bu NATO va Amerika ?´shma Shtatlari ¤zbekistonga nisbatan xavfsizlik makonida ustivor, shuning bilan birlikda yakkayu yagona omil emas. ¤zbekiston milliy xavfsizlik strategiyasi nu?tai nazaridan Xitoy, ?arbiy Yevropa, Rossiya, ?indiston, Yaponiya undan keyingi ?atorda Pokiston, Eron va Turkiya singari minta?aviy kuch markazlarida sodir b?lgan salbiy va ijobiy jarayonlar □am □isobga olinmo?i kerak.

Ikkinchi □isobga olinishi zarur b?lgan omil: butun ja□on tara?äiyotini u yoki bu darajada belgilab turuvchi tendensiyalar b?lib, ularning orasida eng mu□imi ikki bir—biriga ?arama—?arshi, shuning bilan birlikda doimo ?´shalo? tarzda namoyon b?luvchi, bir tomondan munosib xavfsizlikni ta'minlashga b?lgan barcha xal?lar xo□ish—irodasining kuchayganligi va ikkinchi tomondan esa, ?urollanish poygasining jonlanishi uchun beixtiyor shart—sharoit yaratilayotganligi bilan belgilanadi.

Uchinchi omil asosan "sovu? urush" davridagi keskin ?arama—?arshiliklarning ?rnini global noani?lik egallayotganligi bilan belgilanadi. Gap shundaki, kim—kimning ta'sir doirasida degan savol b?lishi mumkin emas.

T?rtinchi omil dunyoning turli joylarida r?y berayotgan vo?ealarga yangicha ?arash diniy va demografik tendensiyalarning xavfsizligimizga u yoki bu darajada ta'sir ?tkazishi bilan bo?li?. chunki, mamlakat xavfsizligi, isti?boli nu?tai nazaridan dunyoning barcha joylarida r?y berayotgan noxush mafkuraviy, diniy va demografik jarayonlarni □isobga olish bilan birga pragmatik tash?i siyosat va faoliyat yuritish mu□imdir.

Beshinchi omil sub'ektiv tash?i ta'sir ostida minta?amizda paydo b?layotgan ayrim muammolarning milliy xavfsizligimizga ta'siri bilan belgilanadi.

„is?asi, yu?orida keltirilgan omillar va tendensiyalar u yoki bu darajada milliy xavfsizlik strategiyaga ta'sir ?ilishi xatto uni ?zgartirishini □am □isobga olish ma?sadga muvofi?. Binobarin, milliy xavfsizlik strategiyasini ishlab chi?ish mamlakat za□iralari cheksiz emasligini □isobga olishni ta?azo etadi.

¤zbekiston Respublikasining milliy xavfsizlik strategiyasining ishlab chi?ilishi t?Ärisida s?z borar ekan unda bugungi kunda milliy ?oya bilan bo?li? ji□atning kuchayganligini alo□ida ta'kidlash zarur. Zero, ¤zbekiston bosh?a mamlakatlarga ?xshash k?p millatli, rang—barang milliy madaniyatlar majmuasidan tashkil topgan b?lishi bilan birga, unda yashaydigan barcha xal?lar va elatlarning "¤zbekiston ?oyasi" atrofida jipslashayotganligining guvo□i b?lmo?damiz. Ayni paytda milliy ?oya ¤zbekiston uchun xavfsizlik strategiyasining funksiyasi, faoliyat rejimi nu?tai nazaridan tayanchi sifatida ?aysi millat va diniy e'ti?odga mansubligidan ?at'iy nazar fu?arolarda □avodek zarur ?oyaviy immunitetning shakllanishiga olib keldi.

T?Äri, demokratiya bir tomondan bir xillikni inkor etadi. Barchaning yuz foiz milliy ?oya va milliy mafkurani shakllantirishga nisbatan tarbiyalash ?iyin. Lekin bugun davlatimiz tara?äiyoti ?zining □ayot—mamot bos?ichiga kirgan bir davrda umumxal? jipslik, milliy mafkura atrofida birlashishga b?lgan xo□ish—iroda ?z kuchi va äudrati □amda ma'naviy—psixologik salo□iyatini namoyon etishi lozim.

Milliy xavfsizlik strategiyasini ishlab chi?ish ancha mashak?atli k?p me□nat talab ?iladigan jarayon b?lganligi bois, uning takomillashuvida prezident shaxsi bilan bo?li? omilni alo□ida ta'kidlash lozim. Demokratik jamiyatda ?oyaviy, siyosiy rang—baranglik fikrlar xilma—xilligi kuchaygan bir davrda, barcha ?zbekistonliklarni yagona milliy bayro? ostida birlashtiruvchi millat kuch—?udratining ramzi sifatida prezident I. Karimovning fazilatlari alo□ida a□amiyat kasb etmo?da.

Albatta Prezident barcha muammolarni zudlik bilan yechishi lozim degan fikrda b?lmaslik kerak. Amaliyotda □ech ?achon unday b?lmagan. Lekin bugungi murakkab bos?ichda Prezidentning milliy xavfsizlikni ta'minlash va musta□kamlash manfaatlari nu?tai nazaridan ?uyidagi fazilatlariga e'tiborni ?aratish zarur: Birinchidan mamlakat prezidenti eng yu?ori davlat lavozimini egallagan □olda, boy milliy merosimizning mo□iyatini chu?ur anglab yetish, xal?imizning ideallari va kerak b?lsa, achchi? □ayot □a?i?atini ?zida aks ettiruvchi birdan—bir milliy lider sifatida ?zini namoyon etmo?da. Ikkinchidan xal?imizning bir necha ming yillar mobaynida e'zozlab, ardo?lab kelayotgan ulkan ?adriyatlaridan kelib chi?ib, Prezident jamiyat oldida turgan birinchi darajali ustivorliklar timsoli b?lmoädaki, ular orasida, birinchi navbatda, millatga xos b?lgan demokratizm, ?zgalarga nisbatan muruvvat va ra?ibga nisbatan mardlik kabi xislatlari alo□ida a□amiyat kasb etmo?da.

Va ni□oyat, uchinchidan milliy ?adriyatlarimiz prezident tal?inida ani? va obrazli ifodalanishi bois, ular ?zbekistonliklarga ulkan shijoat va kelajakka nisbatan s?nmas ishonch va safarbarlik tuy?usini baxsh etmo?da. Jamiyat xavfsizligi, bar?arorligi va tara?äiyotining tayanch va kafolati □am shunda.

Tayanch tushunchalar

Xavfsizlik mu□iti, xavfsizlik resurslari, asosiy strategiya, miiliy xavfsizlik strategiyasi, risk.

Musta?il ish uchun topshiri?lar

1. Mamlakat xavfsizligini ta'minlashda Prezidentimizning rolini ?anday ta□lil ?ilasiz?
2. Xavfsizlikning umumbashariylashuvining ob'ektiv va sub'ektlar □amda undan keladigan samarani nimada k?rasiz?
3. Tara?äiyot bilan bar?arorlik ?rtasida ?anday mutanosiblik mavjud?
4. ¤zbekistoning xavfsizligiga salbiy ta'sir etayotgan jarayon va tendensiyalarni nimada k?rasiz, ularni bartaraf etishni ?anday y?llarini tavsiya eta olasiz?

ADABIYoTLAR

1. ¤zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. "¤zbekiston", 1992 y.
2. Karimov I. A. Minta?ada xavfsizlik va □amkorlik uchun. "¤zbekiston", 1996 y, 4—jild.
3. Karimov I. A. Minta?aviy xavfsizlikdan yalpi xavfsizlik sari. — Bunyodkorlik y?lidan. "¤zbekiston", 1996 y, 4—jild.
4. Karimov I. A. Minta?aviy xavfsizlikdan ja□onshumul muammolarga. — Vatan sajdago□ kabi mu?addasdir. "¤zbekiston", 1996 y.
5. Karimov I. A. Diyorimiz tinch, osmonimiz doimo musaffo b?lsin. — Vatan sajdago□ kabi mu?addasdir. "¤zbekiston", 1996 y.
6. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asr b?sa?asida. — Xavfsizlikka ta□did, bar?arorlik shartlari va tara?äiyot kafolotlari. "¤zbekiston", 1997 y.
7. Karimov I. A. ¤zbekiston XXI asrga intilmo?da. "¤zbekiston", 1999 y.
8. Karimov I. A. ?ushyorlikka da'vat. "¤zbekiston", 1999 y.
9. Karimov I. A. Milliy isti?lol mafkurasi — xal? e'ti?odi va buyuk kelajakka ishonchdir. T., ¤zbekiston, 2000.
10. Pleshakov K. Geopolitika v sfere globalnix peremen.FF Mejdunarodnaya jizn. 1996 g, №10.
11. Karimov I.A. Egali yurt erkini bermas. Prezident I. Karimovning ikkinchi cha?iri? ¤zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining uchinchi sessiyasida s?zlagan nut?i. Xal? s?zi, 2000 yil, sentyabr.

Xulosa ?rnida shuni aytish mumkin, birinchidan, politologiya fani ijtimoiy — siyosiy fanlar tizimida ?ziga xos ?rniga ega. Uning paydo b?lishi va shakllanishi siyosiy ?arashlar va ta'limotlarning vujudga kelishi va rivojlanishi bilan bo?li?.

Ikkinchidan, mamlakatlar va xal?lar tarixida musta?illik demokratik jamiyatga ?tish jarayoni bilan bevosita bo?li?. Mavjud ?tish jarayoni ¤zbekiston xal?lari □ayotida □am yangi davrni boshlab berganligi bilan xarakterlanadi. Politologiya fani anashu yangi davrning, musta?illikning mevasidir.

Uchinchidan, politologiya fani mavjud siyosiy institutlar va siyosiy jarayonlarni ta□lil etishda va uning ?tmishi, □ozirgi zamon va kelajakda rivojlanish isti?bollarini, muammoning yechimini k?rsatib berishda mu□im ?rin tutadi;

T?rtinchidan, mamlakatdagi siyosiy jarayonlar, uning siyosiy tizimi, demokratiya va saylov, siyosiy □okimiyat va unga b?lgan munosabatga xos b?lgan xususiyatlarni ?iyosiy—siyosiy ta□lil etgan □olda xulosalar berish rivojlanish isti?bolini belgilashda mu□im ?rin tutadi;

Beshinchidan, siyosiy □ayotni ?rganish unda ishtirok etayotgan sub'ektlar faoliyatiga tayanishni ta?ozo etadi. Shunda siyosiy madaniyat va mafkura masalalarining siyosat bilan munosabati xal?larning siyosiy ongi, siyosiy madaniyatining □okimiyatga b?lgan munosabati or?ali ya?äol namoyon b?ladi. Xal?larning ?ziga xosligi, siyosiy jarayonni idrok etishda ?ziga mos tarzda k?zga tashlanadi;

Oltinchidan, Politologiya xal?aro tizimlar va umumbashariy tara?äiyotning siyosiy muammolarini ?rganish musta?illik munosabati bilan ¤zbekistonning xal?aro munosabatlarning sub'ektiga aylanganligi bilan bo?li?. U politologik ta□lillarga, siyosiy fikr va bashoratga e□tiyojni ortib borayotganligini k?rsatmo?da.

Politologiya fani ?z isti?boliga ega. Musta?äilik esa bunga yangi — yangi imkoniyatlarni ochib bermo?da. Bu siyosiy fan sifatida Politologiya fanini chu?ur ?rganishni, siyosiy ta□lil, yangi siyosiy ?oya, fikr va ?arashlarni ?rtaga tashlash, siyosiy jarayonlarning yutu?larini, ayni payotda uning murakkabliklarining yechimini siyosiy k?ra olish or?ali, mamlakatimizda va dunyoda umumbashariy bar?arorlikni ta'minlashga, siyosiy fanlar rivojiga ?z □issasini ?´shib boraveradi.

MUNDARIJA

КИРИШ..4
ПОЛИТОЛОГИЯ ФАНИ. СИЁСИЙ ТАЪЛИМОТЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖИ 5
1—мавзу. Политология фани. Сиёсий фанлар тизимида тутган ?рни ва роли 5
2—мавзу. Сиёсий ?арашлар ва таълимотлар: вужудга келиш ва ривожланиш 11
СИЁСИЙ ИНСТИТУТЛАР ВА СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР.................22
3—мавзу. Сиёсий жараёнлар...22
4—мавзу. Сиёсий тизим..27
5—мавзу. Демократия. Демократиянинг асосий концепциялари32
6—мавзу. Муста?иллик ва ¤збекистонда демократик жамиятга ?тиш жараёни 36
7—мавзу. Сиёсий □окимият...41
8—мавзу. Сиёсий □аёт ва к?ппартиялик.......................................47
9—мавзу. ОАВ ва демократия 52
10—мавзу. Сиёсий етакчилик..55
11—мавзу. Сиёсат ва миллатлараро муносабатлар 61
12—мавзу. Сиёсат субъекти: гуру□лар ва äатламлар.................64
СИЁСИЙ ОНГ, МАДАНИЯТ ВА МАФКУРА 67
13—мавзу. Сиёсий онг..67
14—мавзу: Сиёсий маданият 72
15—мавзу. Сиёсий мафкуралар...78
ХАЛ?АРО ТИЗИМЛАР ВА УМУМБАШАРИЙ ТАРА?„ИЁТНИНГ СИЁСИЙ МУАММОЛАРИ 84
16—мавзу. Хал?аро тизим ва хал?аро сиёсат...............................84
17—мавзу. Таш?и сиёсат 88
18—мавзу. Халäаро терроризм 93
19—мавзу. Минта?авий можаролар ва сиёсий ечимлар 98
20—мавзу. Хал?аро хавфсизлик: бар?арорлик ва тара?äиёт..103
ХУЛОСА.......................................**Ошибка! Закладка не определена.**